

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**FİYATLARIN KONJONKTÜREL DAVRANIŞINA
İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA
(1963-1995 TÜRKİYE ÖRNEĞİ)**

72916

NEVZAT ŞİMŞEK

72916

DANIŞMAN
DOÇ. DR. RECEP KÖK

İZMİR
1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Fiyatların Konjonktürel Davranışına İlişkin Bir Araştırma (1963-1995 Türkiye Örneği)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23 / 07 / 1998

Nevzat ŞİMŞEK

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 24.07.1998 14 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz Lisansüstü Yönetmeliğinin 21. Maddesine gereğince İktisat Anabilim Dalı Anabilim yüksek lisans öğrencisi Nevzat ŞİMŞEK'in "Fiyatların Konjonktürel Davranışına İlişkin Bir Araştırma (1963-1995 Türkiye Örneği) " konulu tezini incelemiş 12.7.1998 tarihinde saat ..:00 'da Jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra .. dakikalık süre içinde gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verildiği cevaplar da değerlendirilerek tezin b.ö.ö.ö. olduğu oy 12.7.98 ile karar verilmiştir.

BASKAN
Prof. Dr. Koray BAŞOL

ÜYE
Doç. Dr. Recep KÖK

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Utku UTKULU

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünün / / 1998 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Nevzat ŞİMŞEK'in "Fiyatların Konjonktürel Davranışına İlişkin Bir Araştırma (1963-1995 Türkiye Örneği)" konulu tezi incelenmiş ve aday / / 1998 tarihinde, saat 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayandığı anabilim dallarındaki jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No :

Konu Kodu :

Üniv. Kodu :

*Not : Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin Yazarının

Soyadı : ŞİMŞEK

Adı :Nevzat

Tezin Türkçe Adı : Fiyatların Konjonktürel Davranışına İlişkin Bir Araştırma
(1963-1995 Türkiye Örneği)

Tezin Yabancı Dildeki Adı : The Research on The Cyclical Behavior of Prices
(1963-1995 Turkey)

Tezin Yapıldığı

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıl : 1998

Diğer Kuruluşlar :

Tezin Türü : 1-Yüksek Lisans

2-Doktora

3-Tıpta Uzmanlık

4-Sanatta Yeterlilik

Dili : Türkçe

Sayfa Sayısı : 228

Referans Sayısı : 200

Tezin Danışmanlarının

Ünvanı : Doçent Doktor

Adı : Recep

Soyadı : KÖK

Ünvanı :

Adı :

Soyadı :

Türkçe Anahtar Kelimeler :

1- Konjonktür

2- Fiyatlar

3- Fiyatların Konjonktürel Davranışı

İngilizce Anahtar Kelimeler :

1- Business Cycles

2- Prices

3- The Cyclical Behavior of Prices

Tarih : 23.07.1998

İmza :

ÖZET

Yapı itibariyle serbest girişim sisteminin var olduğu ülkelerde, iktisadi faaliyet hacminin devamlı olarak aynı düzeyi koruyarak kesiksiz bir biçimde gelişmediği, tersine devamlı dalgalanmalar gösterdiği, iktisadi yaşam üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bir ya da bir kaç faaliyet dalında değil, iktisadi yaşamın bütün faaliyet dallarında etkide bulunan bu konjonktürel dalgalanmaların kesin tarihlerini saptamak güçlükler gösterse bile, konjonktürel dalga uzunluğunun ve şiddetinin bilinmesi ülke ekonomilerinin içinde bulunduğu şartları açıklamak için oldukça önemsenmektedir.

Konjonktür devresi boyunca üretim, fiyatlar, para stoku, kısa vadeli faiz oranları, paranın dolanım hızı, tüketici ve üretici dayanıklı malları ve şirket karları birlikte hareket etmektedirler. Değişkenlerin tipik (alışılmış olan) birlikte hareketini açıklayabilmek, konjonktürü açıklayabilmenin ön koşuludur. Bu noktada, fiyat düzeyi, nominal faiz oranı ve reel ücret oranı gibi geniş bir yelpazedeki makroekonomik değişkenlerin konjonktürün genişleme ve daralma aşamasındaki tipik davranışlarının açıklanması olan konjonktürün kalıplaşmış gerçeklerinin konjonktürle hareketi konusunda makroekonomik okullar arasında tartışma olduğu bilinmektedir. Konjonktür hareketleri ile ilgili iyi bir açıklama, gerçek dünyadaki bir çok ekonomik gelişmeyi ve daralmayı karakterize eden toplam değişkenlerdeki birlikte hareketlerin nedenini açıklamak durumundadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, iktisadi dalgalanma türlerine, konjonktürün tanımına, aşamalarına, tiplerine, nedenlerine ve fiyatlar genel düzeyine, ikinci bölümde Klasik ve Keynezyen dönemdeki konjonktür kuramlarına, üçüncü bölümde yeni konjonktür kuramlarına değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise, konjonktürel durum analizi ile ilgili yöntem ele alınmış, fiyatların konjonktürel davranışı ile ilgili yazın taraması değerlendirilmiş ve Türkiye’de fiyatların konjonktürel davranışına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

ABSTRACT

In countries, where free enterprise system exists; by researches on economic life it has been implied that the capacity of economic activity hasn't increased continuously with protecting the same level, in reverse it has fluctuated recurrently. Although it is difficult to determine the certain dates of these business cycles which affect not only few activities but also the whole activities of economic life, the length of business cycles is considered important to explain the conditions of country economy.

Along the cycle, production, prices, money stock, short term interest rates, the velocity of money, consumer and producer durables and firm profits move all together. Explaining the typical co-movements of variables is the main provision of explaining business cycles. Here, there is debate between macroeconomic schools about the movement of the business cycle with the stylized facts which are the explanation of typical behavior of macroeconomic variables such as pices level, nominal interest rates and real wage rates broadly in the expansion and recession periods of cycle. A good explanation about business cycles has to explain the cause of co-movement of total variables which characterize most of the economic expansion and recession in the real world.

In the first chapter of the study, the types of economic fluctuations, definition, levels, types, causes of business cycle and the general level of prices are discussed; in the second chapter, the business cycles theories in the Classical and Keynesian thoughts are discussed; in the third chapter new business cycles theories are discussed; in the fourth chapter, method about analysis of business cycles, the research on literature about the cyclical behavior of prices and the result of research about the cyclical behavior of prices in Turkey are discussed.

ÖNSÖZ

Tez çalışmam esnasında, değerli eleştirileri, fikirleri ve sabrıyla bana yardımcı olan tez danışmanım Sayın Doç.Dr.Recep KÖK'e içten teşekkürlerimi sunarım. Konu ile ilgili kaynak gereksinmesinin karşılanmasında değerli katkılarını esirgemeyen, görüş ve önerileriyle katkıda bulunan Sayın Yrd.Doç.Dr. Utku UTKULU'ya, tezimi bilgisayarda düzenleyen Sayın Arş.Gör. Mert URAL'a ve lisansüstü öğretim hayatım boyunca değerli bilgilerinden yararlandığım tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, tez çalışmalarım sırasında, hiç bir zaman maddi ve manevi yardımını esirgemeyen, bana güç ve destek veren eşim Arş. Gör. H. Ayça ŞİMŞEK'e de teşekkür etmek isterim.

İZMİR - 1998

Nevzat ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ŞEKİLLER LİSTESİ	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KONJONKTÜREL DALGALANMALAR VE FİYATLAR GENEL DÜZEYİ

1.1. İKTİSADİ DALGALANMALAR.....	2
1.1.1. Trend.	3
1.1.2. Mevsimlik Dalgalanmalar	9
1.1.3. Düzensiz Dalgalanmalar	11
1.1.4. Konjonktürel Dalgalanmalar	11
1.2. KONJONKTÜRÜN TANIMI, AŞAMALARI, TİPLERİ VE NEDENLERİ.....	13
1.2.1. Konjonktürün Tanımı	13
1.2.2. Konjonktür Devresi ve Aşamaları.....	14
1.2.3. Konjonktürel Dalgalanma Tipleri	17
1.2.4. Konjonktürel Dalgalanmanın Nedenleri	17
1.2.4.1. Talep Şokları	19
1.2.4.1.1. Parasal Olmayan Talep Politikası Şokları	19
1.2.4.1.1.1. Maliye Politikası Şokları	19
1.2.4.1.1.2. Davranışsal Şoklar	21

1.2.4.1.2. Parasal Talep Şokları	24
1.2.4.1.2.1. Para Politikası Şokları	24
1.2.4.2. Arz Şokları	26
1.2.4.2.1. Teknoloji Şokları	27
1.2.4.2.2. Diğer Arz Şokları	32
1.3. FİYATLAR GENEL DÜZEYİ	33
1.3.1. Enflasyon	34
1.3.1.1. Enflasyonun Tanımı ve Türleri	34
1.3.1.1.1. Enflasyonun Tanımı	34
1.3.1.1.2. Enflasyonun Türleri	35
1.3.1.2. Enflasyonun Ölçülmesi: Fiyat Endeksleri	37
1.3.1.2.1. Fiyat Endekslerinin Hesaplanması	38
1.3.1.2.2. Fiyat Endeksleri Türleri	40
1.3.2. Deflasyon	42

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK VE KEYNEZYEN KONJONKTÜR KURAMLARI

2.1. KLASİK KURAM	44
2.1.1. Klasik Kuramın Dayandığı Varsayımlar	46
2.1.2. Klasik Kuramın Temel Önerileri	47
2.1.3. Klasik Kuramın İşleyişi ve Politika Sonuçları	56
2.2. KLASİK VE KEYNEZYEN DÖNEMDE DIŞSAL VE İÇSEL KONJONKTÜR KURAMLARI	58
2.2.1. Konjonktürel Dalgaların Nedenlerini Dışsal Faktörlere Bağlayan Kuramlar	59
2.2.1.1. Tarımsal ya da Fiziksel Kuramlar	60
2.2.1.2. Psikolojik Kuramlar	61
2.2.1.3. Yenilikler Kuramı	64
2.2.2. Konjonktürel Dalgaların Nedenlerini İçsel Faktörlere Bağlayan Kuramlar	68

2.2.2.1. Parasal Konjonktür Kuramları.....	68
2.2.2.1.1. Altın Standardı Altında Salt Parasal Kuram (G.Hawtrey).....	69
2.2.2.1.2. Doğal Faiz Oranı-Piyasa Faiz Oranı Ayrımına Dayanan Konjonktür Kuramı (K. Wicksell)	72
2.2.2.2. Eksik Tüketim ve Aşırı Tasarruf Kuramları.....	75
2.2.2.3. Yatırımlarla İlgili Kuramlar.....	82
2.2.2.3.1. Aşırı Yatırım Kuramları	83
2.2.2.3.1.1. Parasal Olmayan Aşırı Yatırım Kuramları	83
2.2.2.3.1.2. Parasal Aşırı Yatırım Kuramları	87
2.2.2.3.2. Hızlandıran Konusunda İlk Örnekler	89
2.2.2.4. Keynezyen Kuram	92
2.2.2.4.1. Keynezyen Kuramın Varsayımları ve Temel Önerileri	93
2.2.2.4.2. Keynezyen Konjonktür Kuramı.....	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ KONJONKTÜR KURAMLARI

3.1. KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN NEDENLERİNİ DIŞSAL FAKTÖRLERE BAĞLAYAN KURAMLAR.....	110
3.1.1. Parasalcı Kuram	110
3.1.1.1. Parasalcı Kuramın Varsayımları.....	111
3.1.1.2. Parasalcı İktisadın Temel Önerileri	111
3.1.1.3. Parasalcı Konjonktür Kuramı	116
3.1.2. Yeni Klasik Kuram.....	121
3.1.2.1. Yeni Klasik Kuramın Varsayımları.....	122
3.1.2.2. Yeni Klasik Kuramın Temel Önerileri	124
3.1.2.3. Yeni Klasik Konjonktür Kuramı	131
3.1.3. Reel Konjonktür Kuramı.....	135
3.1.3.1. RKK'nın Varsayımları	136
3.1.3.2. RKK'nın Temel Önerileri	138
3.1.3.3. Arz Yönlü Düzensizliklerin Kaynakları-Teknolojik Şoklar	146

3.2. KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN NEDENLERİNİ İÇSEL FAKTÖRLERE BAĞLAYAN KURAMLAR.....	153
3.2.1. Yeni Keynezyen Kuram	153
3.2.1.1. Ücret ve Fiyat Yapışkanlığı	156
3.2.1.1.1. Ücretlerin Yapışkan Olmasının Nedenleri.....	156
3.2.1.1.2. Fiyatların Yapışkan Olmasının Nedenleri	161
3.2.1.2. Yeni Keynezyen Konjunktür Kuramı.....	164
3.3. KONJONKTÜR KURAMLARINA İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	167

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KONJONKTÜREL DURUM ANALİZİ VE FİYATLARIN KONJONKTÜREL DAVRANIŞINA İLİŞKİN BİR UYGULAMA

4.1. KONJONKTÜREL DURUM ANALİZİ VE BURNS-MITCHELL YÖNTEMİ	169
4.1.1. Burns-Mitchell Yöntemi	169
4.1.2. Burns ve Mitchell'den Sonra Konjunktürün Kalıplaşmış Gerçekleri İle İlgili Araştırmalar ve Lucas Listesi.....	173
4.1.2.1. Lucas Listesini Doğrulayan Bulgular	175
4.1.2.2. Lucas Listesiyle Çelişenler	176
4.1.2.3. Lucas Listesinin Daha Sonraki Araştırmacılar Tarafından Vurgulanmayan Kısımları	176
4.1.2.4. Lucas Listesinde Ele Alınmayan Olaylar	177
4.1.3. Makroekonomik Kuramlara Göre Kalıplaşmış Gerçekler.....	180
4.1.4. Fiyatların Konjunktürel Davranışı ve Yazın Taraması.....	182

4.2. TÜRKİYE’DE FİYATLARIN KONJONKTÜREL DAVRANIŞINA İLİŞKİN	
BİR UYGULAMA	187
4.2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı.....	187
4.2.2. Araştırmanın Yöntemi	188
4.2.3. Fiyatların Konjonktürel Davranışına İlişkin Analiz Sonuçları.....	193
 SONUÇ	 203
KAYNAKÇA	207
 EK I	 228

SEKİLLER LİSTESİ

<u>Sekil No</u>	<u>Sekil Adı</u>	<u>Sayfa</u>
1	İktisadi Dalgalanmalar	3
2	Bazı Olası Trend Biçimleri.....	4
3	Geçici Şoklar ve Trend Etrafında Dalgalanmalar	7
4	Kalıcı Şoklar ve Trendin Hareketleri	8
5	Konjonktürel Dalgalanmalar	12
6	Çeşitli Şok Tipleri.....	18
7	Klasik Kuramda Emek Piyasası	50
8	Klasik Modelde Toplam Arz ve Toplam Talep	57
9	Wicksell'e Göre Doğal Faiz Piyasa Faizi Ayrımı.....	74
10	Keynezyen Kurama Göre Ekonomik Durgunluk	104
11	Keynezyen Kurama Göre Ekonomik Canlanma	105
12	Parasalcı Kuramda Konjonktürel Genişleme.....	119
13	Parasalcı Kuramda Konjonktürel Daralma	120
14	Rasyonel Beklentiler Kuramında Enflasyonun Açıklanması	131
15	Teknolojik Şoklara Bağlı Üretim ve İstihdam Dalgalanmaları	149
16	Sürekli Şoklar $b=1$	152
17	Uzun Süreli Fakat Sürekli Olmayan Şoklar $0 < b < 1$	152
18	Monopolcü Rekabette Fiyat Ayarlaması.....	162
19	Menü Maliyetleri Fiyat Ayarlaması.....	162
20	Arz Şoku ve Fiyat Düzeyi.....	183
21	Talep Şoku ve Fiyat Düzeyi.....	183

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa</u>
1	Alternatif Konjonktür Kuramları Şeması	167
2	Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Konjonktürel Özellikleri	175
3	Makroekonomik Kuramlara Göre Kalıplaşmış Gerçekler.....	181
4	Augmented Dickey-Fuller Test Sonuçları	198
5	Doğrusal (Zamana Göre) Trendden Arındırılmış Reel GSMH ile Fiyatlar Arasındaki Cross Korelasyon Sonuçları.....	199
6	Farkı Alınarak Filtrelenmiş Reel GSMH ile Fiyatlar Arasındaki Cross Korelasyon Sonuçları.....	201

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik No</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa</u>
1	Tüketici Fiyatları Endeksi (Logaritmik).....	193
2	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (Logaritmik).....	194
3	GSMH Deflatörü (Logaritmik).....	194
4	Reel GSMH (Logaritmik)	195
5	Tüketici Fiyatları Endeksi (Birinci ve İkinci Farklar).....	196
6	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (Birinci ve İkinci Farklar).....	196
7	GSMH Deflatörü (Birinci ve İkinci Farklar).....	197
8	Reel GSMH (Birinci Farklar).....	197

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.Ş.	Anonim şirket
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey-Fuller testi
AGÜ	Az gelişmiş ülkeler
API	Açık piyasa işlemleri
BDS	Birinci Dünya Savaşı
bkz.	bakınız
cev.	ceviren
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DF	Dickey-Fuller testi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	Dickey-Pentula testi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Fak.	Fakültesi
GSMH	Gayri safi milli hasıla
GSYİH	Gayri safi yurt içi hasıla
İ.İ.B.F.	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İDS	İkinci Dünya Savaşı
IDW	Bütünleştirilmiş Durbin-Watson testi
KK	Konjonktür-karşıt
KU	Konjonktür -uyumsuz
KY	Konjonktür-yönlü
Mat.	Matbaası
MB	Merkez Bankası
MEC	Sermayenin marjinal etkinliği
NBER	National Bureau of Economic Research
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ort.	ortalama
PDH	Paranın dolanım hızı

PP	Phillips-Perron testi
RKK	Reel Konjonktür Kuramı
s.	sayfa
ss.	sayfalar
Std.Sap.	Standard Sapma
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TÜFE	Tüketici Eşya Fiyatları Endeksi
U.S.	United States
Ün.	Üniversitesi
VAR	Vector autoregression model
vb.	ve benzeri
Vol.	Volume

GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin giderek artan küresel rekabet içinde yerini alabilmesi için gelişmişlik sürecini öncelikli olarak tamamlaması gerekmektedir. Bu kalkınma sürecinin başarımı ise en azından veri elde edebildiğimiz planlı dönemdeki kalkınma çabalarının incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu anlamda, hem Türkiye ekonomisinin genel görünümü hakkında sonuçlar elde etmek istedik, hem de tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldıkları konjonktürel dalgalanmaların kuramsal tabanını açıklamanın çeşitli katkılar sağlayacağı düşüncesinden hareket ettik. Bu amaçla Türkçe iktisat yazınında yeterince bulunmayan kuramsal tartışmalara ve yabancı yazındaki uygulama sonuçlarına kısmen de olsa yer vermeye çalıştık.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konjonktürel dalgalanmalar ve fiyatlar genel düzeyi başlığı altında iktisadi dalgalanma türleri incelenmiş, özellikle bu konudaki son tartışmalara değinilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, konjonktürün çeşitli tanımları, görülen konjonktür tipleri, konjonktür devreleri ve konjonktürel dalgalanmaya neden olan şoklar tartışılmıştır. Son olarak da dördüncü bölümde fiyatların konjonktürel davranışı inceleneceği için fiyatlar genel düzeyi ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde Klasik ve Keynezyen dönem konjonktür kuramları başlığı altında daha sonraki açıklamalara temel oluşturması açısından klasik kuramın varsayımlarına ve temel önerilerine değinilmiş ve bu dönemlerde, konjonktürel dalgalanmaların nedenini dışsal faktörlere bağlayan kuramlar ile dalgalanmanın nedenini içsel faktörlere bağlayan kuramlar açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde, yeni konjonktür kuramları iki kısımda incelenmiş, birinci kısımda konjonktürel dalgalanmaların nedenini dışsal faktörlere bağlayan yeni kuramlar, ikinci kısımda içsel faktörlere bağlayan yeni kuramlar açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde konjonktürel durum analizi ve fiyatların konjonktürel davranışına ilişkin bir uygulama başlığı altında öncelikle konjonktürel durum analizi incelenmiş, makroekonomik okulların kalıplaşmış gerçekleri nasıl açıkladıkları değerlendirilmeye çalışılmış ve fiyatların konjonktürel davranışı ile ilgili yazın taramasına girilmiştir. Son olarak da Türkiye’de planlı dönemde fiyatların konjonktürel davranışına ilişkin bir uygulama yapılmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONJONKTÜREL DALGALANMALAR

VE

FİYATLAR GENEL DÜZEYİ

1.1. İKTİSADİ DALGALANMALAR VE TİPLERİ

Piyasa ekonomisinin egemen olduğu ülkelerde, iktisadi faaliyet hacminin devamlı olarak belli bir düzeyi koruyarak kesiksiz bir biçimde gelişmediği, tersine devamlı dalgalanmalar gösterdiği, iktisadi yaşam üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya konulmuş ve bu dalgalanmaların iktisadi, sosyal, psikolojik vb. çeşitli nedenlerin, incelenen olay üzerindeki tesir, yön ve şiddetinin farklı olmasından ileri geldiği¹ gözlemlenmiştir. Bu dalgalanmalar, aşağıdaki Şekil 1'de de görülen dört grup² içinde incelenebilir.

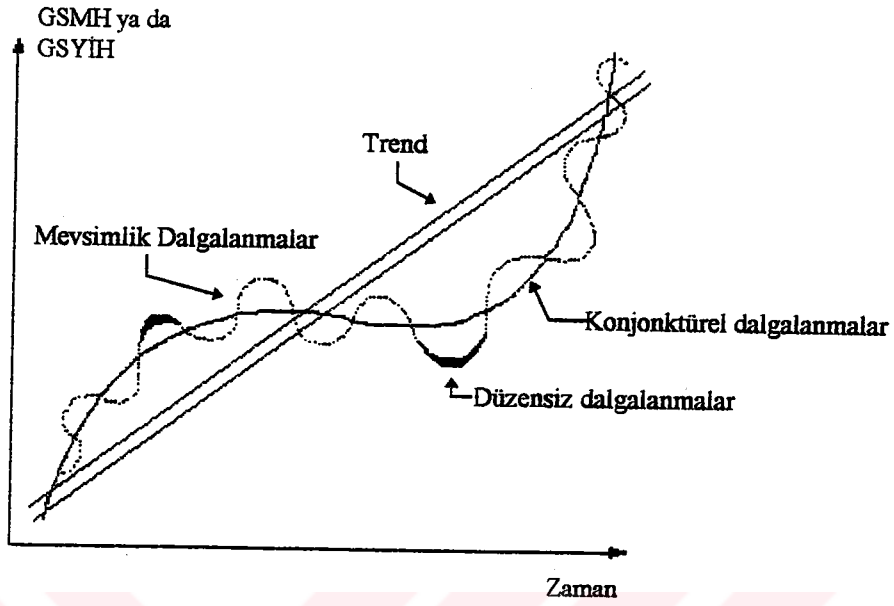
- a) Trend
- b) Mevsimlik dalgalanmalar
- c) Düzensiz dalgalanmalar
- d) Konjonktürel dalgalanmalar

Yukarıdaki sınıflamayı kısaca açıklarken esasta çalışma konumuzu oluşturan konjonktürel dalgalanmalar ele alınacaktır.

¹ Ahmet Özmen, Zaman Serisi Analizlerinde Box-Jenkins Yöntemi ve Banka Mevduat Tahmininde Uygulama Denemesi, T.C.Anadolu Ün. Yayınları No:207, Fen Edebiyat Fak. Yayınları No:9, Eskişehir, 1986,s.1

² Paul Newbold, Statistics For Business and Economics, Prentice-Hall International Editions,New Jersey, 1988, s.681.

Şekil 1 : İktisadi Dalgalanmalar

Kaynak : Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996, s.50.

1.1.1.Trend

Seküler hareket de denilen deterministik trend, oldukça uzun bir devre içinde birbirini takip eden yükseliş ve alçalış zikzakları arasında belirli bir yönde düzenli ve devamlı bir şekilde uzun sürede saptanan eğilimdir³. Bu uzun süreli eğilim, olayın bağlı olduğu temel ve yapısal nedenlerden kaynaklanır⁴. Farklı zaman serilerinde* farklı trend biçimleri görülmektedir. Şekil 2'de bazı olası trend biçimleri gösterilmiştir. Şekil 2a'da görülen trend şekli pozitif eğimli doğrusal bir trenddir. Uzun dönemde, sermaye birikimi, nüfus artışı, teknolojik gelişme, eğitim, sanayileşme ve organizasyon gibi ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayan içsel ve dışsal etkenler bu trendi belirler. Zaman zaman daralma dönemlerinde alçalmalar olsa bile gelişme genellikle tek yönlüdür. Şekil 2b'de görülen şekil doğrusal olmayan (nonlinear) trenddir. Bu şekil başlangıçta düşük oranlı bir büyümeyi, ardından hızlı bir büyümeyi ve daha sonra da tepe noktasına ulaşıldığını göstermektedir. Şekil 2c zaman içerisinde sürekli bir azalışı ifade ederken

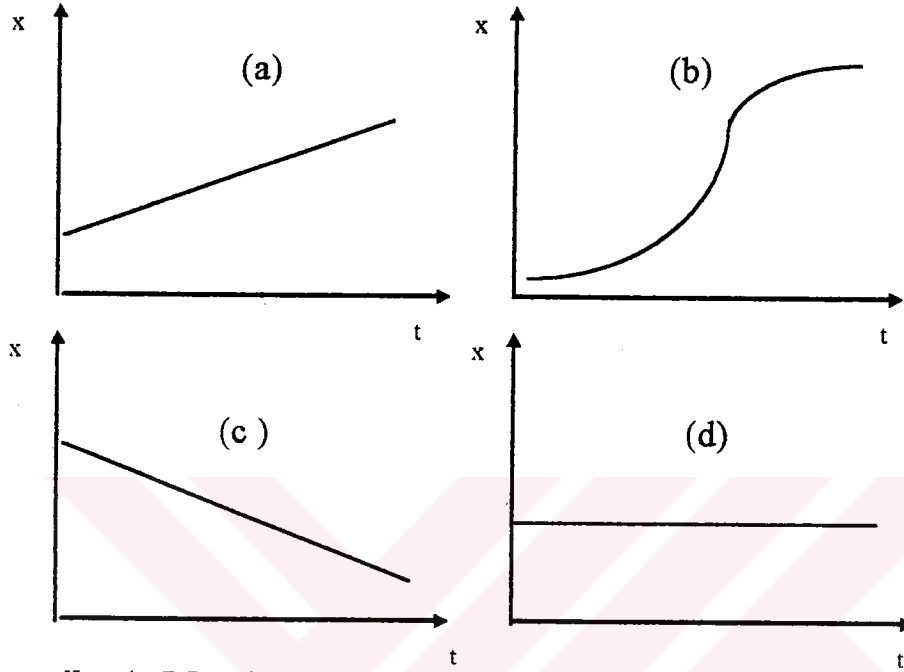
³ Şemsettin Bağırkan, *İstatistiksel Analiz*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1993, s.200.

⁴ Kenan Gürtan, *İstatistik ve Araştırma Metodları, İktisat ve İş İdaresine Tatbiki*, Fatih Yayınevi Mat., İstanbul, 1979, s.422.

* Gözlem sonuçlarını zaman vasfının şıkları itibarıyla gösteren serilere zaman serileri denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Vedat Pazarlıoğlu, *Eşanlı Denklemlerinde Spektral Analiz ve Bir Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1993, ss.3-7.

Şekil 2d zaman içerisinde artış ya da azalış olmadığını gösterir. Bir başka deyişle Şekil 2d trend içermemektedir⁵.

Şekil 2 : Bazı Olası Trend Biçimleri

Kaynak : D.R Anderson-D.J.Sweeney-T.A.Williams, a.g.e. s.187.

Deterministik trend, zamanın doğrusal ve deterministik (yani, zaman süresince değişmez ve belirli değerler alır) bir fonksiyonu olarak ifade edilebilir. Deterministik zaman trendi, her zaman birimi için sabit ve deterministik bir miktarda artar. Deterministik zaman trendi içeren bir zaman serisi, z_t , t anında reel GSMH'nın logaritması olarak formüle edildiğinde,

$$Z_t = \alpha + \beta t + e_t \quad (1)$$

z_t 'nin, biri deterministik zaman trendi, diğeri de aşağıdaki eşitlikte gösterebileceğimiz bir durağan stokastik süreç olan iki bölüme sahip olacaktır.

$\Phi(L)e_t = \phi(L)\varepsilon_t$: $\Phi(L)$ ve $\phi(L)$ gecikme polinomlarıdır (lag polinomials) ve ε_t aynı şekilde ve bağımsız olarak (birbirini etkilemeden) ortalaması 0 ve varyansı $\sigma^2\varepsilon$ dağılır⁶. 1 no'lu denklem, trend durağan süreci göstermektedir.

⁵ D.R Anderson-D.J.Sweeney-T.A.Williams, *Quantitative Methods For Business*, Third Edition, West

Bu konuda yukarıda anlatılan geleneksel yaklaşım, ekonominin, Solow'un neoklasik modeli tarafından tanımlanan büyümenin trend oranının belirlediği bir yolu izleyeceğine inanmakta, diğer bir ifadeyle, GSMH'nın uzun dönem trend bölümünün düzgün olduğunu, trend etrafındaki kısa dönemli dalgalanmaların da esasen talep şokları tarafından belirlendiğini varsaymaktadır. Bu geleneksel görüşün, Keynezyen, monetarist ve yeni klasik iktisatçılar tarafından benzer şekilde 1980'lerin ilk yıllarına kadar kabul edildiği bilinmektedir. Bu okulların talep-şok modelleri, üretimin trendden sapmasını geçici (temporary) olarak yorumlarlar. Keynezyenler ve Yeni Keynezyenler bu tür sapmaların uzun süreli (prolonged) ve şiddetli olacağını ve bu yüzden de bu sapmaları giderecek aktif politikaların gerekli olduğunu söylerlerken; monetaristler ve özellikle de yeni klasik iktisatçılar, piyasa dinamiklerinin dengeye getiren güçlerine büyük güven duyarak aktif iktisat politikalarına gereksinimi reddederler⁷.

1970'lerdeki stagflasyonist dönemde, konjonktür araştırmalarına ilginin yeniden doğmasıyla, iktisatçılar, iktisadi zaman serilerinin istatistiki özellikleri ile daha fazla ilgilenmişlerdir. Bu çalışmalarda esas sorunlardan biri, konjonktürel dalgalanma ile trendi ayırabilmektir. Yapılan bu çalışmalar, trend ile konjonktür arasındaki ayrımın belirginliğini azalttı. Nitekim bu tarihlerde, yukarıda işaret edilen deterministik trend yaklaşımının modasının geçtiği ve stokastik trend yaklaşımının savaş sonrası konjonktür davranışı üzerinde daha iyi açıklama gücü gösterdiği görülmektedir⁸. Stokastik trend, zamanın deterministik bir trendi olarak ifade edilemezler. Herhangi belirli bir zamanda bu trenddeki değişimin, ortalamasından rassal (tesadüfi) bir miktarda sapacağını dikkate aldığımızda stokastik trende sahip olan bir zaman serisi aşağıdaki gibi yazılır: Görüldüğü gibi 1 no'lu denklemden trendi çıkarırsak stokastik trend denklemi elde edilir⁹.

$$z_t - z_{t-1} = \beta v_t$$

(2)

$$\theta(L)v_t = \Gamma(L)u_t$$

Publishing Company, St. Paul. 1986, ss.187-188.

⁶ Burak Saltoğlu, "Unit Roots: Importance and Validity", *Marmara Ün. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XIII. Sayı: 1-2, İstanbul, 1996, s.193.

⁷ B. Snowdon-H. Vane-P. Wynarczyk; *A Modern Guide to Macroeconomics*, Edward Elgar Publishing Company, Cambridge, 1994, ss.240-241

⁸ Charles Nelson-Charles Plosser, "Trend and Random Walks in Macroeconomic Time Series" *Journal of Monetary Economics*, September, 1982, ss.139-162.

⁹ Damodar N. Gujarati, *Basic Econometrics*, McGraw-Hill Book Company, International Edition, 1988, s.722.

$\theta(L)$ ve $\Gamma(L)$ durağan gecikmeli polinomları göstermektedir. Farklılığı daha iyi gösterebilmek için denklem, şu şekilde de yazılabilir:

$$z_t = z_0\beta + \sum v_t \quad (3)$$

Sıfır ortalamalı sabit varyanslı bu tür bir süreç Fark Durağan (Difference Stationary) süreçtir. $(z_t - z_{t-1})$ z_t 'nin birinci farkıdır¹⁰. Burada denklemler karşılaştırılarak, deterministik trend ile stokastik trend arasındaki farklar tespit edilmiştir. Trend durağan (Trend Stationary) modelde trendden sapma durağandır. Oysa ki, Fark Durağan modelde bu sapma, durağan değişmelerin toplamına eşittir. Yukarıdaki denklem 3'ün sağ tarafındaki ikinci terim bunu gösterir. Trend durağan modelde varyans tahmini sınırlıdır (finite). Fark Durağan modelde ise varyans tahmini sınırsızdır ve zaman süresince değişir. $\sigma(z) = t \cdot \sigma_e$ olduğundan t değiştikçe $\sigma^2(z_t)$ yolundan ayrılacaktır¹¹. Nelson ve Plosser'in 1982 yılında, makroekonomik zaman serileri ile ilgili geleneksel görüşe meydan okuyan önemli makaleleri, onları şu sonuca götürdü:

"Geçici dalgalanmaların bir kaynağı olarak gördükleri parasal düzensizlikler üzerine yoğunlaşan makroekonomik modeller, üretimdeki değişimin büyük bir bölümünü açıklamada başarılı olamazlar ve reel faktörlerden kaynaklanan stokastik değişimler, her makroekonomik dalgalanma modelinin gerekli bir ögesidir."¹²

Nelson ve Plosser, ABD verileriyle yaptıkları çalışmada, GSMH'nin bir rassal yürüyüş (random walk) izlediği şeklindeki hipotezini reddedemediklerinden bu önemli sonuca ulaşılar. Bu görüşün geleneksel yaklaşımdan farkı nedir? Geleneksel yaklaşımla ilgili açıklamalar şu eşitliği kullanmaktadır:

$$Y_t = g_t + bY_{t-1} + z_t \quad (4)$$

Bu eşitlikte t zamanı, g ve b sabitleri, z de ortalaması sıfır olan rassal şoku gösterir. Şekil 3'deki g_t , deterministik trendi tanımlayan ortalama GSMH büyüme oranını gösterir. t anında

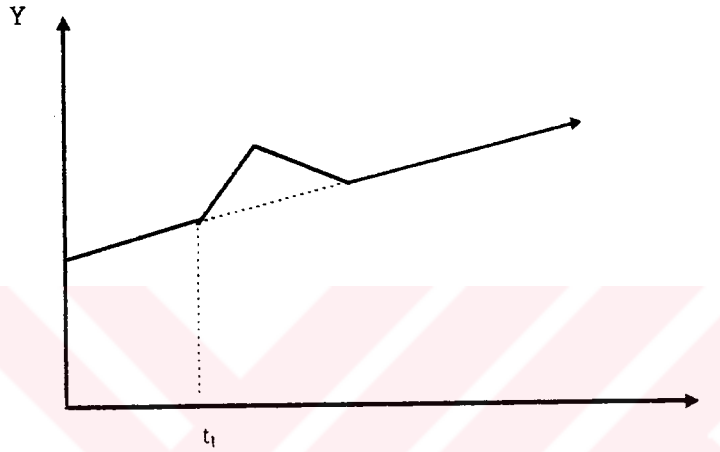
¹⁰ Damodar N.Gujarati, a.g.e, s.723.

¹¹ Burak Saltoğlu, a.g.m., ss.193-195.

¹² Charles Nelson-Charles Plosser, a.g.m.ss.139-162. Ayrıca bu konu ile ilgili bkz. Edward Prescott "Theory Ahead of Business Cycle Measurement" **Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review**, Cilt:10, Fall 1986, ss.9-21. ve John Campbell ve Gregory N.Mankiw, "Are Output Transitory" **Quarterly Journal of Economics**, November, 1987.

z_t 'ye, üretimin trendin üzerine çıkmasına neden olan bazı şokların olduğunu farz edilmiş ve bu şokun yalnızca bir dönem sürdüğü varsayılmıştır. Y_t , Y_{t-1} 'e bağlı olduğu için şok ileriye doğru yayılacak, otokorelasyon oluşacaktır. Fakat, geleneksel yaklaşımda, $0 < b < 1$ olduğundan, üretim üzerinde şokun etkisi kaybolacak ve üretim artış trendine dönecektir. Bu durumda üretim, "trend durağan" (trend reverting ya da trend stationary) olarak adlandırılır.

Şekil 3 : Geçici Şoklar ve Trend Etrafında Dalgalanmalar

Kaynak: B. Snowden-H. Vane-P. Wynarczyk; a.g.e, s.242.

Trend durağan durumunda, t_1 anında meydana gelen genişletici bir parasal şokun, üretimin trendi üzerindeki etkisi Şekil 3'de gösterilmiştir. Y , doğal olarak trend yoluna dönecektir ve bu yüzden bu durum, beklenmeyen parasal şoklar nedeniyle üretimin, GSMH doğal düzeyinden sapmalarının geçici olacağını ifade eden doğal oran hipoteziyle tutarlıdır.

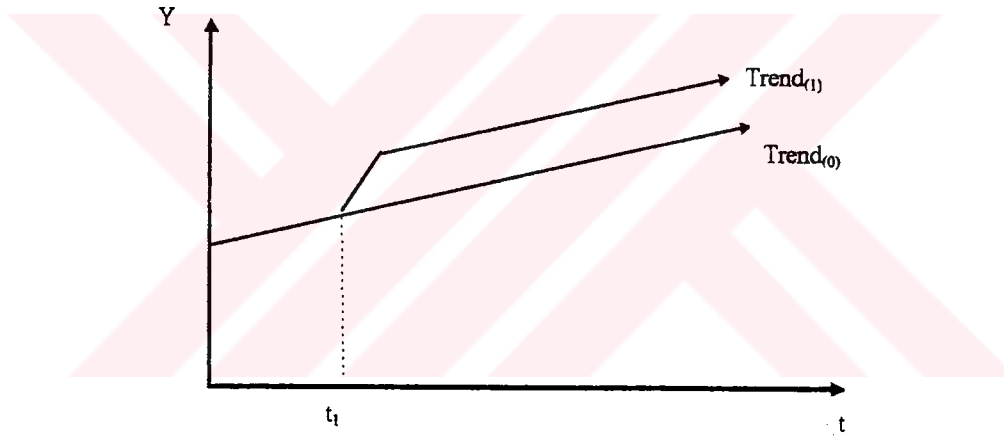
Yukarıda anlatılanın tersine, Nelson ve Plosser, GSMH'da gözlemlenen değişimlerin pek çoğunun kalıcı olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, bir şokun ardından üretimi ilk trend yoluna döndürecek eğilim yoktur¹³. Bu durumda, GSMH'nın, rassal yürüyüş olarak bilinen bir istatistikî süreç olarak geliştiği söylenebilir. Aşağıdaki eşitlik GSMH'nın rassal yürüyüşünü gösterir.

$$Y_t = g_t + Y_{t-1} + z_t \quad (5)$$

¹³ John B. Taylor, "The Evolution of Ideas in Macroeconomics", *The Economic Record*, Vol.65, No.189, August 1988, s.187.

Bu eşitlikte, g_t üretimin (ortalama) eğilimini ve Y_t 'nin Y_{t-1} 'e bağlı olmasına rağmen z_t 'de herhangi bir şokun, üretimi kalıcı olarak yükselteceğini gösterir. Aşağıdaki Şekil 4'de t_1 anında üretim düzeyini yükselten bir şok varsayılmıştır. Geleneksel görüşte, üretim, ilk trend çizgisine (belki konjonktürden sonra) geri dönme eğilimi gösterecekken yeni görüşte, gelecek dönemdeki üretimin t_1 dönemindeki üretim tarafından belirlenmesinden dolayı, üretimdeki söz konusu beklenmeyen artış daha kalıcı olma eğilimi gösterecek, diğer bir ifadeyle, üretimdeki artış her bir gelecek dönem için devamlı olacaktır. Böyle bir eğilim ile birlikte rassal bir yürüyüş olduğu takdirde, üretimin birim kök (unit root) gösterdiği söylenebilir. Bir başka deyişle, eşitlikteki gecikmeli üretim değerinin katsayısı bire eşittir; $b=1$. Kısaca, zaman serisinin bir birim köke (durağan olmama) sahip olduğunu bulursak serinin stokastik bir trend gösterdiği, eğer birim kök yoksa serinin deterministik bir trend gösterdiği sonucuna varılmaktadır.

Şekil 4 : Kalıcı Şoklar ve Trendin Hareketi

Kaynak : B Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk; a.g.e., s.243.

Nelson ve Plosser'in bu bulguları, konjonktür kuramları için radikal bulgular olarak değerlendirilmiştir. Teknolojik değişiklikten dolayı verimlilik (productivity) artışı şokları sık sık ortaya çıkıyorsa ve bunlar rassal ise, o zaman rassal bir yürüyüş izleyen üretim yolu konjonktüre benzeyen bir özellik gösterir. Bu durumda, GSMH'da gözlenen dalgalanmalar, üretimin düzgün bir deterministik trendden sapmaları değil, üretimin doğal (trend) oranındaki dalgalanmalardır. (bir başka deyişle, trendin kendisinin artışıdır.) Her bir kalıcı verimlilik şoku, yeni bir büyüme yolu belirlemektedir. Geleneksel olarak, iktisatçılar, büyüme analizi ile dalgalanma analizini ayırmalarına rağmen, Nelson ve Plosser'in çalışması, trendi belirleyen ekonomik güçlerin dalgalanmaya neden olanlardan farklı olmadıklarını söylemektedir. Yansızlık (neutrality) teklifinden dolayı, yeni klasik bir dünyada, GSMH'daki kalıcı değişmelerin nedeni parasal şoklar

olamayacağından; istikrarsızlığa neden olan en temel güçler, reel şoklardır denilmektedir. Nelson ve Plosser, bulgularını, parasal konjonktür kuramlarının açıklamalarının önemini azalttığı ve üretim dalgalanmalarının en önemli nedeni olarak da olasılıkla reel düzensizliklerin görülebileceği şeklinde değerlendirmişlerdir¹⁴ ve bu nedenle de bu açıklamalara Reel Konjonktür Kuramı (RKK) denilmektedir.

Ampirik çalışmalar reel GSMH'nın rassal yürüyüş mü yoksa trend durağan modeli mi izlediği konusunda bir sonuç ortaya koyucu nitelik taşımamaktadır. Çünkü her iki görüş de reddedilememektedir¹⁵. Bu çalışmalar, her iki görüş için kanıt oluşturabilmekte ve her iki görüşü destekleyebilmektedirler. Bu yüzden hangi görüşün doğru olduğu tartışmasını O.Blanchard ve S.Fisher'in ifadeleriyle noktalayalım:

“Ortaya çıkan tablo, ekonomide iki tip şokun da önemli rol oynayacağıdır. Geçici şoklar önemlidir, çünkü etkileri kaybolmadan önce üretim üzerinde hump-shaped etkisi vardır. Fakat üretim yolu bu geçici şokların olmaması durumunda bile düzgün olmayabilir. Ortaya çıkan, şokların üretimi stokastik trend etrafında hareket ettirmesi ve bunun da dalgalanmalarda daha karışık bir görüntüye neden olduğudur”¹⁶.

1.1.2. Mevsimlik Dalgalanmalar

Doğal olaylar ile toplumsal adet ve geleneklerden kaynaklanan etkilerle, iktisadi yaşamda mevsimsel olarak görülen dalgalanmalara mevsimlik dalgalanma denir. Mevsimler her yıl düzenli bir şekilde tekrarlandığından iktisadi faaliyet hacminde de mevsimlik dalgalanmalar her yıl düzenli olarak ortaya çıkarlar¹⁷.

Doğal olayların etkileri özellikle tarım ve inşaat sektörlerinde kendini gösterir. Tarım sektöründe ekim ve hasat mevsimlerinde¹⁸ faaliyet hacmi artar, işçi sıkıntısı bile görülür. Diğer mevsimlerde ise yaygın bir işsizlik meydana gelir. Fakat, bu dalgalanmalar yalnız tarım sektörüne

¹⁴ Bu konuya Reel Konjonktür Kuramı açıklanırken yeniden değinilecektir. Ayrıca bkz. Charles Nelson-Charles Plosser, a.g.m., ss 139-162.

¹⁵ Thomas E. Hall, *Business Cycles: The Nature and Causes of Economic Fluctuations*, Preager Publishers, New York, 1990, s.131.

¹⁶ Oliver Blanchard and Stanley Fischer, *Lectures on Macroeconomics*, MIT Press, Cambridge, 1989, s.14.

¹⁷ Paul Newbold, a.g.e., ss.682-683.

¹⁸ Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s.64

bağlı kalmayarak, ticaret, ulaştırma vb. diğer faaliyet alanlarına da yayılır¹⁹. İnşaat sektöründe de, faaliyet hacmi kışın duraklar. Odun, kömür, yünlü giyim eşyası vb. mallardaki satışlar kış başlarında canlanır, yaz aylarında ise durur. Benzer şekilde yüzme havuzu yapımının göz ve kış aylarında azaldığını, bahar ve yaz aylarında da arttığı g r l r²⁰. Ulusal ve dini bayramlarla izinlerin belli aylara rastlaması ve okulların belli zamanlarda açılması gibi toplumsal adet ve gelenekler de mevsimlik dalgalanmalara neden olmaktadır. Örneğin bayramlardan önce alış veriş canlanmaktadır.

Mevsimlik dalgalanmaların kapsamı ve süreleri* herkes tarafından bilindiğinden, iktisadi istikrar bakımından büyük önem taşımazlar²¹. Ayrıca bu dalgalanmalar yerel ve sektörel dir. Ancak bundan hareketle mevsimlik dalgalanmaların önemi ihmal edilmemelidir. Çünkü bu dalgalanmaların üretim maliyetleri üzerindeki etkileri azımsanmayacak kadar büyüktür. Gerçekten, mevsimlik dalgalanmaların etkisi altında bulunan faaliyet dallarında işgücü ve sermaye donanımının, yılın bir kısmında atıl olarak beklemesi gerekmekte ve bu nedenle maliyet artmaktadır²².

Mevsim değişmeleri hakkındaki monografisinde Kuznets, bu çeşit değişmeleri kaynaklarına göre dört tipe ayırmaktadır²³:

a) Hammaddelerin arzındaki mevsim değişmeleri : Gıda maddeleri sanayii örneğini dikkate alırsak iş sahipleri yazın buz ve dondurma, kışın kestane satarlar.

b) Hammaddelerin arzındaki ve aynı zamanda bu maddelerden elde edilen ürünlerin talebindeki mevsim değişmeleri: Y n sanayii örnek olarak verilebilir. Mağazalar yazın ipekli, kışın y nl  kumaş satarlar.

c) Talepte ortaya çıkan mevsim değişmeleri : Otomobil sanayii örnek verilebilir. Oto satışları yazın seyahat olanakları arttığı için çoğaldığı halde, kışın azalır.

¹⁹ Tevfik Pekin, *Makro Ekonomi*, Bilgehan Basımevi, İzmir.1993, s.107.

²⁰ D.R Anderson, D.J.Sweeney, A. Williams, a.g.e., s.188.

* Mevsim dalgalanmalarının uzunluğu 12 aydır. Dalga uzunluğundan anlatılmak istenilen, sürekli olarak birbirini izleyen iki doruk ya da iki dip arasındaki uzaklıktır. Aynı dalgada doruk ile dip noktaları arasındaki farka da dalganın şiddeti (genişliği) denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H.R. Vane.,-J.L.Thompson, *Current Controversies in Macroeconomics: An Intermediate Text*, Edward Elgar Publishing Company, Cambridge, 1994, s.121.; M.Vedat Pazarlıoğlu, a.g.e., s.25.

²¹ Kenan Gürtan, *İstatistik ve Araştırma Metodları, İktisat ve İş İdaresine Tatbiki*, Fatih Yayınevi Mat.,İstanbul, 1979, s.425; H.R. Vane.,-J.L.Thompson, a.g.e., s.121.

²² Sadun Aren, a.g.e., s.66.

²³  zcan Güven, *Ekonomide Konjonktür Olayları ve Etkileri*,İstiklal Mat.,İzmir, 1973, ss.14-15.

d) İmal işlerindeki mevsim değişimleri: Burada da yapı sanayii örnek olarak verilebilir. Yazın inşaat işleri artar, kışın azalır.

1.1.3. Düzensiz Dalgalanmalar

Bu dalgalanmalar ya tesadüfidir ya da bazı arızı olaylardan ileri gelmiştir²⁴. Bu yüzden de bu tür dalgalanmalara arızı dalgalanmalar da denir. Arızı dalgalanmalar doğal ve toplumsal-ekonomik nedenlerden ileri gelebilirler. Örneğin, savaşlar, isyanlar, salgın hastalıklar, depremler, su basması, büyük keşifler, politik olaylar, grevler, iktisadi bakımdan önemli yasa değişiklikleri (vergiler, gümrük rejimleri, vs. gibi alanlardaki değişimler) vb. bu nedenler arasında sayılabilir²⁵. Nedenleri ekonominin dışında olan ve düzenli biçimde tekrarlanmayan²⁶ bu dalgalanmaların ne zaman ve nasıl bir şiddet derecesi ile ortaya çıkacaklarının bilinmesi zor veya bazen olanaksızdır.

1.4. Konjonktürel Dalgalanmalar

İktisadi yaşam her zaman aynı faaliyet düzeyini devam ettirememekte ve sürekli bir değişim içersinde bulunmaktadır. Bu şekilde işlerin gayet iyi gittiği, ekonominin canlı olduğu bir dönemin arkasından sıkıntılı dönemlerin geldiği, işlerin daralmaya ve refah düzeyinin düşmeye yüz tuttuğu görülmektedir²⁷. Bu açıklamadan da anlaşılmaktadır ki, daralma ve genişleme dönemleri birbirini izlemektedir. Genellikle daha geniş kapsamlı, daha uzun ve daha yaygın olması bakımından zaman serilerindeki diğer dalgalanmalardan ayırt edilebilen²⁸ iktisadi yaşamdaki bu dalgalanmalara konjonktürel dalgalanmalar denilmektedir. Bu durumu şekil ile gösterirsek reel GSYİH*, reel GSYİH trend değerlerinden oluşan ve reel GSYİH büyüme trendi denilen koyu işaretlenmiş düz çizgi etrafında periyodik olmayan ve birbirini izleyen genişlemeler-daralmalar biçiminde dalgalanmaktadır. Genişlemeler ve daralmalar sürekli olmakla beraber,

²⁴ Bilge A. Köksal, *İstatistik Analiz Metotları*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1995, s.463.

²⁵ F.Neumark, *Genel Ekonomi Teorisi*, İstanbul. 1948, s.526 ; Şemsettin Bağırkan, *İstatistiksel Analiz*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1993, s.202 ; D.R Anderson, D.J.Sweeney, A.Williams, a.g.e., s.189.

²⁶ Paul Newbold, a.g.e., s.684.

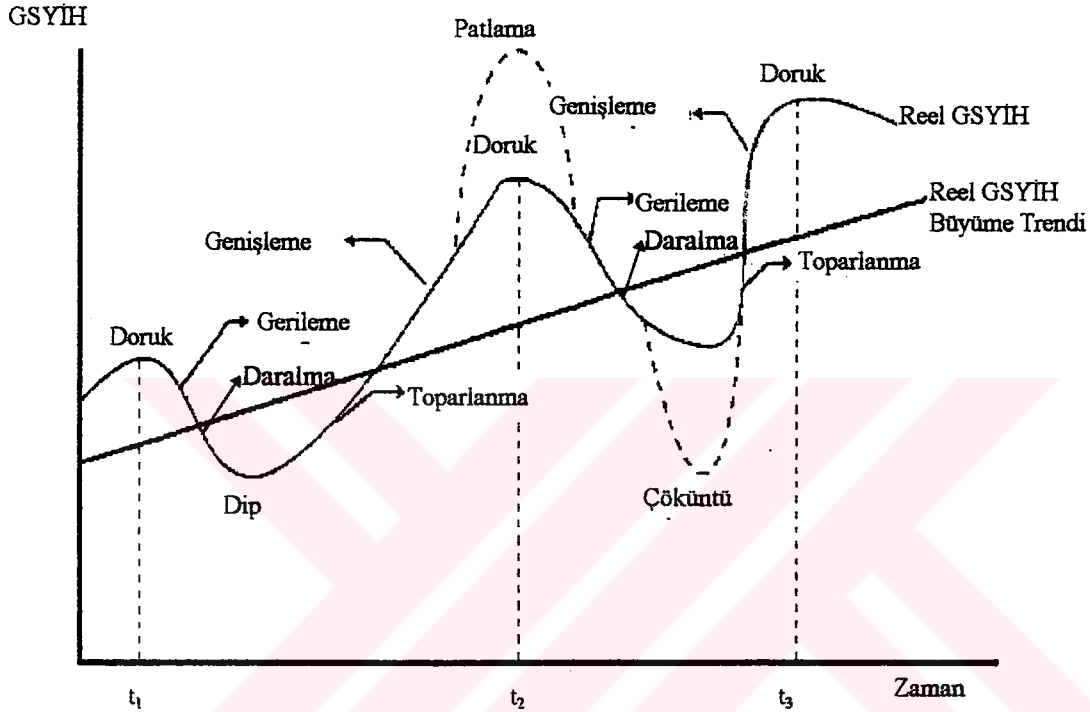
²⁷ Tefvik Pekin, a.g.e., s.106

²⁸ Victor Zarnowitz, *Business Cycles, Theory, History, Indicators and Forecasting*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, s.22.

* Açıklamada reel GSYİH'nin örnek olarak alınmasının nedeni, reel GSYİH'nin çakışık gösterge olması, bir başka deyişle bir ülke ekonomisinin genel durumunu en geniş anlamda yansıtan göstergelerin başında GSYİH'nin gelmesidir. Ayrıca GSMH de çakışık bir göstergedir ve çalışmalarda GSMH de kullanılmaktadır.

düzenli aralıklarla (örneğin 8 yılda bir) ortaya çıkmazlar ve bu anlamda Burns ve Mitchell'in de belirttikleri gibi²⁹ periyodik değildirler. $t_1 - t_2 > t_2 - t_3$.

Şekil 5 : Konjonktürel Dalgalanmalar

Kaynak :Steven L.Green, *Macroeconomics Analysis and Applications*, The Dryden Press,USA, 1993, s.17.

Yapılan ekonomik ve ekonometrik araştırmalar, incelenen konuya ve ekonominin yapısına bağlı olarak her konjonktür devresinin ayrı özelliklere sahip olacağını ve bu devrelerin asimetrik olduğunu göstermektedir³⁰. Çalışmamızı oluşturan bu dalgalanma türünün özelliklerini kısaca belirtmek yararlı olabilir:

- Mevsimlik dalgalanmalar gibi bir ya da bir kaç faaliyet dalında değil, iktisadi yaşamın bütün faaliyet dallarında etkide bulunurlar.
- Az çok sürekli yinelenirler, fakat periyodik değildirler.
- Yapı itibariyle serbest girişim sisteminin var olduğu ülkelerde görülürler³¹.

²⁹ J.D.Sachs-F.Larrain, *Macroeconomics in the Global Economy*, Printice Hall Inc., 1993, s.515 ; Paul Newbold, a.g.e., s. 684.

³⁰ H.R. Vane,-J.L.Thompson, a.g.e, s.124.

³¹ Özcan Güven, a.g.e., s.17.

d) Konjonktürel dalgalanmaların kesin tarihlerini saptamak güçlükler gösterse bile, konjonktürel dalga uzunluğunun 2 ile 10-12 yıl arasında değişeceği ifade edilir³².

e) Bir ekonomide değişkenlerin tümü milli gelire paralel olarak dalgalanmaz. Yani değişkenlerin dalgalanmasında zaman olarak çakışma yoktur.

f) Bu dalgalanmalar, genellikle sanayileşmiş ülkelerde görülürler. Ekonomisi tarıma dayanan az gelişmiş ülkelerde, düzenli konjonktürel dalgalanmalar hemen hemen görülmemiştir³³.

1.2. KONJONKTÜRÜN TANIMI, AŞAMALARI, TİPLERİ VE NEDENLERİ

Konjonktür kelimesi Latince’de “ile” ve “irtibat” anlamına gelen “Junctura” kelimesinden türemiştir³⁴. İktisatçılar ekonomik konjonktür kavramı* üzerinde genel bir görüş birliğine varamamışlardır. Bu nedenle, çoğu birbirinden farklı tanımlar yapmaktadır.

1.2.1 Konjonktürün Tanımı

G.Haberler “Genel olarak konjonktür refah ve bunalım dönemlerinin birbirini izlemesi şeklinde tanımlanabilir.” demiştir.

A.G.Pigou’ya göre devresel dalgalanma sorunu, işsizlik oranının değişmesinin açıklanmasıyla sınırlandırılabilir.

Olayları bir ya da birkaç varsayıma dayanarak yorumlama eğilimi gösteren iktisatçıların hayal ve kuramlarının kötüye kullanılmasına karşı bir tepki gösteren W.C. Mitchell ve A.Burns³⁵ *Measuring Business Cycles* adlı yapıtlarında konjonktörü “Serbest girişim özgürlüğü olan ülkelerin toplam ekonomik faaliyetlerindeki bir dalgalanma tipidir.” şeklinde tanımladıktan sonra birbirini takip eden daralma, genişleme aşamalarının olduğunu, bu değişmelerin (dalgalanmaların) yinelenen bir biçimde devam ettiğini ve fakat periyodik olmadığını, konjonktür süresinin (dalga uzunluğunun) 1 yıldan daha uzun bir süre ile 10-12 yıl arasında değişebileceğini ifade

³² Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Politika)*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996, s.7.

³³ Cafer Unay, *Makro Ekonomi*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1996, s.91.

³⁴ Özcan Güven, a.g.e., s.3.

* Konjonktür kavramı yerine Türkçe yazınında konjonktürel hareketler, konjonktürel dalgalanmalar, devresel hareketler, devresel dalgalanmalar, iş çevrimi, iş dalgaları terimleri de kullanılmaktadır.

³⁵ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Politika)*, a.g.e., s.8.

etmişlerdir³⁶. Bu tanımda yer alan “toplam ekonomik faaliyet” kavramı, ekonominin topyekün işleyişi ile ilgili olarak başlıca şu üç kavramı içine alır: a) İstihdam b) Milli gelir ve c) Fiyatlar³⁷.

A.H.Hansen’e göre de konjonktür “Bir ekonomide istihdam, milli gelir ve fiyatlar düzeyindeki dalgalanmalardır.”³⁸

F. Özatay, devresel hareket terimini kullanarak konjonktürü “Bir ülkenin ekonomisinin içinde bulunduğu durumu yansıtan çok çeşitli değişkenlerin birlikte davranışı” olarak tanımlamıştır³⁹.

Robert E. Lucas, konjonktürü, üretim, fiyatlar, para stoku, kısa vadeli faiz oranları, paranın dolanım hızı, tüketici ve üretici dayanıklı malları ve şirket karlarında meydana gelen birlikte hareketler olarak tanımlamaktadır⁴⁰.

Long ve Plosser de birlikte yayınladıkları *Real Business Cycles* isimli makalelerinde konjonktür hareketleri teriminin “fiyatlar, üretim, istihdam, tüketim ve yatırım gibi geniş bir alanı kapsayan ekonomik değişkenlerin ortak zaman serisi davranışını” ifade ettiğini belirtmişlerdir⁴¹.

1.2.2. Konjonktür Devresi ve Aşamaları

Bir konjonktür devresi, ekonomik faaliyet hacminin ardıl zirveler arasındaki ya da ardıl iki dip noktası arasındaki uzaklık olarak tanımlanmaktadır⁴². Yapılan çalışmalar iktisadi faaliyetlerdeki konjonktürel hareketlerin birbirini takip eden dört aşamadan oluştuğunu ortaya koymuştur.

³⁶ J.D.Sachs-F.Larrain, a.g.e., s.515.

³⁷ Vural F.Savaş, “Konjonktür Hareketleri”, *Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri*, Ayyıldız Mat., Ankara, 1972, ss.4-5.

³⁸ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Politika)*, a.g.e., s.9.

³⁹ Fatih Özatay, *Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986, s.1.

⁴⁰ Robert E. Lucas, “Understanding Business Cycles”, In K.Brunner and A.H.Metzler (eds.), *Stabilization of the Domestic and International Economy*, North Holland, Amsterdam, 1977, s.218.

⁴¹ John B. Long-Charles I. Plosser, “Real Business Cycles”, *Journal of Political Economy*, Vol.:91, Number:1, February, 1983, s.39.

⁴² H.R.Vane,-J.L.Thompson, a.g.e., s.121.

- gerileme (aşağı dönüş)
- daralma (aşağı iniş)
- toparlanma (yukarı dönüş)
- genişleme (yukarı çıkış)

Ekonomik faaliyetin en düşük olduğu noktaya dip (tough) adı verilir. İktisadi faaliyetlerin daralma aşamasında reel GSMH 'da ortaya çıkan sürekli düşüş, bazen alışılmamış düzeyde olur ve alışıldan daha uzun sürer. Şekil 5 'de kesikli çizgilerle gösterilen bu tip daralmaya çöküntü - kriz (depression) denir. İktisadi faaliyetin en yüksek olduğu noktaya doruk (peak) denir. Benzer şekilde iktisadi dalgalanmaların genişleme aşamasında reel GSMH 'da ortaya çıkan sürekli artış alışılmamış düzeyde olursa, bu tip genişlemeye patlama (boom) adı verilir. Her bir aşamada, takip eden diğer aşamanın koşulları oluşur ve bu aşamalar birbirini izlerler.

i) *Gerileme aşaması:* Bu aşama, ekonominin genişleme aşamasından sonra ortaya çıkar. Genişleme aşamasında ekonomide krediler tavana varmıştır. Dolayısıyla faiz oranları yükselmiştir ve yeni sermaye malı almanın fırsat maliyeti artmıştır. Bu durumda da, bu aşamada yatırımlar duraklar. Yatırımlardaki azalmanın diğer bir nedeni de kötümser bekleyişlerin etkisidir. Genişleme aşamasının son döneminde enflasyon yükseldiği için hükümet anti enflasyonist önlemler alır⁴³. Bu bağlamda hükümet daraltıcı, talebi azaltıcı politikalar izleyecektir. Talepteki bu azalmanın etkisi, üretim üzerinde hissedilecektir. Bunun üzerine istihdam düşer. İstihdam düşünce tüketicilerin gelirleri de azalır⁴⁴. Bu durumda tüketim azalır, fiyat yükselmesi durur ve boş üretim kapasitesi belirir. Firmaların karları azalır.

ii) *Daralma aşaması:* Durgunluk (recession) diye de nitelendirilen daralma aşamasında reel GSMH sürekli düşerek trend değerinin altına inmiştir. Üretim kapasitesi (makinelere ve reel sabit sermayenin diğer unsurları) tam olarak işletilememektedir. Bu durumda parça başına sabit harcama arttığı için üretim maliyetleri de artmaktadır. Bu aşamada fiyatlar genel düzeyi de düşme eğiliminde olacaktır. İleride fiyatların daha da düşeceği beklendiğinden özel tüketim harcamaları azalacaktır⁴⁵. Bu ortamda karlar azalacak, karların azalmasını zararlar, iflaslar ve

⁴³ İlker Parasız, **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997b, s.240.

⁴⁴ R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, **İktisat**, Çev.Ömer Faruk Batırel vd., Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984, s.84.

⁴⁵ Aytaç Eker-A.Altay-M.Sakal, **Maliye Politikası**, Takav Mat., Ankara, 1994, s.91.

işsizlik izleyecektir. Sonuçta yatırımlar duraklayacak ve gelir düzeyinin düşmesiyle bunalım son noktaya varacaktır. Aynı zamanda toplumda da büyük bir umutsuzluk egemendir⁴⁶.

iii) Toparlanma aşaması: Genişleme aşamasının başlangıç dönemine denir. Daralma aşamasında daha az makineye gereksinim olmakta ve böylece birçok eskimiş makine yenilenmemektedir. Daralma aşamasının sonlarına doğru makine stoku azaldığı için yenileme yatırımları yeniden gündeme gelir. Firmaların yatırımlarındaki artışta etkili olan diğer bir etken de daralma aşamasında bankaların fon fazlası olmasından dolayı faiz oranlarının düşük olmasıdır⁴⁷. Bu dönemde ekonomide gözlemi yapılabilecek her ögede bir gelişme ya da ilerisi için bir hazırlık kendisini hissettirir. Gelecek için güven sağlanmıştır. İş yaşamında kötümserlik yerini iyimserliğe bıraktığından, önceleri riskli olarak görülen yatırımlara da girilmeye başlanır⁴⁸. Yatırımlardaki bu artış toplam talebi artıracaklardır. Ayrıca dünya petrol fiyatlarındaki ani bir düşüş gibi rassal şoklar da talebi artırabilir. Daralma aşamasında firmaların satışları azaldığı için nihai mallar stoku artmıştı. Bu aşamada firmalar satışlarını önce stoklarından karşılarlar. Stoklar arzulanan düzeye inince üretimlerini artıracaklardır. Üretim hacminin artırılması, işletmelerin tam kapasiteye yakın çalışmaları yeni işgücü kullanılmasına neden olur⁴⁹. Bu aşamada fiyatlar, maliyetlerden daha hızlı artmakta ve karların yükselmesine neden olmaktadır⁵⁰.

iv) Genişleme Aşaması: Gerçek yaşamda tam ve kesin olarak belirlenemeyen bir noktadan sonra, toparlanma aşamasından genişleme aşamasına geçilir. Bu aşamada üretim hacmi son derece artırılmıştır. Üretimde yaşanan bu artış sonucu istihdam düzeyinde de artış olacaktır. Fakat bu aşamada birçok firma kapasitesine ulaşır. Üretimi daha fazla artırmak ancak kapasiteyi büyüten yatırımlarla olasıdır. Yatırım fonlarının bulunması da bu aşamada zordur. Yatırımın zaman alması nedeniyle, talepteki ek artışlar, üretimdeki artışla karşılanacak yerde fiyatlardaki artışlarla karşılanabilir⁵¹. Yatırımlar ve krediler arttığından hammadde fiyatları yükselir ve ekonomik refah kendisini tüm kesimlerde hissettirir. Diğer taraftan tüketim hacmi de bünyesi itibarıyla değişiklik gösterir. Talep esnekliği yüksek olan lüks gereksinimlere karşı tüketim

⁴⁶ Yüksel Ülken, *Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi:Günümüz İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s.142.

⁴⁷ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.239.

⁴⁸ R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, a.g.e., s.83.

⁴⁹ Özcan Güven, a.g.e., ss.31-32.

⁵⁰ Muammer Tekeoğlu, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 1993, s.183.

⁵¹ R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, a.g.e., s.83.

harcamaları artarken esnekliği düşük olan örneğin gıda mallarına yapılan tüketim harcamaları artma göstermez⁵².

1.2.3. Konjonktürel Dalgalanma Tipleri

Konjonktürel dalgalanmaları, devrelerin uzunluğuna göre 4 tipe ayırmak olanaklıdır⁵³.

i) *Kitehin Dalga*: 1923 'te ortaya atılmıştır. 40-50 aylık süreli dalgalanmalardır. Bu şekilde bir dalgalanma 1819-1922 yılları arasında ABD ve İngiltere'deki faiz ve toptancı fiyatlarında tespit edilmiştir⁵⁴.

ii) *Juglar Dalga*: Fransız iktisatçısı Juglar tarafından açıklanmıştır. Orta süreli dalgalanmalarda denilen bu dalgalanmaların süresi 7-10 yıldır.

iii) *Kuznets Dalga*: Simon Kuznets tarafından 1930'lu yıllarda ortaya atılmıştır. Bu dalgalanmaların süresi 15-25 yıldır⁵⁵.

iv) *Kondratieff Dalga*: Bu dalga Rus ekonomist W.D. Kondratieff tarafından 1926'da ortaya atılmış ve J. Schumpeter tarafından geliştirilmiştir⁵⁶. Uzun süreli 50-60 yıllık dalgalanmalardır. Bir çok yazar tarafından bu dalgalanma, esas konjonktür dalgalanmaları olarak kabul edilmez. Zira uzun sürede birçok dış etkenler (teknolojik gelişme) etkili olur.

1.2.4. Konjonktürel Dalgalanmanın Nedenleri

Konjonktürel dalgalanmaya yol açan esas nedenler nelerdir? sorusu da ekonomi yazınında çokça işlenen ve tartışılan konulardandır. En azından iki yüzyıldır ekonomistler, ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmaları gözlemlmelerine rağmen bu dalgalanmaların nedenleri

⁵² Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Politika)*, a.g.e., s.11; Özcan Güven, a.g.e., ss.37-38.

⁵³ Ahmet Haşim Köse, *Büyüme ve Verimlilik*, Milli Produktivite Merkezi Yayınları No.:471, Ankara, 1992, s.9.

⁵⁴ Halil Dirimtekin, *Makro İktisat*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No.163, Eskişehir, 1976, s.268.

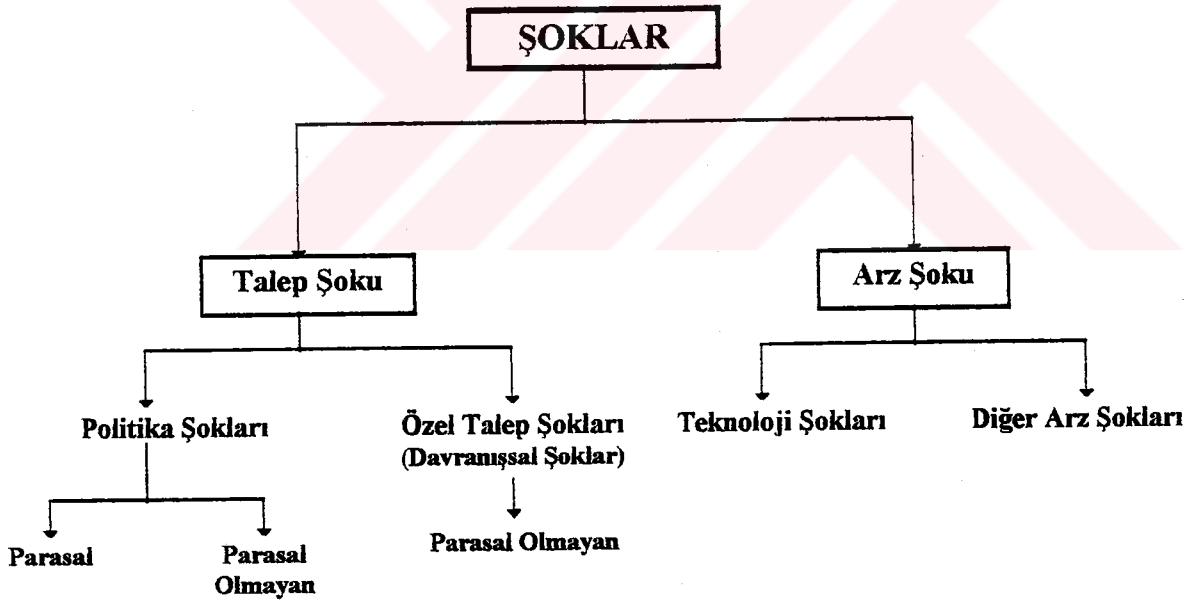
⁵⁵ Ahmet Haşim Köse, a.g.e., s.10.

⁵⁶ John Beardshaw, *Economics*, Pitman Publishing, London, 1989, s.397.

konusunu hala tartışmaktadırlar⁵⁷. Toplam ekonomik faaliyetteki dalgalanmaların açıklanmasındaki temel soru, üretimin uzun bir trendden (deterministik ya da stokastik) kısa dönemli sapmaların içerdeki hareketlere mi yoksa talep ya da arz yönelik şoklara mı atfolunabileceğidir⁵⁸. Bu konu, aynı zamanda, konjonktürün nedenini içsel ya da dışsal etkenlere bağlayan kuramlar tartışmasında da ele alınacaktır.

Konjonktür dalgalanmalarının nedenleri a) Talep şoku ve b) Arz şoku şeklinde iki ana başlık altında toplanırken kendi içlerinde de alt gruplara ayrılmaktadır. Örneğin talep şoklarını incelerken politika şoku diye de nitelendirilen ve ekonomik karar vericiler tarafından alınan politika kararları ile özel sektörün tüketim ve yatırım harcamalarından oluşan özel talep şoklarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Politika şoklarını da, kendi içerisinde maliye politikası ve para politikası şokları şeklinde ayırmak gerekir. Yine, doğrudan ekonominin üretim yönünü etkileyen arz şokları; teknoloji şokları ve diğer şoklar şeklinde ayrılmakta ve Şekil 6'da özetlenmektedir.

Şekil 6 : Çeşitli Şok Tipleri

Kaynak : Şekil tarafımızdan düzenlenmiştir.

⁵⁷ John H. Cochrane, *Shocks*, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy 41, North Holland, 1994, s.295.

⁵⁸ Barikim Chadha-Eswar Prasad, "Are Prices Countercyclical? Evidence From the G-7", *Journal of Monetary Economics*, Vol.34, 1994, s.240.

Dikkate değer bir husus, üretimdeki daha uzun dönemli hareketlerin arzdaki hareketler ile açıklanırken geçici hareketlerin talep şoklarına bağlanması ve bu görüşün geniş ölçüde kabul görmesidir⁵⁹.

1.2.4.1. Talep Şokları

Toplam talep eğrisinde ortaya çıkan değişimlere talep şoku denmektedir. Talep şokları önce hükümetin politika kararları sonucuna (politika şoku) ya da makroekonomik davranış fonksiyonlarındaki beklenmeyen kaymalar sonucuna (davranışsal şok-özel sektör şokları) göre ikiye ayrılmakta, daha sonra da politika şokları parasal olan ve parasal olmayan şeklinde ikiye bölünebilmektedir⁶⁰. Bu noktada talep şoklarını konuyla ilgili yönleri açısından ayrıntıya girmeden kısaca açıklamakta yarar vardır.

1.2.4.1.1. Parasal Olmayan Talep Politikası Şokları

Bu kapsam çerçevesinde politika şoklarından, maliye politikasından ve davranışsal şoklarla ilgili olarak da yatırım talebi ve tüketim harcamaları fonksiyonlarından bahsetmek olanaklıdır.

1.2.4.1.1.1. Maliye Politikası Şokları

Parasal olmayan talep şoklarından olan maliye politikası şokları, nominal para arzı değişmeden hükümet kararları sonucu ortaya çıkan harcama politikası ve vergi politikasından oluşmaktadır.

i) *Harcama Politikası Şokları*: Makroekonomi politika yapıları, reel kamu harcamalarında beklenmeyen bir artış yaparak, nominal geliri artırmaya karar verebilirler. Harcama politikasının uygulanması sonucunda, kamu sektörünün istihdamında ve özel sektöre ait firmalardan mal ve hizmet alımlarında artış görülecektir⁶¹. Artan mal ve hizmet alımları ilk önce stoklardan karşılanacaktır. Daha sonra bu malların üretimi hem stokların azalışını hem de artan talebi karşılamak için artırılacaktır. Aynı süreç, artan gelir ile birlikte tüketici harcamalarında da

⁵⁹ Bankim Chadha-Eswar Prasad, "Are Prices Countercyclical? Evidence From the G-7", a.g.m., s.240.

⁶⁰ Michael R.Darby, a.g.e., s.216.

⁶¹ Michael R.Darby,a.g.e., s.219.

izlenecektir. Bu eğilime bağlı olarak, çoğaltan mekanizması sayesinde üretimde ve gelirden artış ortaya çıkacaktır⁶². Bu harcama büyüklüğünün, parasal genişleme ile (MB kaynaklarına başvurulması) değil, borçlanma yoluyla finanse edildiği düşünüldüğünde⁶³ (yani, para arzı sabit varsayılmıştır), gelirdeki artış nedeniyle para talebi artacak ve borçlanma yoluyla finanse edilmesi nedeniyle de tahvil arzındaki artışlar faiz oranlarını yükseltecektir. Bu süreç özel sektör yatırımlarının azalmasına neden olacaktır.

Bu şekilde kamu harcamaları artırılıp GSMH denge düzeyi yükseltilmeye çalışılırken para arzının sabit tutulması halinde, özel sektörün yatırımlarının azalmasına ve dolayısıyla denge düzeyinin düşmesine yol açılmaktadır⁶⁴. Bu durum, özel sektörü dışlama etkisi olarak bilinmektedir. Çünkü özel sektörün kullanacağı kaynaklara devlet talep yaratmakta ve dolayısıyla da özel sektör ortaya çıkan durumdan olumsuz etkilenmektedir. Kamu harcamalarında beklenmeyen bir azalma, anlatılanların tersi etki yapacaktır. İşte GSMH değişimlerinin ve dolayısıyla istihdam, genel fiyat düzeyi vb... değişimlerin nedenlerinden biri, hükümetin kamu harcamalarını değiştirmesidir.

ii. Vergi Politikası Şokları: Diğer bir parasal olmayan talep şoku, vergi politikalarıdır. Örneğin, vergilerdeki beklenmeyen bir azalma, ilk olarak tüketim harcamalarını ve dolayısıyla efektif talebi artıracaktır. Harcama artışı durumunda işleyen çoğaltan mekanizması bu durumda da işleyecektir⁶⁵. Yatırım talebini artırıcı bir vergi azalışı (örneğin kurumlar vergisi oranındaki bir azalma), firmaların bir yandan dağıtılmayan temettülerini artıracak, diğer yandan, yeni yatırımların finansmanında kullanılabilecek fonları genişletecek ve bu yolla üretim artışı da desteklenebilecektir⁶⁶. Yine, vergilerdeki azalışın son bir etkisi emek arzı üzerinde olacaktır. Gelirin ve servetin vergilendirilmesi, çalışanların daha az çalışmasına ve daha çok boş vakit harcamasına neden olur⁶⁷. Özellikle gelir vergisinde düşük marjinal vergileme oranları, kadınların ve gençlerin iş arama eğilimlerini ve yaşlıların işe devam arzularını artıracaktır. Aynı zamanda halen çalışmakta olanlar da ek işler ve fazla mesai yapma düşüncesinde olacaklardır. Böylece istihdam hacmi de artacaktır. Kısacası, vergilerdeki beklenmeyen bir azalma, toplam talebi

⁶² Michael R.Darby, a.g.e., s.222.

⁶³ Nevzat Güran, *Makro Ekonomik Analiz*, Karınca Mat., İzmir, 1996, ss.190-191.

⁶⁴ Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986, s.80.

⁶⁵ Erdoğan Alkin, *İktisat*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s.199.

⁶⁶ Öztin Akgüç, "Konjonktür-Para ve Maliye", *Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri*, Ayyıldız Mat. A.Ş., Ankara. 1972, ss.72-83.

⁶⁷ Michael R.Darby, a.g.e., s.230.

artırarak bir toplam talep şoku doğmasına neden olacağı gibi, vergilerde beklenmeyen bir artış da negatif talep şoku doğuracaktır.

1.2.4.1.2. Davranışsal Şoklar

Bu başlık altında parasal olmayan davranışsal şoklardan, kısaca tüketim şokları ile yatırım şoklarından bahsetmek olanaklıdır. Davranışsal fonksiyonlarda, makroekonomik model içinde sistematik olarak belirlenmeyen, ancak, herhangi bir faktör nedeniyle ortaya çıkan ani kaymalar söz konusudur⁶⁸. Bu kapsam içindeki şoklar, devlet dışındaki diğer ekonomik ajanları kapsadığı için bu tür şoklara özel talep şokları⁶⁹ da denilmektedir.

i) *Tüketim Harcaması Şokları*: Bir ekonomide toplam tüketim harcamaları düzeyinin, fertlerin tüketim amacıyla yapacakları harcamalara bağlı olduğu bilinmektedir. Fertlerin tüketim harcamaları ise o dönemde ya da bir önceki dönemde elde ettikleri gelirlerden ellerinde kalan harcanabilir gelirin miktarına bağlıdır⁷⁰. Tüketim, toplam harcamaların yaklaşık üçte ikisini oluşturan en büyük unsurdur ve harcama şoku olarak da ölçümü ve gözlenmesi çok zor olan bir şoktur⁷¹.

Tüketicinin sahip olduğu hisse senetleri, tahviller, bonolar, mevduatlar gibi finansal aktifler ile konut, araba, arsa gibi fiziksel aktifler kişisel serveti oluşturur⁷². Gerek finansal aktiflerin fiyatlarındaki ve gerekse reel varlıkların değerlerindeki değişimler serveti etkileyip, toplumun tüketim fonksiyonuna yansımakta ve dolayısıyla toplam talep eğrisinin kaymasına neden olmaktadır⁷³.

Gelecekteki tüm ekonomik koşullarla ilgili beklentiler, insanların tüketim mal ve hizmetleri hakkındaki kararları üzerinde temel rol oynar. Beklenen gelirler ve beklenen enflasyon tüketim harcamalarında değişmeye yol açar. Reel gelirlerin artacağı beklentisi, bugünkü gelirlerin daha büyük bir kısmının harcanmasına neden olacaktır. Gelecekte enflasyon beklentisi, bugünkü

⁶⁸ Michael R.Darby, a.g.e., s.237.

⁶⁹ J.D.Sachs-F.Larrain, a.g.e., s.523.

⁷⁰ Besim E.Üstünel, *Makro Ekonomi*, Mısırlı Matbaacılık, İstanbul, 1990, s 194.

⁷¹ John H. Cochrane, a.g.m., s.350.

⁷² İlker Parasız, *İktisadi Analiz 2*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:959, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No:528, Eskişehir, 1997a, s.324.

mallar ucuzken alımları hızlandıracağı için harcamalarda artışa yol açabilir. Para ve finansal aktiflerin reel değerlerinde enflasyon nedeniyle belirecek azalmalar, aktif fon tutma arzusunu azaltacak ve insanları tüketime yöneltecektir. Bu tür nedensellikler, cari tüketim harcamalarını artırır ve toplam talep eğrisini sağa kaydırır⁷⁴. Deflasyon ve reel gelirlerin azalacağı beklentisi, tüketimi azaltacak ve durgunluk daha da belirginleşecektir⁷⁵.

Faiz oranlarının yüksekliği (daha genel olarak, tüketici kredi koşullarının nispeten elverişsiz duruma gelmesi) de dayanıklı tüketim mallarına yönelik tüketim harcamalarını olumsuz yönde etkilemektedir⁷⁶. Örneğin, 1981 'de ABD'de yüzde 20'nin üzerindeki faiz oranları konut ve otomobil piyasalarının daralmasına yardımcı olmuştur⁷⁷. Ayrıca yüksek faiz oranı kişileri tasarrufa yönlendirerek tüketim harcamalarının azalmasına neden olabilmektedir⁷⁸. Reel faiz oranının düşüklüğü de tüketim harcamalarını ve dolayısıyla talebi artırmaktadır.

Ek olarak, tüketim fonksiyonunun, gelir dağılımının iyileşmesi, nüfusun giderek yaşlanması, kentleşmenin artması ve yaşam standardının yükselmesi gibi faktörler nedeniyle yukarı kaydığı (dolayısıyla da toplam talep fonksiyonunun sağa kaydığı) bilinmektedir⁷⁹.

ii) Yatırım Harcaması Şokları: Yatırım harcamalarındaki değişimler ekonomik dalgalanmaların en önemli kaynaklarından biridir. Yatırım harcamalarındaki değişme sonucu oluşan büyük şoklar ekonomiyi sık sık etkilemektedir. (1) Mevcut makine ve teçhizata ilavelerden, (2) Mevcut bina, yol, baraj vs.ye ilavelerden (inşaat), (3) Konut inşaatı için yapılan harcamalardan ve (4) Hammadde, yarı mamul ya da maddelerden elde bulundurulanan stok miktarında meydana gelen artıştan⁸⁰ oluşan yatırım harcamaları, konjonktür kuramlarının büyük

⁷³ Nevzat Güran, a.g.e., s.90.

⁷⁴ İlker Parasız, *İktisadi Analiz2*, a.g.e., s.324.

⁷⁵ John H. Cochrane, a.g.m., s.350.

⁷⁶ Nevzat Güran, a.g.e., s.90.

⁷⁷ Tabii ki enflasyonist bir ortamda reel ve nominal faiz oranı ayrımına dikkat etmek gerekmektedir. Ki burada kastedilen reel faiz oranı yüksekliğidir. Reel ve nominal faiz oranı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, a.g.e., ss.85-87

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Güran, a.g.e., ss.88-90; İlker Parasız, *Makro Ekonomi: Teori ve Politika*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, ss.94-95.

⁷⁹ Özhan Uluatam, a.g.e., ss.169-170.

⁸⁰ Özhan Uluatam, a.g.e., s.188.

bir kısmında önemli bir role sahiptir. Burada, yatırımların neden değiştiğini bazı yatırım türleriyle örnekleyelim.

Stoklar, yatırımlar içinde nispeten küçük bir yer almasına rağmen, yatırımların en değişken unsurlarından biri olup yatırım harcamalarındaki kaymalara büyük ölçüde katkıda bulunur⁸¹. Stok yatırımları, toplam talebi oluşturan diğer kalemlerden daha büyük boyutlu oynamalar göstermekte, hatta, bazı yıllarda negatif değerler alabilmektedir. Ekonomideki gelişmelerin beklentilerinden değişik çıkması halinde, firmaların ellerinde istemedikleri ham, yarı mamul ve mamul stokların birikmesi, dolayısıyla arzu edilmeyen, planlanmayan bir stok yatırımının ortaya çıkması olasıdır⁸². Firmalar genelde talebi karşılayamayacak bir durumla karşılaşmak istemezler. Çünkü böyle bir durum, işlerini rakiplerine kaptırma sonucunu doğurur. O halde, bir girişimci için optimal stok miktarı sıfırdan büyük olmalıdır*. Keynes'in de içinde yer aldığı bir çok iktisatçı, konjonktürde stokların rolüne değinmişlerdir. Keynes, üretim miktarını değiştirmek için stok değişmelerini bir işaret olarak görmektedir. Eğer satışlarda beklenmeyen bir azalıştan dolayı, stoklarda ani bir artış ortaya çıkmışsa, bu durumda firmalar üretimlerini kesecekler ve stoklarını elden çıkarmaya çalışacaklardır. Tam tersine, eğer satışlarda beklenmeyen bir artıştan dolayı, firmanın stokları azalırsa, bu durum da firmalara üretimlerini artırmaları yönünde bir işaret olacaktır⁸³. Ayrıca faiz oranı yükseldikçe, belli bir hacimde stok tutmanın maliyeti yükselecektir. Reel faiz oranı yükseldikçe de daha çok firma arzulanan stok mallarını düşürecektir. Dolayısıyla faiz oranındaki değişme stoklara yapılan yatırımın (ya da negatif yatırımın) geçici olarak iniş çıkış göstermesine neden olmaktadır⁸⁴.

Konut yatırımları üzerindeki bir çok etki, ekonomik olmaktan daha çok, yeni ailelerin kurulması ile ilgili demografik ve kültürel faktörlere bağlıdır. Fakat bilindiği gibi talep, satın alma gücü ile desteklenmiş istek⁸⁵ olduğuna göre, insanların sadece konut istemeleri yetmemekte, bu konutları alabilecek ya da yapabilecek güçte olmaları da gerekmekte ve bu yüzden de aile gelirlerinin yüksek olduğu dönemlerde konut yatırımları artmaktadır. İşsizlik dönemlerinde ve gelir azalışı durumlarında da konut yatırımları azalmaktadır. Ancak, bir çok konut alımı borç

⁸¹ R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, a.g.e., s.89.

⁸² Özhan Uluatam, a.g.e., ss.212-214.

* Air-craft ve gemi üretenler için stok miktarı sıfır olabilir. Çünkü bunlar sipariş üzerine satış yapmaktadırlar.

⁸³ Thomas E.Hall, a.g.e., s.23.

⁸⁴ R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, a.g.e., s.90.

⁸⁵ Tevfik Pekin, *Ekonomiye Giriş*, a.g.e., s.42.

para ile yapıldığından faiz oranlarındaki hızlı değişimler konut talebi üzerinde büyük etki yapmaktadır.

Fabrika ve teçhizat konusundaki yatırımlar, yurtiçi yatırımların en büyük unsurudur. Firmalar bazen sermaye mallarını ödünç aldıkları parayla satın alır; bazen kendi fonlarını (dağıtılmayan karlar) kullanır. Bir başka deyişle, cari karlar, yatırımların önemli bir belirleyicisidir. İkinci önemli belirleyici faiz oranıdır. Yatırım projesinin finansman yöntemi ne olursa olsun faiz oranı yatırımın fırsat maliyetini belirler. Üçüncü büyük belirleyici milli gelirdeki değişimlerdir. Eğer toplam talepte bir artış varsa ve bu artışın süreceği bekleniyorsa ve var olan üretim kapasitesi bunu karşılamıyorsa, yeni makine teçhizat yatırımına gereksinim duyulacaktır. Bir kez yeni fabrika kurulup işletilmeye başlayınca, yeni yatırım oranı düşecektir. Bu durum bizi yatırımın hızlandıran kuramına getirmektedir⁸⁶.

1.2.4.1.2. Parasal Talep Şokları

Konjonktür kuramları incelenirken, kuramlar paranın yansız olup olmaması öngörülerine bağlı olarak bu şokların etkilerini farklı değerlendirmişlerdir. Bu kapsam içinde para politikası şoklarından bahsedilmeye çalışılacaktır.

2.4.1.2.1. Para Politikası Şokları

Para politikası, para arzı üzerinde yapılan kontroller aracılığıyla çalışır. Gelişmiş bir ülkede bunun anlamı, banka kredilerinin hacmi üzerindeki kontrollerdir. Ülkemizde bu kontrolü sağlayan para otoritesi Merkez Bankası'dır. Para arzı* genellikle, para otoriteleri tarafından belirlenen ekzojen bir değişken olarak kabul edilir. MB' sının çıkardığı banknotlar para arzının en önemli belirleyicisidir. Çünkü bunlar ticari bankaların yaratabileceği vadesiz mevduatların dayandırıldığı bazı (tabanı) oluşturur. MB sının çıkardığı banknot miktarındaki değişimler,

⁸⁶ R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, a.g.e., s.90.

* 1995 yılı itibariyle TCMB tarafından yapılan para arzı tanımları şu şekildedir:

M1=Dolanımdaki para + Vadesiz Mevduat (Resmi Hariç)

M2=M1 + Vadeli Mevduat (Resmi hariç)

M2Y=M2 + Yerleşiklerin Yabancı Para Mevduatı

M3= M2 + Resmi Mevduat + Diğer TCMB Mevduatı

M3Y= M2Y + Resmi Mevduat + Diğer TCMB Mevduatı

vadesiz mevduat miktarında çok büyük değişmelere neden olmaktadır. Dolayısıyla bunlara parasal taban adı verilir. MB, para arzını kontrol etmede kullanılabilecek açık piyasa işlemleri, kanuni karşılık oranları, disonibilite oranları, reeskont oranları, selektif kredi politikası, ikna yolu* gibi araçlara sahiptirler. Parasal tabanın kontrolü ve para çoğaltanını etkileyen faktörleri kısaca inceleyerek parasal tabanda ve para çoğaltanında ortaya çıkabilecek şokların etkilerini ele alalım.

$$M1 = \frac{1 + cu}{rd + rt + td + er + cu} \cdot H$$

H= parasal taban

rd= vadesiz mevduat zorunlu karşılık oranı

rt= vadeli mevduat zorunlu karşılık oranı

td= TD/DD vadeli/vadesiz mevduat oranı

er=ER/DD aşırı rezerv oranı

cu=CU/DD nakit tercih oranını ifade etmektedirler**.

Parasal şoklar, parasal tabanda ya da para çoğaltanında beklenmeyen değişikliklerle ortaya çıkacaktır. MB parasal taban (gücü yüksek para) stokunu çoğu kez açık piyasa işlemleri (API) ile değiştirir. Açık piyasa satın alımları parasal tabanı artırır, satışları parasal tabanı azaltır. MB'nın piyasada altın ve döviz alımı (satımı) şeklindeki işlemleri parasal tabanı artırıcı (azaltıcı) etki yapacaktır. Kamu açıklarının MB kaynaklarından finanse edilmesi de parasal tabanı artırıcı etki yapacaktır⁸⁷. Halkın ve ticari bankaların davranışlarını veri kabul edersek, parasal taban arttığında para arzı da artar⁸⁸. Bunların yanı sıra para çoğaltanı yoluyla da para arzını etkilemek olasıdır. rd ve rt doğrudan doğruya değiştirilerek para çoğaltanının büyüklüğü değiştirilebilir. rd ve rt düşürüldüğünde (yükseletildiğinde) para çoğaltanı artar (azalır). Reeskont oranları düşürüldüğünde (yükseletildiğinde) bankaların borçlanma maliyetleri düşeceğinden (artacağından) aşırı rezerv tutma oranları düşecek (yükselecek) para arzında artış (azalış) sağlanabilecektir. Fakat, er nin düşmesi içinde bulunulacak koşullara (belirsizlik, faiz oranları

* Geniş bilgi için bkz. Nur Keyder, *Para Teori, Politika, Uygulama*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1995, s.148

** Formülün elde edilişi için bkz. Nevzat Güran, a.g.e., ss.159-160

⁸⁷ Nevzat Güran, a.g.e., ss.158-161.

vb.) da bağılı olacaktır. Öte yandan cu (nakit tercih oranı) ve td (vadeli/vadesiz mevduat oranı) değişmede para çoğaltanını etkileyecektir. td'deki, piyasa faiz oranlarının yükselmesi nedeniyle ortaya çıkacak bir düşme para çoğaltanını artıracaktır.⁸⁹ Banka kredileri de dahil, para arzını kontrol etmenin amacı dolaylı bir şekilde harcamaları kontrol etmektir. Bir başka deyişle, para arzı üzerinde yapılan kontrol faiz oranları üzerinde değişmelere neden olur ve bu da yatırım talebinin faiz oranına karşı esnek olması şartı altında toplam talebin harcama unsurlarından daha çok yatırım harcamalarının değişmesinde etkili olur⁹⁰. Toplam talep eğrisinin hareketi ile sonuçlanacak bu durumun ekonomide dalgalanmalara neden olduğu bilinmektedir.

1.2.4.2. Arz Şokları

Arz şokları, firmaların veri fiyat düzeyinde, toplam olarak gerçekleştirmek istedikleri üretim miktarını değiştirmelerine yol açan olaylardır⁹¹. Üretim potansiyelinin kapasite kullanım oranını değil, ekonominin üretim olanaklarını etkilemektedir. Arz şokları üç önemli özelliği ile dikkat çekmektedir. Bunlar: (1) Rassal olmaları, (2) hem pozitif hem de negatif değerler alabilmeleri, (3) etkilerinin (özellikle teknoloji şoklarının) kalıcı olabilmesidir. Arz şokları, ikiye ayrılarak incelenebilmektedir: Birinci grupta yer alan şoklar, teknoloji düzeyinde değişmelere neden olmakta ve üretim fonksiyonu ve dolayısıyla üretim düzeyini etkileyen değişmelere yol açmaktadır. Zira, teknolojik değişimler üretim fonksiyonunun eğiminin değişerek kaymasını sağlamaktadır. Diğer grupta yer alan şoklar ise, teknoloji düzeyinde değişmelere neden olmayan fakat üretim fonksiyonunu etkileyen şoklardır. Bu şoklar üretim fonksiyonunun eğimini değiştirmeden bütün olarak kaymasına neden olurlar⁹².

Arz şokları, pozitif ya da negatif olabilir. Negatif arz şokuna ilişkin belirgin bir örnek, 1970'lerin ortasında gıda ve petrol fiyatlarında yaşanan artıştır. Arz üzerinde olumlu etkide bulunan teknik yenilikler, bol hasat vb. pozitif gelişmeler de pozitif arz şoku olarak adlandırılmaktadır⁹³.

⁸⁸ İlker Parasız, **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, a.g.e., ss.134-135.

⁸⁹ Nevzat Güran, a.g.e., s.162.

⁹⁰ Wallace C. Peterson, **Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev.Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:763, İ.İ.B.F.Yayınları No:98, Ders Kitapları Serisi No:28, Erzurum, 1994, s.303.

⁹¹ Thomas E.Hall, a.g.e., s.116.

⁹² Cengiz Bahçekapılı, **Yeni Klasik Okul'a Göre İş Çevrimleri**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:10, Sayı:1-2, İstanbul, 1994, ss.23-24.

⁹³ Robert J. Barro, **Macroeconomics**, John Wiley, New York, 1993, a.g.e., s.114

Şok teriminin rassal yapısı, dönemden döneme şokların birbirini dengelediği anlamına gelmemektedir. Diğer bir ifadeyle, pozitif bir şokun negatif bir şok tarafından izlenmesi gerekmemektedir. Pozitif şoklar birbirini izlediği bir dönemden sonra, negatif şokların birbirini izlediği dönem gelebilir. Bu durumu T.E. Hall şu örnek ile açıklamaktadır:

“...bu durum, bir paranın havaya fırlatılması durumunun rassal yapısı ile aynı anlamı taşımaktadır. Biliyoruz ki, uzun süreli atışlardan sonra, atışların yarısı tura yarısı da yazı olacaktır, ancak, bu durum tura-yazı-tura-yazı şeklinde bir ardışıklık elde ettiğimiz anlamına gelmemektedir. Bunu yerine önce tura sonra yazı olan ardışık serileri içeren rassal seriler elde edebiliriz”⁹⁴.

Ardışık şoklar, aynı yönde ortaya çıkarsa, üretim değişir. Bu şokların zaman içinde süreklilik gösterdiği gözlemlenir, çünkü, bunlar gelecek için kalıcıdır. Örneğin, bilgisayar kullanımına geçiş, uzun yıllar kullanacağımız teknolojiyi bize sağlamıştır. Negatif şoklar biriktiği zaman, üretimde azalma görülür ve sonuçta durgunluk ortaya çıkabilir. Diğer yandan büyük ölçüde pozitif şoklar yaşanır, üretim daha hızlı büyüyebilir.

1.2.4.2.1. Teknoloji Şokları

Ekonominin toplam üretim fonksiyonunu ve üretim düzeyini ilgilendiren bu şoklar, ekonomide sürekli bir özellik göstermektedir. İleride Reel Konjonktür Kuramı (RKK) açıklanırken teknoloji şokunun etkileri önemli ölçüde incelenmeye çalışılacaktır. Burada “teknoloji şoku nedir?” sorusunun yanıtı verilmeye çalışılacaktır.

Teknolojik ilerleme (gelişme), genelde iki şekilde doğabilir. İlki, girdi fiyatları sabitken üretim birimi başına maliyetlerde düşmeler sağlayan yeniliklerdir ve bunlar üretim tekniğinde görülen teknolojik gelişme olarak tanımlanmaktadır. Yeni malların üretilmesini sağlayan yenilikleri de diğer bir teknolojik gelişme olarak belirlemek olanaklıdır. Ancak çoğu kez maliyet düşürücü bir yenilik yeni malların üretilmesini olanaklı kıldığından, pratikte bunları iç içe görmek

⁹⁴ Thomas E. Hall, a.g.e., s.123.

olanaklıdır⁹⁵. En kısa tanımıyla, teknolojik gelişme* mevcut teknolojideki ilerlemelerdir. Aynı miktar ürünü üretmek için farklı sermaye/emek oranlarına sahip birden çok teknik bulunabilecektir. Üretimde bu tekniklerden birinden diğerine geçme anlamına gelen teknik değişme ile mevcut bilgi ve tekniğin farklı üretim birimlerince kullanılması anlamına gelen “yayılma” teknolojik gelişme değildir⁹⁶.

Teknolojik gelişmenin tanımlanması ve ampirik olarak ölçülmesinde geleneksel iktisadın temel aracı üretim fonksiyonlarıdır. Üretim fonksiyonu anlamında teknolojik gelişme, Solow’a göre⁹⁷, mevcut üretim fonksiyonlarının yukarı doğru kaymasıdır. Bu, aynı miktar üretim girdileriyle teknolojik gelişmenin olmadığı bir duruma kıyasla daha fazla ürün elde edilebileceği ya da aynı üretim miktarının daha az miktarda üretim faktörü kullanımı ile gerçekleştirilebileceği anlamına gelir⁹⁸. Bu tanıma göre, üretim artışlarının girdi artışları ile açıklanmayan kısmı (artık:residual) teknolojik gelişmenin üretime olan katkısını vermektedir. Teknolojik gelişme olarak adlandırılan bu fark, toplam faktör verimliliğindeki değişimin bir karşılığıdır.

Teknolojik gelişme oranındaki rassal değişimler, faktör verimliliğinde stokastik dalgalanmalara neden olurlar. Daha sonra kısmen belirtileceği gibi RKK, faktör verimliliğindeki rassal dalgalanmaları, ekonomik faaliyetteki dalgalanmaların temel kaynağı olarak görmektedir⁹⁹. Verimlilik**, bir ülkenin reel üretim düzeyi ile bu üretimi sağlamak için kullanılan girdi miktarı arasındaki ilişkidir. İkinci Dünya Savaşı’na (İDS) kadar bu konu ekonomistler tarafından görmezden gelinmiştir. Marx da dahil olmak üzere hemen hepsi, girdilerin veriminden çok miktarı üzerinde düşünmüşlerdir. Keynes bile, ancak biriktirilen parayla yatırım yapılan para arasında bir ayırım yapmıştır. O, yatırım bir kere yapılmıca, mutlaka verimli olacağını varsaymıştır. Ama İDS sonrası yıllarda, “yatırım yapılan ek birim para, acaba ne kadar ek üretim getiriyor?” gibi sorular sorulmaya başlanmıştır. Var olan girdi miktarıyla, daha fazla reel milli hasıla elde etmek demek

⁹⁵ Muzaffer Demirci, **Büyüme Teorileri**, DEÜ İİBF Resmi teksir Yayınları No:152, Eski Teksir Yayın No: 118, İzmir, 1985, ss.96-97.

* Teknolojik değişimler genelde, nötr ve nötr olmayan teknolojik değişme ile içerilmiş ve içerilmemiş teknolojik değişimler şeklinde iki tür ayrımına tabi tutulmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Recep Kök, **Endüstriyel Verimlilik ve Etkinlik, Bir Uygulama**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:680, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 90, Araştırma Serisi No: 81, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1991, ss.90-91.

⁹⁶ Nuri Yıldırım, **Neoklasik İktisadın Teknolojik Gelişme Yaklaşımı**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.:367, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974, s. 7

⁹⁷ Robert .Solow, “Technical Change and Aggregate Production Function, **Review of Economics and Statistics**, 1957, Vol.39 No:3, s. 313.; Recep Kök, a.g.e., s.89.;

⁹⁸ A.Koutsoyiannis, **Modern Mikro İktisat**, Çev. Muzaffer Sarımeşeli, Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.97.

⁹⁹ George W.Stadler, “Real Business Cycles”, **Journal of Economic Literature**, Cilt:32, Aralık 1994, s.1752.

olan verimlilikte artışın, önemli olduğu işte o zaman ortaya çıkmıştır¹⁰⁰. Bu verimlilik artışının sağlanabilmesi, çağımızda ancak bilgi sektörü etkinliklerin yoğunlaşması ve rasyonalizasyonu ile gerçekleşecektir¹⁰¹. Fiber optik, mikro chip gibi yeni buluşların* sanayiye uygulanması sonucu emeğin ve sermayenin verimliliği artacak, maliyetlerdeki düşüş de beraberinde gelecektir. İşte verimlilikteki artış birim başına üretim maliyetini azaltarak toplam arz eğrisini sağa kaydıracaktır. Çünkü, belli bir üretim, artık öncekinden daha düşük bir fiyatla arz edilebilecektir.

RKK'nın savunduğu gibi, eğer teknoloji şokları konjonktürün başlıca nedeni ise, o zaman teknolojik gelişme oranını ölçmek önemli olmaktadır. Reel konjonktür modelleri dikkate alındığında, anahtar parametre teknoloji şokunun değişimi olmaktadır. Presscott, bu değişimin ölçümünde Solow'un yönteminin kabul edilebilir (makbul) ve akla uygun (makul) bir yaklaşım olduğunu belirtmekte ve konjonktürel dalgalanmaların nedeni olarak teknolojik şokların önemli rol oynadığına dair belirti olarak kabul ettiği Solow artığında önemli dalgalanmalar gözlemlemektedir¹⁰². Solow'un amacı, kişi başına düşen üretim artışlarının ne kadarının kişi başına düşen sermaye miktarındaki artışlardan (aynı üretim fonksiyonu üzerinde ilerleme), ne kadarının ise teknolojik gelişmeden (üretim fonksiyonunda yukarı doğru kayma) kaynaklandığını belirleyecek uygun bir yöntemi geliştirmektir. Solow'un tekniği teknolojik değişmeyi, toplam çıktıdaki değişimler eksi emek ve sermayenin katkılarının tartılı toplamı olarak tanımlamıştır. Kısaca, Solow artığı (residuali), sermaye ve emek girdilerinin ölçülebilen miktarlarındaki değişimler tarafından açıklanamayan toplam çıktıdaki değişimin bir bölümünü ölçer¹⁰³. Solow, Amerikan ekonomisi üzerine 40 yıl için yaptığı çalışmada, "toplam üretim artışının sekizde birinin, kişi-saat başına kullanılan sermaye artışına ve geri kalan sekizde yedisinin teknolojik değişmeye bağlanabileceğini ileri sürmek olanaklıdır" demektedir¹⁰⁴.

Solow analizinde, rekabetçi bir ekonomi varsayımı altında, Hicks anlamında içerilmemiş-nötr teknolojik büyümeye sahip bir makro üretim fonksiyonu kullanarak, toplam faktör verimliliğindeki değişimi aşağıdaki gibi tanımladı. Aşağıdaki eşitlikte gösterilen toplam üretim

** Verimlilik=reel üretim/girdi. Daha kapsamlı tanımlamalar için bkz. Recep Kök, a.g.e., ss.34-38.

¹⁰⁰ Peter F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, Çev. Belkis Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s.263.

¹⁰¹ Hasan Tekeli, **Bilgi Çağı: Bilgi Çağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1994, s.186.

* Bilgi teknolojisindeki yeni buluşlar için ayrıntılı bilgi için bkz. Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Genel Yayın No:326, Bilim Dizisi:8, Ankara, 1994, ss.71-92; Hasan Tekeli, a.g.e., ss.21-51.

¹⁰² Edward C.Prescott, a.g.m., ss.9-21.

¹⁰³ B.Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk,a.g.e.. s.255.

fonksiyonu, sermaye, emek ve toplam faktör verimliliğinin bir endeksi olarak hareket eden mevcut teknolojiye bağlıdır¹⁰⁵.

$$Y_t = A(T) \cdot F(K_t, L_t) \quad (6)$$

Burada Y, üretimdir. K, başlangıç sermaye stoku, L, harcanan emek miktarıdır. A teknoloji şokunu, yani teknolojik gelişmeyi ya da toplam faktör verimliliğini gösteren parametredir. Üretim miktarı, eğer A, K ya da L değişirse değişir¹⁰⁶.

Bu fonksiyonun zamana göre türevi alınıp, Y ile bölünmesi sonucu büyümenin arz yönlü kaynaklarına ulaşılmaktadır.

$$Y'/Y = (A'/A) + (A \cdot (\partial Y / \partial K) \cdot (K'/Y)) + (A \cdot (\partial Y / \partial L) \cdot (L'/Y)) \quad (7)$$

Y', A', K', L' sırasıyla üretim, teknoloji, sermaye ve emeğin büyüme oranlarını vermektedir. Bu ilişkinin faktörlerin üretim esnekliklerine (β_K , β_L) göre düzenlenmesiyle, temel neoklasik büyüme ilişkisi aşağıdaki şekle dönüşür.

$$G_Y = G_A + \beta_K G_K + \beta_L G_L \quad (8)$$

G_Y , G_A , G_K , G_L = sırasıyla; üretimin, katma değer cinsinden toplam faktör verimliliğinin, sermayenin ve emeğin büyüme oranları.

$$\beta_K = (\partial Y / \partial K) \cdot (K/Y), \beta_L = (\partial Y / \partial L) \cdot (L/Y) \quad (9)$$

$(\partial Y / \partial K)$, $(\partial Y / \partial L)$ = sırasıyla; sermaye ve emeğin marjinal verimliliği.

Neoklasik yaklaşımda bölüşüm, rekabetçi bir ekonomide belirli bir dönem içerisinde yaratılan gelirin (arz) tümünün, üretim faktörleri arasında, faktörlerin üretime katkılarına (marjinal verimliliklerine) göre dağıtılacağı ve aynı dönem içerisinde harcanacağı (talep)

¹⁰⁴ R.ober t .M. Solow, a.g.m., s.316.

¹⁰⁵ Robert M. Solow, a.g.m., s.312.

varsayılmaktadır. (euler teoremi) Ekonomideki üretim faktörleri işgücü ve sermaye olarak ayrıştırıldığında, bu ilişki aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$Y = K.(\partial Y / \partial K) + L.(\partial Y / \partial L) \quad (10)$$

$$(\partial Y / \partial K) = r/p, (\partial Y / \partial L) = w/p$$

r = sermayenin getirisi (faiz)

w = ücret düzeyi

p = genel fiyat düzeyi

Bu durumda; faktörlerin üretim esneklikleri faktörlerin gelirden aldıkları paya eşit olup, toplamları bire eşittir.

$$1 = (rK/Y) + (wL/Y) \quad (11)$$

$$1 = \beta_K + \beta_L$$

Böylelikle

$$G_V = G_A + \beta_K G_K + (1 - \beta_K) G_L \quad (12)$$

$$G_V + G_F = \beta_K G_K + (1 - \beta_K) G_L$$

G_F = faktörlerin büyümeye birleşik katkısı

Kişi başına terimlerle düzenlendiğinde ise;

$$A'/A = ((Y'/Y) - (L'/L)) - \beta_K((K'/K) - (L'/L)) \quad (13)$$

$$A'/A = (\ell'/\ell) - \beta_K(k'/k) \quad \ell = Y/L, k = K/L$$

elde edilir. Bu ilişki, kişi başına üretim artışlarının ekonominin faktör yoğunluğundaki artışlarla (sermaye birikimi) açıklanmayan kısmının teknolojik gelişme oranına (toplam faktör verimliliğindeki değişime) eşit olması anlamına gelir¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Tuncer Bulutay, İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştiriler, AÜ siyaset Bilgiler fakültesi Yayınları No.341, Sevinç Mat. Ankara, 1972.

¹⁰⁷ Ahmet Haşim Köse, a.g.e., ss.48-50.

1.2.4.2.2. Diğer Arz Şokları

Girdi ya da kaynak fiyatları, toplam arzın fiyat belirleyicilerinden en önemlisidir. Yurtiçi kaynakların arzında bir artış; girdi fiyatlarını, dolayısıyla birim başına üretim maliyetini düşürecek ve toplam arz eğrisi sağa kayacaktır. Tersine, kaynak arzında bir azalma; girdi fiyatlarının artmasına ve dolayısıyla maliyetlerin artmasına, sonuçta da toplam arz eğrisinin sola kaymasına neden olur.

Emek gücüne kadınların katılması, dış göçler vb. nedeniyle emek arzına katılımlar, ücret üzerinde aşağı doğru baskı yaratarak toplam arz eğrisinin sağa kaymasına neden olabilir. Buna karşılık savaşlar, salgın hastalıklar vb. emek arzında önemli düşüşlere ve bunun sonucu olarak toplam arzda önemli gerilemelere neden olabilir¹⁰⁸.

Dış ülkelerden ithal edilen üretim girdilerinin fiyatlarında ve miktarlarındaki değişme maliyetleri etkileyerek toplam arz fonksiyonunun değişmesine neden olacaktır. Örneğin petrol fiyatlarında 1973 ve 1979 yıllarında OPEC tarafından önemli artışlar yapılmıştır. Petrol önemli bir girdi olduğundan fiyatının artması maliyetleri yükseltecek, bu durum fiyatları artma, üretimi azalma yönünde etkileyecektir¹⁰⁹. J.Hamilton (1983) yapmış olduğu ampirik çalışmada 1945 yılından beri ABD’de görülen tüm durgunlukların (1960-1961 durgunluğu dışında) nedeni olarak enerji (petrol) fiyatlardaki artışı göstermiştir¹¹⁰.

Bunlara ek olarak, özellikle küçük tarım ülkelerinde, kuraklık ya da sel gibi hava koşullarındaki tesadüfi değişme nedeniyle toplam üretim fonksiyonunda yıldan yıla değişmeler gözükülebilmektedir¹¹¹. Doğal felaketler, siyasal darbeler, savaş, ayaklanma, terör, salgın hastalık, özellikle otomobil ya da çelik endüstrisi gibi önemli sektörlerde yapılan grevler,¹¹² sendikalaşma düzeyindeki artış, ticaret hadlerindeki bir bozulma (ülkenin aynı miktar ithalata karşılık daha çok

¹⁰⁸ İlker Parasız, *İktisadi Analiz2*, a.g.e., s.329.

¹⁰⁹ D.Begg-S.Fischer-R.Dornbusch, *Economics*, McGraw-Hill Book Company, Mid Country Press, London, 1991, ss. 476-477.

¹¹⁰ J.D.Hamilton, “Oil and the Macroeconomy Since World War II” *Journal of Political Economy*, April 1983, s.229

¹¹¹ Michael R.Darby, a.g.e., s.241.

¹¹² B.Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e., s.244.

miktarda yerli malı takas etmek zorunda kalacağı anlamına gelmektedir) da negatif bir arz şoku olarak toplam arz eğrisini etkileyebilmektedir¹¹³.

Kurumsal ortamın değişmesi de toplam arz fonksiyonunu etkileyebilmektedir. Örneğin, firmaların artıklarının çevreye atılmasını engellemeyi amaçlayan yeni bir çevre koruma yasası, firmaların üretim maliyetlerini artıracaktır. Ya da daha yüksek kurumlar vergisi, daha yüksek stopaj birim maliyetlerini artıracaktır. Bu durum, arz eğrisinin sola kaymasına neden olarak negatif arz şokunu doğuracaktır.

Maliyetlerdeki artış cari üretimin karlılığını azaltacaktır. Arz şoku, doğrudan fiyat düzeyi üzerinde etkisini gösterdiğinden arz şoku teriminin yerine fiyat şoku da denilmektedir¹¹⁴. Negatif arz şoku durumunda üretim azalacak (işsizlik artacak) ve fiyatlar genel düzeyi artacaktır. Buna, ekonomi yazınında stagflasyon denilmektedir.

Çalışmamıza konu olan fiyatların konjonktürel davranışını ele alırken fiyatlar genel düzeyi ve ölçüm teknikleri hakkında bazı açıklamalarda bulunmak yararlı olabilir. Aşağıdaki bölümde amacımıza uygun olarak bu konuda çok genel açıklamalar yapılacaktır.

1.3. FİYATLAR GENEL DÜZEYİ

Bir ekonomide çok sayıda mal ve hizmet bulunmakta ve bunların fiyatları zaman içinde değişik yönlerde ya /ya da değişik oranlarda değişmeler göstermektedir. Bu durumda, tek bir malın fiyatının ölçülmesinin ve bilinmesinin yanında, ekonomide fiyatların ortalama düzeyini temsil eden fiyatlar genel düzeyinin ve bu düzeyde zaman içinde ortaya çıkan değişmelerin ölçülmesi ve bilinmesi gerekmektedir.

¹¹³ H. Frisch, **Enflasyon Teorileri**, Çev.E.Oktay-A. Yiğidim, Elif Matbaacılık, Ankara, 1989, s.161.

¹¹⁴ Gregory N. Mankiw, **Macroeconomics**, Worth Publishers, New York, 1992. s.229.

1.3.1. Enflasyon

1.3.1.1. Enflasyonun Tanımı ve Türleri

1.3.1.1.1. Enflasyonun Tanımı

Enflasyon Latince’de şişmek anlamına gelen “inflare” kökünden gelmektedir¹¹⁵. Enflasyonu genel fiyat düzeyindeki sürekli artış süreci ya da paranın sürekli değer kaybetme süreci¹¹⁶ olarak tanımladığımızda genel fiyat düzeyindeki bir kerelik bir artışın enflasyon demek olmadığı da vurgulanmış olmaktadır. Dolayısıyla enflasyon bir süreçtir ve ekonomide herhangi bir nedenle ortaya çıkan ve sürüp giden bir dengesizliğin göstergesidir¹¹⁷. “Enflasyon mal ve hizmet fiyatlarındaki sürekli artışlardır” tanımı açıklıktan yoksundur. Çünkü, ülkede çok fazla sayıda mal ve hizmet olduğundan, hangi fiyatlarda ki artış enflasyon sayılacaktır? Bir artış oranı saptamaya çalıştığımızda hangi mal ve hizmetin ya da mallar ve hizmetlerin artış oranını alacağız. Gerçekten ülkede ne kadar mal ve hizmet varsa o kadar artış oranı olacaktır. Ve biri diğerinden de çok farklı olabilecektir. Bilindiği gibi bu sorun tüm sakıncaları bilinerek ve belirtilerek fiyat endekslerinin kullanılmasıyla kuramda ve uygulamada çözüme ulaştırılmıştır¹¹⁸. Tanımdaki genel fiyat düzeyi kavramı, çok sayıda maldan oluşan bir sepetin fiyatını (sepetteki malların ortalama fiyatını) temsil etmektedir.

Enflasyonla ilgili bazı tanımlarda, enflasyonun nedenlerine ve etkilerine ağırlık verildiği görülmektedir. Enflasyonu tamamen parasal bir olgu olarak gören yaklaşım miktar kuramına dayanır. Klasik ve Parasalcı iktisatçılar para miktarındaki artışları enflasyonun temel nedeni olarak gördüklerinden, tanımlarında bu öğeye ağırlık vermişlerdir. Bilindiği gibi Friedman’a göre parasal bir olgu olan enflasyon, para miktarında hasıladakinden daha hızlı artış olduğunda ortaya çıkabilir. Aynı nedene bağlayan bir başka tanıma göre, enflasyon, çok az mal karşısında çok fazla paranın piyasada yer aldığı yaygın bir talep fazlası durumudur¹¹⁹.

¹¹⁵ Ahmet S. Kalm, *Enflasyon, Analitik Bir Yaklaşım*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s.5.

¹¹⁶ H. Frisch, a.g.e., s.1.

¹¹⁷ Naci Kepkep, *Enflasyon, Kuramlar-Politikalar ve Avusturya Keynesciliği*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.1.

¹¹⁸ Ersoy Akıncı, “Toptan Eşya Fiyatları Endeksi ve Kullanım Açısından Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 3, Sayı.1-2, 1985, ss.17-43.

¹¹⁹ M. Bronfenbrenner-F. Holzman, “Enflasyon Teorileri Üzerine”, Çev. Asım Yücel, *Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, Cilt 2, No. 3, Kasım, 1973, s.1090.

Enflasyonun nedeni olarak talep fazlalığını vurgulayan Keynezyen kurama göre enflasyon, toplam talebin tam istihdam gelir düzeyinin üstüne çıkması sonucu oluşan sürekli fiyat yükselmeleridir. Burada sorun, reel akımlar (mal ve hizmet akımları) ile nakit akımları (harcamalar) arasındaki dengesizliktir. Bu dengesizlikler ekonomide enflasyonist ve deflasyonist boşlukların ortaya çıkmasına yol açar.

Enflasyonla ilgili yeni yaklaşımlar, bekleyişlere özel bir ağırlık vermekte ve bu çerçevede öngörülen (beklenen) ve öngörülme (beklenmeyen) enflasyon ayırımı yapılmaktadır.

1.3.1.1.2. Enflasyonun Türleri

Enflasyonun temel nedenleri dikkate alınarak sıkça yapılan bir sınıflandırmaya göre talep çekişli ve maliyet itişli olmak üzere iki enflasyon türünden söz edilmektedir¹²⁰. Şimdi bu iki tür enflasyonu inceleyelim.

i) Talep Enflasyonu: Talep enflasyonu genellikle bir talep fazlası durumunun fiyatlar genel düzeyini sürekli olarak yükseltmesi (yukarı çekmesi) olarak tanımlanmaktadır¹²¹. Talep enflasyonu görüşünü benimseyen iktisatçılar, ekonominin esas itibarıyla tam istihdamda bulunduğu, ya da daha genel olarak, toplam arzın pek esnek olmadığı durumlarda, toplam talepte ortaya çıkan artışlardan kaynaklandığını savunurlar. Bu gruba giren iktisatçılar, toplam talebi neyin arttırdığı konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Klasik-Parasalıcı görüşte, toplam talep artışlarının ve dolayısıyla enflasyonun temel nedenini parasal genişleme oluşturmaktadır. Klasik görüşe göre, paranın dolanım hızı (PDH) sabitken, para arzındaki bir artış, ekonomi tam istihdamda olduğu için, genel fiyat düzeyinde artışa yol açar. Friedman'a göre de enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur.

Keynes'e göre de eğer ekonomi tam istihdamda ise toplam talep artışı Klasik kuramda olduğu gibi enflasyona yol açacaktır. Keynes açıklamalarını, eksik istihdamda bulunan, kullanılmayan kaynakların ve işsizliğin yaygın olduğu bir ekonomi için yapmıştır. Bu durumdaki bir ekonomide toplam talep artışı enflasyondan daha çok üretim ve istihdam artışına yol açacaktır.

¹²⁰ Nevzat Güran, a.g.e., s.54.

Yeni Klasik arz koşulları geçerli iken, toplam talep artışının öngörülen nitelik taşıması durumunda üretim artışı söz konusu olmayacak, yalnızca genel fiyat düzeyi artacaktır.

Yeni Keynezyen arz koşulları geçerli olduğunda ya da Yeni Klasik arz koşulları geçerli olmakla toplam talep artışının öngörülmeleyen bir artış olması halinde, fiyat düzeyi bir miktar yükselecek, hasıla ve istihdam artıp işsizlik azalabilecektir. Fakat uzun dönemde Yeni Klasik yaklaşımda bekleyiş hatalarının düzeltilmesine bağlı olarak istihdam ve üretim uzun dönem doğal oranına dönecek ve fiyatlar yükselecektir¹²².

ii) Maliyet Enflasyonu: Talep artışlarından bağımsız olarak, üretim maliyetlerinde ortaya çıkan artışlar (toplam arz eğrisinde ortaya çıkan sola doğru kaymalar) sonucu ortaya çıkan enflasyondur¹²³.

Güçlü sendikaların¹²⁴, TÜFE, girişimin karlılık durumu, benzeri ya da yakın üretim dallarındaki ücret düzeyine bakarak verimlilik artışından daha fazla ücret istemeleri sonucu girdi maliyetinin artışından doğan bir fiyat artışı doğabilir. Buna ücret enflasyonu da denilmektedir¹²⁵. Piyasaların monopolistik-oligopolistik yapısına bağlı olarak*, firmalar sahip oldukları bu teknelci gücün etkisiyle fiyatlarını ortalama maliyetlere bir kar marjı ekleyerek (mark-up fiyatlama) yükseltebilirler. Bu durumda kar (fiyat) enflasyonu** denilen durum ortaya çıkar. Ancak, bir enflasyon sürecinin yalnız arz koşullarına bağlı olarak başlatılması olanaklı olduğu halde devam ettirilmesi için toplam talepteki artışlarla desteklenmesi zorunludur. Yükselen ücretler bir istihdam ve üretim azalışı yaratacaktır. Bu yüzden giderek büyüyen işsizlik tehdidi ücret artışlarının bir yerde durmasına ve enflasyonun son bulmasına yol açar. Dolayısıyla talep artışıyla desteklenmedikçe yalnız başına arza bağlı koşulların enflasyonu sürdürmeye yetmeyeceği söylenebilir.

¹²¹ Ahmet S.Kalın, a.g.e., s.43.

¹²² Nevzat Güran, a.g.e., ss.237-241.

¹²³ William H.Branson, a.g.e., s.458.

¹²⁴ Ersoy Akıncı, "Enflasyondan Ekarflasyona", Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1-2, 1988, s.7.

¹²⁵ M. Bronfenbrenner-F. Holzman, a.g.m., s.1101.

* Bu konu ile ilgili açıklamalar için bkz. Wallace C. Peterson, a.g.e., ss.400-408.

** Ücret ve kar enflasyonları hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet S. Kalın, a.g.e., ss.146-165.

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler ithalat ve ihracat yoluyla birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Hiç bir ekonominin kendi kendisine yeterli olmadığı göz önüne alınırsa, dış ticaret yoluyla ülkelerin birbirlerinin iç fiyat düzeylerini etkileyecekleri açıktır¹²⁶. Fiyat ve ücret artışlarının bu evrensel niteliği enflasyonun ulusal olduğu kadar uluslararası bir olgu olma özelliğini de ortaya koymuştur. Uluslararası ticareti yapılan mal ve hizmetlerin fiyat etkileri ve ücret kanalıyla oluşabilecek etkiler bu uluslararası etkiyi ortaya çıkarmaktadır¹²⁷. İthal mallarının (özellikle petrol gibi temel ithal girdilerinin) fiyatlarındaki artışlar da maliyetleri yükseltecektir. Bu enflasyona da ithal maliyeti itişli enflasyon denilmektedir¹²⁸.

Monopolistik-oligopolistik piyasa içinde, farklı grupların nispi gelir paylarını koruma çabaları da maliyet enflasyonunun önemli bir kaynağını oluşturabilmektedir. Sektörler arasında verimlilik farklarının bulunması durumunda, güçlü sendikaların etkisiyle nominal ücretlerin tüm sektörlerde aynı oranda artması¹²⁹ oligopolistik piyasa yapısı içinde (mark-up fiyatlama ile) karlardan fedakarlık yapılmaksızın fiyatlara yansıtılabileceğinden maliyet enflasyonu ortaya çıkabilecektir. Bu tür bir enflasyon yapısal enflasyon olarak da adlandırılabilir. Yukarıda maliyet enflasyonunun oluşumunda rol oynayan faktörler yapısal enflasyon modellerinin de temel dayanakları niteliklerini taşımaktadırlar.

Bir kısım iktisatçılar, enflasyon oluşumlarının çoğunlukla hem talep hem de arzdan gelen etkilerin bir arada bulunduğunu, dolayısıyla yukarıdaki ayırımın fazla önemli olmadığını söylemektedirler¹³⁰.

1.3.1.2. Enflasyonun Ölçülmesi: Fiyat Endeksleri

Zaman süresince değişikliğe uğrayan herhangi bir yığın olay için endeks hesaplanabilir. Zaman serilerinde fiyatların karşılaştırmasına ait olan endekslere fiyat endeksleri, miktarların

¹²⁶ İ.Hakkı Düğer, "Bugünkü Enflasyon Karşısında Teorik Yaklaşımlar", *Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Ocak 1984, s.40.

¹²⁷ Temel Ergun, *İthal Edilen Enflasyon ve Türkiye Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987, s.1,6.

¹²⁸ Nevzat Güran, a.g.e., s.242.

¹²⁹ H. Frisch, a.g.e., s.203.; Nevzat Güran, a.g.e., s.243.; Naci Kepkep, a.g.e., ss.40-45.

¹³⁰ Naci Kepkep, a.g.e., s.46.

karşılaştırmasına yarayan endekslere de miktar endeksleri denir¹³¹. Fiyatlar genel düzeyi gelişmelerinin ölçülmesi, fiyat endeksleri oluşturmayı zorunlu kılmaktadır.

Bir tek fiyattaki değişme büyük anlam ifade etmeyeceğinden uygulamada birçok fiyatı belli bir düzen içinde toplayan endeksler kullanılmaktadır¹³². Bu endeksler, ekonomilerin durumunu izlemek, uygulanan politikaların başarısını saptamak, geçmiş dönemlerin yorumunu ve ileriye ait öngörülerini yapabilmek için kullanılan araçların en önemlilerinden birisidir¹³³. Bu endekslerde, hangi dönemin ya da yılın baz alınacağı, hangi mal ve hizmetlerin kapsanacağı ve baz döneme mi yoksa cari döneme mi ağırlık verileceği gibi, kuramsal olarak kesin yanıtlar verilmesi olanaklı olmayan sorunlar ortaya çıkmaktadır. Fiyat endeksleri belli bir başlangıç tarihine göre, fiyatların hangi oranda değiştiğini bildirirler¹³⁴. Enflasyon oranı, belirli bir mal sepetinin cari yıl fiyatıyla aynı sepetin temel bir yıl fiyatı arasındaki oranın 100 ile çarpımına eşit olan fiyat endeksindeki değişme oranı ile ölçülür.

Türkiye’de toptan eşya fiyat endeksi, tüketici fiyat endeksi, imalat sanayi fiyat endeksi gibi değişik alanlarda mal gruplarının değerlerini yansıtan endeksler vardır. Bunların hesaplanmasında değişik yöntemler uygulanmaktadır.

1.3.1.2.1. Fiyat Endekslerinin Hesaplanması

Fiyat endeksleri, seçilen mal sepetinin baz dönemdeki ya da cari dönemdeki miktarlarını esas almakla, iki ana gruba ayrılabilir. Bu başlık altında iki çeşit fiyat endeksini hesaplama yönteminden söz edilecektir¹³⁵:

- i) Baz dönem ağırlıklı endeksler (Laspeyres endeksi)
- ii) Cari dönem ağırlıklı endeksler (Paasche endeksi)

¹³¹ Erdoğan Öztün, “Fiyat İndeksleri ve Ülkemizdeki Uygulamaları”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Yıl 22, Sayı 264, Şubat 1988, s.33.

¹³² Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s.325.

¹³³ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler, Reel Ekonomi 1*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, s.12. Ersoy Akıncı, “Toptan Eşya Fiyatları Endeksi ve Kullanım Açısından Bir Değerlendirme”, a.g.m., s.25.

¹³⁴ Koray Başol, a.g.e., s.325.

¹³⁵ Nevzat Güran, a.g.e., s.57.

Bu fiyat endeksleri, farklı birimlerin değerlemesini ve dengelemede farklı katsayılar kullanılmasını gerektirdiğinden, bileşik (sentetik) endeksler¹³⁶ grubuna girmektedir.

İki ayrı devrenin değişik fiyatlarına, her ürün fiyatının temel devre miktarları ile çarpımı sonucu¹³⁷,

$$\frac{\sum \text{Endeks devresi fiyatı} \times \text{Temel devre miktarı}}{\sum \text{Temel devre fiyatı} \times \text{Temel devre miktarı}} \quad (= \text{Laspeyres})$$

veya endeks değerine göre değişen miktarlarla çarpımı sonucu;

$$\frac{\sum \text{Endeks devresi fiyatı} \times \text{Endeks devresi miktarı}}{\sum \text{Temel devre fiyatı} \times \text{Endeks devresi miktarı}} \quad (= \text{Paasche})$$

ulaşılabilir.

q = Endeks devresi miktarı (ton, kg, m, vb.)

q₀ = Temel devre miktarı

p = Endeks devresi fiyatı (TL)

p₀ = Temel devre fiyatı, olarak kabul edersek;

-Bileşik (Sentetik) Fiyat Endeksleri;

$$\text{Laspeyres} = \frac{\sum p \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0} \quad \text{Paasche} = \frac{\sum p \cdot q}{\sum p_0 \cdot q}$$

şeklinde yazılabilir.

Bu iki endeks içinde en çok kullanılanı, Laspeyres Fiyat Endeksidir. Paasche Fiyat Endeksi daha çok, zevklerdeki ve gelir düzeylerindeki farklılıklardan kaynaklanan talep değişmelerini de hesaba katmak istediğinden, cari dönemde satın alınan malların miktarlarındaki ağırlık olarak kullanılmaktadır¹³⁸.

Laspeyres endeksinin fiyat artışlarını olduğundan fazla, Paasche endeksinin ise olduğundan az göstermesi, bunun yanı sıra değişken ağırlıklarının her yıl yeniden tespitinin

¹³⁶ Ahmet S.Kalın, a.g.e., ss.19-24

¹³⁷ Üzeyme Doğan, **Verimlilik Analizleri ve Verimlilik-Ergonomi İlişkileri**, İzmir Ticaret Borsası Yayınları No:31, İzmir, 1987, ss.82-83. ; İ. Melih Baş ve Ayhan Artar, İ. Melih Baş ve Ayhan Artar, **İşletmelerde Verimlilik Denetimi Ölçme ve Değerlendirme Modelleri**, MPM, Yayın No:435, Ankara, 1991, ss.345-346.

uygulamada yarattığı zorlukların, endeks hesabında uzun gecikmelere yol açması gibi sakıncalarını ortadan kaldırmak üzere, Irving Fisher bir endeks geliştirmiştir. Fisher Endeksi; Laspeyres ve Paasche'nin miktar ve fiyat endekslerinin geometrik ortalamasını, Sidgwick Endeksi ise; aritmetik ortalamasını ele alır. Genellikle Fisher Endeksi tercih edilmesine¹³⁹ rağmen uygulamada kullanımına pek rastlanmaz.¹⁴⁰

$$\text{Fisher Endeksi} = \sqrt{\frac{p_1 \cdot q_0}{p_0 \cdot q_0} \times \frac{p_1 \cdot q_1}{p_0 \cdot q_1}}$$

Laspeyres Endeksi baz dönemi ağırlıklı, Paasche Endeksi cari dönem ağırlıklı, Fisher (İdeal) Endeksi ise çapraz ağırlıklı endekslerdir.¹⁴¹

1.3.1.2.2. Fiyat Endeksleri Türleri

Fiyat endeksi, ölçüme konu olan sepetin nasıl tanımlandığına bağlı olarak farklı biçimlerde hesaplanır ve farklı adlar alır. Fiyat düzeyindeki değişimleri izlemek üzere başlıca üç tür fiyat endeksi kullanılmaktadır. Tüketici Fiyatları Endeksi ile Toptan Eşya Fiyatları Endeksi baz dönem ağırlıklı endekslerdendir. GSMH Deflatörü adıyla bilinen endeks, bir cari dönem ağırlıklı endekstir.

i) Tüketici Fiyatları Endeksi: Ölçüme konu olan sepet, bireyler ve ailelerin (genellikle şehirli tüketicilerin) kullandığı giyecek, yiyecek, ulaştırma hizmeti, dayanıklı tüketim malı gibi mallardan oluşan sepet olarak tanımlandığında Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) adını alır¹⁴². Bu endeks, tüketicilerin sabit bir mal ve hizmet sepetini satın alma maliyetindeki değişimleri ve dolayısıyla perakende aşamasında ödediği fiyatların belli bir süre içinde uğradığı değişiklikleri ölçmektedir¹⁴³. TÜFE, çeşitli kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılır. Ekonomide fiyat hareketlerinin izlenmesinde, ticari faaliyetlerin yönlendirilmesinde, ücret belirlenmesinde ve

¹³⁸ Üzeyme Doğan, a.g.e., s.83.

¹³⁹ İ. Melih Baş ve Ayhan Artar, a.g.e., s.349.

¹⁴⁰ Üzeyme Doğan, a.g.e., s.83.

¹⁴¹ Selmin Altay, "Türkiye'de Dış Ticaret Fiyatları ve İthalatın Gelir Esnekliği; Bir Tahmin Denemesi", **Ekonomiyi İzleme ve İstatistik Çalışmaları (1988-1992)**, TCMB, Ankara, s.50.

¹⁴² E.P. Degarmo, W.G. Sullivan-J.A. Bontadelli, **Engineering Economy**, Maxwell Macmillan Publishing Company, New York, 1990, s.396.

¹⁴³ Koray Başol, a.g.e., s.326.

ülkelerin ekonomik yapılarının analizinde etkin göstergedir¹⁴⁴. Genelde kişi ya da hane halklarının yaşama şartlarında meydana gelen değişimleri ölçme çabasında olan fiyat endeksleri şu adlarda görülmektedir. Tüketici Fiyatları Endeksleri, Geçinme Endeksleri, Ücretliler Geçinme Endeksleri, Parekende Fiyat Endeksleri, Hayat Pahalılığı Endeksleri¹⁴⁵.

ii) Toptan Eşya Fiyatları Endeksi: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE), TÜFE gibi belli bir mal sepetinin maliyetini ölçer. Fakat TEFE, firmalar tarafından alınıp satılan hammadde yarı mamul ve mamul malları içermesi ve fiyatları üreticiden dağıtım kanallarına geçerken ölçmesi (toptan fiyatları) gibi özellikleri nedeniyle TÜFE'den farklıdır. TEFE, sektörel fiyat hareketlerini belirlemek, bir ülkenin ekonomisinin gelişimine ışık tutmak, çeşitli öngörülere olanak sağlamak ve hükümetlerin alacağı sosyo-ekonomik kararlara ışık tutmak amacıyla çeşitli kesimler tarafından kullanılır¹⁴⁶. TÜFE ile karşılaştırıldığında TEFE'nin genellikle enflasyonist baskıları daha hızlı bir şekilde yansıtan bir endeks olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, belli bir süre sonra (bir kaç ay) sonra tüketici fiyat endeksinde ortaya çıkacak bir artışın habercisidir.

iii) GSMH Deflatörü: Milli Gelir Endeksi ya da GSMH (zımni) deflatörü, ekonomide üretilen tüm malları kapsayan oldukça geniş kapsamlı bir fiyat endeksidir. Baz alınan sepeti, üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerden oluşan sepet biçiminde tanımlamaktadır. GSMH (zımni) deflatörü, bir dönemin nominal GSMH'sının reel GSMH'ya oranıdır ve baz alınan yıl ile ölçümü yapılan yıl arasındaki fiyat değişiminin ölçüsüdür¹⁴⁷. Bu endeks için zımni nitelemesinin yapılmasının nedeni, açıklanan diğer fiyat endekslerinin aksine, doğrudan doğruya bir fiyat oluşturma amacından çok, milli geliri reel olarak ölçme çabasının sözkonusu olması, ancak sonuçta reel ve nominal milli gelirin oranlanmasıyla bu tür bir göstergenin elde edilmiş olmasıdır¹⁴⁸. Bu endeks, bir Paasche endeksi olup, cari fiyatlardan değerlendirilmiş GSMH'yı oluşturan mal bileşimlerinin baz yılda yürürlükte olan fiyatlara göre nispi olarak ne kadar pahalılaşmış (ya da ucuzlanmış) olduğunu gösterir. Bu endeksin zayıf tarafı, piyasada fiyatı oluşmayan işlemler için de (özellikle kamu hizmetleri) itibari fiyatların kullanılmak zorunda olmasıdır. Ayrıca, hane halkının doğrudan ilişkili olmadığı yatırım ve ihraç mallarını da

¹⁴⁴ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, a.g.e., s.18.

¹⁴⁵ Erdoğan Öztün, a.g.m., s.34.

¹⁴⁶ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, a.g.e., s.16.

¹⁴⁷ D.Begg-S.Fischer-R.Dornbusch, a.g.e., s.365.

¹⁴⁸ Nevzat Güran, a.g.e., s.59.

kapsadığından, ortalama hane halkı için bu endeks paranın değerini ölçmede ideal bir endeks değildir¹⁴⁹.

1.3.2. Deflasyon

Deflasyon, bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinin düştüğü, mal ve hizmet üretiminin azalmaya yüz tuttuğu bir durumdur¹⁵⁰. Deflasyona yol açan en önemli etkenlerden biri ekonomideki talep yetersizliği görülebilir¹⁵¹. Deflasyonist bir durumda fiyatlar genel düzeyi düşer ve buna bağlı olarak para değer kazanır. Bu durumda halkın değeri yükselen paraya olan talepleri artar, dolayısıyla mala olan talepleri azalır. Çünkü, insanlar, fiyatlardaki düşmenin devam edeceğine inanıyorsa, mal ve hizmet alımlarını olabilecek şekilde azaltarak, gelecekteki daha düşük fiyatlardan olabildiğince yararlanmak isteyecektir. Ayrıca, deflasyon nedeniyle, borçludan alacaklıya doğru gelirin yeniden dağıtılması sonucu toplam talep azalabilir. Böylece üreticiler, ürünlerini satmakta zorluk çekerler. Bu durum stokların artmasına neden olur. Stok artmasına bağlı olarak yatırımlar durma noktasına kadar azalır. Üretim faktörlerinin bir kısmı kullanılmaz ve işsizlik ortaya çıkar. İşsizlik ise insanların gelirlerinin azalmasına ve yeniden talep eksikliğine yol açacağı için ekonomide daralma aşaması devam eder¹⁵². Bu döngüsel durumdan, ya devlet müdahalesi ile ya da psikolojik durum ve zevklerdeki değişimler nedeniyle özel talepte otonom artışı ile çıkılabilir¹⁵³.

Deflasyon nedeniyle, özellikle gelişmiş ülkelerde fiyatların gerilemesi pek olanaklı olmamakta fakat buna karşın mal ve hizmet üretiminde azalma olmaktadır. Çünkü, bu ülkelerde güçlü sendikalar ücretlerin düşürülmesine, tekelci firmalar da fiyatlar ayarlaması yerine miktar ayarlamasını tercih etmektedir¹⁵⁴.

Charles Rist, parasal deflasyon, mali deflasyon ve kredi deflasyonu üç çeşit deflasyon ayrımı yapmıştır¹⁵⁵.

¹⁴⁹ H. Frisch, a.g.e., s.7.

¹⁵⁰ Tevfik Pekin, **Makro Ekonomi**, a.g.e., ss.51-52.

¹⁵¹ Harold A. Wolf, **Monetary and Fiscal Policy**, Charles E. Merrill Books, Inc., Ohio, 1966, s.417.

¹⁵² Tevfik Pekin, **Makro Ekonomi**, a.g.e., s.52.

¹⁵³ Harold A. Wolf, a.g.e., s.418.

¹⁵⁴ Tevfik Pekin, **Makro Ekonomi**, a.g.e., s.52.; Harold A. Wolf, a.g.e., s.417.

¹⁵⁵ Cafer Unay, **Makro Ekonomi**, a.g.e., ss.187-188.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK VE KEYNEZYEN KONJONKTÜR KURAMLARI

1929 dünya bunalımına varıncaya kadar, konjonktürel dalgalanmalar klasik kuram öğretileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Aslında iktisadi düşünce tarihi açısından son derece sakıncalı olmasına karşın Keynes'in "Genel Teori" kitabında kendinden önceki tüm ekonomistleri klasik saydığını belirtmesine paralel olarak, klasik* ve neoklasik** iktisatçıların görüşlerini bundan sonraki iktisadi okullarla karşılaştırma olanağı sunması açısından tek bir makro kuram gibi açıklayacağız¹⁵⁶ Çünkü klasik ve neoklasik iktisat içerisinde sayılabilen iktisatçıları tek tek ele almak ve hatta A.Smith'in 1776 yılında yazdığı Milletlerin Zenginliği isimli kitap ile başlayıp J.S.Mill'in öldüğü 1873 yılına kadar devam eden klasik okul ile 1873 ile başlayıp 1929 dünya bunalımına kadar devam eden neoklasik okulu ayrı ayrı incelemek amacımız açısından uygun değildir. Bu bölümde, Keynes öncesinde yer alan ve klasik okul içerisinde sayılan konjonktür kuramlarını incelerken bu kuramlara katkı yapan iktisatçılara atıflarla yetinilecektir. Fakat bu bölümde incelenecek olan Keynezyen kuram için aynı yolu izlememiz uygun olmayacaktır. Çünkü, Keynezyen kuram, Keynes'in ismiyle anıldığı için bizzat kendi düşünceleri ve bu kurama katkı yapan diğer iktisatçıların düşünceleri incelenecektir. Bir sonraki Yeni Konjonktür Kuramları başlığı altında, Parasalcı konjonktür kuramına, Yeni Klasik konjonktür kuramına, RKK'na ve Yeni Keynezyen okulun konjonktür kuramlarına değinilecektir.

Kuramları içsel (endojen) ve dışsal (eksojen) olmak üzere iki gruba ayırarak incelemek olanaklıdır. Eğer konjonktörü açıklayan kuram, açıklamasını ekonomik sistemin içerdiği öğelere dayanarak yapıyorsa, bu kuramlara içsel kuramlar denilir. Bu durumda ekonomide toparlanma, genişleme, gerileme ve daralma yaratan güçler, sistemin içinde bulunmaktadır. Para, yatırım, stoklar ve toplam talebe dayanarak kurulan konjonktür kuramları içseldir¹⁵⁷. Tam karşıt, Mirowski'nin ifadesiyle uçurumun öbür yanındaki kuramlar ise dışsal kuramlar olup, ekonominin iç işleyiş mekanizmasının konjonktürel dalgalanmalara neden olmayacağını, konjonktürün

* Klasik iktisatçılar : A.Smith, D.Ricardo, T.R.Malthus, J.B. Say, N.W.Senior ve J.S.Mill

** Neoklasik iktisatçılar : J.H. von Thünen, H.H. Gossen, A.A. Cournot, J.Dupont, C.Menger, F.von Wieser, Böhm-Bawerk, J.Schumpeter, L. von Mises, F.von Hayek, Morgenstein, W.S.Jevons, Edgeworth, A.Marshall, A.C.Pigou, K.Wicksell, G.Cassel, B.Ohlin, J.B.Clark, I.Fisher, L.Walras, V.Pareto

¹⁵⁶ Richard T. Froyen, *Macroeconomics:Theories and Policies*, MacMillian Publishing Company, New York, 1990, s.46; Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.11-12

¹⁵⁷ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Politika)*, a.g.e. s. 93.

nedenlerinin dışsal faktörlerde aranması gerektiğini iddia ederler¹⁵⁸. İklim koşullarına, güneş lekelerine, savaşımlara, devrim ve seçim gibi siyasal olaylara, altın madeninin keşfi, nüfus artışı, göç, yeni ülke ve kaynak keşfi ya da teknolojik yeniliklere dayanan kuramlar dışsal kuramlardır¹⁵⁹.

Sistemin içinden ve dışından, bir başka deyişle, içsel ve dışsal faktörler terimlerinden ne anlaşılacaktır? Dışsal faktör olarak kabul edilen bir çatışmayı Marksistler içsel faktör olarak kabul etmektedirler. Schumpeter'in kuramında yeniliklerin hacmi, tam anlamıyla konjonktürün bulunduğu aşamaya bağlı olması nedeniyle içseldir. Fakat bir çok kitapta (burada bu tercih edildi) Schumpeter'in yenilikler kuramı dışsal kuramlar içinde incelenmektedir. Böylece, hangi faktörün dışsal ve içsel olduğunu bize söyleyecek tam anlamıyla bir kural yoktur. İçsel ve dışsal faktör ayrımı yazar ve kuramlara göre değişmektedir. Buna karşın, eğer değişkenin değeri kuram tarafından açıklanmışsa içsel; eğer, değişken kuramın dışında ise ve davranışını açıklamayla ilgilenilmiyorsa bu değişkene de dışsal denmektedir¹⁶⁰.

Ayrıca konjonktür kuramları sözel ifadelerle neden-sonuç ilişkilerine bağlı olarak açıklanabileceği gibi, matematiksel model biçiminde de açıklanabilirler¹⁶¹.

Konjonktür kuramı açıklamaları, bu içsel-dışsal ayrımı yapılarak incelenmeye çalışılacaktır. Fakat, bu bölümde, Keynes öncesi dönemde egemen olan iktisat anlayışı olması, ve bu dönemde yer alan konjonktür kuramı açıklamalarına temel oluşturması açısından Klasik kurama ana hatları ile değinilmeye çalışılacaktır. Bu şekilde klasik kuramı açıklanılmasının bir yönü de, yeni konjonktür kuramlarının Klasik kurama yaptıkları bir çok atfı görmemize yardımcı olmasıdır.

2.1. KLASİK KURAM

Newton'un, kozmolojik evrende ebedi ve değişmez hareket yasaları ile belirlenen ilahi bir düzen olduğunu ve bu düzenin doğadaki akılcılık ve uyumu yansıttığını fizik biliminde göstermesinden sonra, evrendeki uyumlu düzene koşut toplumsal düzeni kurmak isteyen ve bu

¹⁵⁸ Philip Mirowski, *The Birth of Business Cycle*, Garland Publishig Co., New York, 1985, s.46.

¹⁵⁹ Paul A. Samuelson-W.D. Nordhawn, *Economics*, McGraw-Hill, Inc., USA, 1992, s.569.

¹⁶⁰ Lloyd M. Valentine.- F.E., Dennis, *Business Cycles and Forecasting*, South Western Publishing Co., Ohio. 1991, ss.323-324.

¹⁶¹ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Politika)*, a.g.e., s.94.

amaçla ekonomik olayların yorumunu doğa bilimlerinin dayandığı fizik kuralları çerçevesinde salt gözlemlerle yapan klasik okul ile matematiğin uygun dalı olarak gördükleri diferansiyel kalkülüsü servet, fayda, değer, arz, sermaye, emek vb. nicel büyüklüklere uygulayarak değişim ya da dengenin yasaları ile ilgilenen neoklasik okul¹⁶², tündengelimci, soyutlayıcı, akılcı yönetime dayanarak kuramlarını oluşturmuşlardır.

Klasik kuram genel olarak ekonominin işleyişinde doğal düzenin varlığına inanmış ve bunu fiyat sistemi bağlamında “görünmeyen bir el” olarak adlandırmıştır¹⁶³. Sanayi Devrimi, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nin en önemli kolonyal bölgenin sömürülmesine son vermesi ve Fransız İhtilali’nin etkilerinin oluşturduğu bir ortamda¹⁶⁴ A.Smith’in kaleme aldığı Milletlerin Zenginliği isimli eserde şu çok bilinen ifadeler bulunmaktadır: “Her üretici, kişisel çıkarını artırmak için çaba gösterirken, görünmeyen bir el tarafından yönetilir ve ulaşılan sonuç üreticinin tasarısının bir parçası değildir.” Bu inanca göre, ekonomik düzeni bu el yönetir, (fizyokratlar ekonomik düzeni tanrısal güce dayandırıyorlardı) dengeyi bu el sağlar. Ekonominin temel unsuru insandır, fakat insan akılcıdır. Kısaca insan *homo-economicus*’tur,¹⁶⁵ kendi çıkarı için faaliyette bulunmaktadır. Ne var ki, kişi kendi çıkarı için çalışırken, kastetmemiş olduğu halde toplumun gereksinmelerini de karşılamaktadır. Böyle bir ortamda herkesin çıkarları arasında bir uyum ortaya çıkar. Bu süreç dışarıdan yapılacak bir müdahale, sistemin doğasında var olan özgürlük ve eşitliği ortadan kaldırı¹⁶⁶. Öyleyse devlet piyasaya müdahale etmemelidir. Devlet müdahalesinin olmadığı bir ekonomide, kişiler en karlı alanlara yöneleceklerinden tam rekabet gerçekleşecektir. Tam rekabet piyasasında fiyat mekanizması otomatik olarak arz ve talebi eşitleyeceğinden her mal ve hizmet satılabilecektir. Bu da tam istihdamın gerçekleşmesi için yeterlidir. Bu bakımdan Klasiklerin ele aldıkları piyasa modeli tam rekabettir¹⁶⁷. Klasik iktisatçılar, ekonominin daima tam istihdamda bulunacağını, tam istihdamdan ayrılmalar olsa bile; bu ayrılmaların geçici olacağını ve ekonominin otomatik bir mekanizma ile kendiliğinden tam istihdama döneceğini öne sürmüşlerdir.

¹⁶² Necip Çakır, “İktisatta Ortodoksinin Kökenleri Üzerine”, *İktisat Dergisi*, Yıl:30, Sayı:348, 1994, s.75.

¹⁶³ Coşkun C. Aktan, *Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat*, TAKAV Matbaası, Ankara, 1994, s.8.

¹⁶⁴ Eric Roll, “Klasik İktisat ve Adam Smith”, *İktisat Risaleleri*, Çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.161.

¹⁶⁵ Enver Önem, *Ekonomik Bunalımlar*, Orgun Kardeşler Mat., Ankara, 1981, s.45.

¹⁶⁶ Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.24.

¹⁶⁷ M. Sadık Acar, *İktisada Giriş*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s.220.

2.1.1.Klasik Kuramın Dayandığı Varsayımlar

Klasikler, bu daima ve kendiliğinden tam istihdam dengesini, benimsedikleri şu varsayımlara dayandırmışlardır:

İlki, tam rekabet koşulları geçerlidir. Tam rekabet, bütün birimlerin fiyat-alıcı, miktar-ayarlayıcı olarak davranabildikleri, hiçbirinin kendi davranışlarıyla piyasa fiyatlarını etkileyemediği ortam olarak tanımlanmaktadır.

İkincisi, karar birimleri karlarını maksimize etmeye çalışan üreticiler ve faydalarını maksimize etmeye çalışan tüketici diye ikiye ayrılmaktadır. Yani karar birimleri rasyonel davranırlar. Piyasa koşulları hakkında tam bilgiye sahiptirler¹⁶⁸.

Üçüncüsü, ücret, faiz oranı ve mal fiyatları esnektir¹⁶⁹. Bunlar üzerinde herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Fiyatlar ve miktarlar (geniş olarak ücretler ve faiz oranları da) yeniden-anlaşma yeteneği ile piyasada tellal tarafından belirlenmektedir¹⁷⁰. Tam rekabet piyasasında, hiçbir ekonomik birim fiyat yapamadığına ve değiştiremediğine göre, fiyatların ekonomik faaliyet içinde yer almayan, üretim ve tüketim işlevini yüklenmemiş bir yapıcısı olması gerekir. İşte burada karşımıza Walras'ın *tellalı* çıkmaktadır. Tellal, kuramın görünmeyen elini oluşturmakta, herhangi bir anda gözlediği arz ve talep koşullarına göre fiyatları değiştirmekte ve tellalın yaptığı bu fiyatlar, ekonomik birimlerin amaç ve kısıt fonksiyonlarına bağlı olarak yaptıkları miktar (değişim) planlarının dayandığı sinyaller olmaktadır¹⁷¹. Ekonomide işlem yapanlar (transactors) piyasada toplanır. Tellal rastgele seçilen bir fiyatı yüksek sesle söyler. Bu fiyatlar ekonomik birimler için veri olmaktadır (çok sayıda ve küçük, dolayısıyla da önemsiz oldukları için). Veri fiyatlarda birimler değişim planlarını yapmakta ve tellala iletmektedirler. İletilen değişim planlarına göre tellal, bu fiyatta ne kadar arz ve talep edileceğini kaydeder. Eğer fiyat çok yüksekse arz edilen miktar talep edilen miktarı aşacaktır ve daha düşük bir fiyat gerekecektir. Eğer fiyat çok düşükse talep edilen miktar arz edilen miktarı aşacaktır ve daha yüksek bir fiyat gerekecektir¹⁷². Bu denge dışı fiyatlarda planlar yapılmakta, fakat bağlayıcı

¹⁶⁸ B.Snowdon,-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e., s.44.

¹⁶⁹ Vural Savaş, *İktisat Politikasına Giriş* Ar Yayın Dağıtım, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1982, s.74.

¹⁷⁰ Thomas E.Hall, a.g.e., s.41.

¹⁷¹ Yılmaz Akyüz, *Fiyat Mekanizması ve Makroekonomik Dengesizlikler*, Yurt Yayınları 11, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984, s.14.

¹⁷² Thomas E.Hall, a.g.e., s.41.

hiçbir anlaşma ya da değişim yapılmamakta; kısaca ekonomik birimlere yeniden-anlaşma (recontracting) hakkı tanınmakta, değişime yalnızca denge fiyatlarına ulaşıldıktan sonra girilmektedir¹⁷³. Tellal denge fiyatına ulaşılmaya kadar yüksek sesle fiyat söylemeye ve arz ile talep edilen miktarları kaydetmeye devam edecektir. Denge fiyatlarında birimlerin kararları birbirleriyle uyumlu hale gelmekte ve tüm piyasalar temizlenmektedir.

Dördüncü olarak, işlem yapanların para yanılışına düşmeyecekleri varsayılmaktadır. Klasiklerin paraya bakışı, J.B.Say'ın "para bizden iktisadi gerçekleri saklayan bir peçedir, gerçek para malların kendisidir." ifadesinde açıkça görüldüğü gibi servetin yaratılmasında hiçbir rolünün olmadığı, üretimi ve değişimi kolaylaştıran bir araç olduğu şeklindedir¹⁷⁴. Bu nedenle reel ekonomi ile ilgili sonuçların nominal faktörlerden etkilenmeden reel faktörlerdeki değişimlerden kaynaklandığı iddia edilmektedir.

Beşinci olarak, fiyat beklentilerinin birim esneklikte olduğunu varsayarlar. Eğer fiyatlar, diyelim ki yüzde 1 artarsa, o zaman işlem yapanlar da bu yüzde 1'lik artışı beklentilerine katacaklardır. Böylece eğer fiyat düzeyi 100'den 101'e çıkmışsa, o zaman işlem yapanlar gelecekte fiyat düzeyinin 101 olacağını beklerler¹⁷⁵. Kısaca beklenen fiyat ile gerçekleşen fiyat eşitliği vardır ($P_e = P$).

Son olarak da her arzın kendi talebini yarattığına inanmaktadırlar.

Ekonomide Klasik iktisatçılardan sonra ortaya çıkan okullar, bu varsayımların biri ya da birkaçı hakkında farklı iddialar taşıdıkları için farklı sonuçlara varmaktadırlar. Bu varsayımlar çerçevesinde ekonominin daima ve kendiliğinden tam istihdamı nasıl başardığı sorusuna klasik kuramın yanıtı aşağıdaki bölümlerde genel hatlarıyla verilmektedir.

2.1.2. Klasik Kuramın Temel Önerileri

i) *Emek Piyasası*: Emek piyasasının yapısı ve işleyişi, ekonominin diğer kesimlerini (milli gelir, genel fiyat düzeyi) önemli ölçüde etkilediği, devletin ekonomik yaşama karışıp

¹⁷³ Yılmaz Akyüz, *Fiyat Mekanizması ve Makroekonomik Dengesizlikler*, a.g.e., s.14.

¹⁷⁴ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s.91.

¹⁷⁵ Thomas E.Hall, a.g.e., s.42.

karışmaması, karışacaksa hangi politika araçlarını kullanacağı¹⁷⁶ ve ekonominin arz yapısını belirlediği için kuramın açıklamasına emek piyasası ile başlamak yararlı görülmüştür.

Emek arz ve talebinin reel ücretin mi, yoksa nominal ücretin mi fonksiyonu olduğu emek piyasasının işleyişi ile ilgili temel noktalardan biridir. Bu durum, özellikle eksik bilgi ve buna bağlı bekleyiş hatalarının ve para yanılgısının bulunduğu ortamlarda önem kazanmaktadır. Konuyla ilgili farklı yaklaşımlarda, genellikle, emek arz edenlerin genel fiyat düzeyini öngörürken bu tür hatalara düşebilecekleri, emek talep edenlerin ise, reel ücret öngörülerinde kendi fiyatlarının önem taşıması ve bunun öngörüsünün nispeten daha kolay olması nedeniyle fiyatları (daha) doğru öngörebilecekleri varsayılmaktadır. Bu yüzden emek arzının, tam bilgi varsayımını yapan klasik iktisatçılar dışında, diğer okullarca nominal ücretin fonksiyonu olduğunu kabul etmelerine rağmen; emek talebi genellikle reel ücretin fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Emek piyasası ile ilgili diğer bir tartışmalı durum da nominal ücretlerin iki yönlü esnek mi yoksa özellikle aşağı doğru katı (esneklikten uzak) mı olduğu konusudur. Klasik kuram daha önce de belirtildiği gibi nominal ücretleri, piyasa aksaklıkları olmadığı sürece (tam esnekliği ortadan kaldıracabilecek sendikal baskılar ve asgari ücret uygulamaları vb.) aşağı ve yukarı doğru tam esnek varsaymışlardır¹⁷⁷.

Hasıla, üretim fonksiyonu (mikro ve makro anlamda) tarafından belirlenmektedir. Bir makro üretim fonksiyonu

$$Y=f(L,\bar{K}) \quad (14)$$

şeklinde yazılabilir. Buna göre hasıla (milli gelir), emek (L), sermaye (K) ve teknoloji düzeyine bağlıdır. Kısa dönemde sermaye ve teknoloji (fonksiyon şeklini belirleyen) sabit varsayıldığına göre milli gelir düzeyini istihdam edilen homojen emek miktarı belirleyecektir¹⁷⁸.

Toplam emek talebi, toplam üretim fonksiyonundan çıkarılır. Diğer koşullar sabitken, emek istihdamı arttıkça emeğin marjinal fiziki verimliliğinin azalması (azalan verimler kanunu), kar maksimizasyonu amacıyla hareket eden firmaların reel ücret (W/P) düştükçe emek talebini (istihdam ve üretimi) artırmaları sonucunu doğurmakta; firma düzeyinde olduğu gibi ekonomi düzeyinde de emek talebi (sabit sermaye stoku ve belli bir teknoloji düzeyinde) reel ücretin negatif

¹⁷⁶ Vural Savaş, *İktisat Politikasına Giriş*, a.g.e., s.75.

¹⁷⁷ Nevzat Güran, a.g.e., ss.204-205.

¹⁷⁸ Richard T Froyen, *Macroeconomics: Theories and Policies*, MacMillian Publishing Company, New York, 1990, s.49.

bir fonksiyonu olmaktadır¹⁷⁹. Firmalar, karını maksimum yapmaya çalıştığı gibi, emek arz edenler de aynı şekilde hizmetini emek piyasasına teklif ederken, gelirini maksimum yapmaya çalışır. Çalışmak zahmetli, arzu edilmeyen bir uğraş olduğuna göre emek sahiplerini daha fazla çalışmaya yönlendirmek için daha büyük ücretler ödemek gerekir. Belirli ücret düzeylerinde tek bireyler için ortaya çıkabilecek tersine esnek emek arz eğrisinin, yüksek ücret düzeylerinde işgücüne yeni katılımların da olabileceği dikkate alındığında, toplumun tümü açısından tamamıyla pozitif eğimli olacağı söylenebilir. Dolayısıyla emek arz fonksiyonu reel ücretin $(W/P)^{180}$ artan bir fonksiyonudur. Emek faktörü sahipleri kararlarında genel fiyat düzeyindeki değişimleri dikkate almakta, daha başka bir deyişle, ücretlerdeki değişimleri fiyat değişimlerinden arıtarak değerlendirebilmektedir.

$$L_d = f(W/P, K) \quad f < 0 \quad (15)$$

$$L_s = f(W/P) \quad f > 0 \quad (16)$$

$L_d = L_s$ emek piyasasında denge koşulu

L_d ve L_s 'nin W/P 'ye göre değişik eğimli olması emek piyasasında dengenin tek ve kararlı olmasını sağlar¹⁸¹.

Aşağıdaki Şekil 7 den de görüldüğü gibi emek arz ve talep eğrilerinin kesiştikleri yerde denge reel ücret ve denge istihdam düzeyi belirlenmektedir¹⁸². İstek dışı işsizlik bulunmadığı bu durum tam istihdam durumudur. Var olan ücret düzeyinde çalışma isteğinde olan herkes çalışmaktadır. İşsizlik=Geçici işsizlik eşitliği geçerlidir. Dengeden sapma durumunda nominal ücretler aşağı ve yukarı doğru yönde tam esnek varsayıldığı için, reel ücretler hızla değişerek emek piyasasında denge (market clearing) sağlanabilmekte ve ekonomi fiilen her zaman tam istihdam düzeyinde bulunmaktadır¹⁸³.

¹⁷⁹ Nevzat Güran, a.g.e., s.206; Özhan Uluatam, a.g.e., s.313.

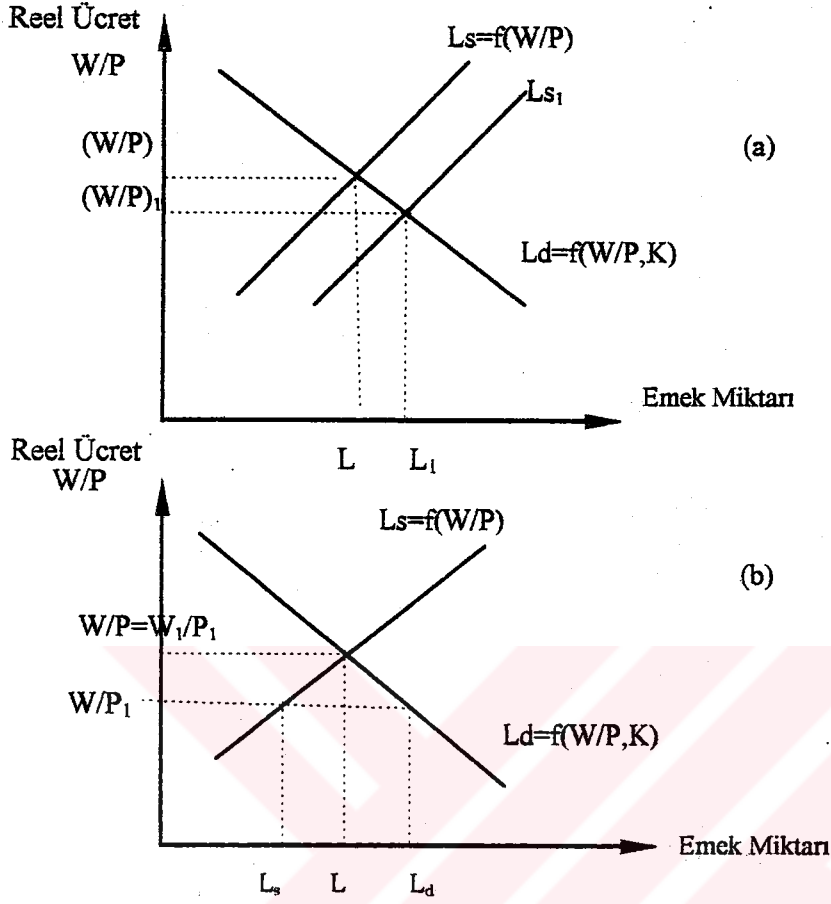
¹⁸⁰ Emek talebinin ve emek arzının neden reel ücretin fonksiyonu olduğu konusunda geniş açıklama için bkz. Gardner Ackley, a.g.e., ss.124-130; Richard T Froyen, a.g.e., ss.49-57

¹⁸¹ Vural F.Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986, s.13.

¹⁸² Thomas E.Hall, a.g.e., ss.42-43.

¹⁸³ Nevzat Güran, a.g.e., s.207.

Şekil 7 : Klasik Kuramda Emek Piyasası

Kaynak : Thomas E. Hall, a.g.e., s.43.

Emek arz fonksiyonunda demografik faktörler (doğumlar ve göçler gibi) nedeniyle ve emek talep fonksiyonunda teknolojik değişme nedeniyle ortaya çıkacak kaymalar sonucunda istihdam edilen emek miktarı değişmektedir. Örneğin, Şekil 7 (a) 'da işgücüne olan göçler, emek arz eğrisinin L_s 'den L_{s1} 'e kaymasına neden olur. Emek arzındaki bu değişiklik sonucu, cari W/P düzeyinde arz edilen emek miktarı talep edileni aştığından dolayı emek piyasası dengeden uzaklaşmış, istek dışı işsizlik doğmuştur. Bu durumda nominal ücretlerin aşağıya doğru esnekliğini sınırlayan faktörler daha düşük reel ücret $((W/P)_1)$; P sabitken W düştüğü için ilk durumdaki W/P den daha düşüktür ve daha yüksek istihdam düzeyinde (L_1) yeni denge noktalarına varılacaktır. Bu yeni denge noktasında cari ücret ve cari çalışma koşulları kabul edildiği için istek dışı işsizlik olmayacak, L_1 de yeni tam istihdam düzeyi olacaktır.

Emek arz ve talep fonksiyonları veri iken, herhangi bir nedenle ortaya çıkan dengesizlik istihdam edilen emek miktarını değiştirmeyecektir. Örneğin, toplam talepte bir artış sonucu fiyat

düzeyi P' 'den P_1 'e çıkması sonucu reel ücret düşecek (W/P_1) ve Şekil 7 (b) 'de görüldüğü gibi emek piyasasında bir talep fazlası ortaya çıkacaktır. Bu dengesizlik durumunu gidermek için Walras'ın tellalı piyasaya zaman kaybetmeden girer. İşverenlerin rekabeti nominal ücreti yükseltecek (W_1) ve eğer fiyatlar yeni düzeyinde sabitse, reel ücret yeniden denge düzeyine çıkarak ($W/P=W_1/P_1$) emeğe yönelen fazla talep ortadan kalkacaktır. Fiyat düzeyindeki değişme emek arz ya da talep eğrilerini kaydırmadığı için, emek piyasası aynı istihdam düzeyine dönecektir. Fiyatlar yüzde 10 artarsa nominal ücretler de yüzde 10 artacak, sonuçta reel ücret değişmeyecektir. Bu analiz klasik modelin emek miktarı fiyat düzeyinden bağımsız olduğu şeklindeki temel bir sonucunu da göstermektedir. Tam fiyat ve ücret esnekliği, para yamılgısının olmaması ve birim esneklikli fiyat bekleyişleri varsayımları, fiyat değiştiğinde istihdam edilen emeğin ve dolayısıyla üretim miktarının aynı kalacağını garantiler¹⁸⁴.

ii) *Mal Piyasası:* Yukarıdaki paragraflarda klasik kuramda istihdam hacminin nasıl belirlendiğini ve istek dışı işsizliğin niçin söz konusu olmayacağını, klasik ekonomide üretim fonksiyonuna değinirken de, reel milli gelirin istihdam düzeyine bağlı olduğunu belirtildi. Şu halde, istihdam düzeyi belirlenirken aynı anda reel milli gelir ya da üretim düzeyi de belirlenmiştir. Burada önemli olan nokta, milli gelir düzeyinin, ekonomi daima tam istihdamda olduğu için tam istihdam milli geliri olması ve üretimin, teknik koşullara bağlı olması ve toplam taleple bir ilişkisinin bulunmamasıdır. Klasik kuramın arz yönüne ağırlık vermesinin temel dayanağı olan ve üreticilerin arzu ettikleri maksimum üretimi yapmalarına, böylece ekonominin tam istihdam düzeyine çıkmasına¹⁸⁵ ve bu düzeyde devam etmesine talep yönünden hiçbir engel olmadığını belirten Mahreçler Kanunu'na, işte bu noktada değinmek gerekmektedir.

a) *Mahreçler Kanunu:* 1767-1832 yılları arasında yaşamış olan J.B. Say tarafından Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı bir dönemde öne sürülen., "Say Kanunu" da denilen "Mahreçler (pazarlar) Kanunu", klasik iktisadın temel varsayımlarından biridir. Sanayi Devrimi bir taraftan üretimi büyük ölçüde artırırken diğer taraftan da bu üretim artışının bir sınırı olup olmayacağı, belli bir üretim seviyesinden sonra artan üretimin satın alınıp alınmayacağı sorusunu gündeme getirmişti¹⁸⁶. Böyle bir soruya yanıt niteliğini taşıyan bu kanuna göre, genel aşırı üretimden doğan krizler mantıki bakımdan olanaksızdır.

¹⁸⁴ Thomas E.Hall, a.g.e., s.44.

¹⁸⁵ Thierry de Monforial, "Enflasyon, İşsizlik ve Paranın Rolü Üzerine Düşünceler", Çev. Necati Engez, Dr.Birol Dündar'a Armağan, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt:8, Sayı:1-2, 1976, ss.158-159.

¹⁸⁶ Vural F.Savaş, İktisatın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, İstanbul, 1997, s.299.

Bu kanuna göre üretimin üç unsuru vardır: sermaye emek ve toprak. Bu unsurların her biri üretime katkıda bulundukları ölçüde ve katkı karşılığında bir gelir sağlarlar. Bu nedenle bir yandan mal arz olunurken, öte yandan ücret, kar-faiz (sermaye sahibinin aldığı) ve rantlar doğmaktadır*. Ücret, kar-faiz ve rant miktarı üretime katkının bedeli olarak arzdan doğmakta ve talebi oluşturmaktadır. Say bu durumu şu ifadeleriyle açıklamıştır;“ Mallar için talep yaratan üretimdir. Bir mal arz edilince, bu andan itibaren, diğer mallar için tam değeri tutarında talep yaratır”¹⁸⁷. Her arz kendi talebini yaratır cümlesiyle özetleyeceğimiz bu kanun, malın malla değiştirildiği trampa ekonomisinde geçerlidir. İki kişi, kendi aralarında bir trampa işlemine girişirse, her ikisi de hem alıcı ve hem de satıcı olacak, ikisi de almadan satamayacaktır. Diğer bir ifadeyle, bir mal üretilip piyasaya arz eden bir kimsenin asıl amacı, bu malı verip karşılığında başka bir mal almaktır. Örneğin, pazara şarap getiren bir üreticinin asıl amacı şarabı satarak, karşılığında başka bir mal, diyelim ki ayakkabı almaktır. Bu şarap üreticisi ne kadar çok şarap arz edebilirse, karşılığında o kadar çok ayakkabı alabilecektir. Şarap arzı arttıkça daha çok ayakkabı alınabildiğine göre, şarap arzının artması ayakkabı talebini artırmaktadır. Aynı şekilde ayakkabı arzının artması da şarap talebini artırmaktadır¹⁸⁸. Herkes aynı zamanda alıcı ve satıcı olduğuna göre, pazara sürülen her mal öteki mallar için kendi değerine eşit bir pazar yaratır. Stoklama ve gömüleme de söz konusu olmadığına göre toplam taleple toplam arz eşit olmak durumundadır¹⁸⁹. Üretilen her mal satılabileceğine göre, herkes üretimi arzu ettiği seviyeye çıkarmasına ve böylece iktisadi faaliyetin tam istihdam düzeyine çıkmasına ve bu düzeyde devam etmesine talep yönünden hiçbir engel yoktur. Kısacası “genel aşırı üretim”den ya da “genel talep yetersizliği”nden söz edilmeyecektir. Bunun yanında herhangi bir piyasada herhangi bir malın arz fazlası gözlemlendiğinde bu malın nisbi fiyatı derhal düşeceğinden, üreticiler üretimlerini cari talebe göre yeniden ayarlarlar. Demek ki, özel talep yetersizlikleri fiyat mekanizması sayesinde önlenir¹⁹⁰.

b) Reel Faiz Kuramı: Mahreçler Kanunu, para sadece bir aracı olduğundan, kazanılan gelirin derhal ve tamamen harcanacakları varsayımına dayanmaktadır. İnsanlar çoğu zaman, elde ettikleri gelirlerin bir kısmını para biçiminde tasarruf ederler. Böylece herkes satmak istediğinden daha az mal satın almak isteyeceğinden kuramsal olarak toplam talepte bir yetersizlik meydana

* Bu dönemde sermaye sahibi ile girişimci aynı kişi olduğundan faiz ve kar ayrımı yapılmamıştı. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Aydın Yalçın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Aydoğdu Ofset, Ankara, 1991, ss.207-208.

¹⁸⁷ Gülten Kazgan, a.g.e., s.94

¹⁸⁸ Sadık Acar, a.g.e., s.222.

¹⁸⁹ Gardner Ackley, a.g.e., s.110.

¹⁹⁰ Sadun Aren,a.g.e., s.17.

gelir. Ekonomik insan akılcı olduğuna göre, bu tasarruflar elde atıl olarak bekletilip alternatif maliyeti olan faiz gelirinden yoksun kalınmayacaktır. Tasarruflar, girişimcilere ödünç verilerek gelirin tüketilmeyen kısmı, bu kez yatırım malları piyasasında harcanmaktadır. Demek ki aslında talep edilen para değil yatırım mallarıdır. Görüldüğü gibi klasik düşüncede tasarrufu yatırıma dönüştüren mekanizma faiz oranıdır¹⁹¹. Klasik faiz kuramı paralı bir ekonomide Mahreçler Kanunu'nun can simididir. Faiz sermayenin fiyatıdır ve tüketimden feragat edildiği için verilir. Gelir düzeyi, üretim fonksiyonu ve istihdam hacmine bağlı olarak belirlenmiş bir değer olduğuna ve gelir dağılımının da kısa dönemde değişmesi düşünülemeyeceğine göre gelirle tüketim arası ilişki veri kabul edilebileceğinden¹⁹² faiz oranı ile tasarruf miktarı arasında aynı yönlü bir ilişki vardır. Öte yandan, girişimciler de yatırım yapmak için sermaye talep ederler. Sermayenin fiyatı ve dolayısıyla maliyeti faiz olduğuna göre, faiz oranı ile sermaye talebi arasında ters yönlü bir ilişki vardır. O halde faizlerin esnekliği varsayımı altında faiz oranı sermaye arz ve talebini eşitleyecektir. Çünkü; tasarruf arzı, sermaye talebinden az olunca faiz oranı yükselecek, aksi halde düşecektir. Sermaye arz ve talebinin dengeye gelmesi demek, tasarrufların yatırımlara eşit olması demektir. Bu durumda harcamalar gelirlere, maliyetler de fiyatlara eşit olacağından Mahreçler Kanunu geçerliliğini koruyacaktır¹⁹³.

Klasik kuramda faiz oranı, milli gelirin düzeyini değil, milli gelirin tüketim ile yatırım arasında nasıl bölüştürüldüğünü belirlemektedir. Bir başka deyişle, milli gelir mal piyasası dışında belirlenmekte, mal piyasasında ise belli bir milli gelir düzeyinde ortaya çıkacak tüketim, tasarruf ve yatırım miktarları belirlenmektedir.

iii) Fiyat Kuramı: Trampa ekonomisinde, dolayısıyla reel değişkenlere dayalı bir analizde nisbi fiyatlar anlamlıdır¹⁹⁴. Dengesizlik durumunda nisbi fiyatların ayarlanması ile eksiklik ya da fazlalık giderilecektir. Aşırı üretilmiş mallar ucuzlayacak, kıt olan mallar ise pahalalanacak ve sonunda denge sağlanacaktır¹⁹⁵. Oysa para kullanan bir ekonomide nisbi fiyatlar yanında bir de genel fiyat düzeyi sorunu vardır. Klasik okulun genel fiyat düzeyi ile ilgili açıklamaları, miktar kuramı çerçevesinde incelenebilir. Merkantilistlerin formülleştirdiği paranın miktar kuramı Ricardo'nun "Para miktarıyla genel fiyat düzeyi, aynı yönde ve aynı oranda

¹⁹¹ Wallace C. Peterson, *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, Çev.Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:763, İ.İ.B.F.Yayınları No:98, Ders Kitapları Serisi No:28,Erzurum, 1994, s.100.

¹⁹² Özhan Uluatam, *Makro İktisat*, Savaş Yayınları, Ankara, 1993, s.321.

¹⁹³ M.Sadık Acar, a.g.e., s.225. Erich Preiser, "Tam İstihdam Problemi", Çev.Oğuz Çataloğlu, *İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, İzmir, 1966, s.124.

¹⁹⁴ Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.19.

değişir” sözü ile kesin ifadesini bulmuştur¹⁹⁶. Bütün klasik iktisatçıların üzerinde anlaşılabildikleri belirli bir Miktar Kuramı olmamasına rağmen dolaşımdaki para miktarı ile genel fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çeşitli görüşler vardır. Tarihsel süreç içerisinde miktar kuramını ilk ifade eden M.Kopernik (1473-1543)’tir¹⁹⁷. Daha sonraları J.Bodin, J.Locke, R.Cantillon, D.Hume gibi düşünürlerce de ifade edilen bu kuram, I.Fisher’in miktar kuramının işlem tipi ve A.Marshall, Pigou’nun miktar kuramının nakit talep tipi ile ekonomi yazınında temel yerini almıştır.

İşlem tipi miktar kuramında, belli bir dönemde mübadele edilen mal ve hizmet miktarı, bu mal ve hizmetlerin fiyatları ile çarpılarak toplanırsa, o dönemde mal ve hizmetler için yapılan toplam ödeme miktarı elde edilir. Bu ödemeler para ile yapıldığına göre belli bir dönemde yapılan toplam ödemeler, o dönemde tedavülde bulunan para miktarı ile paranın dolanım hızının çarpımına eşittir¹⁹⁸. İşte bu kanıtlanmaya gereksinimi olmayan açık gerçeği Irwing Fisher mübadele denklemi ile göstermiştir.

$$M.V = P.T$$

(17)

Bu denklemde M tedavüldeki para miktarını (banknot, madeni ufaklık para ve banka parası), V paranın işlem dolanım hızını (yani, her ünite paranın belirli bir dönem içerisinde kaç kez el değiştirdiği), P genel fiyat düzeyini, T ticari işlemler sayısını göstermektedir. T yerine nihai mal ve hizmet miktarı, yani reel milli gelir (Y); paranın işlem dolanım hızı yerine paranın gelir dolanım hızı (Vy) ele alınırsa, mübadele denklemini şöyle yazabiliriz:

$$M.Vy = P.Y$$

(18)

Miktar kuramının nakit talep tipi aynı eşitliğin farklı ifadesidir. Bir farkla ki, Fisher’in denkleminde toplam ödeme ya da milli gelir ile para miktarı arasındaki eşitlik paranın dolanım hızı ile sağlanırken, Cambridge tipi denklemde toplam ödemelere ya da milli gelire oranla el

¹⁹⁵ İlker Parasız, **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, a.g.e., s.117.

¹⁹⁶ David Ricardo, **Ekonomi Politika ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Çev. Tayfun Ertan, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.305-323.

¹⁹⁷ Feridun Ergin, **Para ve Faiz Teorileri**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1983, s.139.

¹⁹⁸ Avni Zarakoğlu, **Bankacılar İçin Para ve Kredi Bilgisi**, T.İş Bankası A.Ş. Vakfı, Yayın No:232, Bankacılar Serisi No:5, Ankara, 1989, ss. 174-175.

altında tutulmak istenen para miktarı ile sağlanır. Ve benimsedikleri denklem bu farkı şöyle ifade etmektedir.

$$M=k.P.T \quad (19)$$

T yerine Y(reel mili gelir), k yerine k_y (nihai mal ve hizmetlere yapılması tasarlanan ödemelere oranla el altında tutulan para miktarını göstermektedir) alınır

$M=k_y.P.Y$ yazılabilir. $y=P.Y$ olursa (y = nominal gelir)

$M=k_y.y$ yazılabilir.

Diğer denklemden farklı olarak k halkın belli bir dönemde eline geçen ya da elinden çıkan paraların ortalama olarak ne kadar süre elde kaldığını göstermekte olup, dolanım hızının tersine eşittir. ($k=1/V$) M mal talebi için arz edilen parayı; k.T.P para talebi için mal arzını ifade etmektedir¹⁹⁹.

Para miktarı ile genel fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi tam olarak anlayabilmek için klasik iktisatçıların para konusundaki açıklamalarına dikkatleri toplamak gerekmektedir. Zaten genel fiyat düzeyinin açıklanması ile ilgili bu kuram, aynı zamanda klasik düşüncede paranın rolünü de açıklar. Klasik iktisatçılara göre, para yalnızca değişim ve geleceği düşünme güdülerıyla talep edilmekte, paranın ödünç verilmesi ya da bir işe yatırılması halinde elde edilmesi umulan faiz ya da kazanca eşit bir kayba neden olacağından elde atıl olarak bekletilmemektedir. Çünkü paranın fonksiyonu malın malla değişimi olan reel değişim olayını kolaylaştırmaktır. Bu nedenle para miktarı değiştirildiğinde, paranın işlem dolanım hızının (V) ve gelir dolanım hızının (V_y) ya da harcamaları karşılamak için elde tutulan paranın gelire oranı (k) nın, örf, adet ve alışkanlıklara, halkın gelir ve harcamaları arasındaki zaman farkına, üretim ve mübadele tekniğine bağlı olduğu için sabit ya da yavaş ve öngörülebilir bir şekilde değişebilmesi şeklindeki varsayımları nedeniyle, para arzındaki bu değişimler harcamaları aynı yön ve oranda değiştirir. Çünkü artan para miktarıyla kişiler ek satın alma gücü ve daha fazla harcama olanağı kazanmış olmakta ve artan para arzı artan talep olarak piyasaya girmektedir. T (Y) hakkında yapılan tam istihdam varsayımını da dikkate aldığımızda, bu artan talep, üretim artışı olarak yansıyamayacak, tek

¹⁹⁹ Avni Zarakoğlu, a.g.e., ss. 177-180.

değişken faktör genel fiyat düzeyi artacaktır. Bu yüzden genel fiyat düzeyi para arzının bir fonksiyonu olma durumundadır. $P=f(M)$ ²⁰⁰.

2.1.3. Klasik Kuramın İşleyişi ve Politika Sonuçları

Klasik modelin işleyişi, belli bir sıraya göre olmaktadır. Emek arz ve talebi istihdam düzeyini belirlemektedir (Tam istihdam). Kısa dönemde, emeğin dışındaki diğer faktörlerin sabit olması ve belli bir teknoloji veri iken, hasıla (milli gelir) düzeyi de istihdam düzeyi tarafından belirlenmektedir (Tam istihdam hasıla düzeyi). Bu şekilde ortaya çıkan reel gelir düzeyinin parasal değeri ya da cari fiyatlarla değeri genel fiyat düzeyine, genel fiyat düzeyi de para arzına bağlıdır²⁰¹. Burada, klasik kuramın ikiye bölünmüşlük (dichotomy) özelliği ortaya çıkmaktadır. İstihdam düzeyi, reel milli gelir, reel ücret, tüketim, tasarruf ve yatırım gibi reel değişkenler reel sektörde, parasal ücret ve genel fiyat düzeyi gibi parasal değişkenler de parasal sektörde belirlenmektedir.²⁰² Reel değişkenler parasal değişkenleri etkilediği halde, parasal değişkenler, tam esnek ücret ve fiyat, birim esneklikte fiyat bekleyişleri ve para yarılgısının olmadığı varsayımlarına bağlı olarak reel değişkenleri etkileyememektedir. Buna paranın yansızlığı (nötr oluşu) denmektedir. Böyle bir durumda, toplam arz (AS) eğrisi tam istihdam düzeyine karşılık gelen hasıla (milli gelir) düzeyinde sıfır esneklikte, yani fiyatlar karşısında tam duyarsız bir görünüm taşıyacaktır. Toplam talep ise fiyatlar karşısında yeterince duyarlı olduğundan ekonomi tam istihdam düzeyinde dengeye gelmektedir²⁰³. Dolayısıyla yukarıda açıklanan altı varsayım kabul edildiğinde klasik modelin toplam arz yönlü bir model olduğu açık bir şekilde söylenebilir. Şimdi AS ve AD ile ilgili bazı şoklara değinerek konuyla ilişkilendirmeye çalışalım.

Klasik AS eğrisi, teknolojiyi değiştiren faktörler ve/veya istihdam edilen denge emek miktarını değiştiren dışsal olaylar ortaya çıkarsa esnekliği değişmeksizin kayar. Bu değişiklikler, emek arz fonksiyonunu kaydıran (demografik faktörler ve marjinal vergi oranının düşürülmesi vb.) ya da üretim fonksiyonu ve emek talep fonksiyonunu kaydıran (sermaye stoku ve teknolojiideki değişimler vb.) değişimler gibi reel etkilerle olmalıdır. Teknolojiideki ilerlemeler ve/veya istihdam edilen emek miktarını artıran güçler (pozitif arz şokları) toplam arz eğrisini sağa

²⁰⁰ Wallace C. Peterson, a.g.e., s.104.

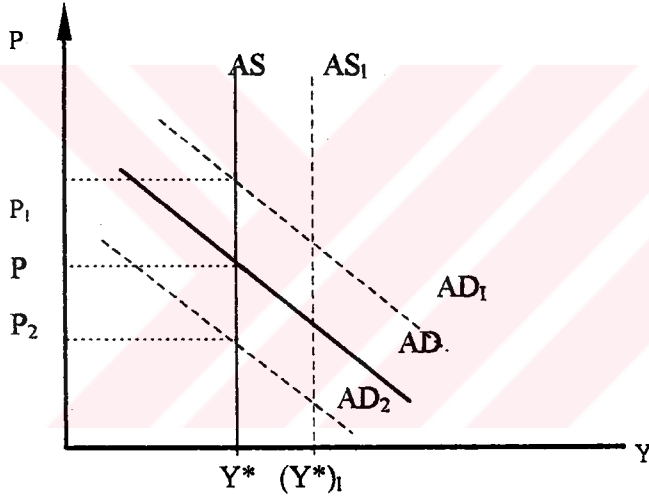
²⁰¹ Wallace C. Peterson, a.g.e., s.107.

²⁰² James A. Trevithick, *Enflasyon:Ekonomi ile İlgili Bir Çalışma*, Çev. Ercüment Seber, İstanbul Yelken Mat.İstanbul, 1976, s.23.

²⁰³ Nevzat Güran, a.g.e., s.222.

kaydırırken üretimi artıracak ve genel fiyat düzeyini düşürecektir. Teknolojik gerilemeler ve/veya istihdam edilen emek miktarını azaltan güçler de (negatif arz şokları) AS eğrisini sola kaydırırken üretim azalacak ve genel fiyat düzeyi artacaktır. Arz yönünde ortaya çıkan bir değişme sonucu reel sektör, yani istihdam ve üretim düzeyleri değişecek, yeni denge noktaları da tam istihdam denge noktaları olacaktır²⁰⁴. Eğer genişletici bir maliye ve para politikası uygulanırsa, AD eğrisi AD_1 ne kayacak, AS eğrisinin sıfır esneklikte olmasından dolayı üretim artırılmadığı için fazla talep, fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Parasal ücretler (W) aynı oranda yükseldiğinden, reel ücret ve dolayısıyla da istihdam da değişmeyecektir. Daraltıcı bir talep politikası uygulandığında aşağı doğru da esnek varsayılan fiyatlar ve ücretler aynı oranda düşeceğinden reel ücret değişmeyecek; böylece, istihdam ve hasıla da bu tür bir politikadan etkilenmeyecektir*.

Şekil 8 :Klasik Modelde Toplam Arz veToplam Talep

Kaynak : Thomas E. Hall, a.g.e., s.45.

Kısaca diyebiliriz ki klasik kuram varsayımları gerçekleştiği takdirde, ekonomi daima ve kendiliğinden tam istihdama ulaşacak, üretilen her mal satılacak, stok artışı ve yetersizliği gibi dengesizliklerle karşılaşmayacak ve dolayısıyla hem enflasyonist hem de deflasyonist baskılara yol açmadan genel fiyat düzeyi istikrarını koruyacaktır. Çünkü, tam istihdam düzeyi aynı zamanda fiyat istikrarının da sağlandığı bir düzeydir²⁰⁵. Yani devletin ekonomiye karışması ne gerekli ne de yararlıdır. Piyasanın görünmeyen eli ekonomiyi istenen yönde geliştirmeye yeterlidir.

²⁰⁴ Thomas Hall, a.g.e., ss.44-45.

* Talep politikalarının geniş açıklaması için bkz. Nevzat Güran,a.g.e, ss.222-227

²⁰⁵ Ayşe Muşlu, *İktisadi Gelişme ve Fiyat İstikrarı*, Eskişehir Sanayi Odası Yayınları No:10, Ankara, 1973, s.7

Fakat ekonomide beklenmeyen durumlarda işsizliğin ortaya çıkması ve fiyat istikrarının bozulması olasıdır. Bu durumda para politikası araçları maliye politikası araçlarına tercih edilmelidir*.

2.2. KLASİK VE KEYNEZYEN DÖNEMDE DIŞSAL VE İÇSEL KONJONKTÜR KURAMLARI

Bu başlık altında Klasik ve Keynezyen dönemdeki içsel ve dışsal konjonktür kuramları açıklanmaya çalışılacaktır. Konjonktürel hareketler yönünden, klasik kuramın üzerinde durulması gerekli bazı noktaları vardır. Birincisi, klasikler tam ücret esnekliği varsayımını yaparken, ücret ve fiyat yapışkanlığının olabileceğini de görmüşler ve bu durumun bazı konjonktürel dalgalanmalara neden olacağına değinmişlerdir. Klasiklerin öne sürdüğü; bu tür bir katılığın olmayacağı değil, olması durumunda işçilerin ve girişimcilerin zarar görecekları ve bu zarara fazla direnmeyecekleridir. İkinci önemli nokta, konjonktür kuramlarının çoğunda ve özellikle de Keynezyen kuramda önemli bir yer tutan tüketim fonksiyonuna yer verilmemesi, sadece tasarruf üzerinde durulmasıdır. Üçüncü önemli nokta da, daima ve kendiliğinden tam istihdama gelineceğini savunan bu kuramcılarının, içsel faktörlerle ortaya çıkan konjonktürel hareketlerle ilgilenmesinin bir gereği olup olmayacağıdır²⁰⁶. Fakat kısa dönemli konjonktürel dalgalanmalar, genelde uzun dönem sorunlarıyla uğraşan klasik iktisatçılar döneminde de sıkça ortaya çıkmıştır. Onlara göre ortaya çıkan bu dalgalanmalar, dengeyi koruyucu rolü olduğu varsayılan serbest piyasa ekonomisini engelleyen dışsal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Kriz, kapitalizmin işleyişi ve doğasından bağımsız olarak sadece rastlantısal bir olgudur²⁰⁷. Bu nedenle konjonktürel dalgalanmaların nedenini, kapitalizmin iç işleyiş mekanizmasına bağlayanlar daha çok heteredoks iktisatçılar** olmakla birlikte, klasik iktisatçılar içinde yer alan ve “aykırı” olarak nitelendirilebilecek (Malthus gibi) iktisatçılar da benzer açıklamalar yapmışlardır. Fakat,

* Daha geniş bilgi için bkz. Vural Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.34-35; Wallace C. Peterson, a.g.e., ss.108-109.

²⁰⁶ Vural F. Savaş, “Konjonktür Hareketleri”, a.g.m., ss.8-9.

²⁰⁷ Bernard Rosier, *İktisadi Kriz Kuramları*, Çev. Nurhan Yentürk, İletişim Yayınları, İstanbul. 1991, s. 29.

** Ortodoks-Heteredoks iktisat ayrımı, iktisat biliminin kapsamı, içeriği ile kullanılması gereken yöntembilimi yönünden önemli farklar taşımaları nedeniyle yapılmaktadır. Kısaca belirtirsek, ortodoks iktisat kuramı; dağıtım, bölüşüm, istikrar ve büyüme konularıyla kendini sınırlayıp bu konuları belli bir toplumsal, politik ve ekonomik kurumsal yapı içerisinde incelerler. Heterodoks iktisat, iktisat biliminin sınırlarını genişletmiş; ona toplumbilim, antropoloji, psikoloji, siyaset bilimi ve tarih biliminden aktarmalar yapmıştır. Önemli temsilcileri; Marksist İktisat, Alman Tarihçi Okulu, Amerikan Kurumcuları ve Post Keynesyenler heterodoks iktisat.. daha çok toplumda ve ekonomide değişiklik yaratan güçlerin incelenmesine yönelmişler ve ortodoks iktisatın veri kabul ettiği kurumsal yapının nasıl ve neden değiştiğini araştırmışlardır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Vural F.Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., ss.12-14.

konjonktür üzerindeki çalışmalar genel ekonomi kuramından bağımsız olarak yapılmış, ekonominin normal işleyişi açıklandıktan sonra anormal bir durum olan dönemsel dalgalanmalar ele alınmıştır. Bunun nedeni de, yukarıda açıkladığımız klasik kuram içine konjonktür kuramının sokulamamasıdır. Buna rağmen, kriz ve konjonktür kuramının iktisat bilimi içerisinde yerini alması, ortodoks iktisatçılar tarafından değil, onların öğretilerinden yararlanıp bu öğretilere karşı çıkanlar tarafından sağlanmıştır.

İlk konjonktür kuramlarını açıklamak, kuramların tarihsel arka planlarını görmek kadar ilerideki bölümlerde üzerinde durulacak modern kuramlara alt yapı da hazırlayacaktır. İlk konjonktür kuramlarını içsel ve dışsal konjonktür kuramları diye iki ayrı başlık altında incelenebilir. Burada ortodoks iktisatçıların ekonominin kendi iç işleyişinin kusursuzluğuna inandıklarından dalgalanmaların nedenini genel olarak dışsal faktörlere bağladıklarını, heteredoks iktisatçıların ise bu tür kusursuz bir mekanizmanın varlığına inanmadıklarından içsel konjonktür kuramlarını ileri sürdüklerine başlangıçta dikkatleri çekmek gerekmektedir.

Fiyatların, klasiklerin iddia ettikleri gibi, gerçek hayatta piyasayı temizleyemediğini, fiyatların sonsuz esnek olmadığını ileri süren ve dengesizliklerin en önemli nedeni olarak da bunu gösteren Keynes ve Keynezyenler, açıklamalarında ekonominin kendi iç işleyişinin tam istihdamı sağlayamadığını ve konjonktürel dalgalanmaya neden olduğunu göstermiştir. Bu nedenle bu başlık altında, dalgalanmaların nedenini içsel faktörlere bağlayan kuram olarak Keynezyen kurama da değinilecektir.

2.2.1. Konjonktürel Dalgalanmaların Nedenlerini Dışsal Faktörlere Bağlayan Kuramlar

Klasik kuramın varsayımları altında konjonktürel hareketlerin ortaya çıkabilmesi için dışsal faktörlere gereksinim vardır. Bu tür dışsal faktörler ortaya çıkmazsa ekonomi daima tam istihdam durumunda dengeye gelecek ve fiyat hareketleri sayesinde bu dengede kalacaktır.

2.2.1.1. Tarımsal ya da Fiziksel Kuramlar

Bundan bir kaç yüzyıl öncesine bakıldığında tarım sektörünün ekonomi içerisindeki ağırlığı çok fazlaydı. Örneğin ABD 'de 1850 yılında Amerikan nüfusunun yüzde 85'i köylerde, çiftliklerde yaşıyordu. Ekonomik yapı içinde tarım o zamanlarda sanayiden daha önemli idi. Ortaya atılan ilk kuramların tarımsal temelli olmalarını bu nedenle normal karşılamak gerekir²⁰⁸. Bu kuramlarda, sistemin içerisindeki insan etkisinden bağımsız olarak tarımsal üretim miktarında meydana gelen olaylar ile dalgalanmalar arasında yüksek bir ilişki olduğu ileri sürülür. W. Stanley Jevons ve Henry L. Moore meteorolojik olayların ortaya çıkışı ile konjonktürel dalgalanmaların ortaya çıkışını karşılaştırarak aralarında bir koşutluk olduğu sonucuna varmışlardır²⁰⁹.

Jevons, astronomi ve meteorolojiye duyduğu ilginin de etkisiyle konjonktür dalgalanmalarının nedeninin güneşte oluşan lekelerin devresel olarak görünmeleri olduğunu öne sürmüştür. Jevons "Güneş Lekeleri Kuramı" olarak adlandırılacak bu kuramı 1875 yılında yayınladığı "Güneş Lekeleri ve Buğday Fiyatı" adlı eserinde şu sözlerle açıklamıştır: "Eğer gezegenler güneşi, güneş de bağ bozumunu ve harmanı ve bu yoldan da yiyecek ve hammadde fiyatları ile para piyasalarının durumunu yönlendiriyorsa bu gezegenlerin durumunun, büyük ekonomik felaketlerin uzaktaki nedeni olduğunu gösterir."²¹⁰ Jevons, güneş devrelerinin ortalama olarak 10,45 yıl sürdüğünü, araştırma yaptığı 1721'den 1878 yılına kadar geçen 157 yılda 15 konjonktürel dalgalanma saptamıştır. Dolayısıyla bir konjonktür devresinin süresini de ortalama olarak 10,47 yıl olarak saptamıştır²¹¹. Güneşle ilgili devrelerin dünyamızın iklim şartları üzerinde periyodik etkiler oluşturacağı, iklim şartlarına doğrudan bağlı tarımsal üretiminin de buna bağlı olarak dalgalanma yaşayacağı ve bunun tüm ekonomiye yayılarak genel konjonktürel dalgalanmaya neden olacağını²¹² savunan bu kuramı bu çağda da farklı biçimde savunanlar vardır. Güneş lekelerindeki değişimin ultraviyole ışınlarının miktarındaki değişimlerin etkisiyle insanların genel sağlığı ve duygularını da etkileyeceğini söyleyerek, bu durumun konjonktüre neden olacağını iddia etmektedirler²¹³.

²⁰⁸ Thomas Hall, a.g.e., s.38.

²⁰⁹ Lloyd M. Valentine.- F.E.,Dennis, a.g.e., s.325.

²¹⁰ Vural F. Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., s.537.

²¹¹ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., s.95.

²¹² Maurice W. Lee, *Macroeconomics: Fluctuations, Growth and Stability*, Richard D.Irwin, Inc.,The Irwin Series in Economics, 1971, s.210.

²¹³ Lloyd M. Valentine.- F.E.,Dennis, a.g.e., ss.326-327.

Moore da benzer bir açıklamayı, 1914 ve 1923 yılında yapmış olduğu çalışmalarda Venüs gezegeninin hareketine dikkat çekerek yapmıştır. Venüs gezegeninin güneş etrafında 225 günde döndüğünü belirtmiştir. Böylece, matematiksel hesaplamalarına göre 8 yıllık dünya dönüşü 11 yıllık Venüs dönüşüne eşittir. Venüs kendi eksenini etrafında her 225 günde bir kere dönmekte, dolayısıyla gezegenin devamlı bir şekilde aynı yüzünün güneşle karşı karşıya geldiğini ifade etmektedir. Gezegenin bir yarısı bu nedenle çok sıcakken diğer yarısı soğuk olduğu için Venüs'ün her yerinde şiddetli fırtınalar vardır. Venüs'ün her 8 yılda görünmesinin ve görünmemesinin ekonomik konjonktürün nedeni olabileceği belirtilmiştir. Venüs'ün hareketleriyle hava koşullarında ve yağmur miktarındaki değişim arasında bağ kurularak, hava koşullarına ve yağmur miktarına göre ürün miktarının etkileneceği söylenmiş,²¹⁴ ürün miktarındaki değişimlerin hammadde fiyatlarını etkileyeceği, bunun da sanayi kesiminde ve genel olarak ekonomide konjonktürel dalgalanmaya neden olacağı belirtilmiştir²¹⁵. Bu kuramlar, tarımsal üretim ve fiyatlardaki dalgalanmaları açıklayabilirler. Fakat tüm ekonominin konjonktürel hareketini açıklamakta yeterli değildir²¹⁶. Çünkü istatistiki araştırmalar, tarımsal üretimle genel ekonomik dalgalanmalar arasında doyurucu bir ilgi kuramamıştır. Ulaştırma ve iletişim araçlarındaki ilerleme bölgesel kıtlık ve bollukların etkilerini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Tarımsal üretimin GSMH içindeki payı gelişmiş ülkelerde az olduğu, gelişmekte olan ülkelerde ise giderek azaldığı için tarımsal üretimdeki dalgalanmaların tüm ekonomi için bir konjonktüre neden olacağını söylemek güçtür²¹⁷.

2.2.1.2. Psikolojik Kuramlar

Fiziksel ve reel faktörlere dayanarak konjonktürel dalgalanmaları açıklamaya çalışan kuramlar olduğu gibi, insan psikolojisini hareket noktası olarak ele alan kuramlar da vardır²¹⁸. Bu kuramlar ekonomistlere ekonomi biliminin yalnızca model kurup, katsayıları yorumlamak olmadığını, ekonominin aynı zamanda toplumsal bir bilim olup insan davranışlarından etkileneceğini hatırlatmıştır.

²¹⁴ Maurice W. Lee, a.g.e., s.211.

²¹⁵ Lloyd M. Valentine.- F.E.,Dennis, a.g.e., s.327.

²¹⁶ Thomas Hall, a.g.e., s.41.

²¹⁷ Özcan Güven, a.g.e., s.58.

²¹⁸ Orhan Oğuz; İktisada Giriş: Temel Kavramlar ve Prensipler, Marmara Ün. Yayın No:513, İ.İ.B.F. Yayın No:390, İstanbul , 1992, s.401.

Başlangıçta belirtmek gerekir ki, bu kuramları diğer kuramların bir rakip kuramı olarak düşünmek yerine, onları tamamlayan bir kuram olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Çünkü psikolojik kuramlarda, insan davranışlarına ve öngörülerine önem verilir, fakat bunların yanında konjonktüre etki eden diğer faktörler de yadsınmaz. Hatta diğer faktörlerin psikolojik faktörleri etkileyeceği belirtilir²¹⁹.

Psikolojik etkenler denildiğinde; J.M.Keynes'in ortaya koyduğu, yalnızca tüketim eğilimi, tasarruf eğilimi gibi kavramlar akla gelmemelidir. Çünkü bu kavramların psikolojik bir yönü bulunsa bile, sistemin dışında değildirler. Burada üzerinde durulan, otonom niteliğe sahip olan psikolojik ve sosyal dışsal faktörlerdir²²⁰.

Psikolojik kuramın kurucularından Pareto, ekonomik bunalımların kökeninde kötümserlik ve iyimserlik gibi psikolojik durumların yattığını söylemiştir²²¹. Ona göre, birey ve toplum psikolojisinde dalgalar halinde birbirini izleyen iyimserlik ve kötümserlik vardır. İnsan psikolojisinin çoğu kez umuttan korkuya, güvenden güvensizliğe geçtiğini belirterek, dalgalanmaların başlamasının sorumluluğunu insana verir²²².

İngiliz John Mills de 1867'de "ticari kriz hastalığı bir para sorunu değil, bir düşünce sorunudur" derken geniş tanımıyla "panik"i, bir dizi inançtan oluşan düşüncenin tahrip olmasıdır şeklinde yorumlayarak psikolojik faktörlere dikkat çekmiştir²²³.

Gabriel Tarde de, bunalımların doğmasında, yayılmasında ve şiddetlenmesinde toplumsal psikolojinin önemi üzerinde durmuştur. Düşüncelerini üç ana kavram üzerine kurmuştur: taklit, karşıtlık ve tekrar. Bu üç kavram; moda, alışkanlık, toplumsal inanç ve davranışların genişlemesi, yayılması ve tekrarını incelemede yardımcı olmaktadır. Aynı inanç nedeniyle ortak davranışların yayılması ve değişim gereksinimi; ekonomik dalgalanmalarda etkili olmaktadır. Konjonktürel dalgalanmaların nedenini psikolojik nedenlere bağlayan diğer bir ekonomist W.A.Jöhr, bazı kuramların ekonomiyi konjonktürel dalgalanma yaratan makine gibi görmelerini eleştirerek insan faktörünün görmezlikten gelinmemesi gerektiğini belirtmiştir. Jöhr'e göre, savaş korkusu ya da toplumsal huzursuzluklar gibi faktörler, girişimcilerin ruh durumu üzerinde etkide bulunur ve bu

²¹⁹ Lloyd M. Valentine.- F.E.,Dennis, a.g.e., ss.331-333.

²²⁰ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., s.99.

²²¹ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., s.559.

²²² Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., s.100.

²²³ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e.,s.626.

ruh durumu bir ya da bir kaç girişimci ile sınırlı kalmaz, insanların birbirlerine yaptığı karşılıklı etkilerle kitle psikolojisi haline gelir. Bu nedenlerle bu tür psikolojik ortam, konjonktür devresinin içinde bulunulan aşamasını kuvvetlendirir²²⁴.

Bu kuram çerçevesinde ekonomik dalgalanmaları açıklamak için girişimcilerin dönüşümlü olarak iyimserlik ve kötümserliklere kapılmalarından hareket edildiğini belirttik. Dönüşümlü olan bu psikolojik durumların doğmasında, tahminlerin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü tahmin belirsizliğin yarattığı psikolojik bir kavramdır. Ekonomik birimler, uzun vadeli bir iş için tahmin yapacaklarsa tahminlerin hatalı olma olasılığı artar. Önemli yenilikler ortaya çıkıp çıkmayacağı, savaş mı barış mı olacağı, bu zaman sürecini konjonktürün genişleme ya da daralma aşamalarından hangisinin karakterize edeceği, bu dönem içerisinde devlet müdahalelerinin düzeyi gibi birçok faktörü göz önüne alarak tahminde bulunmak durumundadırlar²²⁵. Tam isabetle tahminde bulunulamayacağından belirsizlik artarken hatalar da artacaktır. Bu süreç, bütün ekonomideki istikrarsızlık ve dalgalanma olanağını artırmaktadır. Tahminlerde yapılan hatalarda, modern toplumun işleyişinin yeri büyüktür. Üretim sipariş üzerine değil, belli bir pazar için yapıldığından, talepteki bir artışa karşılık arzın artırılması konusunda hatalı tahminler yapılabilmektedir. İyimserlik, kötümserlik ve hatalar bireysel olurken, genel bir niteliğe nasıl dönüşmektedir? Neden bireysel davranış ve hatalar toplumsal davranış ve hatalar haline gelmektedir? A üreticisi iyimser olarak bir hata yapıyorsa neden B üreticisi kötümser olarak tahmin yapamasın?

Bu konuya dikkat çeken Pigou, düzeltilemeyen hatalar kuramını geliştirmiştir. Üç nedenden dolayı hatalar, genel bir nitelik kazanacaktır: (1) İşadamlarının birbiri üzerinde etkide bulunması, (2) Bir grubun fazla iyimserliğinin öteki gruplarda daha çok iyimser tahminler yaratması, (3) Ticari kredilerin iş adamlarını birbirlerine bağlaması. Bu üç nedenden ötürü mikro düzeyde bireylerin tam bağımsızlığının kaybolması, makro düzeyde dengesizliğin nedeni olmaktadır. Psikolojik faktörlerin, genişleme ve duraklamayı açıkladığı gibi, bir aşamadan diğer aşamaya (turning points) geçişi de açıkladıklarını ifade eden Pigou, buna neden olarak belli bir yöndeki hatanın, belli bir zaman sonra karşı yönde bir hata yaratmasını göstermektedir²²⁶. Kısaca,

²²⁴ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., ss.101-102.

²²⁵ Lloyd M. Valentine.- F.E.,Dennis, a.g.e., s.331.

²²⁶ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*,a.g.e., ss.103-107.

A. Pigou'ya göre, konjonktürel dalgalanmalar, psikolojik-toplumsal ve ekonomik faktörlerin etkisi altındadır²²⁷.

2.2.1.3. Yenilikler Kuramı

Kapitalizmin işleyişini, evrimini, büyüme süreci ile birlikte dalgalanmayı ve marksizmi değerlendiren düşünürlerden biri olan Joseph Alois Schumpeter (1883-1950), ekonomik dalgalanmalar bakımından teknik alanda oluşan yeniliklere dikkati çekmiştir. Leon Walras ve Karl Marx'tan önemli ölçüde etkilenen Schumpeter, Walras'tan ekonomik unsurlar arasındaki sıkı bağılılığı öğrenmiş; Marx'ın kendisinden hiç hoşlanmadığı halde, onun ekonomik değişme sürecini kavrama ve açıklama gücüne hayranlık duymuştur²²⁸. Görüşlerinin Marx'ın görüşlerini tamamladığını ve onun sistemi içersinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir.

J. Schumpeter'e göre, teknolojik yeniliklerin yarattığı tesadüfi şoklar, sistemde dalgalanmalara neden olurlar ve bazı firmaları üretim sürecinden uzaklaştırırlar. Bu yıkıcı süreçte teknoloji alanında doğan tesadüfi yenilikler (innovation) ve girişimci ana etkenlerdir²²⁹. "Üretim fonksiyonunda meydana gelen ve varolan üretim faktörleri ile yaratılmakta olan hasılayı arttıran herhangi bir değişiklik"²³⁰ olarak tanımladığı yenilik beş şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunlar,²³¹

- Piyasaya yeni bir malın, var olan malın yeni bir tipinin ya da yeni bir kalitesinin sürülmesi;
- Üretime yeni bir tekniğin uygulanması;
- Yeni bir hammadde ya da yarı mamul kaynağının bulunması;
- Yeni piyasaların bulunması ve yaratılması
- Endüstrinin yeniden düzenlenmesi (tröst ve kartelleşme, monopolleşme yada aksine tröst, kartel ve monopollerin engellenmesi)

²²⁷ Ali Özgüven, *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*, Filiz Kitabevi, Fakülteler Mat., İstanbul, 1992, s.206.

²²⁸ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., s.833.

²²⁹ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., s.109.

²³⁰ Mükerrerem Hiç, *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1988, s.53.

²³¹ Erdoğan Alkin, *İktisat*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s.373.

Schumpeter'in analizini anlamanın çok önemli bir noktası da yenilik (innovation) ile icat (invention) ya da keşif (discovery) arasındaki ayırımdır²³². İcat ya da keşif eğer kullanılmıyorsa bir yenilik oluşturmaz. Bir icat ya da keşifin yenilik yaratabilmesi için, uzun bir süre sonra da olsa, mutlaka üretim faaliyetine uygulanması gerekir²³³.

Yenilikleri uygulayanlar girişimcilerdir. Girişimciyi sermayedar (kapitalist) dan ve yöneticiden ayırmak gerekmektedir*. Sermayedar, sermayeyi sağlayan kişidir. Girişimcinin ise mutlaka sermaye sahibi olması şart değildir. Gerekli sermayeyi kendi tasarrufları yanında banka kredileri yoluyla da sağlayabilirler. Yönetici ise firmanın ve üretimin günlük faaliyetini geleneksel yöntem, araç ve düşüncelerle yürüten kimsedir. Girişimciler bu gruplardan ayrı olarak, yeni bir mal bulan ve piyasaya sunan, yeni üretim yöntemi bulan, eski bir mala yeni pazarlar açan, yeni hammadde kaynakları bulan ve işletmeye koyan, sonuçta maliyet fiyatını indiren her türlü rasyonalizasyon politikasını uygulayan,²³⁴ kısaca yenilikleri ve bunun için gerekli yatırımları yapan kimsedir.

Schumpeter'in konjonktür açıklaması, genel iktisadi dengenin bulunduğu bir anda, kendi ifadesiyle ekonomi durgunluk aşamasında iken, girişimciler tarafından teknik yeniliklerin uygulamaya konması ile başlamaktadır. Bu aşamada, yeniliklere en uygun şartlar ve ortam vardır. Çünkü bu aşamada, ekonomi tam bir denge halindedir Rantlar ve ücretlerden oluşan maliyetler ile hasılat birbirine eşittir. Fiyatlar ortalama maliyetlere eşittir. Zarar olmadığı gibi kar da yoktur. Yatırımlar ve faiz oranı sıfırdır. Yalnız yenileme yatırımları yapılmaktadır. Ekonomide istek dışı işsizlik, daha geniş bir ifade ile kullanılmayan atıl kapasite yoktur²³⁵. Tüketicilerde uzun dönem denge durumundadırlar ve tasarrufları sıfıra eşittir. Ne zevkler, ne de çeşitli mallara olan talep değişmektedir. Öyleyse ekonomi dengede olduğundan, bütün değişkenler çeşitli dönemlerde aynı değerleri korumaktadırlar²³⁶.

²³² Lloyd M. Valentine.- F.E. Dennis, a.g.e., s.355.

²³³ Bernard Rosier, a.g.e., s.40.

* İktisadi düşünce tarihinde girişimcinin fonksiyonu ile sermayedarın fonksiyonunu birbirinden sistematik olarak ayıran ilk iktisatçı J.B.Say'dir. Bu konu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Vural Savaş, **İktisatın Tarihi**, a.g.e., ss. 297-302.

²³⁴ Mükerrerem Hiç, a.g.e., s. 54.

²³⁵ Maurice W. Lee, a.g.e., s.240.

²³⁶ Mükerrerem Hiç, a.g.e., s. 55.

Klasik iktisatçılara göre, kapalı bir ekonomi ve denge halinde kara yer yoktur. Her ne kadar klasiklerin karın insanların risk üstlenmesinin bir karşılığı olduğu²³⁷ şeklinde bir açıklama varsa da, ahlaki açıdan karın haklı olmadığı şeklinde genel bir kanı vardır. Hareketsiz kapalı ekonomi varsayımını terk eden Schumpeter, dinamik, büyüyen ve değişen bir modern ekonomide karın çok önemli fonksiyonu olacağını belirtmiştir. Öyle ki durgunluk aşaması, girişimcilerin yeni kar olanakları yaratmak amacıyla yatırım yapmaları ile sona erecek, genişleme aşaması başlayacaktır. Dinamik girişimciler yenilikler yaratacak ve bu yenilikleri uygulayan yeni firmalar kuracaklardır. Yenilikler dolayısıyla yapılan yatırımlara otonom yatırım denir. Yeniliği uygulayan ve karı artan öncü dinamik girişimcileri diğer girişimcilerin izlemesi sonucunda otonom yatırımlar kümelenmiş bir şekilde ortaya çıkar. Tekelci durumda olan ilk girişimci serbest rekabet koşullarında ötekilerin bu yenilikleri uygulamasına engel olamaz. Ayrıca bir endüstride yaratılan yenilikler diğer endüstri kollarını da etkileyebilir ve bu diğer kollarda da yeni yatırımlar yapılmasını özendirebilir. Otonom yatırımlarla birlikte, hasıla, gelir, satış ya da karların artmasından doğan uyarılmış yatırımlar da ortaya çıkabilecektir*. Böylece yeniliklerin yarattığı yatırımlar kümelenmiş olarak tüm ekonomiye yayılma eğilimi gösterir.

Schumpeter'e göre, yenilikler dolayısıyla yapılan yatırımlar cari tasarruflar sıfır olduğu için genellikle banka kredilerindeki artışlar yoluyla finanse edilecektir. Bu da para arzını artıracaktır. Fiyatlar ve gelirler yükselecek, ve refah artacaktır. Böylelikle, diğer girişimcileri de harekete geçirecek bir ortam oluşacak ve yatırımlar kümelenmiş bir şekilde ortaya çıkacaktır. Ne var ki kredi genişledikçe bir yandan üretim girdileri kıtlasır ve fiyatları yükselir; bir yandan, kredi kıtlasır ve faiz oranı yükselir; bir yandan da piyasada mallar bollastıkça mal fiyatları düşer. Bu durumda yeni yatırım yapmak karlı olmaktan çıkacak ve yatırım finansmanı için kredi alımı duracaktır. Aynı zamanda, girişimciler borçlarını ödemek durumunda kaldıkça kredi azalması ortaya çıkar²³⁸. Kredi azalması nedeniyle para arzı daralacağından fiyatlar düşecektir. Bu deflasyonist durum sonucu karlar azalır, bazı iflaslar yaşanır ve iyimserlik yerini kötümser tahminlere bırakır. Sonuç olarak genişleme dönemi yerini çöküntü de dediğimiz kriz (depression) dönemine bırakacaktır. Krizin devlet müdahalesi yoluyla, yani dış faktörlerle sona erdirilmesi söz konusu olmasa dahi, firmalar yine de er geç zararlarını giderebileceklerdir. Ekonomide mutlaka bir toparlanma dönemi baş gösterecek ve yeniden durgunluğa yakın bir duruma erişilecektir. Bu

²³⁷ Tevfik Pekin, *Ekonomiye Giriş*, Bilgehan Matbaası, İzmir, 1991, ss.198-201.

* Otonom ve uyarılmış yatırım ayrımı Schumpeter'in ekonomik analize yaptığı önemli katkılardan biridir.

²³⁸ Gülten Kazgan, a.g.e, ss.156-157.

noktada yeniden yenilikler yapılmaya başlanacak ve patlama dönemine girilecektir²³⁹. O halde, ekonomik dalgalanmalar* toparlanma, patlama (boom) ve kriz olarak üç ayrı safhaya bölünebilir. Durgunluk noktası analizi kolaylaştıran başlangıç durumudur ve ekonomik faaliyetlerin normal düzeyine denk gelmektedir. Anlaşıldığı gibi, Schumpeter'e göre ekonomik dalgalanmalar aslında ekonominin yeniliklere kendini uydurma sürecinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla ekonomik kalkınmayı sağlayan süreç, aynı zamanda konjonktürel dalgalanmaları da yaratır²⁴⁰. Bir başka deyişle, ekonomik büyüme olmadan, dalgalanmaların doğmasına olanak yoktur.

Schumpeter, Marx gibi tarihçi bir yöntem kullanmış ve kapitalizmi tarihi bir olay olarak ele almıştır. Schumpeter, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi adındaki eserinde, kendi kendine sorduğu "kapitalizm yaşayabilir mi?" sorusuna verdiği "hayır, hiç zannetmiyorum" yanıtının ardından kapitalizmin başarısızlığı yüzünden değil, tam tersi bizzat kendi başarıları sonucunda yıkılacağını açıklamaya çalışmıştır²⁴¹. Herşeyden önce, kapitalizmin büyük kuruluşlar oluşturma (tekelleşme) eğilimine girmesi, diğer bir deyişle, firmaların büyüyerek sermaye şirketleri halini alması sistemin kurumsal iskeletini oluşturan özel mülkiyet ve serbest sözleşme hak ve özgürlüklerini sarsar²⁴². Yönetim, ücretli yöneticilerin eline geçmiştir. Yenilikler de, firmanın bu iş için kurduğu birimlerinde günlük bir faaliyet olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla kapitalizmin bu ileri aşamalarında girişimcinin rolü giderek azalmaktadır. Diğer taraftan, kapitalizmin doğal sonucu olarak işçiler refaha kavuşmuş, fakat memnuniyetsizlikleri artmıştır. Bu aşamada işçiler, daha rasyonel davranışa sahip olacaklarından refah devleti taleplerini gittikçe arttıracaklardır. Refah devleti uygulaması ise kapitalist sistemin işlemlerini destekler²⁴³. Diğer yandan, kapitalizm geliştikçe, onun meyvelerinden yararlanan yeni bir sınıf ortaya çıkacaktır. Bürokrat, politikacı, entelektüel, profesör, hukukçu, gazeteci gibi üyelerden oluşan bu yeni sınıf, kapitalizmin zenginliğinin yaratılması ve kaynakların dağılım mekanizmasına müdahale ederek onun işleyişini bozacaktır. Çünkü, Schumpeter'e göre, kısaca "aydın" diye nitelendirilebilecek ve kapitalizmin sağladığı özgürlük ortamında yetişen bu kesim, geçimlerini kapitalizmin sonuçlarını eleştirerek

²³⁹ Mükerrerem Hiç, a.g.e., ss. 56-57.

* Schumpeter daha önce de açıkladığımız Kitchin, Juglar ve Konradieff adında üç dalgalanma tipinden bahseder. Bu dalgalanmaları da yenilikler ve yatırımların kümelenmesi ile açıklamaktadır. Ekonomide yenilikler ve bunların kendi alanlarındaki yatırımları uyandırıcı etkileri farklı olduğundan bu üç tip konjonktür dalgalanmalarından biri yaşanacaktır.

²⁴⁰ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., s. 834.

²⁴¹ Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.112.

²⁴² Muammer Tekeoğlu, a.g.e., s.223.

²⁴³ Mükerrerem Hiç, a.g.e., s.59.

sağlarlar. Bunun sonucu olarak kapitalizmi savunacak güçler gittikçe azalacak, devrimsiz bir şekilde sosyalizme geçiş sağlanacaktır²⁴⁴.

2.2.2. Konjonktürel Dalgalanmaların Nedenlerini İçsel Faktörlere Bağlayan Kuramlar

Kendiliğinden işleyen bir mekanizma ile tam istihdam dengesini sağlayan klasik kuramın içsel faktörlerle ortaya çıkan konjonktürel hareketlerle ilgilenmesinin bir gereği olup olmayacağı daha önce ifade edildi. Fakat kısa dönemli konjonktürel dalgalanmalar, genelde uzun dönem sorunlarıyla uğraşan klasik iktisatçılar döneminde de sıkça ortaya çıkmıştır. Fakat, onlara göre, kriz, kapitalizmin işleyişi ve doğasından bağımsız olarak sadece rastlantısal bir olgu olarak görmeleri nedeniyle konjonktürel dalgalanmaların nedenini, kapitalizmin iç işleyiş mekanizmasına bağlayanlar daha çok heteredoks iktisatçılardır. Fakat, ekonominin normal işleyişi açıklandıktan sonra anormal bir durum olarak, klasik iktisatçılar içinde yer alan ve “aykırı” olarak nitelendirilebilecek (Malthus gibi) iktisatçılar da dönemsel dalgalanmalar konusunda açıklamalar yapmışlardır.

2.2.2.1. Parasal Konjonktür Kuramları

Neo-klasik okul, miktar kuramını ve gelir kuramını geliştirirken, paranın önemini, klasik okul kadar küçümsememiştir. Hepsi, zımnen Say Kanunu’nu kabul etse de, çok şiddetlenen konjonktür dalgalanmalarını görmezlikten gelmemişlerdir. Marx’ın o dönemde bu istikrarsızlığın kapitalizmin yıkılmasına neden olacağı şeklindeki açıklaması karşısında Neo-klasikler, dikkatlerini bu dalgalanmaların matematiksel açıklamasına çevirmişlerdir. Temel neden olarak para-kredi düzeninin işleyişine yer verilmiştir ve bir çoğu para miktarını değiştiren devleti sorumlu tutmuştur. Hatta, konjonktür olayını para-kredi düzeninin işleyişine bağlamakla, hem istikrarsızlıkla ilgili açıklamalarında kapitalizmi suçlamamışlar ve laissez-faire anlayışını bırakmamışlar, hem de 1929 yılına kadar olan bu dönemde ekonomiye devletin müdahalesi gerektiğinde, dolaylı ve devletin yapabileceği minimum bir müdahale aracı olan para politikasını kullanmışlardır²⁴⁵. Bu konuda Mises, Allais, Johanssen, Fisher, Hayek, Hawtrey ve Wicksell gibi iktisatçıların görüşleri bilinmekle birlikte parasal konjonktür kuramları başlığı altında Hawtrey ve

²⁴⁴ Dündar Sağlam, “Keynes ve Schumpeter’in Ekonomi Bilimine Katkıları”, *Bankalar ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl:28, Sayı:9, 1991, s.37.

²⁴⁵ Gülten Kazgan, a.g.e., ss.152-158.

Wicksell'in görüşlerine dikkat çekmekle yetinilecek, Mises ve Hayek'in görüşlerine ise parasal aşırı yatırım kuramlarını açıklarken değinilecektir.

2.2.2.1.1. Altın Standardı Altında Salt Parasal Kuram (G.Hawtrey)

Altın standardı (altın sikke standardı, altın külçe standardı, altın kambiyo standardı.)* altında parasal konjonktür kuramı 1913 yılında Hawtrey tarafından açıklanmıştır. "Bir zamanlar iktisatçılar para ile zenginliği birbirinden ayıramamak gibi bir hataya düşmekten dikkatle kaçınırken, paranın iktisadi olaylardaki etkisini göz ardı eder duruma düştüler" eleştirisini yaparak iktisadi faaliyet düzeyindeki değişmelerin para akımındaki değişmelerin yansıması olduğunu açıklamaya çalışmıştır²⁴⁷. İyimserlik ve kötümserlik gibi psikolojik faktörlerin, bankaların uyguladıkları politikalara bağlı olarak değiştiğini belirtmiş, fakat, konjonktürel dalgalanmaların asıl nedeninin para arzındaki değişmeler olacağını söyleyerek para sistemine dikkatleri çekmiştir. Hawtrey, faiz oranlarındaki küçük bir değişimin genel ekonomi üzerinde gerçekten büyük bir etki yapmayacağı yönündeki eleştirilerin farkında olduğu için, açıklamalarına, arz ve talebe karşı aşırı ölçüde duyarlı olduğundan faiz oranındaki değişmelere de en duyarlı sınıf olan tüccar (toptancılar ve komisyoncular) sınıfını katmıştır²⁴⁸.

Herhangi bir nedenle artan (örneğin, MB'nın reeskont politikası, açık piyasa işlemlerine vb. politikalara başvurusu ile) para miktarının, kredi verenlerin (bankalar), kredi alacakların daha fazla kredi alması için faiz oranlarını düşürmesine neden olacaktır. Bu kredi alımlarının bir

* Para standartlarını iki gruba ayırmak olanaklıdır. (1) Maden para standardı ve (2) Kağıt para standardı. Altın standardı, maden para standardı içinde yer alan ve bir ülkedeki para miktarının, bulundurduğu altın miktarına bağlı olduğu bir para sistemidir. Klasik kuramın olduğu yıllarda ulusal para ve döviz kuru altın standardına bağlıdır. Bu sistemde para biriminin satın alma gücü, altın cinsinden sabit tutulmuştur. Dolaşımdaki para ya doğrudan doğruya altın sikkelerden ya da altına dönüştürülebilen kağıt paralardan oluşuyordu. Kağıt para kullanımı sistemin işleyişi bakımından herhangi bir farklılık doğurmuyordu. Çünkü, para otoritesi, belirlenen oran üzerinden altını paraya, parayı da altına çevirme yükümlülüğü altındadır. Yani ulusal para altına konvertibl' dir. Ulusal para arzı sahip olunan altın stoku ile sınırlıdır. Bu sistemde yalnızca ülkenin altın stoku arttığı zaman daha fazla para yaratılabilir. Tam tersine ülkenin altın stoku azaldığında para dolaşımından çekilmek durumundadır. Ülkeye altın ithali ile ülkeden altın ihracı serbesttir. Dış ilişkilerde ödeme aracı altındır. İthalat yapan ülkeden altın çıkar, ihracat yapan ülkeye altın girer. Her ülkenin parasının değeri altın cinsinden tanımlandığı ve altının ihracı ve ithali serbest bırakıldığı için, ulusal paralar otomatik olarak sabit kurlardan birbirine bağlanmış oluyordu. Örneğin, ABD altının fiyatını ons başına 20 dolar olarak belirlemişse, İngiltere altın fiyatını ons başına 4 paund olarak belirlemişse, o zaman dolar ile paund arasındaki döviz kuru, 20 dolar/4 paund 'a ya da 1 paund başına 5 dolara eşittir. Bu durumda, altın standardı altında sabit döviz kuru geçerlidir diyebiliriz. Daha geniş bilgi için bkz. Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları No:7, İstanbul, 1993, s.189; Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.30; Thomas E. Hall, a.g.e., s.30.

²⁴⁷ Vural F. Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., s.736.

²⁴⁸ Maurice W. Lee, a.g.e., s.220.

kısmı, girişimcilerin yatırım malı alımı için yapılmıştır. Fakat daha da fazlası tüccarlar tarafından stoklarını artırmak için yapılmıştır. Tüccarlar, faiz oranındaki küçük bir değişmeye karşı ekonomideki diğer gruplardan daha fazla duyarlıdırlar. Çünkü, stoklarının devamı için gerekli değişken maliyetin büyük bir bölümü faiz ödemeleri olduğundan, faiz oranlarındaki düşme maliyetleri de düşürecektir. Böylece faiz oranları düştüğünde tüccarlar stoklarına ek yapmak isteyeceklerdir. Bunun için, üreticilere (imalatçılara) daha çok sipariş vereceklerinden üretim artacaktır. Daha çok üretildiği zaman tüketicinin eline daha çok gelir geçecek, bu da tüketim harcamalarını artıracaktır. Tüketim harcamaları arttığı zaman, mal stoku azalan perakendeciler, tüccarlardan (toptancılardan) siparişlerini artıracaklar. Tüccarlarda bu siparişleri karşıladıklarında azalan stoklarını üreticilere siparişler vererek karşılayacaklardır²⁴⁹. Genişleme devam edecektir. Çünkü artan talep, iki yoldan fiyatların artması (fiyatların artması üretim artışını teşvik edecektir) yönünde baskı yapacaktır. İlki, fiyatlar artmaya başlayınca, tüccarlar fiyatların daha da artacağını umarlar ve üreticilere daha fazla sipariş verirler. İkincisi, yükselen fiyatlar, atıl para balanslarının reel değerini düşürerek hane halkının bu balansları mal ve hizmetlerin alımına harcamaları yönünde güdüleyecektir²⁵⁰.

Hawtrey, ekonomide altın standardı uygulandığını kabul ettiği için, genişleme doğal olarak sona erecektir. Yurt içindeki gelir artışı, hem iç hem de dış mallara daha fazla tüketim harcaması yapılmasına neden olur. Yurt içi üretimin yurt dışı üretimden dolayısıyla yurt içi gelirin yurt dışı gelirden daha hızlı büyüdüğünü varsaydığımızda ithalat ihracattan fazla olacağı için, yaşanan bu patlama (boom) ticaret açığı ortaya çıkaracaktır²⁵¹. Ticaret açığı, sabit döviz kuru sistemiyle birleştirildiğinde, açık veren ülkenin ödemeler dengesi açığını kapatmak için dışarıya altın çıkışına katlanacağı anlamına gelir. Ticaret açığı durumunda, bu ülkede döviz kurları "altın ihraç noktası"na* kadar yükselir ve dışarıya fiilen altın ihraç edilir. Ülkeden altın çıkışının etkisiyle ulusal para arzı daralır. (Para arzındaki daralmanın gerçek miktarı uygulanan

²⁴⁹ Lloyd M. Valentine.- F.E. Dennis, a.g.e., s.343.

²⁵⁰ Thomas E. Hall, a.g.e., s.30.

²⁵¹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.30.

* Altın ihraç ve ithal noktaları altın para standardına bağlı paralara ait özelliklerdir. Altın ihraç noktası bir yabancı paranın ulusal para cinsinden piyasada alabileceği en yüksek fiyatı ifade eder. Yabancı paranın fiyatının bu sınırı aşması durumunda, o ülkeye ödeme yapacak olanlar onun parasını talep etmek yerine altın göndererek borçlarını öderler. Altın ihraç noktası altın paritesine altının bir ülkeden diğerine gönderme masraflarının eklenmesiyle bulunur. Örneğin 1 Türk Lira'sı 1 gram, 1 ABD Doları 1 gram altın olarak tanımlanmışsa iki para arasında parite kuru 1 TL=1 \$ olur. Eğer 1 gram altının ABD'e gönderme masrafı 0.01 TL ise 1 \$ =1.01 TL fiyatı Türkiye açısından altın ihraç noktasıdır. Çünkü Türkiye'de ABD'e ödeme yapacak olan hiç kimse 1 dolar elde etmek için bundan daha yüksek fiyat ödemeye razı olmaz. Bunun yerine ABD'e altın ihraç edip bu altınları orada dolara dönüştürmesi daha ucuza gelir. Altın ithal noktası da benzer biçimde açıklanabilir.

para sistemiyle ilgilidir.) Para arzındaki daralma miktar kuramı gereğince yurt içi fiyatları düşürücü etkide bulunur²⁵². Böylece tüm süreç bu kez tersine tekrar başlar. Para arzındaki azalma, kredi arzı azaldığı için faiz oranlarını artırıcı etkide bulunur. Tüccarlar, stokların maliyetleri arttığı için üreticilerden mal siparişlerini azaltırlar. Üreticiler azalan siparişler karşısında üretimlerini keserler. Üretimin azalması ile tüketicilerin eline daha düşük gelir geçecek ve daha az tüketim harcaması yapacaklardır. Bu durum fiyatlarda aşağıya doğru bir baskı oluşturacaktır. Bir defa fiyatlar düşmeye başlayınca tüccarlar, fiyatların daha da düşeceği beklentisine girerler. Buna yanıt olarak tüccarlar, zaten düşük olan siparişlerini keserler ve üretim düşmeye devam eder. Fiyatlardaki düşme para balanslarının reel değerini artırarak ev halkının elde daha fazla atıl para balansı tutmaya sevk edecektir. Böylece mal ve hizmetlere talep düşer ve ekonomi durgunluğa girer.

Durgunluk sona erecektir. Çünkü, ülke ticaret fazlası verecektir. Gelir ve tüketimdeki düşme yurt dışı mallara daha az talep yaratır. Yabancı mallara iç talebin, yurt içi mallara dış talepten daha fazla düştüğünü varsaydığımızda, ülke bir dış ticaret fazlası ile karşı karşıya kalır. Ticaret fazlası ülke içine bir altın girişine neden olmuştur. Ulusal para arzı sahip olunan altın stokuna bağlı olduğundan, ülkeye altın girişi sonucunda artan altın stoku ile birlikte para arzı da artmıştır. Sonuçta bir diğer genişleme dönemine girilir.

Altın standardı ve sabit döviz kuru, modeli içsel bir model yapar. Çünkü ticaret dengesindeki değişmelere bağlı olarak para arzındaki değişimler iktisadi faaliyetlerin daralmasına ve genişlemesine neden olur. Hawtrey, ülke altın standardını bırakırsa ve para arzının (ya da artış oranının) sabit olduğu kağıt (itibari) para standardını (para değerli maden ya da borca karşılık çıkarılmaz) kabul ederse, bu içsellik özelliğinin ortadan kalkacağını kabul etmektedir. Aslında Hawtrey, kağıt para standardını kabul eden bir ekonominin sürekli bir dalgalanmaya karşı bağışık olabileceğini düşünmüştür. Hawtrey'in kuramı modern ekonomilerde geçerli olmaz. Çünkü, sanayileşen dünya 1930'larda altın standardını bırakmıştır. Bununla birlikte, Hawtrey'in kuramı, para arzı ile iktisadi faaliyet arasındaki ilişkiyi açıklaması yönüyle de önemlidir²⁵³.

Burada aydınlatılması gerekli bir nokta; ekonomide tam istihdamın esas olduğunu varsayan bir kuramda genişleme dönemindeki üretim artışını neyi ifade ettiğidir. Klasiklere göre, ekonomideki üretim artışı sektörler arası kaynaklarla sağlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, faiz

²⁵² Halil Seyidoğlu, a.g.e., ss.189-191.

oranı düşünce kaynaklar tüketim malları endüstrisinden yatırım malları endüstrisine kayacaktır. Dolayısıyla ekonomide üretim artışı devam edecek ancak toplam üretim içinde sektörler arası önem değişecektir²⁵⁴.

2.2.2.1.2. Doğal Faiz Oranı-Piyasa Faiz Oranı Ayrımına Dayanan Konjonktür Kuramı (K.Wicksell)

Daha önce de belirtildiği gibi, Klasik iktisadın özü liberal kapitalizme dayanmakta, fiyatlar istikrarlı bir denge göstermekte, başka bir deyişle bozulan denge kısa zamanda yeniden ve kendiliğinden sağlanmaktadır. Fakat 19. Yüzyılın son çeyreğinde, fiyat dalgalanmalarının olması ve yeni dengelerin iddia edildiği gibi kendiliğinden kurulamaması, Wicksell'in dikkatini çekmiş ve 1898'de "*Interest and Prices*" adındaki eserin büyük ölçüde yazılmasına yardımcı olmuştur. Bu eserinde, ekonomik hayatta devam eden dengesizliklerin nedenini aramaya koyulmuş, bu arama Wicksell'i para ile ilgili konuları araştırmaya yöneltmiştir²⁵⁵.

Wicksell'in zamanında, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, parasal analiz, büyük ölçüde genel fiyat düzeyinin davranışı ile ilgili idi ve para miktarında ortaya çıkan değişmelerin doğrudan fiyat düzeyinde ve para değerinde değişmelere neden olacağı söylenmekteydi. Wicksell, fiyat değişmelerini açıklamak için faiz oranlarının oluşumu ile ilgili esaslardan yola çıkmıştır²⁵⁶. Ve bu bağlamda para miktarının toplam nakdi talebi hangi yoldan ve nasıl etkilediğini göstermiş, Keynesci toplam talep analizinin temelini kurmuştur. Miktar kuramının bu geliştirilmiş açıklamasında, para miktarı değişmeleri, artık genel fiyat düzeyini harcama artışı yoluyla doğrudan etkilemez; para miktarı değişmeleri piyasa faiz oranını, bu da, toplam nakdi talebi değiştirmek yoluyla, genel fiyat düzeyini etkiler²⁵⁷.

Wicksell doğal faiz oranı, piyasa faiz oranı ayrımını yapmıştır. Sermaye malları piyasasında denge, tasarruf-yatırım eşitliğine bağlı olmakla beraber, bu iki unsur aynı etkenlere bağlı değildir. Tasarruf, doğal faizin fonksiyonu iken, yatırımlar piyasa faizine göre genişleyip daralabilmektedir. Doğal faiz yükselirse, tasarruf artar, düşerse tasarruf azalır. Doğal faiz, klasik iktisatçıların kabul ettiği şekilde sermaye piyasasında, sermaye talebi ile tasarruf arzı eşit

²⁵³ Thomas E. Hall, a.g.e., ss.30-31.

²⁵⁴ Vural F. Savaş, "Konjonktür Hareketleri", a.g.m., s.12.

²⁵⁵ Tevfik Pekin, a.g.e., ss.232-233.; Ali Özgüven, a.g.e., s.210

²⁵⁶ Vural F. Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., ss.711-712.

²⁵⁷ Gülten Kazgan, a.g.e., s.153.

olduğunda oluşacak bir faizdir. Reel etkenler tarafından belirlenen bu faiz, sermayenin yatırımından umulan kara (getiri oranına) denk olan faiz oranıdır (sermayenin marjinal verimliliği). Piyasa faizi ise, kredi alanların ödedikleri faizdir. Piyasa faizini belirleyen bankalardır. Merkez Bankası ve ticaret bankaları, piyasa faizini ayarlayabilmektedirler²⁵⁸.

Klasik kuramda dengenin istikrarlı olduğu kabul edilmesine rağmen, yani bozulan denge sistemin kendi unsurları sayesinde, yeniden eski halini aldığı halde; Wicksell, dengenin bir kez bozuldu mu eski haline kolay kolay gelemeyeceğini, doğal faiz-piyasa faiz eşitliği bozulduğunda, ekonominin, genel fiyat düzeyindeki dalgalanmalara sahne olacağını iddia etmiştir.

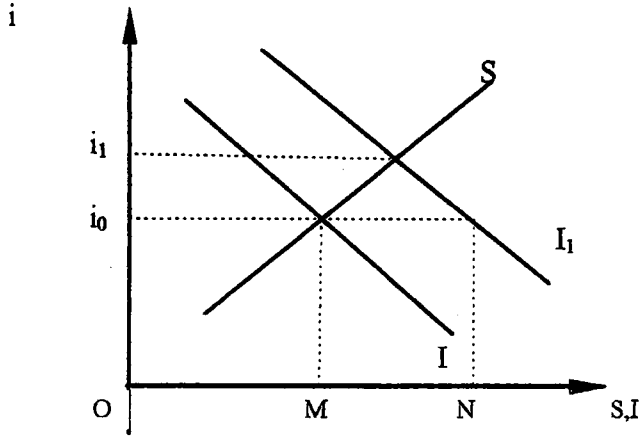
Wicksell modelini, şekil 9 yardımıyla açıklayalım: Şekilde, denge faiz (i_0), denge tasarruf (S) ve denge yatırım (I) miktarları görülmektedir. Para arzını artırmanın ilk yolu, devletin doğrudan doğruya para arzını artırmasıdır. Bu durumda tasarruf doğrusu sağa kayacaktır. Para arzını değiştirecek ikinci bir yol da bankaların iş alemine verdiği kredileri artırmasıdır. Bu durumda da yatırım eğrisi sağa kayacaktır. Analizimizi ikinci yolu kullanarak yaptığımızı ve bu nedenle yatırım doğrusunun I_1 durumuna geçtiğini varsayalım. Sağa kayma nedeni, teknolojik yenilikler, ticaret hadlerinin yükselmesi²⁵⁹ ya da sermayenin marjinal verimliliğindeki bir artış olabilir²⁶⁰. I eğrisinin sağa kaymasıyla doğal faiz oranı i_0 'dan i_1 'e yükselecektir. (Tasarruflar doğal faiz oranının artan fonksiyonu olduğunu belirtmiştik) Doğal faizin i_1 'e yükselmesine banka sistemi hemen ayak uyduramaz. Bankalar, yeni yatırımları ya eski faiz oranından ya da bunun az üstünde bir orandan finanse etmeye devam edeceklerdir. Çünkü, doğal faiz oranı-piyasa faiz oranı eşitliğinin bozulduğunu bankalar özellikle kısa dönemde fark etmeyebilirler. (Yahut oranları yeniden ayarlamak olanağını elde edemezler.)

²⁵⁸ Feridun Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1983, s.191.

²⁵⁹ Feridun Ergin, a.g.e., s.193.

²⁶⁰ Florin Aftalion-Patrice Poncet, *Monetarizm*, İletişim yayınları, İstanbul, 1992, s.42.

Şekil 9 : Wicksell'e Göre Doğal Faiz -Piyasa Faizi Ayrımı

Kaynak : Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.23.

Doğal faiz oranının yükselmesi durumunda (ki, aynı zamanda yatırımın verimliliğinin artması anlamına gelir), banka sistemi i_0 faiz oranını uygulamaya devam ederse, kredi hacminin genişlemesine yol açar. Kredi talebi şekilde görüldüğü gibi OM'den ON'e çıkmıştır. Para arzı (ellerinde fazla rezerv olduğu için) MN kadar artacaktır. Tam kapasite kullanımı ve tam istihdam varsa, tasarruf artmadan, diğer bir deyişle, tüketim malı talebi kısılmadan yatırım talebi yaratıldığı için, toplam talep artacak ve fiyatlar yükselecektir. Bu artan talebin kaynağı, banka kredisindeki artıştır. Bankaların uyguladığı piyasa faiz oranı, sermayenin marjinal verimi, diğer bir ifade ile, doğal faiz oranı altında kaldığı sürece, fazla talep ortaya çıkacaktır. Bankaların ellerinde büyük atıl rezervler bulunuyorsa piyasa faiz oranının doğal faiz oranına yükselmesi için hiçbir zorunluluk yoktur. Ekonomi, böylece kümülatif bir enflasyon sürecine girer; fiyatlardaki artış fazla talebi gideremez.

Wicksell, analizinde, fiyat artışlarının talep fazlalığını kendiliğinden gidereceği şeklindeki yanılgıya şu şekilde açıklama getirmiştir: Eğer tam istihdam durumunda, yeni para ile finanse edilen girişimciler, yatırımlarını artırırlarsa mal ve hizmet fiyatları yükselecektir. Bu pahalılık, ücretlileri ve sabit gelirli (ilk aşamada) zorunlu tasarrufa, başka bir deyişle tüketimlerini azaltmaya yöneltecektir. Fiyatlar yükselirken daralan tüketim talebinin yerini, firmaların talebi alır. Kömür, elektrik, inşaat malzemeleri vb. maddelerde, firmalar tüketiciye rakip duruma geçerler. Daha yüksek fiyatlar ödeyen firmalar enflasyonu hızlandırır. Malların bu şekilde tüketimden yatırıma kayması geçici bir olaydır. Çünkü bazı mal ve hizmetlerin yüksek fiyatlarla satılması, gelirlerde fiyat artış oranına eşit bir artışa yol açacaktır. Bir başka deyişle, tüketiciler piyasaya çok geçmeden daha yüksek bir gelirle geleceklerdir. Reel gelirleri değişmediği için,

önceden ne tüketiyorlarsa yine aynı tüketmeye (daha yüksek fiyatlardan) devam edeceklerdir. Dolayısıyla fiyatlarda görülen artış, yüksek fiyatların oluşumu ile gelir artışı arasında ortaya çıkan gecikme dışında, fazla talebi ortadan kaldırmayacaktır. Bu nedenle fazla talebi yaratan kaynak kurutulmadıkça (piyasa faiz oranının doğal faiz oranının altında olması), fiyat artışı sürekli olacaktır²⁶¹. Deflasyonda aynı mekanizma tersine işler. Bu kez, sağa kayan S eğrisi ya da sola kayan I eğrisidir. Deflasyonda doğal faiz oranı piyasa faiz oranının altına iner.

Bankalar ödünç verme işlemine devam edemez hale geldiklerinde piyasa faiz oranı yükselecek ve yeniden yatırım-tasarruf eşitliği sağlanacaktır. Bununla birlikte, genel fiyat düzeyi de istikrar kazanacaktır. (Bu dengede aynı zamanda tam istihdam dengesi de sağlanmıştır.) Dolayısıyla ekonomide istikrar isteniyorsa para arzı ile oynanmamalıdır²⁶².

Wicksell, piyasa faiz oranı ayrımıyla klasik reel faiz kuramından Keynezyen faiz kuramına geçişi hazırlamıştır. Wicksell'in doğal faiz oranı kavramı, Keynes'in temel kavramlarından biri olan sermayenin marjinal etkinliği kavramı ile büyük benzerlik gösterir. Ayrıca daha önce de açıkladığımız gibi Keynezyen toplam talep analizinin temelini kurmuştur.

2.2.2.2. Eksik Tüketim ve Aşırı Tasarruf Kuramları

Eksik tüketim kuramları, üretim ile tüketim arasında bulunması gereken dengenin önemine dayanırlar. Gelir dağılımındaki bir dengesizlik, üretim ile tüketim arasındaki bu uyumu bozar. Bu başlık altında yapılan açıklamalar, konjonktürün tamamını açıklamaktan daha çok, ekonomik bunalımları açıklamaya yönelik girişimlerdir²⁶³. Tümünde, tüketim mallarının satın alınmasına ayrılan gelirlerin yetersiz olduğu görüşü egemendir. Bu kuramın kurucuları, parasal kuramlardan ve aşırı yatırım kuramlarından yararlanmışlardır²⁶⁴.

Eksik tüketim kuramlarının kaynağını iktisat biliminin doğduğu tarihe kadar götürmek olanaklıdır. Bu düşünceye Malthus, Lauderdale (J.Maitland), Sismondi, Roscher, Lexis, Herkner, Hawley, Crocker, Rodbertus ve Marx'ta farklı görüşler altında rastlanmaktadır. Eksik tüketim kuramını aşırı tasarrufla birleştirerek modern bir hale koyan yazarlara da rastlanmaktadır. Bu yazarlar arasında başta Hobson olmak üzere Foster, Catchings, Lederer'i sayabiliriz. Sonunda

²⁶¹ Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.23-24.

²⁶² Bernard Rosier, a.g.e., s.38.

²⁶³ Maurice W. Lee, a.g.e., s.235.

Keynes, ve onun okulu bu eski kuramlara az çok değişik bir biçim altında yeni bir güncellik kazandırmıştır²⁶⁵. Burada, bu iktisatçılardan Malthus, Sismondi, Marx ve Hobson'ın görüşlerine yer vermekle yetinilecektir.

Başlangıçta, özellikle klasikler içerisinde “aykırı”²⁶⁶ olarak nitelendirebileceğimiz Malthus'un fikirleri önemli olmuştur. Sanayi devriminin ve Napolyon savaşlarının yarattığı refah ve bunalım dönemlerini yaşayan Malthus, klasiklerden farklı fikirler ileri sürmüştür. Özellikle, konjonktür dalgalanmalarını açıklayan “eksik tüketim kuramları”, Malthus'un efektif talep kuramından yararlanmış; bu kuram, sosyalistlerin elinde ise gelir bölüşümü eşitsizliğini yermek için, kapitalist sistem aleyhine kullanılmıştır²⁶⁷.

Malthus, Ricardo'nun değer kuramını²⁶⁸ eleştirerek bu kuramda aksayan yönleri belirtmeye çalışmıştır. Ricardo'nun değer kuramının, üretim maliyetiyle sermaye sahiplerinin aldığı kar payından meydana geldiğini açıklayarak; buradan malların, kendilerini meydana getiren emekten (emek+birikmiş emek) daha fazla emeğe kumanda ettiğini (daha yüksek bir fiyatı olduğunu); kuramın aksayan tarafının da bu olduğunu ileri sürmüştür. Bu noktada değer ile fiyat arasındaki farkın ortaya konması gerektiğini belirtmiştir. Buradan hareketle de her malın fiyatı, başka bir deyişle kumanda ettiği emek miktarı, o malın üretiminde kullanılan emek ile kar payının toplamı olan değerinden fazla bulunduğu için, fiili talep de denilen bu değer üretimi engellemiştir. Çünkü, sermaye sahibi, emek sahiplerine malların satışından elde etmeyi düşündüğü bedelden daha azını ödüyordu. Bu durumda, işçilerin söz konusu malların tamamını satın almaları olanaksız oluyordu. Başka bir deyişle işçilerin gelirleri kapitalistlerin kar payını da ödeyecek kadar yüksek olmadığı için, yani efektif talep yetersiz olduğu için, kapitalist sistemde üretim fazlaları doğmaktaydı. Bu çıkmazı çözmek için Malthus, A.Smith'in üretken olmayan emek dediği hizmet üreten insanların daha fazla kullanılmasını önermiştir. Hizmet sahipleri bu şekilde elde ettikleri gelirlerin de işçilerin taleplerindeki yetersizliği tamamlayacak şekilde piyasaya alıcı olarak çıkarılmasının bozulan dengeyi sağlayacağını savunmuştur²⁶⁹.

²⁶⁴ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)* a.g.e., ss.124-125.

²⁶⁵ Özcan Güven, a.g.e., s.61.; Lloyd M. Valentine.- F.E. Dennis, a.g.e., s.328.

²⁶⁶ Bernard Rosier, a.g.e., s.30.

²⁶⁷ Gülten Kazgan, a.g.e., ss.95-96.

²⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. David Ricardo, *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev. Tayfun Ertan, Belge Uluslararası Yayıncılık, 1997, ss.27-61.

²⁶⁹ Burhan Ulutan, *İktisadi Doktrinler Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978, ss.313-314.

Malthus'a göre, refah dönemlerinde zenginler gelirlerinin önemli bir bölümünü tasarrufa ayırırlar. Tasarrufların yatırıma yönltilmesi istihdam düzeyini yükseltir ve piyasaya satılmak üzere yeni mallar gelir. Bu şekilde artan üretim karşısında, işçi sayısının sınırlı olması, tüketim alışkanlıklarının kısa dönemde değişmemesi ve yukarıda anlattığımız fiyat ile değer arasındaki fark nedeniyle tüketim talebi yeterli bir hızla artmaz ve mal bolluğu ortaya çıkar. Zenginlerin tasarrufu efektif talep yetersizliğine yol açar, sistem durgunluğa gider, üretim azalır. Malthus, efektif talebin tüketimi, tüketimin de üretimi belirlediğini söyleyebilmiştir. Efektif talebin nasıl belirlendiğini açıklayamamışsa da niçin önemli olduğunu anlamıştır²⁷⁰.

Simonde de Sismondi, Malthus ile aynı zamanda yaşamış ve aynı nedenle, klasik öğretiyi ve kapitalist sistemi eleştirmiştir. Başlangıçta liberal öğretiye bağlı olmasına karşın, İngiltere'ye yaptığı gezi sırasında bu ülkedeki sefalet ve iktisadi krizleri görerek fikirlerini gözden geçirmiş ve eleştirilere yönelmiştir. Ona göre, kapitalist sistemde doğal uyumun varlığı ve kendiliğinden tam istihdamın sağlanacağı fikri kabul edilemez. İktisadi krizleri inceleyen ilk kuramcılardan olan Sismondi, toplumda çıkar çelişkisi içinde olan burjuva ve proleter olmak üzere iki sınıfın olduğunu ileri sürmüştür. Üretim ve servet artışı, bu çıkar çelişkisini daha da şiddetlendirmektedir. K. Marx'a öncülük eden Sismondi, iktisadi krizlerin nedenini toplumun bu ikili yapısına bağlar. Ona göre, üretim sürecinin kesintisiz sürebilmesi için üretimle tüketim arasında bir denge bulunmalıdır²⁷¹. Oysa, kapitalist toplumda, üretim sürekli artarken, üretimdeki toplumsal ilişkiler tüketimin aynı biçimde gelişmesine engeldir. Ürettikleri değerın sadece bir bölümünü ücret olarak alan üreticiler, yani işçiler, bütün üretilenleri satın alamazlar; işçinin fiziksel bir tüketim kapasitesi vardır ancak satın alma gücü yoktur. Bu işçiler açısından eksik tüketimdir. (Bu durum, genişleme döneminde yükselme eğilimi gösteren ücretler için de aynıdır. Çünkü dikkat edilmesi gereken nokta toplam üretim içinde ücretlerin payıdır.) Bunun yanında, kapitalist girişimciler tam tersine, fiziksel tüketim kapasitelerinin üzerinde gelir elde etmektedirler ve aldıkları artığın bir bölümünü tasarruf etmektedirler. Bir tasarruf fazlası da söz konusu olabilir. Bu da kapitalistin eksik tüketimidir. Başka bir deyişle, tüketim gücü üretim gücüne paralel olarak büyümeyebilir. Üretim yatırımların etkisi ile artarken, eksik tüketimin doğması, gelirin toplumsal sınıflar arasında dağılıma biçiminden kaynaklanmaktadır²⁷². Bu gibi nedenlerle artan üretim, makineleşmenin yol açtığı işsizlik ya da düşük ücret nedeniyle tüketimleri azalacak işçiler tarafından satın alınamayacak ve sonuçta kapitalistlerin elinde satılamayan mallar

²⁷⁰ Gülten Kazgan, a.g.e., s.95.

²⁷¹ Gülten Kazgan, a.g.e., s.273.

²⁷² Bernard Rosier, a.g.e., s.31.

kalacaktır. Bu durum da ekonomiyi iktisadi krize sürükleyecektir. Düşük ücret düzeyi sürekli devam eden bir durumdur. Fakat konjonktürel dalgalanmalar yinelenen hareketlerdir. O yüzden, ekonomide sürekli olan bir durumun, dalgalanmaları açıklamasına olanak yoktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu açıklamalar, kapitalist sistemin nasıl kendi iç işleyişi ile iktisadi kriz durumuna neden olduğunu göstermektedirler.

Birçok iktisatçıya göre, Karl Marx'ın iktisadi analize yaptığı en büyük katkı, konjonktürel dalgalanmalar kuramı alanındadır. Daha önce açıklanan ve iktisadi krizleri büyüme sürecindeki ani ve geçici duraklama ve genel üretim fazlası olarak açıklayan kuramların aksine Marx, gerçek sorunun modern sanayinin ayırıcı niteliği olarak belirttiği konjonktürel dalgalanmalar olduğunu fark etmiştir. Fakat, bu konudaki görüşlerini, sistematik olarak açıkladığını söylemek güçtür. Çeşitli yazılarında ve *Kapital*'in birçok bölümlerinde bu konulara dağınık olarak sık sık değinmiştir²⁷³. Nitekim *Kapital*'in üçüncü cildinde şöyle yazmaktadır:

“Her zaman varolan çelişkilerin ancak birdenbire ve zora dayanan çözümleri olan krizler, bozulmuş olan dengeyi bir süre için tekrar kuran kuvvetli patlamalardır. Çelişki, genel olarak, kapitalist üretim tarzının, ... , üretici güçlerin zorunlu gelişimine doğru bir eğilim taşımasından ileri gelir, diğer taraftan da amacı varolan sermayenin değerini korumak ve kendi kendini genişletmesini en yüksek noktaya ilerletmektir.”²⁷⁴

Kapitalist ekonominin, üretimin ve tüketimin iki ayrı işleyiş haline geldiği bir değişim ekonomisi olması, Marx'a göre krizlerin oluşmasına yol açtı. Kapitalizmin temel çelişkisi, üretimin toplumsal niteliğine karşı, üretim araçları mülkiyetinin özel olması; üretimdeki dürtünün, toplumsal ihtiyaçlar ve istekler olacak yerde, daha fazla sermaye biriktirmek olmasıdır. İşte, malların üreticilerce tüketilmesi için değil satılması için üretilmeleri dengesizliklere ve paranın işin içine girmesine neden olmuştur²⁷⁵. Malthus ve Sismondi için olduğu kadar Marx için de, her arzın kendi talebini yarattığını öne süren “mahreçler kanunu” geçerli değildir. Gerçek, üreticilerle tüketicilerin iyiden iyiye ayrı oldukları, üreticilerin (işçilerin) çoğunluğunun ürettiklerine denk miktarda mal tüketemedikleri, aksine kendilerini istihdam eden kapitaliste artık değer sağladıklarıdır²⁷⁶. Fakat, Marx; Lauderdale, Malthus, Sismondi ve hatta R.Owen'in açıkladıkları ilk eksik tüketim görüşleriyle benzerlikler gösterse de, krizleri farklı nedenlere dayandırmıştır. Marx *Kapital*'in 3. cildinde bu konuda şunları yazmıştır:

²⁷³ Aydın Yalçın, a.g.e., s.332.

²⁷⁴ Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy*, Volume: 3, Progress Publisher, Moscow, 1977, s.244.

²⁷⁵ Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy*, Volume: 1, Progress Publisher, Moscow, 1977, ss.154-155.

²⁷⁶ Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy*, Volume: 1, a.g.e., s.209.

“Krizlerin en son nedeni olarak, ...toplumun mutlak tüketim gücünü geliştirme gayretlerine rağmen, sürekli kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimi belirtilebilir.”²⁷⁷

Bu açıklamalarına rağmen, *Kapital*'in 2. cildinde Marx'ın, krizin bu satın alma gücünün yetersizliği ile açıklanabileceği düşüncesinin şu ifadelerle kendisini rahatsız ettiğini de görmekteyiz:

“Krizlerin nedeni olarak, efektif tüketim ya da efektif tüketiciler eksikliğini göstermek tamamen bir totoloji... Bu totolojiye, çalışan kesimin ürettiği ürünün çok küçük bir kısmını aldığını ve bu olumsuz durumun, çalışan kesimin ürünün daha büyük bir kısmını almasıyla birdenbire düzeleceğini ve sonuç olarak da aldıkları ücretlerin yükseleceğini söylemek ile daha doğru bir haklı gerekçe bulunulmaz. Çünkü, krizler ücretlerin yüksek olduğu ve çalışan kesimin yıllık ürünün tüketime ayrılan kısmının daha büyük bir bölümünü elde ettiği bir dönemde hazırlanmaktadır... Aslında böyle bir dönemin krizi ortadan kaldırması gerekir. O zaman, kapitalist üretim, çalışan kesimlerin refahtan (!) yararlanmalarına çok kısa bir zaman için geçici olarak izin veren ve yaklaşan krizin haberini veren koşulları kapsıyor diyebiliriz.”²⁷⁸

Bu yüzden de daha önce ortaya atılan kriz kuramlarının hiçbirine bağlı değildir. Krizlerin ancak kapitalist üretim, rekabet ve kredinin hareketinden çıkartılabileceğini belirtmiştir, fakat bunları ayrıntılı olarak formüle edememiştir. Gene de Marx'ın çalışmalarından kriz kuramının ana hatları çıkartılabilir.

Marx'ın kapitalist üretimin amacını, toplumsal gereksinimleri karşılamak olarak değil, artık değer yaratmak ve onu arttırmak olarak değerlendirdiği yukarıda da ifade edildi. O'na göre, daha çok kar elde etmek ve kapitalist rekabet sürecinde yenik düşmemek için sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi zorunludur²⁷⁹. Kapitalistlerin kapitallerini genişletme arzularının bir sonucu olarak, üretim, piyasa hiç önemsenmeksizin yürütülmekte olduğu için, kapitalin aşırı bir üretimi ve böylece, eşanlı olarak, sermayenin aşırı bir birikimi oluşur. Bu sermaye birikimi ve sonucunda oluşan sermayenin merkezileşmesi krize neden olur.

²⁷⁷ Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy*, Volume: 3, a.g.e. s. 472

²⁷⁸ Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy*, Volume:2, Progress Publisher, Moscow, 1977, ss.410-411.

²⁷⁹ İbrahim Tanyeri, *Fiyat Teorisi, Ölçek Ekonomileri ve Teknolojik Gelişme*, Hacettepe Üniversitesi İİBF Yayınları No:8, Ankara, 1984, s.59.

Kapitalizmin bu betimlemesi, krizin ortaya çıkması açısından iki farklı açıklama ima eder. Birincisinde, krizin doğrudan kaynağı, birikimde doğrudan zorluklara yol açan artık değer oranındaki bir düşüştür. İkincisinde ise, kriz piyasa sorunlarından kaynaklanır²⁸⁰.

İlk durumda, yeni üretim tekniklerinin uygulanmaya başlaması yatırımları ve beraberinde sermayenin organik bileşimini artırır. Sermayenin organik bileşimi bütün üretim dallarında yükseldikçe, kar oranı azalır²⁸¹; fakat, toplam karlar büyür. Çünkü, yatırımların artışıyla piyasada işçi talebi kabarr. Birikim sırasında işçi talebindeki bu artış, yedek sanayi ordusunun bir kısmının emilmesi sonucunu doğurur²⁸². Bu, ücretler düzeyinde bir artışa ve artık değer oranında bununla orantılı bir düşüşe yol açar. Ücretlerdeki artışın bir sonucu olarak kar oranındaki bir düşüş, er ya da geç, birikimi sınırlar. Yatırımlar azalır ve bu da kriz durumuna yol açar. Çünkü bu durum, değişken sermayede bir azalmaya ve ücretlerde ve efektif talepte bir düşüşe neden olur. Bu durumda, birikim oranında yeniden bir artışın koşulları krizin kendisi tarafından yeniden yaratılır. Görüldüğü gibi, krizden yeniden canlanma doğacaktır²⁸³. Yenelenen bir biçimde kapitalist sistemde görülen bu dalgalanmanın bu şekildeki açıklamasını Marxist olmayan bir çok iktisatçı da kabul edebilir. Marx'ın burada belirttiği esas nokta, krizin her defasında daha da derinleşmesidir. Bunu ispatlayabilmek için artık değer oranını sabit olarak kabul etmiştir. Artık değer oranının sabit kaldığını kabul edersek*, o zaman, kar oranı $(s/(c+v))$ 'nın** birikim sürerken düşeceği ya da düşmeye yöneleceği kolayca anlaşılabılır. Artık değer oranında bir artış olursa, bu denklemde, c'deki büyüme ile birlikte, karda bir düşme olmayabilir. Artık değer oranı sabit kalınca kar oranı düşer, reel ücretler artar ve bu yüzden kapitalistler için karamsar bir ortam oluşarak, krizin daha uzun sürmesi şartları hazırlanır. Kar oranı azaldıkça birikim azalmaz, fakat, kapitalistler arasında rekabet şiddetlenir. Kapitalistlerin söz konusu azalışa bir tepkileri, sermayenin organik bileşimini yükseltmekse, bir tepkisi de,

²⁸⁰ Yılmaz Akyüz, **Emek Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu**, AÜ SBF Yayınları No:441, AÜ Basımevi, Ankara, 1980, ss.27-34.; Joan Rabinson, **İktisadi Felsefe**, Çev. Mehmet Tomanbay, V.Yayınları, Ankara, 1986, ss. 37-44; Mehmet Selik, **Markсист Değer Teorisi**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 484, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi:26, SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982, s.62; Ali Özgüven, a.g.e., ss.175-184.

²⁸¹ Yılmaz Akyüz, **Emek Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu**, a.g.e., s.32.; Joan Rabinson, a.g.e., ss. 40-41; İbrahim Tanyeri, a.g.e., ss.66-72.

²⁸² Mehmet Selik, a.g.e., s.62

²⁸³ Bernard Rosier, a.g.e., s.34.

* Fakat artık değer oranının sabit olması varsayımını bizzat kendisi şüpheyile karşıladı ve bu oranının yükselmesini yine kendisi tartışmaya açtı. Bkz. Karl Marx, **Capital, A Critique of Political Economy**, Volume:3, a.g.e., s.229.

** s artık değer, c sabit kapital, v değişken sermayeyi göstermektedir

sermayenin merkezileşmesinin artmasıdır. Her iki olay da nispi bir nüfus fazlasına yol açar, yedek sanayi ordusunu²⁸⁴ büyütür.

İkinci olası gelişme yolunun temel niteliği, birikim esnasında mal piyasasında arz fazlasının olmasıdır. Marx, bu durumu “öyle bir an gelir ki Pazar, mallar için çok küçük görünür” şeklinde ifade etmektedir. Tüketim gücünün azlığı nedeniyle piyasada satılamayan mallar birikmeye başlar. Fiyat rekabeti malların satılabilmelerinin tek yolu olur. Bununla birlikte, fiyatlarda bir düşüş kar oranında da bir düşüşü içerdiği için, birikim bir kez daha olumsuz bir biçimde etkilenir ve süreç krizin ilk biçimindeki gibi sürer²⁸⁵. Marx’a göre, hangi biçimi alırsa alsın kriz, kapitalizmin içsel çelişkilerini açığa çıkarmaktadır.

Eksik tüketim ya da aşırı tasarruf kuramının modern şeklini de Hobson’ın görüşlerini özetleyerek açıklayabiliriz. Hobson, insan ihtiyaçlarının sonsuz olmasına rağmen, neden büyük miktarda satılmayan mal yığınlarının ortaya çıktığını sorarak Say Kanunu’na bir ölçüde meydan okumuştur. Yanıtının bir bölümünde, bir çeşit kültürel gecikmenin varlığına dikkat çekmiştir. Hobson’a göre tüketim oldukça tutucu bir faaliyettir. Çünkü, tüketim harcamalarını gelenek, görenek, din ve alışkanlıklar belirlemektedir ve bu faktörler de kısa vadede pek değişmemektedir. Diğer yandan, üretim için aynı şeyleri söyleyemeyiz. Verimlilik, modern zamanlarda görece olarak daha hızlı artmaktadır. Üretimi artıracak, yeni bir üretim yöntemi ya da yenilikleri uygulamak için önemli bir engel de yoktur. Hatta, kapitalist sistemdeki rekabet olgusu, üreticileri, olabilecek en kısa zamanda üretimi artıracak yöntemleri bulmaya ve uygulamaya zorlamaktadır. Toplum, artan üretime karşı aynı hızla artmayan tüketim sorunu ile karşı karşıyadır. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki, eğer üretim ve gelir, tüketimden daha hızlı artarsa, tasarruflar büyüyecektir. İlk bakışta, eğer ek üretim gücünü (artışını) emecek yeterli yatırım talebi varsa, bu bir sorun olarak görülmebilir. Fakat, eğer, tüm bu ek tasarruflar, yatırımlar yoluyla yeni üretim kapasitesine katılabilirse, bu yeni sermayenin toplam arza yeni mal ve hizmetler eklemesi ile sorun daha da şiddetlenecektir. Bu durumda ek üretim kapasitesi, ya geçerli fiyatlarda satılmayan mal stokları ya da çok şiddetli fiyat indirimlerine neden olacaktır ya da, yatırım talebi hızla azalacak, ve toplam üretim, tüketim talebi tarafından belirlenen düzeye inecektir. Bu da atıl işgücü ve fabrikalar, yani durgunluk anlamına gelir²⁸⁶.

²⁸⁴ Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy* Volume:1, a.g.e., ss.600-601.

²⁸⁵ Bernard Rosier, a.g.e., s.34.

²⁸⁶ Lloyd M. Valentine.- F.E. Dennis, a.g.e., ss.328-329.

Eksik tüketim kuramcıları sorunun yalnızca gelirin ve servetin yeniden dağıtılması ile çözülebileceğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Hobson, birçok iktisatçının, ortalama tasarruf düzeyinin ve ortalama tasarruf eğiliminin yüksek gelir grupları için daha yüksek, düşük gelir grupları için daha düşük olacağına inandığına işaret etmiştir²⁸⁷. Bu, düşük gelirli lehine gelirin yeniden dağıtım politikasının, ortalama tasarruf düzeyini ve ortalama tasarruf eğilimini azaltacağı anlamına gelir. Düşük gelir gruplarının harcama eğilimleri fazla olduğundan, böyle bir dağıtım, tüketim harcamalarının tasarruflar aleyhine artması ve toplam talebin de buna bağlı olarak yükselmesi sonucunu doğuracaktır.

Haberler'in belirttiği gibi tasarruf, konjonktürün daralma aşamasında şu sakıncaları doğurmaktadır²⁸⁸.

- a) Tüketim mallarına karşı talebin daralmasına neden olmaktadır.
- b) Tasarruflar, yeni üretim yatırımlarına dönüştürülemezse bir çeşit deflasyona yol açmakta ve daralma aşaması daha da belirginleşmektedir.
- c) Yukarıda açıkladığımız gibi, tasarruflar, üretim kapasitesini artıracak yatırımlarda kullanılsa bile, bu durum daralma aşamasının ilerleyişini şiddetlendirmekten başka bir sonuç doğurmayacaktır. Şöyle ki, bu yatırımlar, sonuçta tüketim mallarının artmasına ve fiyat düşmesinin hızlanmasına neden olur.

Bu kuram kısaca gelir, tüketim (dolayısıyla tasarruf) ve yatırım miktarları arasındaki dengesizlikler üzerinde durmaktadır. Her arzın kendi talebini yarattığını ve genel aşırı üretimin olanaksızlığını iddia eden Say Kanunu'nu yadsımaktadır.

2.2.2.3. Yatırımlarla İlgili Kuramlar

1900'lü yılların başlarında, iktisatçıların, sermaye malları üretiminin, tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam çıktısından yüzde olarak daha çok değişimler gösterdiği dikkatlerini çekmiştir. Bu konu üzerinde yapılan araştırmalar, konjonktürel dalgalanmaları açıklamaya çalışan yatırımlarla ilgili kuramların gelişmesine neden olmuştur. Bu başlık altında iki kuram incelenecektir. Bunlar aşırı yatırım ve hızlandıran modelidir²⁸⁹.

²⁸⁷ Thomas E. Hall, a.g.e., s.32.

²⁸⁸ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., s.177.

²⁸⁹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.32.

2.2.2.3.1. Aşırı Yatırım Kuramları

Aşırı yatırım kuramları da kendi içinde parasal aşırı yatırım kuramları ve parasal olmayan aşırı yatırım kuramları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.2.2.3.1.1. Parasal Olmayan Aşırı Yatırım Kuramları

Bu gruptaki kuramcılar, konjonktürel dalgalanmanın temel nedeni olarak aşırı yatırıma dikkat çekmekte ve parasal faktörlere ikincil bir görev vermektedirler. Bu nedenle de kuramlarına parasal olmayan aşırı yatırım kuramları denilmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, yatırım harcamaları, ekonomide, diğer toplam harcama kalemlerinden daha istikrarsızdır. Yatırım harcamalarındaki bu dalgalanmalar, psikolojik ve salt parasal kuramlarda olduğu gibi, sistemdeki diğer değişkenlere bir yanıt, ya da, sistemdeki diğer değişkenlerin de dalgalanmasının nedeni olabilir. Parasal olmayan aşırı yatırım kuramları, yatırımı, doğasında istikrarsızlık (dalgalanma) eğilimi yatan ve tüm ekonomide konjonktürel dalgalanmaya neden olan bir değişken olarak görmektedirler. Bu iktisatçılar parayı konjonktürün genişleme döneminde artan, daralma döneminde azalan pasif bir değişkeni olarak görürler. Diğer bir deyişle, para arzı konjonktürü başlatan değil, konjonktüre yanıt veren bir değişkendir²⁹⁰.

Bu grupta yer alan ilk yazar Marx'dan önemli ölçüde etkilenen bir Rus iktisatçısı Tugan-Baranowski'dir. 1894 yılında yazdığı "İngiltere'de Endüstriyel Krizler" adındaki kitabında ekonomik dalgalanmaların Marx'ın vurguladığı gibi, kapitalist sistemin yapısal özelliklerinden, daha açıkçası kapitalist üretimin düzensiz olma özelliğinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Bu düzensiz, organize edilmemiş üretim sistemi gelir dağılımındaki eşitsizlikten kaynaklanan devamlı sermaye biriktirme eğilimi ile birleşince sermaye mallarında devamlı bir aşırı üretim durumu ortaya çıkar. Sermaye mallarının aşırı üretimi, parasal etkenler tarafından daha da şiddetlendirilir²⁹¹. Dolayısıyla para kullanan bir ekonomide "kısmi bir aşırı üretim" durumu "genel bir aşırı üretim" durumuna dönüşür". Baranowski de, bu grupta yer alan diğer iktisatçılar gibi, para sisteminin ekonomik dalgalanmaya neden olmayacağını, paranın yalnızca dalgalanmanın yayılması konusunda hizmet edeceğini belirtmiştir. Dalgalanmaların nedeni olarak daha temeldeki nedenlere bakmak

²⁹⁰ Lloyd M. Valentine.- F.E. Dennis, a.g.e., ss.350-351.

²⁹¹ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., s.727.

* Geniş bilgi için bkz. Maurice W. Lee, a.g.e., ss.227-228.

gerektiğini ifade eden yazar, modern terimlerle ödünç verilebilir fonlar arzı da denen serbest sermaye (free capital) ile makine, fabrika ve buna benzer gerçekleşen yatırımlar olan reel sermayeyi (sabit sermaye-real capital) birbirinden ayırarak işe başlamıştır. Serbest sermayeyi motorun silindirini takviye eden buhara benzetmiştir. Basınç yeterince artarsa, piston harekete başlar (piston ileri itilir) ve silindirin sonuna gelir. Buhar kaçır ve piston birikim sürecinin yeniden başlaması için önceki durumuna döner. Baranowski'nin modelindeki serbest sermaye de benzer bir rol oynar. Ödünç verilebilir sermaye (free loan capital), daralma döneminde ekonomide birikti(rildi)ği zaman, ekonomiyi gelişmeye zorlayacak bir baskı oluşturur. Bu biriken sermaye düşük faiz oranında sanayi yatırımlarını özendircektir. Bu nedenle, ödünç verilebilir sermaye, reel sermayeye (yatırım mallarına) dönüştürülür. Bu serbest sermayeler, bir pistonun gerisinde biriken buhara benzer. Ekonomide bu sermayenin miktarı arttığında pistonu ileri itecekler, yani faiz oranları düşecek, piston ileri itildiğinde kaybolan buhar gibi, düşük faiz oranlarında bu sermayeler de yatırımlara dönüşecektir ve genişleme süreci devam edecektir. Ekonomi bu tür fonları tamamen emecektir. O zaman, genişlemenin son aşamalarında, fonlar azalınca faiz oranları artacaktır. Serbest sermayenin ekonomideki, pistonu iten buhar gibi, daha önceki genişleme yönündeki baskısı ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla artan faiz oranları ile daralma aşamasına girilecektir²⁹².

Daralma aşaması süresince, çok şiddetli azalmalar reel sabit sermaye arz eden endüstride hissedilir. Fakat, malzeme (material) siparişlerini erteledikleri ve çalışanlara yol verdikleri için, para sisteminin işleyişi aracılığıyla, bu durum ekonominin diğer alanlarına yayılır. Daralma aşamasında, gelir sahiplerinin bir çoğu şiddetli gelir kayıplarına uğramalarına rağmen, sabit gelirliğin durumu farklılık göstermektedir. Sabit gelirliğin, daralma döneminde, fiyatlar düştüğü için gelirlerinin daha büyük bir kısmını tasarruf edebilirler. Ve bu, gelecek genişleme aşamasına neden olacak ödünç verilebilir sermayenin esas kaynağı olur. (Yani, piston geri çekilince buharın yeniden birikmesi gibi, fonlar da yine birikecektir.) Sabit gelirliğin genişleme aşamasında, fiyatlar yükselmesi sonucu yaşam maliyetlerinin artması nedeniyle tasarruf yapmayı kısıcaklarını ve bu şekilde ödünç verilebilir fonlar arzının bu aşamada azalacağını belirtmek gerekir²⁹³.

Kısaca belirtirsek Baranowski'ye göre, ekonomik dalgalanmalar, esas itibarıyla sermaye mallarının üretimindeki dalgalanmaları kapsar. Çünkü kapitalist ekonomi, para sisteminin aracılığıyla sabit sermayeyi düzensiz bir şekilde genişletmekte ve yenilemektedir.

²⁹² Maurice W. Lee, a.g.e., s.228.

²⁹³ Maurice W. Lee, a.g.e., ss.228-229.

Bu grup içerisinde incelenmesi gereken diğer bir yazar da Alman tarihçi Okulu'nun temsilcilerinden A.Spiethoff'tur. Baranowski'nin aşırı yatırım kuramına, özellikle dönme noktaları konusunda yapmış olduğu bazı eklemelerle katkı sağlamıştır. Alt dönme noktasının serbest sermayenin itmesi ile başlaması konusunda aynı görüşte olan Spiethoff, sabit sermayenin çekişinin daha büyük bir etkisinin olduğuna inanmıştır. Bu sermaye malları talebi, yeni kar olanakları açan yeniliklerden ileri gelmektedir. Spiethoff'un üst dönme noktasına katkısı, Baranowski'nin ima ettiği gibi, eğer toplum ödünç verilebilir fonları tüketirse, genişlemenin sona ereceğini gözlemesidir. Fakat yeniliklerden kaynaklanan yatırım olanakları bittiğinde de genişleme sona erecektir. Böylece Spiethoff, alt ve üst dönme noktalarının her ikisine yatırım ya da sabit sermayenin çekişinin etkilerini eklemiştir²⁹⁴.

Kuramının özü, ekonominin farklı bölümlerinin oransız gelişmesine dayanmaktadır. Bu dört kesim şunlardır²⁹⁵:

- Dayanaksız tüketim malları (yiyecek, elbise)
- Dayanıklı ve yarı dayanıklı tüketim malları (ev, aydınlanma tesisleri, su tesisleri)
- Dayanıklı sermaye (üretim) malları (maden, çelik fabrikası, demir yolu)
- Dayanıklı mallar endüstrisine sağlanan malzemeler (demir, çelik, çimento)

Genişleme ve daralma, bu dört kesim içinde ve arasında olmaktadır. Nitekim, çöküntü (kriz-depression) aşamasında, dayanıklı sermaye (üretim) malları ve bu sanayiye sağlanan malzemeler için siparişler çok kötü durumdadır²⁹⁶. Ekonomide yeni teknolojinin bulunması, yeni bir pazarın ortaya çıkması ya da ekonomide kötümser psikolojiyi değiştirecek diğer faktörler gibi farklı nedenlerle bir iyileşme ortaya çıkarsa, yatırım malları sanayiinde yukarı yöneliş aşamasına geçilir²⁹⁷. Bu aşamada, önce, sanayide var olanlar tam kullanım durumuna getirilir. Daha sonra, yenileri üretilir. Ancak ekonomi önce tam istihdam (kullanım) durumuna getirildiği için yatırım artışı; ancak, kaynakların ekonominin diğer alanlarından çekilmesi ile olanaklıdır. Konjonktürün bu yükselme aşamasında, bu kesimler arasında düşey dengesizlik (vertical maladjustment)* ortaya çıkacaktır²⁹⁸. Diğer bir ifade ile, yatırım malı üreten sektörde aşırı yatırım ortaya çıkacak, fakat, tüketim malları (dayanıklı ve dayanıklı-yarı dayanıklı) üreten sanayilerde -yatırımın olgunlaşma

²⁹⁴ Lloyd M. Valentine.- F.E. Dennis, a.g.e., ss.351-352.

²⁹⁵ Maurice W. Lee, a.g.e., s.229.

²⁹⁶ Maurice W. Lee, a.g.e., s.229.

²⁹⁷ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., s.728.

* Ekonomide, tüketim malları üreten kesimler ile üretim malları üreten kesimler birlikte dikkate alındığında görülen dengesizliklere denir.

süresi uzun olduğu için- yatırım ve üretim azlığı kendini gösterecektir²⁹⁹. Bu dönemde, yatırım malları sanayiinde yatırım malları üretiminden kaynaklanan genişleme, bireylerin parasal gelirlerinin artmasına neden olacak; artan gelirler, tüketim malları piyasasına artan talep olarak yansıyacak, dolayısıyla tüketim kesiminde açık ortaya çıkacaktır. Bu durum sonucunda da fiyatlar sürekli olarak yükselecektir. Yüksek fiyatlar da girişimcileri yeni yatırımlara yönlendirecektir. Yeni yatırımların üretime koşulmaya başlaması, bir ölçüde bir üretim yarışının başlamasına neden olacaktır. Girişimcilerin birbirinin üretim hacminden habersiz olmaları sonucu, tüketim malları üretimi, talebi aşacaktır. Bu aşırı üretimi, genişleme dönemindeki fiyatlarla satmak olanaklı değildir. Tüketim malları üretimi başladığı zaman, fiyatların düşmesi gerekirken karteller nedeniyle yanlış bir fiyat politikası izlenir ve fiyatlar sabit tutulmaya çalışılır. Ancak, kartellerin ortadan kalkması fiyatların çok ciddi bir şekilde düşmesine neden olur ve daralma aşamasına girilir.

Konjonktür nedeni olarak aşırı yatırımı savunan diğer bir iktisatçı da G.Cassel'dir. Cassel, Spiethoff'un açıklamalarına benzer açıklamalar yapmakla birlikte Spiethoff'un daralma aşamasının temel nedenini, tüketime göre yatırımın fazla olmasında gören açıklamasına katılmamaktadır. Ona göre aşırı yatırım, ekonomide var olan tasarruflarla ilgilidir. Yatırım, genişlemenin son aşamalarında, tasarruf arzını geçmiştir. Faiz oranlarında hızlı bir yükseliş vardır. Kötümserlikle birlikte, yatırımlar azalmaktadır. Yine, Cassel, genişlemenin son aşamasında gelir sahiplerinin gelirlerini, tüketime daha fazla harcayacağını, bu yüzden de daha az tasarruf yapılacağını söylemektedir. Ve böylece, ona göre tasarruf ile yatırım arasında daralmaya neden olan bir uyumsuzluk doğmaktadır³⁰⁰.

Aşırı yatırım konusunda son olarak Schumpeter'e de değinmekle yetinelim. Schumpeter hakkında daha önce kısmen bazı açıklamalarda bulunduğumuzdan, burada, bu konuya yaptığı katkıya işaret edelim. Schumpeter bu konuyu ekonomik kalkınma sürecinin bir parçası haline getirmiş ve teknolojik yeniliklerin neden kümelenmiş bir biçimde ortaya çıktıklarını ve yatırım patlamasına yol açtığını ortaya koymuştur³⁰¹.

²⁹⁸ Victor Zarnowitz, a.g.e., s.31.

²⁹⁹ Vural Savaş, "Konjonktür Hareketleri", a.g.m., s.13.

³⁰⁰ Maurice W. Lee, a.g.e., s.230

³⁰¹ Vural Savaş, İktisatın Tarihi, a.g.e., s.732.

Ayrıca, D.H.Robertson da “Endüstriyel Dalgalanmalar”(Industrial Fluctuations) adlı kitabında (1927), konjonktürü reel yatırım miktarındaki değişmelerle açıklamış ve aşırı yatırım durumuna dikkat çekmiştir³⁰².

2.2.2.3.1.2. Parasal Aşırı Yatırım Kuramları

Bu gruptaki kuramcılar, konjonktürel dalgalanmanın temel nedeni olarak aşırı yatırıma dikkat çekerken parasal faktörlere de temel bir görev vermektedirler. Kısaca bu iktisatçılar parayı konjonktüre neden olan bir etken olarak görmektedirler. Diğer bir deyişle, para arzı konjonktüre yanıt veren değil, konjonktürü başlatan bir değişkendir. Bu nedenledir ki kuramlarına, parasal aşırı yatırım kuramları denilmektedir.

Parasal aşırı yatırım kuramı içinde yer alan Avusturya konjonktür kuramının bir çok açıklaması vardır. Fakat bu açıklamalardan hiçbiri kabul edilmiş tek bir açıklama değildir³⁰³. Avusturya okulu içinde yer alan Mises ve Hayek’in görüşleri önemsenmektedir ve bu yüzden de bu görüşler açıklanacaktır.

Mises ve Hayek, kapitalizmi, dinamik bir denge sistemi olarak ele alırlar. Bu sistem içinde; katıksız bireyciliğe, bireysel çıkarla toplumsal yararın uyumlaştığı A.Smith’in “görünmez el” işleyişine, ekonomiye müdahalelerin ekonomik refahı azaltacağına inandıklarından³⁰⁴ krizlerin nedenini de devletin ve bankaların sisteme yaptıkları müdahalelerde ararlar ve kredi hacmindeki aşırı genişlemede bulurlar. Bu kredi artışının, üretim-tüketim malları sanayii arasındaki yapısal dengeyi bozacağını düşünürler*.

Mises’e göre, “ucuz para” için girişimci sınıf, devlete baskı yapar. Bu duruma bankalar, faiz oranını düşürmek ve kredi hacmini genişletmekle uyum sağlarlar. Faiz oranının düşmesi

³⁰² Geniş bilgi için bkz. Maurice W. Lee, a.g.e., ss.230-233

³⁰³ Christian Gehrke, “Neo-Austrian Traverse Analysis and Austrian Business Cycle Theory”, *Macroeconomic Theory: Diversity and Converge*, Ed. Gary Mongiovi- Christof Rühl, Edward Elgar Publishing Company, Cambridge, 1993, s.137.

³⁰⁴ Coşkun C. Aktan-Ayça Eker, “İlk çağdan Günümüze İktisadi Düşünce Okulları”, *Prof.Dr. Nezihe Sönmez’e Armağan*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1997, s.67.

* Bilindiği gibi, bir ülkede, tüketim ve üretim malları olmak üzere iki çeşit mal ve hizmet üretilir. Tüketim malları insanların alıştıkları hayat standardına göre yaşayabilmeleri için ekmek, elbise, televizyon, sağlık hizmetleri vb. kullanmaları zorunlu olan mal ve hizmetlerdir. Üretim malları da tüketim malları olmayan demir, çimento, makine, bilimsel araştırmalar gibi diğer bütün mal ve hizmetlerdir. Geniş bilgi için bkz. Robert J.Barro, a.g.e., ss. 206-207.

öncelikle üretim malları sanayinin genişlemesi sonucunu doğurur. Varolan tüketim malları sanayii arzı da, bu kadar uzun bir üretim dönemini karşılayacak yeterlikte olmadığı için, tüketim mallarının fiyatları yükselir; buna karşılık, kapasitesi arttırılmış olan üretim malları fiyatları düşer ve üretici zarar eder. Böylece, toplam üretimin, üretim malları ve tüketim malları arasında dağılımı ya da yapısı bozulur. Faiz oranının düşürülmesi nedeniyle ortaya çıkan bu yapısal bozulma, faiz oranları yükselip bozulan denge yeniden kurulup istikrar sağlanıncaya kadar devam eder³⁰⁵.

Hayek, parasal aşırı yatırım okulunun en önemli kuramcısıdır. Onun da denge düşüncesi, üretim mallarının ve tüketim mallarının üretim düzeyleri arasındaki denge sorunuyla açıklanmaktadır. Hayek'in kuramı da Mises gibi, Avusturya Okulu yatırım kuramına ve Wicksell'in doğal ve piyasa faiz oranı ayırımına dayanmaktadır³⁰⁶. Hayek, Mises'in modelini geliştirirken konjonktür analizinin çıkış noktasını, aşırı kredi yaratımının nispi fiyatlar yoluyla üretim yapısını bozmasına ve ekonomide birikimli dalgalanmalara yol açmasına bağlamaktadır. O'na göre, çoğu iktisatçının konjonktürü doğru bir şekilde açıklayamamasının nedeni, onların miktar kuramına takılıp kalmalarıdır. Zira, miktar kuramının en büyük zararı, para kuramını iktisat kuramından ayırmasıdır. Bu anlayış parayı yalnızca değişim aracı ve yansız bir faktör olarak görmektedir. Hatta, miktar kuramı, paranın nispi fiyatlar ve üretim üzerindeki etkisini dışlamaktadır. Hayek'in bu yaklaşımı, paranın, malların nispi fiyatlarını ne zaman ve nasıl etkilediği ile ya da konjonktüre nasıl yol açtığı ile ilgilidir³⁰⁷.

Tam istihdam halindeki bir ekonomide, kredi arzının arttırılması sonucu faiz oranları düşecek ve yatırım talebinde bir artışa yol açacaktır. Bu durumda üretim mallarının fiyatları yükselecektir. Üretim mallarına ilişkin getiri oranlarının piyasa faizi düştüğü için daha yüksek bir kar oranını vadetmesi, bu malların talebindeki artışların devamına olanak verecektir. Öte yandan, dolambaçlı üretim tekniklerine yönelme nedeniyle de üretim süresinde artışlar ortaya çıkacaktır. Bu zaman diliminde, nispi fiyatların üretim malları lehine bir gelişme göstermesi, tüketim malları sanayiinden üretim malları sanayiine doğru faktör akışlarına ve dolayısıyla tüketim malları üretimi azalacağından, fiyatlarında yükselmelere neden olacak ve ayrıca tüketim talebi kısılması nedeniyle de zorunlu bir tasarrufa yol açacaktır. Ortaya çıkan tasarruflar, yeniden üretim malları sanayiine kanalize edilerek, sermaye yoğunlaşmasının devamına olanak verecektir. Ancak, bu

³⁰⁵ Gülten Kazgan, a.g.e., s.157.

³⁰⁶ Christian Gehrke, a.g.m., s.137.

³⁰⁷ Muammer Tekeoğlu, a.g.e., s.230.

durumun bir sonucu olarak faktör gelirlerinin artması nedeniyle de tüketim talebinde ve dolayısıyla fiyatlarda tekrar artışlar ortaya çıkacaktır³⁰⁸.

Sonuç olarak bu süreç, tasarruf-yatırım planlarının bozulmasına ve enflasyonist bir ortamın oluşmasına yol açacaktır. Fakat, kredi sınırlarına ulaşıldığı ve dolayısıyla kredi genişlemesi durduğu zaman faizler yükselmeye başlayacak ve yatırım talebinde bir düşme ortaya çıkacaktır. Yine, tüketim düzeyi eski hacmine yükselecek ve tüketim malları fiyatlarının tekrar yükselmesi ise kaynakların yeniden bu alana yönelmesine neden olacaktır. Sonuçta, ara mallar sanayiinde büyük bir durgunluk ve işsizlik yaşanacaktır. Tüm bu etkiler, ekonominin bir konjonktür içerisine sürüklenmesine neden olur. Bu sonuçların ortaya çıkması istenmiyorsa ekonomide gereksiz yere para miktarıyla oynanmamalıdır³⁰⁹.

2.2.2.3.2. Hızlandıran Konusunda İlk Örnekler

İktisattaki hızlandıran ilkesini ortaya koyan ilk iktisatçı olan Fransız iktisatçısı Albert Aftalion, 1908 yılında "*Genel Aşırı Üretim Gerçeği*" adı ile yayınladığı bir dizi makale ve 1913 yılında yayınladığı iki ciltlik kitabı ile Marx'ın analizine oldukça yakın ve onu tamamlayıcı bir açıdan, "aşırı sermayeleşme" sorusunu incelemiştir³¹⁰.

Aftalion, analizini iki teze dayandırmaktadır. Birinci tez, çağdaş ve dolambaçlı kapitalist üretim sürecinin uzunluğu düşüncesine dayalı olup, bu sürecin tüketici talebindeki dalgalanmaları daha da şiddetlendirdiğini öne sürer. Çünkü bu süreç, yatırım talebindeki dalgalanmaları hızlandırır.

"Özetle, konjonktürel dalgalanmaların başlıca nedeni olarak modern endüstriyel tekniğin özelliklerinden biri, yani sabit sermayenin üretimi için gereken uzun dönem gösterilebilir... Bu ritmik değişimler malların üretimine karar verilip bir tahminin yapıldığı anı, üretimin son bulduğu ve gerçeğin, yapılan tahminin yerini aldığı andan çoğu kere ayıran uzun aranın bir sonucudur."³¹¹

³⁰⁸ Muammer Tekeoğlu, a.g.e., s.231.

³⁰⁹ Gülten Kazgan, a.g.e., s.157.

³¹⁰ Bernard Rosier, a.g.e., s.36.

³¹¹ Albert Aftalion, "Dolambaçlı İstihsal Tekniğine Dayanan İktisadi Devreler Teorisi", *İktisat Çevirileri*, Çev.M.Selik,B.Kuruç ,K.Boratav, Ö.Uluatam, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:180-162,Sevinç Mat., Ankara, 1964, ss.119-120.

Aftalion malları, birbirini izleyen değişikliğe uğrama (transformasyon) aşamalarını, nihai tüketim aşamasına uzak oluş derecelerine göre sınıflar ve bu sınıfları birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı... diye gösterir. Tüketiciye perakende olarak satılan birinci sınıf malların konjonktürel dalgalanmanın başladığı malların içinde yer almadığını söyler. Açıklamalarına,

“örneğin konjonktürel dalgalanmanın üçüncü sınıftaki mallardan başladığını; ticari mallardaki yetersizliği ve stoklardaki tükenmenin bu sınıf mallarda gözlendiğini farz edelim.”

diyerek başlangıç olarak üçüncü sınıf malları seçer. Bu malların fiyatları artmayabilir. Fakat tacirler dükkanlarındaki stokları yenilemek için bu mallardan daha fazla miktarda satın almaya başlarlar; üreticiler ise bu malların üretimi için gerekli maddeleri yani dördüncü ya da beşinci sınıftan malları sipariş etmeğe başlarlar. Dördüncü ve beşinci sınıftaki mallar fiyatları ilk yükselen mallar olabilir. Siparişlerin artması ve fiyatların yükselmesi iktisadi devrenin genişleme şeklinde ortaya çıkan aşamasında üretimde bir artışa neden olur³¹².

Üretimi arttırmak ancak yatırımları arttırmakla olanaklıdır. Tüketim malları talebinin artması sonucu nihai talep artınca üreticilerin üretim kapasitesini arttırmak için yatırım yapmaları şu varsayımlara dayanır: Öncelikle ekonomide boş kapasite yoktur. İstihdam düzeyini yükselterek üretimi arttırmak olanaklı değildir. Tüketim mallarını belli bir oranda arttırmak için, yatırımların da aynı oranda artması gerekir. Yatırım kaynakları bulunmalıdır ve talep artışının sürekli olacağı kanısı olmalıdır³¹³.

Ancak, ısmarlanan makine ve teçhizatın üretilerek ekonomiye sokulması, bir başka deyişle üretim süreci³¹⁴ uzun bir zaman süresi alır³¹⁵. Bu yüzden, uzun zaman alan üretim sürecinin sonuna kadar, tüketim malları arzı artırılamayacaktır. Ve fiyatlar aksi yönde değişme göstermeyecektir. Hatta bu dönemde, yatırım malları üretiminden kaynaklanan yatırım sanayiindeki genişleme, bireylerin parasal gelirlerinin artmasına neden olacak, artan gelirlerin piyasaya artan talep olarak çıkması sonucu fiyatlar sürekli yükselecektir. Fiyatlardaki bu yükseliş de yeni siparişlere ve sabit sermaye üretiminde yeni bir artmaya neden olur. Fakat yeni fabrikalar tamamlanınca ve yeni makineler teslim edilince fiyatlar düşmeye başlar. Genişleme aşaması yerini

³¹² Albert Aftalion, a.g.m., s.120.

³¹³ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., s.132.

³¹⁴ Sabri Ülgener, a.g.e., s.196.

³¹⁵ Bernard Rosier, a.g.e., ss.36-37.

daralma aşamasına bırakır. Buna rağmen daha önce sipariş edilmiş teçhizatın büyük bir kısmı bitirilmeye ve teslim edilmeye devam eder. Bu teslimat biraz azalsa bile, yine de önemli bir miktarı bulur. Üretim faaliyetinin geniş ölçüde daralmasına rağmen fiyatlardaki düşme kendini kuvvetle duyurarak devam eder³¹⁶. Nihai talebe oranla aşırı kapasite durumu ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, eşgüdümü olmayan serbest piyasa ekonomisinde, üretken kapasitenin yaratılması, talebin gelişmesi ile orantılı olmayacaktır.

Daralma döneminde yeni endüstriyel teçhizat yapımına pek az girilir. Üreticiler sadece eski siparişlerini tamamlarlar. Üretim geniş ölçüde azalmıştır. Genişleme aşamasında, talebin uzun dönemli seyrinin gerektirdiği miktara oranla çok daha fazla endüstriyel teçhizat yapımına girilmişti; bu aşamada ise, endüstriyel teçhizat yapımı talebin uzun dönemli seyrinin gerektirdiğinden daha azdır. Bu durum, fiyat düşmelerinin yarattığı devamlı stok azalmaları, üretim faaliyetinin yavaşlaması, endüstriyel teçhizat tesliminde gittikçe belirli bir şekilde görülen azalmalar gibi nedenler sonunda mallarda belirli bir darlık gözleninceye kadar devam eder. İlk önce tereddütlü bir şekilde, sonradan daha geniş çapta yeni siparişler verilir. Yeni bir devre başlar³¹⁷.

Aftalion'un bu açıklamasında, girişimcinin yatırım mallarına olan talebinin, nihai mal talebinin bir fonksiyonu olduğunu görüyoruz. Bir başka deyişle, girişimcinin yatırım mallarına olan talebi, nihai mal talebi tarafından uyarılmış, türev bir taleptir. Bu nedenle, sonuç aşırı sermayeleşme olarak belirecektir. Daralma döneminde ise yatırımlarda hızlı bir gerileme görülecektir. Aftalion, açıklamalarının istatistiklerle doğrulandığını da belirtmektedir³¹⁸.

İkinci tezi ise şudur: Tüketici talebinin geçici olarak tatmini, bir başka deyişle tüketim malları üretiminin hızlı artışı, bu malların marjinal faydalarını azaltacak ve bu malların varolan fiyattan satılması söz konusu olmayacaktır. Buradan da genel bir üretim fazlasının olanaklı olduğunu ve gerçekliğini göstermekte ve üretim fazlası kavramına verilmesi gereken anlamı belirtmektedir³¹⁹.

Bu tezini, klasik iktisatçıların, genel bir üretim fazlasının olabileceğini reddeden kuramını çürütmek amacıyla ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Klasik iktisatçıların görüşüne göre, genel

³¹⁶ Albert Aftalion, a.g.m., s.121.

³¹⁷ Albert Aftalion, a.g.m., s.122.

³¹⁸ Albert Aftalion, a.g.m., ss.124-128.

bir üretim fazlası değil, ancak kısmi bir üretim fazlası söz konusu olabilir. Bunalım, ancak farklı endüstriler arasında denge olmaması; kısmi bir üretim fazlası, yani bazı endüstrilerdeki eksik üretimin başka endüstrilerde fazla üretime neden olması demektir. Buna göre bunalımın çaresi az üreten endüstrilerde üretimin artması, fazla üreten endüstrilerde ise üretimin azalması olabilir. Eğer bu görüş doğru olsa idi, bunalım anında üretim fazlası olan endüstrilerde fiyatların düşmesi, az üretenlerde ise yükselmesi gerekirdi. Genel fiyat endeksi ise hemen hemen sabit kalırdı. Gerçekte ise endeks düşmektedir. O halde bir bütün olarak genel üretim fazlası vardır³²⁰. Aftalion, bu durumu modern değer kuramı ile açıklamaktadır. Hemen hemen sınırsız olan gereksinimlerin tümü ile kıyaslanırsa tüketim mallarında bir fazlalık olamaz. Fakat bu mallar o kadar büyük miktarlarda üretilmektedir ki, gereksinimler kuvvet derecelerine göre sıralandığında görülür ki, en son karşılanan gereksinimler bir önceki dönemin son gereksinimi kadar kuvvetli değildir. Marjinal fayda azalır. Bu nedenle bu malların fiyatları düşer. Üretim fazlası şu anlama gelir: O kadar çok mal vardır ki bunların marjinal faydaları ve fiyatları eski düzeyde kalmaz. Bu, diğerlerinde zıt yönde hareket ortaya çıkmaksızın bir kaç ayrı endüstride ortaya çıkarsa, genel fiyat endeksi düşecektir³²¹.

2.2.2.4. Keynezyen Kuram

Piyasaların fiyat ayarlamaları ile sürekli temizlendiği, karşılanmayan arz ve talebin kalmadığı klasik kuramın betimlediği bir dünyada konjonktürel hareketlerin ortaya çıkabilmesi için dışsal faktörlere gereksinim vardır. Bu tür dışsal faktörler ortaya çıkmazsa ekonomi daima tam istihdam durumunda dengeye gelecek ve fiyat hareketleri sayesinde bu dengede kalacaktır. Ekonominin iç işleyişi konjonktürel dalgalanmaya neden olmayacaktır. Gerçek hayatta fiyatların klasiklerin iddia ettikleri gibi piyasayı temizleyemediğini, fiyatların sonsuz esnek olmadığını ileri süren ve dengesizliklerin en önemli nedeni olarak da bunu gösteren Keynes ve Keynesyenler Klasik kurama en yıkıcı darbeyi vurmuşlardır. Çünkü Keynes, ekonominin kendi iç işleyişinin tam istihdamı sağlayamadığını ve konjonktürel dalgalanmaya neden olduğunu göstermiştir.

Fiyatlar, örneğin bir dengesizlik durumunda gerekli uyumlaştırmayı yapamazsa, miktar hareketleri ile piyasalar temizlenmekte, çünkü piyasada karar birimlerinin planlarını uyumlaştıracak Walras'ın tellalı gibi bir aracı bulunmamaktadır. Walras'ın aksine denge dışı

³¹⁹ Albert Aftalion, a.g.m., ss.128-129.

³²⁰ Albert Aftalion, a.g.m., s.128.

³²¹ Albert Aftalion, a.g.m., s.129.

fiyatlardan mübadelelere izin verilecek³²², bu durumda Keynes'in kullandığı efektif talep yanlış fiyatlarda gerçekleşen talep anlamına gelecektir. Fiyatların (veya ücretlerin) sabit olması durumunda, bütün uyumlama yalnızca miktarlarca gerçekleştirilecektir. Fiyat ve ücret katılığı Keynes'in analizinde önemli bir yer tutmaktadır. Fakat, şunu da hemen belirtmeliyiz ki, ücretler ve fiyatlar değişebilir olsalar da, tam istihdama ulaşamayabileceklerdir³²³. Böyle bir ortamda aktif iktisat politikaları ile üretimi ve istihdamı artırmak olanaklıdır.

Keynezyen kuramda sorun, önce mal piyasası (klasik kuramda açıklamalar emek piyasasından başlıyordu) ve bu piyasadaki toplam talep açısından ele alınmaktadır. Toplam talebin bir unsuru olan yatırımı belirleyen faktör faiz oranı olarak ortaya konmakta, faiz oranını ise para piyasası belirlemekte, bütün bu unsurların etkisiyle belirlenen gelir düzeyi ise üretim fonksiyonu aracılığıyla istihdam düzeyini belirlemektedir. Bu arada genel fiyat düzeyini belirleyen unsur da toplam talep olmaktadır. Buna göre, önce mal piyasası incelenecek, sonra buna sırasıyla para ve emek piyasası katılacak, en son olarak da genel fiyat düzeyinin nasıl belirlendiğine bakılıp, konjonktürel dalgalanma modeli açıklanacaktır.

2.2.4.1. Keynezyen Kuramın Varsayımları ve Temel Önerileri

Öncelikle Keynes'in açıkladığı genel kuramın dayandığı varsayımları belirtmekte yarar vardır:³²⁴

- i) Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşulları vardır.
- ii) Üreticiler karlarını maksimuma çıkarma çabasındadırlar.
- iii) Ekonomide sermaye stoku veri olarak kabul edilmiştir.
- iv) Üretim ve istihdam aynı yönde değişmektedir.

i) *Mal Piyasası*: Keynes'in mal piyasasında iki önemli yenilik vardır. Tüketim fonksiyonu ve buna bağlı çarpan mekanizması ile sermayenin marjinal verimliliği.

³²² Cem Somel, *Miktar Kısıtlamaları Altında Üretim Kararları ve Türkiye İçin Bir Model Denemesi*, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1986, ss.20-24.

³²³ Yılmaz Akyüz, *Fiyat Mekanizması ve Makro Ekonomik Dengesizlikler*, a.g.e., ss.158-159; Ayrıca nominal ücretlerin esnek olduğu durumda da tam istihdamın sağlanamadığını gösteren analiz için bkz. Vural F.Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.45-48.

³²⁴ Tamer İşgüden, *Makro İktisat*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1988, s.59.

Tüketim harcamaları milli gelir içersinde en önemli harcama kalemini oluşturmaktadır. Genel olarak milli gelirin dörtte üçünün bu harcamalara gittiği söylenebilir. Keynes'in kuramında tüketim cari milli gelire bağlıdır.

"Çoğu zaman insanlar, gelirleri arttıkça tüketimlerini çoğaltmaya etkili olurlar. Ne var ki bu eğilimleri gelirlerinin arttığı ölçüdeki büyüklükle aynı miktar olmaz." ³²⁵

Keynes, tüketim ve gelir reel olarak tanımlandıklarında ücret ve fiyat değişmelerinin etkisinin giderilmiş olacağını ve böylece, reel tüketimin reel gelirin istikrarlı bir fonksiyonu olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir³²⁶. $C=f(Y_d)$, fakat marjinal tüketim eğilimi anlaşılacağı gibi sıfırdan büyük, birden küçüktür. Bu kuralın doğal sonucu olarak ekonomide gelir düzeyi yükselirken, tüketim harcamalarının toplam talepteki payı azalacaktır.

Keynezyen kuramın temel kavramlarından olan toplam talep veya daha yaygın adıyla efektif talebi oluşturan ikinci unsur ise yatırım harcamalarıdır. Bu kuramda yatırım harcamalarını ele alırken mal piyasası ile ilgili Keynes'in getirdiği diğer bir yenilik olan sermayenin marjinal etkinliği kavramına da değineceğiz.

Keynes, konjonktür kuramının merkezine toplam talebin en istikrarsız unsuru olan yatırım fonksiyonunu yerleştirmiştir. Keynes'in yatırım modeli girişimcilerin sabit sermaye (makine ve teçhizat) yatırımlarını içine almaktadır. *Genel Teori*'de konut yatırımlarını ele almamıştır. Stoklardaki değişmeleri de satışlardaki beklenmeyen değişikliklerden kaynaklanan değişmeler olarak görmüştür.

Amaçları kar elde etmek olduğu için, girişimciler bir işte kar görüyorsa yatırım yapacaktır. Bir yatırımın karlı olup olmadığı ise, bir taraftan o yatırıma ayrılacak sermayeye ödenecek faiz oranına³²⁷, diğer taraftan da söz konusu sermaye malının kullanımıyla elde etmeyi

³²⁵ John M. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, Çev. Asım Baltacıgil, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969, s.87.

³²⁶ Nevzat Güran, a.g.e., s.80.

³²⁷ Yatırım yapmak için bir girişimci ya borçlanacaktır ya da kendi kaynaklarını kullanacaktır. Her iki durumda da, borçlanmanın maliyeti girişimcinin ödediği faiz oranıyla ölçülebileceği gibi, kendi öz kaynaklarının kullanılması durumunda da yoksun kalan faiz geliriyle ölçülebilir.

umduğu net gelir akımları dizisine bağlıdır³²⁸. Keynes, bu değerlendirmede bir ölçüt kullanmıştır. Sermayenin marjinal etkinliği dediği bu kavramı Keynes şöyle tanımlamaktadır:

“Sermaye malından ömrü boyunca beklenen yıllık hasılat (gelir) dizilerinin bugünkü değerini, sermaye malının arz fiyatına eşitleyen iskonto oranıdır.”³²⁹

Sermaye malından beklenen yıllık hasılat (gelir) dizileri net değer olarak dikkate alınmalıdır. Bu amaçla, bu sermaye malı ile birlikte üretimde kullanılacak diğer girdilerin maliyetleri tahmin edilerek toplamdan düşülmelidir³³⁰.

$$K_s = (R_{t+1}/(1+r)) + (R_{t+2}/(1+r)^2) + \dots + (R_{t+n}/(1+r)^n) + (Z/(1+r)^n) \quad (20)$$

Burada K_s , arz fiyatını, $(R_{t+1}/(1+r) \dots)$ faiz oranıyla iskonto edilmiş dönem itibariyle gelirlerini; $(Z/(1+r)^n)$ ekonomik ömrü sonunda sermaye malının hurda değerini göstermektedir. Formüldeki r denklemin sağ ve sol taraflarını birbirlerine eşitleyecek bir oran olacaktır ki bu orana sermayenin marjinal etkinliği (MEC) denir³³¹. MEC'nin bu formüle göre hesaplanmasına iç getiri oranı yöntemi denir. Eğer iskonto oranı, piyasada geçerli olan faizden yüksekse yatırım yapmak karlı olacaktır. Anlaşılacağı gibi, yatırımın yapılması isteniyorsa faiz oranının düşmesi gerekmektedir. Buna göre sermaye malları talebiyle (yani yatırımla) faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki vardır³³².

Şu noktayı hemen belirtmeliyiz ki, sermayenin marjinal etkinliği, ülkedeki varolan yatırımlara değil, fakat ek olarak yapılacak yatırımlara ait bir kavramdır. Yatırımlar ekonomik olarak yok oluncaya kadar, sahiplerine gelir sağlarlar³³³. Yatırımların her yıl sağladıkları gelirler şüphesiz ki mutlaka birbirlerine eşit olmazlar. Hatta, çoğu defa bunlar birbirlerinden farklı olurlar. Bu durum karşısında, girişimciler yapacakları yatırımın verimliliğini, sadece birinci yıldaki gelirini değil, fakat izleyen bütün yıllardaki gelirlerini de hesaba katmak suretiyle tahmin etmek zorundadırlar.

³²⁸ Joseph P. McKenna, **Makro Ekonomik Analiz**, Çev.K.Y. Zoral-T.Hatunoğlu, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:559, Ziraat Fakültesi Yayınları No.: 251, Tercüme Serisi No.: 19, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979, s.44.

³²⁹ John M. Keynes, a.g.e., s.119.

³³⁰ Nevzat Güran, a.g.e., s.103.

³³¹ John P.Lewis-Robert C.Turner, **Business Condition Analysis**, McGraw-Hill Book Company, USA, 1967, s.194.

³³² Vural F.Savaş, **Keynezyen İktisat Yıkarken**, a.g.e, ss.49-50.

³³³ Gardner Ackley, a.g.e., s.461.

Herhangi bir yatırım projesinin bugünkü değerini (PV) hesaplamak için, şu formülü kullanırız:

$$PV_t = (R_{t+1}/(1+i)) + (R_{t+2}/(1+i)^2) + \dots + (R_{t+n}/(1+i)^n) + (Z/(1+i)^n) \quad (21)$$

Yatırımın iktisadi ömrü boyunca sağlayacağı gelir akımının bugünkü değerinin hesaplanmasında faiz oranı i , gelir akımının her devresinde, devreye ait gelirin bugünkü değer haline getirilmesinde, bir değerlendirme (iskonto) aracı olarak kullanılmıştır³³⁴. PV' yi yatırım malının talep fiyatı olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, PV yatırımcının yatırım malına ödemeye razı olabileceği en yüksek fiyatı gösterir. Eğer talep fiyatı, yatırım malının arz fiyatından yüksekse, girişimci yatırıma yönelecektir. Yukarıdaki formülden de görülebileceği gibi eğer faiz oranı yükselirse PV ve dolayısıyla talep fiyatı düşer. Dolayısıyla yukarıda anlattığımız iç getiri oranındaki gibi, bugünkü değer yöntemi de, yatırımla faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu kanıtlar³³⁵.

Bu kuramda, toplam yatırımı etkileyen üç temel faktör vardır: piyasa faiz oranı, yatırımdan ömür boyu getirmesi beklenen (elde edilmesi umulan) hasılat (expectations of prospective yields), sermaye malının arz fiyatı. Yatırımlar yukarıda da belirttiğimiz gibi, faiz oranı ile ters yönlü bir ilişki vardır. Çünkü eğer, piyasa faiz oranı yükselirse, bir çok yatırım projesinin MEC'ini aşacaktır ve daha az sayıda proje karlı olabilecektir. Yatırımdan ömür boyu getirmesi beklenen (elde edilmesi umulan) hasılat ile yatırım arasında doğru yönlü ilişki vardır. Çünkü, buradaki bir artış formülden anlaşılacağı üzere MEC'i yükseltecektir. Keynes, beklenen getiriyi yatırımın istikrarsızlığının ana kaynağı olarak görmektedir³³⁶. Son olarak, yatırımlar sermaye malının arz fiyatı ile de ters yönlü ilişki içindedir. Çünkü, yatırımlar arttıkça, yatırım mallarının fiyatı yükselecektir. Yatırım mallarının fiyatının yükselmesi K_s 'nin yükselmesi demektir. Formülde, beklenen hasılat dizisi, yani R 'ler, değişmezken K_s 'nin yükselmesi kuşkusuz r 'nin (MEC) düşmesine neden olacaktır³³⁷. Bu durumda, yatırım faaliyetinin genişlemesi için faiz oranlarının düşmesi gerekecektir.

³³⁴ William H. Branson, *Makro İktisat Teorisi ve Politikası*, Çev. İbrahim Kanyılmaz, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1995, s.63.; John P.Lewis-Robert C.Turner, a.g.e., s.192.

³³⁵ Vural F.Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.50.

³³⁶ John P.Lewis-Robert C.Turner, a.g.e., ss.195-196.

³³⁷ Tefik Pekin, *Makro Ekonomi*, a.g.e., s.163;167.

Faiz oranı yanında bir ekonomide yatırımların hacmini belirleyen önemli bir diğer değişken de milli gelirdir. Gelirde ortaya çıkan artışlar tüketim harcamalarını da arttıracak, bu artış da yatırım artışı özendirilecektir.

Girişimcilerin gelecek hakkında iyimser ya da kötümser olmaları, Keynes'in ifadeleriyle hayvani güdüler (animal spirits) de yatırım kararlarında önemli bir etkidir. Beklentilerin değişik olması, faizin yatırım kararları üzerinde etkisini sınırlamaktadır³³⁸. Örneğin beklentilerin kötümser olduğu bir ortamda, faiz oranı düşse bile yatırımlar artmayabilir. Çünkü, girişimcilerin kötümser beklentileri, sermayenin beklenen hasılatını (aynı zamanda MEC'ini) düşürecek³³⁹. Bu durumda piyasadaki faiz oranlarında karlı yatırım proje sayısı azalacaktır. Keynes'e göre, girişimcinin yatırım kararı için yalnızca faiz oranları değil aynı zamanda beklentilerde önemlidir.

Yatırım kararları kısa dönemli kararlar olmadığı için uzun dönem açısından bir belirsizlik (uncertainty) durumu söz konusu olacaktır. Uzun dönemde; üretim maliyetleri, beklenen satış miktarı,³⁴⁰ tüketici zevkleri, rekabet koşulları, teknolojik düzey vs. gibi yatırımın karlılığını etkileyebilecek gelişmeleri öngörebilmek son derece güçtür. Böyle bir ortamda girişimci; ya geçmiş dönemdeki eğilimlerin gelecek dönemde de devam edeceğini varsayarak, istatistik ve matematik içeren yöntemleri kullanarak gelecek konusunda fikir edinmeye çalışır. Fakat, uzun dönemli yatırım kararlarının geleceği için bu istatistiki yöntemler yetersizdir³⁴¹. Çünkü tüm olasılıkları tek tek ortaya koymak olanaklı değildir³⁴². Ya da kendilerinden daha iyi bilgilendiğini düşündüğü diğer girişimcilerin ortam hakkındaki ortalama görüşlerine bakar ve onların ortak yargılarına ulaşmaya çalışır. Böylece, sermaye piyasalarındaki temel davranış biçimi, piyasada belirlenen uzlaşımı (convention) izleme eğilimi olacak ve bu uzlaşımın özü de, değişme beklemek için kesin nedenler olmadığı sürece, varolan durumun sonsuza kadar devam edeceği varsayımına dayanacaktır.³⁴³ Buna rağmen, girişimcilerin birbirlerini etkilemeleri sonucu ortaya çıkan ve kitle psikolojisine bağlı olan bu uzlaşım güvenilmez niteliktedir ve ani değişmelere uğrayabilir.

³³⁸ Erich Preiser, "Tam İstihdam Problemi", Çev.Öğuz Çataloğlu, *İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, İzmir, 1966, s.97. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. John M.Keynes, a.g.e., ss.130-146.

³³⁹ Edmund S.Phelps, a.g.e., s.4

³⁴⁰ Erich Preiser, "Tam İstihdam Problemi", a.g.m., s.97.

³⁴¹ John M.Keynes, a.g.e., s.135.

³⁴² Edmund S.Phelps, a.g.e., s.3.

³⁴³ John M.Keynes, a.g.e., s.134.

Belirsizliğin öneminin kabul edilmesi, beklentilerin üretim ve istihdam üzerindeki etkilerinin dikkate alınmasını sağlayarak analize dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Bu açıdan, özellikle yatırım düzeyindeki dalgalanmaların analizi, Keynes'in kuramının aynı zamanda bir konjonktürel dalgalanma kuramı olarak görülebilmesini sağlayabilir. Aşağıda görüleceği gibi Keynes, konjonktürel dalgalanmaların nedenini MEC'indeki değişmelere bağlamaktadır.

ii) Para Piyasası: Para arzı kuramında Keynes, klasik kurama göre bir yenilik getirmemiştir. Para arzı Merkez Bankası tarafından belirlenen dışsal bir büyüklüktür. Keynes'in para piyasaları konusunda getirdiği yenilik, para talebine ilişkindir ve istihdam düzeyinin para kuramının konusu olduğunu vurgulaması, faiz oranının belirlenmesinin özellikle parasal bir olay olduğunu ileri sürmesidir³⁴⁴. Keynes para talebinin, kendi deyimiyle likidite tercihinin yani toplumun ne miktarda parayı elinde nakit olarak tutacağını işlem (gelir ve teşebbüs), ihtiyat ve spekülasyon güdüsü olmak üç güdüye bağlı olduğunu öne sürmüştür³⁴⁵. İşlem ve ihtiyat güdüleriyle para talebi genel fiyat düzeyine ve milli gelire, spekülasyon güdüsüyle para talebi ise faiz oranına bağlıdır. Keynes'in para talebini;

$$M_d = k.P.y + L \quad (i) \quad (22)$$

şeklinde de ifade edebiliriz. Burada M_d = Toplam para talebini, k = Cambridge (k)'sını, yani gelire göre tutulan para miktarını, P = Genel fiyatlar düzeyini, y = milli geliri, L = atıl depoları, i = piyasa faizlerini tanımlamaktadır. Şu halde, Keynes'in, klasik miktar kuramının Cambridge yorumunu, atıl para talebi olarak tanımladığımız yeni bir para talebi bölümü ile genişlettiğini, yeniliğin bundan ibaret bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu yenilik, miktar kuramının ulaştığı sonuçları tümü ile geçersiz kılmaktadır. Çünkü, para arzı arttığında, Keynes'in yaklaşımında, ekonomide harcamaların artması artık gerekli değildir. Genişleyen para arzı, harcamaları uyarmadan atıl depoları genişletebilir³⁴⁶. Bu durumda harcamalar artmayacağı için, genişleyen para miktarının genel fiyat düzeyini yükseltmesi gerekmemektedir³⁴⁷.

³⁴⁴ Harry G. Johnson, "Para Teorisi ve Keynesgil İktisat", Çev. Sacit Ertaş, *İktisat ve Sosyal Bilimler, Bursa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Bursa, 1980, s. 136.

³⁴⁵ John M. Keynes, a.g.e., ss. 178-179.

³⁴⁶ Paraya bu açıdan yaklaşmak, paranın sadece bir değişim aracı olmaktan çıkması aynı zamanda değer biriktirme fonksiyonuna da sahip olduğunun kabul edilmesi anlamına gelir.

³⁴⁷ Harry G. Johnson, a.g.m., ss. 135-136; M. Merih Paya, a.g.e., ss. 198-199

Genişleyen para arzının tüketim harcamalarını uyarması olası değildir. Çünkü Keynes'de tüketim harcamaları para miktarına değil, gelire duyarlıdır. O halde, genişleyen para miktarının uyurabileceği tek harcama kalemi yatırımlardır.

Faiz oranı, Keynes'de parasal bir değişkendir. Tasarruf ve yatırım harcamalarından bağımsız olarak, atıl ve aktif depolar toplamının para arzına eşit olması ile belirlenir ve para piyasasında denge sağlanır³⁴⁸. Para, finansal aktiflerin yakın bir ikamesidir. Bu durumu devletin piyasadan tahvil satın almak suretiyle M_s 'i (para arzını) arttırdığı bir örnek olay ile açıklayalım. Böyle bir durumda fertlerin portföy dengesi para lehine bozulmuş olacaktır. Bu fazla para ile fertler yeni tahvil alımına yönelecekler ve tahvil talebini arttıracaklardır. Bu durumda tahvil fiyatları artacak ve faiz oranı düşecektir. Ekonominin para ve tahvil piyasalarında ortaya çıkan bu değişimler reel kesime yani mal ve emek piyasalarına da yansiyacaktır. Çünkü faiz oranı düşünce yatırım malları alımı artacaktır. Yatırım malları piyasasında ortaya çıkan bu talep artışı önce yatırım malları fiyatlarını ve daha sonra da yatırım malları üretimini arttıracaktır. Yatırım malları üretimindeki artış ise çarpan etkisiyle önce gelirin sonra da tüketim harcamalarının artmasına yol açarak ekonomide toplam talebi arttıracaktır. Reel kesimdeki bu değişimler parasal kesime yansiyacaktır³⁴⁹. Bir taraftan artan gelirler nedeniyle işlem ve ihtiyat güdüsüyle para talebi artarken, diğer taraftan faiz oranı düşüklüğü nedeniyle spekülasyon güdüsüyle para talebi artacak, sonuçta da artan para arzı reel kesimde etkiler doğurduktan sonra para piyasasında yeniden denge sağlanacaktır.

iii) Emek Piyasası: Keynezyen kuram, emek piyasası yönünden klasik kuramdan bazı noktalarda farklılıklar göstermektedir. Emek piyasasının işleyişi ile ilgili birinci önemli ayrılık, nominal ücretlerin ne derece esnek olduğu ile ilgilidir. İkinci önemli ayrılık noktası da emek arz ve talebinin reel ücretin mi, yoksa parasal ücretin mi fonksiyonu olduğudur.

Keynes, emek talebinin kar maksimizasyonunu amaçlayan ve tam rekabet koşulları altında çalışan girişimciler tarafından emeğin marjinal verimine göre yapıldığını ve reel ücrete (W/P) bağlı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü, emek talep edenlerin fiyatları doğru tahmin edecekleri varsayılmaktadır. Bunun temel nedeni, reel ücret tahminlerinde, firmalar açısından kendi fiyatlarının önem taşıması ve bunun tahmininin görece kolay olmasıdır.

³⁴⁸ Nur Keyder, a.g.e., s.312.

³⁴⁹ Vural F.Savaş, Keynezyen İktisat Yıkılırken, a.g.e., s.56-57; Nur Keyder, a.g.e., s.313.

Emek arzı yönünden farklı görüşler vardır. Emek arzı açısından, bu bağlamda iki durum söz konusudur. a) Birinci durum, bir anlamda emek piyasasının etkin bir şekilde işlemediğinin kabul edildiği durumdur³⁵⁰. Emek arzı, parasal ücretin (W) bir fonksiyonu olarak varsayılmaktadır. Bunun gerisinde yatan varsayım emek sahiplerinin “para yanılgısı”na kapıldıkları, bu nedenle reel ücretlerdeki değişmelerle değil, parasal ücret değişimleri ile ilgilendikleridir. Fiyat bekleyişleri, sözleşmeler normalde parasal ücretler cinsinden yapıldığından tarafların arz ve taleplerinde etkili olacak; bu da, tam bilginin bulunmadığı gerçekçi ortamlarda, hatalı bekleyişler nedeniyle para yanılgısına yol açabilecektir. Bu hatalı bekleyişler nedeniyle parasal ücretlerin azalmasına tepki gösterdikleri halde, fiyatların artması durumunda da reel ücretleri düştüğü halde aynı tepkiyi göstermezler ve varolan parasal ücretten çalışmayı sürdürürler.³⁵¹ b) Parasal ücretler Keynes’e göre, klasiklerin düşündükleri gibi esnek değildir. Asgari ücret düzeyini belirleyen yasalar ve sendikalar eliyle yürütülen toplu sözleşmeler, parasal ücretlerin; ekonomide istihdam ve işsizlik durumu ne olursa olsun belli bir düzeyin altına inmesine olanak vermez. Bir başka deyişle, ücretler aşağı-doğru katı (ya da yeterli esneklikten uzak) dır. Emek sahipleri bu parasal ücret düzeyinin altındaki bir ücreti kabul etmezler. Fakat, bu sabit ücret düzeyinde istenildiği kadar emek arz ederler. Bu nedenle Keynes’e göre emek arzı, azalma yönünde esnek olmayan bir parasal ücretin fonksiyonu olunca, fiyat düzeyinin yükselmemesi halinde (yani reel ücretin düşmemesi halinde) emek piyasası tam istihdam dengesine ulaşamayacak, ekonomide istek dışı işsizlik ortaya çıkacaktır³⁵². Aslında parasal ücretlerin esnek olmaması durumunda ortaya çıkan istek dışı işsizlik klasiklerin de kabul ettiği bir durumdur. Bu nedenle bu açıklama biçiminde herhangi bir yenilik yoktur.

Keynezyen kuramda, birinci durumun alternatifi olarak parasal ücretlerin esnek ve emek arzının reel ücrete bağlı olduğu bir durum da incelenmiş³⁵³ ve bu durumda da emek piyasasında tam istihdama ulaşamayacağı öne sürülmüştür.³⁵⁴ Etkin işleyen emek piyasasında da tam istihdama ulaşamamasını göstermesi³⁵⁵ ile Keynes, klasik iktisat düşüncesini temelden sarsmıştır. Ekonomide istek dışı işsizliğin var olduğunu ve parasal ücretlerin esnek olduğu bir

³⁵⁰ M. Merih Paya, *Makro İktisat*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997, s.196.

³⁵¹ Edmund S.Phelps, *Seven Schools of Macroeconomic Thought*, Clarendon Press, Oxford, 1990, ss.11-12.

³⁵² Warren L. Smith, “Genel Keynesgil Sistemin Grafikle Anlatımı”, Çev. Sacit Ertas, *İktisat ve Sosyal Bilimler, Bursa Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt 2, Sayı:1, Bursa, Temmuz 1981, ss. 114-116 ; Vural F.Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.46.

³⁵³ Warren L. Smith, a.g.m., ss.107-114

³⁵⁴ Vural F.Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.46.

³⁵⁵ M. Merih Paya, a.g.e., s.196.

durumda bu işsizliğin önlenip önlenmeyeceğini araştıralım. Sadece emek piyasasını ele alırsak, tıpkı klasik kuram gibi $N_e > N_d$ olduğundan emek arz fazlası nedeniyle parasal ücret (W) düşecektir. P sabitken W 'nin düşmesi reel ücreti (W/P) dolayısıyla marjinal maliyeti azaltacak ve N_d artacak, emek piyasası tam istihdama ulaşacaktır. Toplam arz da tam istihdam milli gelir düzeyine çıkacaktır. İşte Keynes'in farklılığı burada ortaya çıkmaktadır. Keynes, üretimde meydana gelen bu artışın tüketilip tüketilmeyeceğini araştırmıştır. Bir başka deyişle, acaba bu toplam arz artışı, toplam talepte de benzer bir artışla karşılanıp mal piyasasında da denge korunabilecek midir? Marjinal tüketim eğilimi birden küçük olduğu için üretimde ortaya çıkan artışın sadece bir kısmı tüketilecek bir kısmı da stok artışına dönüşecektir. Dolayısıyla $AS > AD$ olacaktır. Bunun sonucu fiyatlar düşecek, reel ücret yükselecektir. Dolayısıyla önce üretim sonra da istihdam azalmaya başlayacaktır ve bu azalma ilk duruma dönünceye kadar devam edecektir. Dolayısıyla parasal ücretin esnek olmasının tek başına ya da doğrudan doğruya istek dışı işsizliği gidermeye yetmeyeceği sonucuna varılır.³⁵⁶ Çünkü Keynes'in eleştirisinin özü, klasik kuramın içinde yer alan Say'ın mahreçler kanununu reddetmesinde toplanabilir.³⁵⁷ Tam istihdamın sağlanamamasının nedeni de bu talep yetersizliğidir. Yüksek konjonktür ve artan gelir ortamında marjinal tüketim eğiliminin azalması toplam talebi azaltmaktadır. Girişimcilerin yatırımlar için talep ettiklerinden fazlasının tasarruf edilmesi iktisadi faaliyeti daraltmaktadır. İktisadi faaliyetin daralması, yatırımları yavaşlatmaktadır. Toplam efektif talep, tam istihdam koşullarını sürdürmeye yetersiz kalmaktadır.³⁵⁸

2.2.2.4.2. Keynezyen Konjonktür Kuramı

Konjonktür olayını açıklayabilmek için uzun dönemli bir bakış açısı gerekmektedir. Keynes, analizinin kısa dönemli olması nedeniyle, konjonktür dalgalanmalarına ilişkin bir kuram geliştirememiştir. Fakat, yatırımları, girişimcilerin iyimser ve kötümser ruhi durumları ile ilişkilendirirken, konjonktürel dalgalanmanın temel nedenini de ortaya koymuş olmaktadır. Psikolojik faktörlere bağlı olarak değişen yatırım talebi üretim düzeyindeki değişimin nedeni olmaktadır.³⁵⁹

³⁵⁶ Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.47-48

³⁵⁷ Paul M. Sweezy, "John Maynard Keynes", *İktisat Çevirileri*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, No:180-162, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, s.57.

³⁵⁸ Feridun Ergin, a.g.e., s.225.

³⁵⁹ Merih Paya, a.g.e., s.415.

Keynes, konjonktürel dalgalanmaları açıklarken, özellikle tüketim eğilimindeki dalgalanmaların ve MEC'indeki dalgalanmaların önemli rolleri olduğunu belirtmiştir³⁶⁰. Fakat kısa dönemde tüketim eğiliminin değişmeyebileceği varsayılabilir. Bu nedenle Keynes'in konjonktür açıklamasında, MEC'nin ileride alacağı değerler üzerine ekonomik birimlerin bekleyişlerinin önemli bir rol oynadığını belirtilerek yatırımların istikrarsız rolüne dikkatler toplanmıştır³⁶¹. Genişleme aşamasında iki faktör, yatırımlar üzerinde olumsuz etki yapar³⁶². Birincisi, yatırımların, sermaye malının arz fiyatı ile de ters yönlü ilişki içinde olduğu daha önce ifade edilmişti. Yatırımlar arttıkça, artan yatırım malları talebi nedeniyle bu malların fiyatları yükselecektir. Bu durumda da girişimcilerin marjinal maliyetleri yükselecektir. Yatırım mallarının fiyatının yükselmesi K_s 'nin yükselmesi demektir. Formülde, beklenen hasılat dizisi, yani R 'ler, değişmezken K_s 'nin yükselmesi kuşkusuz r 'nin (MEC) düşmesine neden olacaktır. Yatırım mallarının gelecekte daha ucuza sağlanacağı hakkında bekleyişler doğmaktadır. Cari yatırımların karlılığı hakkındaki bekleyişler olumsuzlaşmakta ve bu karamsarlık giderek yayılmakta; girişimciler yatırımlarını ileri bir tarihe ertelemektedirler³⁶³. İkincisi, böyle bir ortamda ekonomik birimler likit aktiflere yönelmektedirler. Bu spekülasyon güdüsüyle para talebini arttırmaktadır. Aynı zamanda genişleme döneminde gelir arttığı için, işlem ve ihtiyat (gelecek hakkındaki şüpheler nedeniyle) güdülerini ile para talebi de artacaktır. Sonuçta artan para talebi faiz oranlarını yükseltecektir³⁶⁴. Bu durumda potansiyel olarak karlı olan bazı yatırım projeleri karlı olmaktan çıkacaktır ve yatırımlar daha da azalacaktır. Ekonomi giderek krize girmektedir. Yatırımların azalması, efektif talebi de azaltmakta; çoğaltan mekanizması ile üretim ve istihdam düşmektedir³⁶⁵. İşsizlik giderek yayılmaktadır.

Bu kuramda, fiyatların ve ücretlerin tam istihdamı yeniden kurabilecek kadar esnek olmaması önem taşımaktadır. Fiyatlar ve ücretler klasik kuramda öngörülen intibakları yapsa; aşağı doğru esnek olsalar istihdam artacak, piyasa dengeyi belli bir süre sonra yeniden sağlayacaktır. Keynes'e göre, fiyatlar ve ücretler aşağı doğru yapışkandır*. Emek sahipleri, çalışma kararını verirken diğer çalışanların aldıkları ücretlere bakarlar. Diğer çalışanların

³⁶⁰ John M. Keynes, a.g.e., s.288.

³⁶¹ M. Kalecki, *Theory of Economic Dynamics*, Allen and Unwin Ltd., 1954, s.119.

³⁶² Thomas E. Hall, a.g.e., s.52.

³⁶³ Fatih Özatay, *Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler*, a.g.t., s.20.

³⁶⁴ Thomas E. Hall, a.g.e., ss.52-53.

³⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. William H. Branson, a.g.e., ss.49-51.

* Bu, talep düştüğü zaman ücretler ve fiyatlar düşer, fakat, ekonomiyi tam istihdama döndürecek kadar düşmez anlamında kullanılmaktadır. Örneğin Tobin'in de 1975 de "Keynesian Models of Recession and Depression" adıyla yayımlanan makalesinde belirttiği gibi Keynes, ücretlerin aşağı doğru katı olduğunu değil, yavaş intibak

aldıkları W 'lerinin azaldığını görmeden kendilerinin W 'lerinin azalmasını kabul etmekte gönülsüz davranırlar. Zaten çalışmakta olan emek sahiplerinin de ücret azalmasını kabul etmeleri için bir neden yoktur. Ücretler aşağı doğru esnek olsa istihdam azalmazdı. Çünkü ücretler ve fiyatlardaki düşme sonucu muamelelerden çözülen para, faiz oranını (paraya olan talebin azalması nedeniyle) eski istihdam düzeyinin sağlanacağı noktaya kadar düşürürdü. Bir başka deyişle, faiz oranı, MEC'nin azaldığı ölçüde azalırdı. Oysa, ücretler aşağı doğru katı olduğu için, denge, tam istihdamdan daha düşük bir gelir düzeyinde elde edilir.

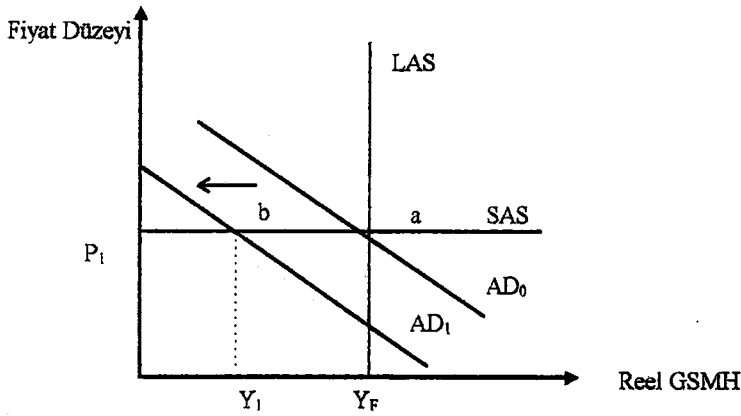
Kısa dönem toplam arz eğrisi (SAS) eksik istihdam nedeniyle yataydır (ya da hemen hemen böyledir)*. Bu nedenle toplam talepteki dalgalanmalar fiyat düzeyinde değişiklik yapmadan reel GSMH da dalgalanmalara neden olur. Bir başka deyişle bir dengesizlik durumunda piyasalar fiyat hareketleri ile değil miktar hareketleri ile temizlenmektedir. Kısa dönem toplam arz eğrisi parasal ücret oranına bağlıdır. Eğer parasal ücret oranı sabitse (yapışkansa), SAS eğrisi değişmez. Eğer parasal ücret oranı değişirse, SAS eğrisi kayar. Ekonomik durgunluk durumunu şekil yardımıyla açıklayalım. Şekil-9'da LAS eğrisi uzun dönem arz eğrisini ifade etmektedir. Ekonomi başlangıçta LAS üzerindeki a noktasındadır ve bu nokta aynı zamanda tam istihdamı gösterebilir. Bu a noktası aynı zamanda toplam talep eğrisi AD_0 ve SAS üzerindedir. Yukarıda açıklanan nedenlerle yatırımların azalması nedeniyle toplam talep de azalır. Toplam talep eğrisi sola, AD_1 'e kayar. Nominal ücret oranı sabitken, reel GSMH, Y_1 'e düşer ve ekonomi b noktasına hareket eder. Y_1 'de ekonomi eksik istihdamdadır ve bu noktada istek dışı işsizlik söz konusudur³⁶⁶.

ettiğini öne sürmektedir. Bu konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Thomas E.Hall, a.g.e., s.53; Fatih Özatay, **Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler**, a.g.t., ss.20:23-26.

* Geniş açıklama için bkz. Richard T.Froyen, a.g.e.,ss.217-257.; Nevzat Güran, a.g.e., ss.62-65;217-218.

³⁶⁶ İlker Parasız, **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, a.g.e., ss.247-248.

Şekil 10 : Keynezyen Kurama Göre Ekonomik Durgunluk

Kaynak : İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.248

Yukarıda da değinildiği gibi, ücret ve fiyat yapışkanlığı, durgunluğu sona erdirmemektedir. Bu yüzden istihdamı ve üretimi arttırmak için piyasa üstü güçlerin (devletin) ekonomi politikalarına gereksinim vardır. Keynes, genişletici para ya da maliye politikası uygulanmaması durumunda, ekonominin canlanması için MEC'nin artması gerektiğini hissetmiştir³⁶⁷. Toparlanma aşamasının başlayabilmesi için belli bir sürenin geçmesi gerekir. Böyle bir süre geçtikten sonra MEC'de yükselme eğilimi ortaya çıkar³⁶⁸. Böyle bir süre de; sabit sermayenin ömrüne, oluşum sürecine ve stokları koruma maliyetine bağlıdır. MEC'in yükselmesi, (aşırı) yeni karlı yatırım olanakları artmadan önce, sermayenin ya eskimesini ya da teknolojik olarak modasının geçmesini gerektirir. Sermayenin değerinin düşmesi için uzun bir zaman süreci gereklidir. Çünkü bir çok sermaye malları dayanıklılık (durability) ve değiştirilemezlik (irreversibility)* özelliklerine sahiptir. Bu iki özellik nedeniyle durgunluk aşamasında büyük bir miktarda atıl sermaye oluşur (kullanılmayan fabrikalar, makineler vb.). MEC'in yükselmesi için, karlı yatırım olanakları oluşmalıdır. Fakat bu, kayıplar oluşturan atıl sermayenin çok fazla olması durumunda olası değildir. Zaman içerisinde aşınma ve eskime oluştukça, sermaye göreceli olarak kıt olacak, MEC'i arttıracak ve daha yüksek yatırım düzeyine neden olacaktır. Çarpan mekanizması çalışacak, üretimdeki artış ile birlikte tüketim artışı da oluşacak, toplam talep daha

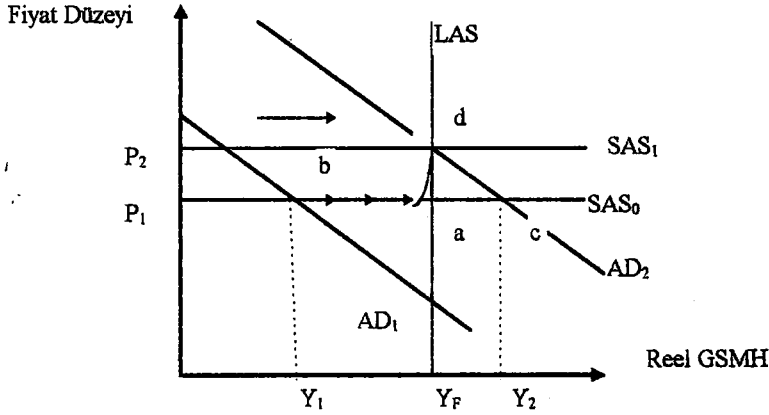
³⁶⁷ Thomas E.Hall, a.g.e., s.54.

³⁶⁸ Cafer Unay, *Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori ve Tahmin)*, a.g.e., s.143.

* Dayanıklılık basit anlamda sermaye mallarının uzun bir zaman devam etmesi, değiştirilemezlik özelliği ise, orijinal olarak niyetlenen amaçlarının yanında başka amaçlar için kullanılamaması anlamına gelir.

da artacaktır. Bu durumda kötümserlik yerini iyimserliğe bırakmıştır ve ekonomi canlanma aşamasına geri dönmüştür³⁶⁹. Bu aşamayı da şekil yardımıyla açıklayalım.

Şekil 11 : Keynezyen Kurama Göre Ekonomik Canlanma

Kaynak : İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.248

Yukarıda açıklanan mekanizma ile AD eğrisi AD_2 'ye kayar ve reel GSMH artmaya başlar. Ekonomi genişleme içindedir. Reel GSMH, potansiyel GSMH'nın (Y_F) altında kaldığı sürece parasal ücret oranı ve fiyat düzeyi sabit kalır. Bu nedenle, reel GSMH artmaya devam eder. Fakat reel GSMH hiçbir şekilde SAS_0 eğrisiyle AD_2 eğrisinin kesişim noktası olan c noktasına kadar artmaz. Çünkü, mal ve emek piyasalarında arz fazlaları ortadan kalktığı zaman parasal ücret oranı yükselmeye başlar ve SAS eğrisi SAS_1 'e doğru kayar. Parasal ücret oranı yükselince fiyat düzeyi de yükselir ve reel GSMH'nın büyümesi yavaşlar ve d noktasında dengeye gelir. Ekonomi duraklama aşamasındaki denge noktası b ile yeni denge noktası d arasında bir yol izler³⁷⁰.

Bu açıklamalardan sonra denilebilir ki, Keynes'in ekonomik konjonktür açıklaması kendiliğinden oluşan (self-generating) dır. Çünkü ekonomi bir süre genişleme aşamasında kalacak, fakat doğal olarak bir önceki daralma aşamasına neden olan güçler yeniden ortaya çıkacaktır³⁷¹. Yani, ekonomi, bir tenis maçı gibi daralma ile genişleme aşaması arasında gidip gelecektir.

³⁶⁹ Thomas E.Hall, a.g.e., s.54.

³⁷⁰ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., ss.248-249.

³⁷¹ Thomas E.Hall, a.g.e., s.54.

Keynezyen kuramda, parasal ücretlerin esnek ve emek arzının reel ücrete bağlı olduğu bir durum da incelenmiş ve bu durumda da emek piyasasında tam istihdama ulaşılamayacağı öne sürülmüştür.³⁷² Ücretler ve fiyatlar klasik kuramda öngörülen şekilde esnek olsa da tam istihdama varılamadığı, bir başka deyişle, nominal ücretlerdeki azalmanın istihdamı arttıramadığı yukarıda ifade edilmiştir. Keynes'e göre istihdamı artırmanın yolu mal piyasasındaki arz fazlasının temizlenmesinden geçer. Oysa bu arz fazlaları cari fiyatlarda ortaya çıkmaktadır ve piyasanın temizlenmesini sağlayamamaktadır. Çünkü, düzeydeki fiyatlarda arz fazlalarını ortadan kaldıracak düzeyde talep oluşmamaktadır. Aslında bu düzeyde talep miktarını sağlayan bir mekanizma vardır ve ilk kez Keynes tarafından açıklandığı için Keynes etkisi olarak bilinmektedir. Daha düşük ücret ve fiyatlarda*, nominal para arzı sabitken, reel para arzı artar³⁷³. Bu, IS-LM analizinde LM'in sağa kaymasını gerektirir. Çünkü fiyatların düşmesi aktif depolara duyulan talebi azaltır ve geçerli faiz oranında bir para arzı fazlalığının ortaya çıkmasına neden olur. Bu ise tahvil talebinin artmasına dolayısıyla tahvil fiyatının yükselip faiz oranının düşmesine neden olur. Faiz oranlarının düşmesi mal piyasasında yatırımların yükselmesine yol açar ve aynı IS eğrisi üzerinde aşağıya doğru bir kayma olur. Efektif talebin bu yükselişi ile, piyasalardaki fazlalar temizlenir. Ancak, yukarıda değinilen kötümser bekleyişlerin olduğu daralma aşamasında Keynes etkisi çalışmayacaktır**. Ekonomik birimler, bu dönemde yatırımların karlılığı konusunda ciddi şüpheler taşımakta ve bu nedenle ellerinde likit para tutmaktadırlar. Burada karşımıza likidite tuzağı çıkmaktadır. Reel para arzındaki bir artış faizleri düşürememektedir. Görüldüğü gibi böyle bir durumda ekonomi bunalımdan kendi iç mekanizmaları ile çıkamamakta, ücretler ve fiyatlar ne kadar azalırsa azalsın tam istihdama ulaşılamamakta; devletin efektif talebi artırıcı politikalarına gereksinim duyulmaktadır. Bu mekanizmayı açıkladıktan sonra Keynes, tam istihdama ulaşmak için en iyi politikanın, parasal ücretleri azaltmak olup olmayacağını sormuştur. Bu soruya vermiş olduğu yanıt olumsuzdur. Keynes'e göre, parasal ücretleri azaltmanın sağlayacağı tek yarar dolaylı olarak faiz oranını düşürmek olduğuna göre, doğrudan doğruya para politikası araçlarının kullanılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir³⁷⁴. Ancak likidite tuzağının varlığı kabul edilse bile, Pigou'ya göre, bunalımdan dışsal politikalara

³⁷² Vural F. Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.46.

* Keynezyen kuramda bazen bu varsayımın yapıldığı belirtilmiştir.

³⁷³ Fatih Özatay, *Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler*, a.g.e., s.21.

** Keynes etkisinin çalışmasını engelleyen iki neden söz konusudur. Bunlar, faiz oranına karşı esnek olmayan yatırım talebi ile faiz oranına karşı sonsuz esnek olan likidite tercihi, yani likidite tuzağıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Vural F. Savaş, *Keynesyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.66-71. Harry G. Johnson, a.g.m., s.145.

³⁷⁴ Vural F. Savaş, *Keynesyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., s.66.; Ayrıca bkz. Michael Stewart, *Keynes Devrimi*, çev. A.Baltacıgil, Sucuoğlu Mat., İstanbul, 1980, s.117.

başvurmadan çıkılabilir. Pigou etkisi olarak ekonomi yazınına giren bu açıklamada, nominal ücretlerin azalmasından doğan ve servet etkisi adı verilen etkenin Keynes tarafından dikkate alınmamış olması eleştirilmiştir. Nominal ücretler azalınca fiyatlar da aynı biçimde düşer ve insanların ellerindeki aktiflerden oluşan servetlerinin reel değerler artar. Bu değer artışının bir kısmı tüketim harcamalarının artmasına yol açacak ve efektif talep artacaktır³⁷⁵. Ekonomi yazınında bu görüş de eleştirilere uğramıştır³⁷⁶. Dolayısıyla genel fiyat düzeyindeki azalışın (deflasyonun), genel bir talep azlığında çare olup olmadığı çok tartışmalıdır.

Keynes'in yaklaşımı, bir konjonktür kuramının açıklamak durumunda olduğu şu noktalara yeterince açıklık getirmemektedir:

- i) Bir genişleme başladığında bu genişlemenin sürmesini açıklayan etkenler nelerdir?
- ii) Genişlemeye yol açan birikimli süreç niçin bir noktada sona ermektedir?
- iii) Ortaya çıkan gerileme niçin bir süre devam etmektedir?
- iv) Sonuçta ekonomi nasıl kendini toparlamaktadır?

Keynes'de yeterli biçimde yanıt bulamayan bu sorular, daha sonraları Keynesyenler tarafından Keynes'in modeli genişletilerek (Hicks-Samuelson çarpan-hızlandırıcı modelinde) aşağıdaki şekilde ele alınmıştır³⁷⁷. Bu yaklaşım, Neo-klasik sentezci bir yaklaşımdır.

Harcamalardaki ilk artış üzerine tüketim ve yatırım harcamaları uyarılarak artar, ve toplam etki süper çarpan aracılığı ile gösterilebilir. Bu durumda, toplam gelir üç unsura bölünebilir: a) Herhangi bir kaynaktan ilk harcama, örneğin otonom yatırım, b) uyarılmış tüketim, c) uyarılmış yatırım. Bu analizde, bu yılın tüketimi geçen yılın gelirinin bir fonksiyonudur. $C_t = cY_{t-1}$. Uyarılmış yatırım ise, geçen yılın tüketimi ile bu yılın tüketimi arasındaki farkın bir fonksiyonudur. Geçen yılın tüketimi bir önceki yılın gelirinin fonksiyonu olduğuna göre, bu yılın geliri geçen yılın ve bir önceki yılın gelirinin bir fonksiyonu olarak düşünülebilir³⁷⁸. Bu açıklamalar ışığında yukarıdaki soruların yanıtları şu şekilde verilmektedir:

³⁷⁵ Michael Stewart, a.g.e., s.118; Harry G. Johnson, a.g.m., ss.145-146.

³⁷⁶ Bu konudaki eleştiriler için bkz. Vural F. Savaş, *Keynesyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.75-78.

³⁷⁷ Merih Paya, a.g.e., ss.415-416.

³⁷⁸ P.A.Samuelson, "Interaction Between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration" *The Review of Economic Statistics*, May, 1939, s.77.

1. Yatırımlardaki otonom bir artış sonucu ortaya çıkan ve çarpandaki artışla uyarılan tüketim harcamaları, milli geliri artırır. Milli gelirdeki artış hızlandırıcı* nedeni ile yatırımlarda belli bir artışa yol açar. Yatırımlardaki bu artış, tüketim harcamalarını ve dolayısıyla milli geliri uyarır ki, bu da yeniden yatırımları uyararak birikimli bir sürecin ortaya çıkmasına yol açar. Bu yolla ortaya çıkan yatırım, uyarılmış yatırımdır**.

Böylece genişleme aşamasının birikimli süreci açıklanır.

2. Ekonomik genişleme sürecinde tüketim fonksiyonuna göre, tüketim harcamalarındaki artış gittikçe azalır. Çünkü, marjinal tüketim eğilimi birden küçüktür.

Tüketim harcamaları milli gelir içerisinde, çok büyük bir yer tutmaktadır. Tüketim harcamalarındaki artış yavaşladığı için, milli gelirdeki büyüme zaman içerisinde yavaşlar. Bu durumda hızlandırıcı kuramına göre yatırımlar da yavaşlar.

Böylece daralma aşamasının başlaması açıklanır.

3. Daralma aşaması başladıktan sonra, tüketim harcamalarındaki gerileme yatırımları; yatırımlardaki gerileme, tüketimi azaltarak aşağı doğru yönelen birikimli süreci hızlandırır.

Ancak, tüketimdeki gerilemeler (tüketim kuramına göre) gittikçe yavaşlar. Tüketimdeki gerilemenin yavaşlaması ile birlikte yatırımlardaki gerileme de yavaşlar³⁷⁹.

* Bir ekonomide belli bir dönemde bir önceki döneme göre nihai tüketim mallarına olan talepte ortaya çıkan artış, belli bir üretimin kendisinin bir kaç katı kadar büyük ve uzun ömürlü sermaye teçhizatına gerek göstermesinden dolayı, yatırım mallarına olan talepte çok daha fazla bir artışa yol açmaktadır. İşte bu etkiye hızlandırıcı prensibi denir.

** İktisatçılar yatırımın uyarılmasının nedeninin toplam üretimdeki değişme mi yoksa tüketim harcamalarındaki değişme mi olduğu konusunda hemfikir değillerdir. Fakat söz konusu iki durumda da talepte bir değişme yaşandığı için, yatırımların bu talebi karşılamak üzere yapıldığı söylenebilir. Ayrıca bkz. J.R. Hicks, A Contribution to the Theory of Trade Cycle, Claerendon Press, Oxford, 1950, s. 38.

³⁷⁹ Merih Paya, a.g.e., s.416.; Ayrıca sayısal açıklamalar için bkz. P.A.Samuelson, a.g.m., s.76-77.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ KONJONKTÜR KURAMLARI

1940'lı yıllardan itibaren iktisatta Keynes'in etkisi belirgin bir biçimde görülmektedir. Fakat 1960'ların sonuna doğru Keynezyen iktisat üç yönden eleştiriye tabi tutulmuştur. Bunlardan ilki, deneysel olarak enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkinin Phillips eğrisinin öngördüğü biçimde değil, her ikisinin de aynı anda artışı biçiminde yeni bir durumun, yani, stagflasyonun* ortaya çıkmasıdır. 1970'lere gelindiğinde, ekonomide durgunluk olmasına karşın fiyatların sürekli olarak yükseldiği yeni bir durumla karşılaşıldı. Durgunluğun nedeni talep yetersizliğidir. Talebin arzdan az olduğu böyle bir durumda fiyatların düşmesi gerekirken hem fiyatlar yükseliyor, hem de işsizliği körükleyen iktisadi durgunluk devam ediyordu ve bu sorunun çözümünde Keynezyen politikalar yetersiz kalmaktaydı³⁸⁰. Fakat Parasalcı görüşler, bu trade-off'un yapay ve kaba bir ilişki olduğunu öne sürüp, işsizlik ve enflasyonun toplam kavramlara değil, bireysel (mikro) temelli varsayımlara dayanan kuramını kurmaya çalıştılar. Onların tezleri, istihdam üzerine etkileri yansız olan beklenen bir enflasyonla, istihdamı özendireceği kabul edilen beklenmeyen bir enflasyon arasındaki ayrımı vurgulamaktır. Bu, egemen kuramdaki kırılmanın başlangıcıdır³⁸¹.

Keynezyen iktisada yöneltilen ikinci eleştiri, yeterli kuramsal çalışmalar ile mikro düzeyde temellendirilememiş olmasıdır. Çünkü, Keynes, makro ekonomi üzerinde durmuş, mikro değişkenlere yeterince değinmemiştir. Bu mikro düzeyde temellendirme işini daha sonra Yeni Keynezyenler yapmaya çalışacaklardır.

Üçüncü eleştiri de, kullanım ve sonuç arasındaki zaman gecikmesi nedeniyle para ve maliye politikaları yoluyla devletin müdahalesinin krizleri çözeceğini öngören Keynezyen iktisadi politika önerilerinin başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Özellikle stagflasyon karşısındaki başarısızlık, iktisadi krizlerin aşılmasının tek yolunun devlet müdahalesi olması görüşünün inandırıcılığını sarsmıştır³⁸².

* Stagflasyon, İngilizce durgunluk anlamına gelen "stagnation" ile enflasyon anlamına gelen "inflation" kelimelerinden türetilmiş olup durgunluk halinde enflasyon anlamına gelmektedir.

³⁸⁰ Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, ss.30-31.

³⁸¹ Gülsün Gürkan Yay, "Yeni Klasik Makro-İktisat Okulu", *İktisat Dergisi*, Sayı 292, İstanbul, Mart 1989, s.32

³⁸² Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, a.g.e., ss.31-32.

Diğer eleştiriler de, Keynezyen iktisadın akılcı olmayan bekleyişlere dayanması ya da bekleyişleri tümüyle ihmal etmesi ve bireysel refahı büyüme gibi dolaylı ve belirsiz kriterlerle ölçmesidir³⁸³.

Bu eleştiriler, Keynezyen olmayan bir makro iktisadın geliştirilmesine de hareket noktası oluşturmıştır. Bu çerçevede neoklasik temaları işleyerek ve daha önce de açıklanan varsayımları kısmen benimseyerek makroekonomik bir alana yönelmiş dört düşünce akımı, parasalcı kuram, rasyonel bekleyişler, RKK ve arz iktisadı adlarıyla iktisat yazınında yer almaktadır. Söz konusu düşünce okulları uzun dönem dengesini amaçlayan bir analiz yöntemini benimsemişlerdir. Analizlerinde yer alan ekonomi ise “ideal tip” dünyasına ait bir ekonomidir. Denge yaklaşımında, Friedman Marshallcı kısmi dengeyi, Lucas ve Sargent ise Walrascı makroekonomik dengeyi esas almışlardır³⁸⁴.

Bu bölümdeki konjonktür kuramlarını açıklarken de ikinci bölümde yapıldığı gibi, dalgalanmanın nedenini dışsal faktörlere bağlayan kuramlar ile dalgalanmanın nedenini içsel faktörlere bağlayan kuramlar ayrımı yapılacaktır.

3.1. KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN NEDENLERİNİ DIŞSAL FAKTÖRLERE BAĞLAYAN KURAMLAR

Bu Keynes sonrası kuramları açıklamaya, kendinden sonraki kuramlara önemli ölçüde kaynaklık ettiği için Parasalcı kuramla başlamak yararlı olabilir.

3.1.1. Parasalcı Kuram

Bu kuram, 1960’lı yıllarda ABD’de yaygın Keynesci düşünceye ve politikalara karşı bir tepki olarak gelişmiştir³⁸⁵. Bu akımın başlıca temsilcileri Milton Friedman, Karl Brunner, Allan Meltzer, Thomas Mayer ve Philip Cagan gibi Amerikalı iktisatçılardır. Parasalcılık (monetarizm) kelimesinin isim babası neredeyse adı bu kuramla eş anlamlı hale gelen Friedman değil, Karl

³⁸³ Gülsün Gürkan Yay, a.g.m., s.32.

³⁸⁴ Muammer Tekeoğlu, a.g.e., ss.233-234.

³⁸⁵ Osman Z. Orhan, “Monetarist İktisat Politikasının Teorik Temelleri”, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: IV, Sayı:1-2, İstanbul, 1987, s.144.

Brunner'dir. Terim ilk kez 1968 yılında yazdığı "Paranın Rolü ve Para Politikası" isimli makalesinde Brunner tarafından kullanılmıştır. Milton Friedman kendi görüşlerini ifade etmek için parasalcılıktan daha çok "paranın miktar kuramı" ifadesini kullanmaktadır³⁸⁶.

3.1.1.1. Parasalcı Kuramın Varsayımları

Modern miktar kuramını, makro ekonomik politikalarında temel olarak ele alan ve para stokundaki değişmelere önem veren ve iktisat politikası aracı olarak para politikasının etkinliğine inanan Parasalcı kuramın başlıca varsayımları şunlardır³⁸⁷.

i) Fiyatlar ve ücretler göreceli olarak esnektir.

ii) Nominal GSMH'nin başlıca sistematik belirleyicisi para arzındaki büyümedir. Para uzun dönemde yansız, kısa dönemde yansız değildir. Para arzındaki değişiklikler, kısa dönemde üretimi ve dalgalanmaları etkilemektedirler. Fakat uzun dönemde gerek düzey ve gerekse oran bakımından reel üretim para politikaları tarafından etkilenmemektedir. Yapılan parasal düzenlemelerden sonra ekonomi kendi trend davranışına geri dönmektedir.

iii) Keynezyenlerin açıklamalarının aksine, ekonominin özel sektörü istikrarlıdır. Keynesyenler, ekonominin kendi haline bırakıldığı takdirde, istikrarsız bir yapıyı sergilediğini, para arzı sabit tutulsa bile, tasarruflarda ve tüketim eğiliminde ya da en önemlisi yatırım harcamalarındaki dalgalanmaların ekonomik dalgalanmaların kaynağı olduğunu ileri sürmektedirler. Oysa, parasalcılar, bu çeşit faktörlerin nominal gelir, üretim ve fiyatlar düzeyi üzerinde önemli bir etki meydana getiremeyeceğini, ekonomik sistemin bu tür dengesizlikleri hızlı bir şekilde gidereceğini ve üretimin doğal olarak uzun dönem dengesine dönebileceğini belirtmektedirler. Dolayısıyla, ekonominin özel sektöründe varolan dinamizm unsurlarının oldukça istikrarlı bir durumu sergiledikleri ifade edilmektedir.

3.1.1.2. Parasalcı İktisadın Temel Önerileri

i) *Yeni Miktar Kuramı(Para Talebi)*: Para talebi sınırlı sayıda değişkenin kararlı bir fonksiyonudur. Friedman'ın para kuramına katkısı, parayı elde tutma sonucunu veren güdülerden dikkatleri uzaklaştırmak ve -bireylerin elde para tuttıklarını bir gerçek kabul edip- değişik

³⁸⁶ Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, a.g.e., s.30.

³⁸⁷ P. Samuelson ve D.Nordhaus, a.g.e., ss.654-655; Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, a.g.e., ss.32-33; Hasan Kirmanoğlu, "Keynesçi Yenilginin Nedenleri", *İktisat Dergisi*, Sayı 293-294, İstanbul, Nisan -Mayıs 1989, ss.19-21; Osman Z. Orhan, a.g.m., s147.

koşullar altında bireylerin ne kadar parayı elde tutmak istediklerini belirleyen etkenleri dikkatle incelemek olmuştur³⁸⁸. Friedman, Cambridge yaklaşımının, para talebinin genel talep kuramının özel bir uygulaması şeklinde ele alınması yolundaki önerisini geliştirmiştir. Bu nedenle bu yaklaşımda para, herhangi bir dayanıklı mal olarak kabul edilmektedir³⁸⁹. Friedman'a göre, para yalnızca bireylerin servetlerini elde tutmalarının değişik şekillerinden biridir. Para talebi (ve her türlü aktif talebi) üç dizi etkene bağlıdır: toplam servet; çeşitli servet biçimlerinin fiyatları ve getirileri; ve bireylerin zevk ve tercihleri³⁹⁰.

Çok genel olarak servet, bir insanın, kendi üretkenliğinin sonuçları da dahil olmak üzere (beşeri sermaye), elde edebileceği gelirlerin tümünün bugünkü değeridir. Bu tanımın içerisine değerler stokunun toplamı (geçmiş ve bugünkü) ve gelecekteki gelir akımının bugünkü değeri girmektedir³⁹¹. Sürekli gelir (permanent income) de dediği bu servet kavramını, para talebi fonksiyonunda, beşeri servet ve beşeri olmayan servet şeklinde ayırarak incelemiştir³⁹². Tahvil, hisse senedi, dayanıklı tüketim malları, bina, arsa vb. gibi beşeri olmayan servetin, satın alınabilir veya satılabilir, ikame olanağı geniştir. Oysa, ücret geliri vb. gibi beşeri serveti her zaman (örneğin, çalışılmayan dönemlerde) gelire dönüştürmek olanaklı değildir. Bu nedenle de toplam servet içinde beşeri servetin payı büyükse, bu servetin gelire dönüştürülemediği dönemlerde güvence yaratabilmek için, para talebi de büyük olacaktır³⁹³. Beşeri olmayan servetin getiri oranları, aynı zamanda para tutmanın alternatif maliyetidir. Bu nedenle, tahvil faiz oranı, hisse senedi getiri oranı, ve mallar için ortak bir gösterge olarak beklenen enflasyon oranı, para talep fonksiyonunda yer almalıdır. Friedman, alternatif getirilerin artması halinde, paraya olan talebin düşeceğini belirtmiştir.

³⁸⁸ David E. Laidler, **Para Talebi, Kuramlar ve Kanıtları**, Çev.Haluk Gürsel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 242, Ekonomi Dizisi: 17, Yonca Matbaası, Ankara, 1983, s.67.

³⁸⁹ Nur Keyder, a.g.e., s.247; David E. Laidler, a.g.e., s.67.

³⁹⁰ B.Snowdon, H.Vane, P.Wynarczyk, a.g.e., s.139; Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., s.15; Muhammet Akdiş, **Faiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye**, Yimder yayımları, Ankara, 1995, ss.76-77.

³⁹¹ Nur Keyder, a.g.e., s.247.

³⁹² Eamonn Butler, **Milton Friedman, A Guide to His Economic Thought**, Universe Books, New York, 1985, s.150.

³⁹³ David E. Laidler, a.g.e., s.69.; Vural F.Savaş, **İktisatın Tarihi**, a.g.e., s.876.

$$M_d/P = f(Y/i, i_m, i_b, i_s, \pi^a, h, u) \quad (23)$$

M_d/P = reel para talebi

Y/i = Servet=Zaman içine yayılan nominal gelir akımlarına ve bunların bugünkü değerini bulmakta kullanılan nominal faiz oranına bağlı.(Y ve i ortalama değerlerdir).

i_m =genel fiyat düzeyi ile ters orantılı olan ve paranın kullanımından elde edilen faydanın parasal değeri (büyük olasılıkla sıfır).

i_b = beklenen tahvil getirisi

i_s = beklenen hisse senedi getirisi

π^a = beklenen enflasyon oranına eşit bir fiziksel mallar getirisi= $(1/P)(dP/dt)^o$

P =fiyat düzeyi

h =beşeri servet/beşeri olmayan servet

u = bireylerin tercihleri ve tercihleri üzerinde etkili olan diğer değişkenler³⁹⁴

Friedman, alternatif değerlerin getirisi ve/veya beklenen enflasyon oranı $((1/P)(dP/dt))^o$, ne kadar yüksek olursa, paraya olan talebin o kadar düşük olacağını belirtmiştir. Diğer yanda, reel servet ve/veya beşeri/beşeri olmayan servet oranı ne kadar yüksek olursa, para talebi de o kadar fazla olacaktır³⁹⁵.

Sürekli gelir, geçmiş ve gelecek dönemlere ilişkin gelir beklentisinin ortalaması olarak tanımlandığından, değişen konjonktürle birlikte değişmemekte; ancak sürekli gelirdeki bu değişim, cari gelire göre daha sınırlı kalmaktadır. Sürekli gelir istikrarlı olduğu için para talebi de geniş ölçüde istikrarlı bir görünüm kazanmakta, böylece para talebindeki istikrarsızlık sadece para talebini etkileyen faize duyarlı unsurlarla sınırlı kalmaktadır³⁹⁶. Parasalcılar, para talebi fonksiyonunun, ekonominin en dengeli ve en önemli fonksiyonlarından biri olduğu görüşündedirler. Burada dengelilikten kasıt dolanım hızının sabit olması değil, gözlenmesi olanaklı belli sayıda değişkenin (faiz, beklenen enflasyon oranı gibi) istikrarlı bir fonksiyonu olmasıdır³⁹⁷.

ii) Para Arzı: Bir ekonomide, belli bir andaki nominal para miktarı, halkın, bankaların, MB'sının ve Hazine'nin kararlarıyla belirlenmektedir. Parasalcılar, ilk iki gruptaki

³⁹⁴ Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., ss.15-16.

³⁹⁵ Nur Keyder, a.g.e., s.249.

³⁹⁶ Merih Paya, a.g.e., s.286.

karar birimlerinin davranışlarının sabit, bir başka deyişle, özellikle para otoriteleri tarafından öngörülebilir olduğunu düşünürler. Bir ekonomide, belli bir anda, sözkonusu para otoritelerinin davranışları (kendi varlıklarını ve alacaklarını değiştirmeleri) nominal para miktarının belirlenmesinde baskın bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla da aşırı parasal büyüme ve enflasyonu yaratan bu otoritelerdir. Para miktarı, iki bileşenin, bankacılık sistemi ve halkın davranışlarına bağlı olarak belirlenen bir çoğaltan ile para otoritelerinin davranışlarının belirlediği parasal tabanın (veya MB parası), çarpımından oluşmaktadır³⁹⁸.

iii) Yayılma Mekanizması: Ekonomik karar birimleri, para arz ve talebi arasında ortaya çıkan her türlü farklılığı, finansal ve finansal olmayan aktiflerden oluşan portföylerinin yeniden dağılımı ile düzenlemektedirler. Parasalcı kuramda, para, tahviller, hisse senetleri gibi finansal aktiflerin ikamesi olduğu gibi, evler, dayanıklı mallar gibi reel aktiflerin de bir ikamesidir. Para, bu kadar çeşitli aktiflerin ikamesi olunca finansal aktiflerle ikame derecesi azalır. Bu ise para talebinin faiz esnekliğinin düşük olması sonucunu doğurur. Eğer Keynezyen kuramda olduğu gibi para talebinin faiz esnekliği yüksekse, bu şekilde para arzı arttığı zaman $M_s = M_d$ eşitliğinin yeniden sağlanabilmesi için faiz oranında nispeten düşük bir değişme yeterli olacaktır. Bu gibi küçük bir değişimin yatırımlar, toplam talep ve milli gelir üzerindeki etkisi de az olacaktır. Bu nedenle para arzı önemli bir politika değişkeni sayılmayacaktır. Parasalcı kuramda olduğu gibi para talebinin faiz esnekliğinin az olması durumunda, para piyasasında dengenin yeniden oluşması için faiz oranındaki değişimler yeterli olmayacak, para arzındaki fazlalık, bilgisayar, ev, otomobil, arsa vb. reel aktiflerin satın alınmasına harcanacaktır. Bu ise para talebinin artması demektir. Böyle bir para arzı fazlalığı durumunda, bir taraftan finansal aktiflerin fiyatı artıp faiz oranı düşerken, diğer taraftan reel mallara da (hizmetler de dahil) harcamalar artmaya başlayacaktır. Parasalcı kuramda, para arzında ortaya çıkan bir değişimin etkisi çok geniş bir alana yayılmakta ve dolayısıyla para miktarı ile milli gelir arasındaki ilişki son derece artmaktadır. Bu durumda da para arzı etkisi geniş bir politika aracı halini almaktadır³⁹⁹.

iv) Fiyat Kuramı (Enflasyon): Enflasyonun temel nedeni para arzının ölçüsüz artırılması, bir başka deyişle, ekonomideki reel büyüme oranından daha yüksek bir parasal genişleme oranıdır⁴⁰⁰. Yani ekonomide paranın miktar kuramı geçerlidir. Parasalcılar, uzun

³⁹⁷ Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., s.17.

³⁹⁸ Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., ss.27-28.

³⁹⁹ Vural F. Savaş, *Keynesyen İktisat Yıkılırken*, a.g.e., ss.124-126; Vural F. Savaş, *İktisatın Tarihi*, a.g.e., ss.877-878.

⁴⁰⁰ Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., s.8

dönemde üretimin ve reel faiz oranının yalnızca reel faktörlere bağlı olduğunu kabul ederler. Çünkü, enflasyon beklentisi, nominal faiz oranını yukarıya doğru itecektir⁴⁰¹. Yani, nominal faiz oranları ile reel faiz oranları arasında beklenen enflasyon oranı kadar bir fark vardır. Oysa bu oran para talebi fonksiyonundaki belirleyicilerden biridir. Bu, bir kez enflasyon başladı mı, parasal ankeslerin satın alma gücünde ilerde meydana gelecek erozyona bağlanacak maliyetler, elde tutulmak istenen ankes miktarını azalttığından, enflasyonun kendi kendini besleyeceği anlamına gelir: Para arzı sabit olduğunda, diğer koşullar sabitken, para talebinde bir düşüş fiyatları yükseltir, zira ekonomik birimler ellerindeki istenmeyen ankeslerden kurtulmaya çalışmaktadırlar⁴⁰².

v) **Faiz Oranları:** Faiz oranlarının reel faktörler tarafından belirlendiği yolundaki Neoklasik görüşü (Wicksell) devam ettiren Friedman, parasal genişlemenin neden olduğu etkilerin, piyasa faiz oranlarını ancak geçici bir süre etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Para arzı büyüme oranının artırılması sırasında faiz oranları, önce düşer, sonra tekrar yükselerek önceki düzeyini aşar. Parasal değişmelerin faiz oranları üzerinde neden olabileceği etkileri Friedman üçe ayırarak incelemektedir. Bunlar sırasıyla;

- a) Likidite etkisi
- b) Gelir ve fiyat düzeyi etkisi
- c) Fiyat bekleyişleri etkisidir.

Parasalcılar, para arzındaki artışın faiz oranını düşürdüğü biçiminde ifade edilen durumu likidite etkisi^{*} olarak adlandırmakta ve bunu olayın başlangıcı olarak görmektedirler. İkinci bir etki olarak Gelir ve Fiyat Düzeyi Etkisi ortaya çıkmaktadır. Para, finansal olmayan aktiflerin ikamesi olduğundan reel mallara da (hizmetler de dahil) harcamalar artmaya başlayacaktır. Dolayısıyla işletme yatırımları artacaktır. Eğer ekonomi zaten tam istihdam düzeyi ve onun yakınlarında bulunuyorsa, o zaman harcamalardaki artış fiyat düzeyinin yükselmesine neden olacaktır. Friedman'ın üzerinde durduğu diğer bir etki de fiyat bekleyişleri etkisidir. Yüksek oranlı bir fiyat bekleyişi para talebini azaltmakta ve paranın dolanım hızını arttırmaktadır. Çünkü, enflasyon bekleyişi, paranın değerinin gelecekte de daha da azalacağını

⁴⁰¹ Beyhan Ataç, "İstikrarın Sağlanmasında Çağdaş Makroekonomik Tartışmalar", Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt VI, Sayı:2, Eskişehir, Kasım 1988, s.339.

⁴⁰² Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., s.54.

* Keynezyenler yalnızca bu etkiyi dikkate almışlardır.

ifade etmektedir. Enflasyon bekleyişinin neden olduğu daha yüksek artan dolanım hızı, Mübadele denklemine göre, para arzı sabit kalsa bile, toplam harcamalar artacağından enflasyonun daha da hızlanmasına neden olabilecektir. Kısaca, Friedman'a göre, para miktarındaki artış, faiz oranlarını önce bir yönde, daha sonra diğer yönde etkilemektedir⁴⁰³. Para politikasını azaltıcı bir politika uygulandığında ise bunun tersi görülür.

vi) Doğal İşsizlik Oranı: Friedman'a göre, ekonominin mal ve emek piyasalarının yapısal koşullarına (piyasa aksaklıkları, arz ve talepteki stokastik değişkenlik, bol işler ve iş arayanlarla ilgili bilgi toplama maliyeti, faktör akışkanlığı maliyetleri vb. de içinde olduğu yapısal özelliklere) bağlı ve bu yapısal özellikler çerçevesinde ekonomide sağlanan genel dengeyle uyumlu olan bir doğal işsizlik oranı* vardır⁴⁰⁴. Friedman'ın analizine yakından bakılacak olursa, bir başka tanımının da şöyle olduğu görülür: Bu, M_1 para arzı büyüme oranı sabit kaldığı zaman, enflasyon oranının istikrar bulduğu orandır⁴⁰⁵. İktisat politikaları ile bu orandan uzun süreli olarak kurtulmak olanaksızdır.

vii) İktisat Politikaları: Bir hükümetin uygulayabileceği en iyi iktisat politikası, enflasyonist olmayan bir büyümeye uygun düzenli bir parasal genişleme oranını (yüzde 3 ila 5 civarında) sürdürebilmektir⁴⁰⁶. Bu durum sağlandığında her şey yolunda gidecek ve enflasyonsuz bir ekonomik büyüme devam ettirilebilecektir.

3.1.1.3. Parasalcı Konjonktür Kuramı

Parasalcılar, konjonktürel dalgalanmaların nedenlerinin parasal nedenler olduğu düşüncesindedirler. Bu dalgalanmalar, para otoritelerince gereğinden fazla (az) para miktarının piyasaya sokulması sonucu oluşmaktadır. Kısaca, parasalcılara göre konjonktürün nedeni, para arzındaki dalgalanmalardan kaynaklanan düzensiz parasal toplam talep değişmesidir⁴⁰⁷ ve bu değişimin uyardığı fiyat hareketlerinin çeşitli kesimlerde farklı algılanmasıdır. Bir ekonomide belli bir andaki nominal para miktarının belirlenmesinde para otoritelerinin, yani MB'sının

⁴⁰³ Osman Z. Orhan, a.g.m., ss.164-165.

* İlk olarak M.Friedman tarafından ortaya atılan Doğal İşsizlik Oranı hipotezi E.Phelps tarafından geliştirilmiş ve R.Lucas ve T.Sargent tarafından test edilmiştir.

⁴⁰⁴ Nevzat Güran, a.g.e., s.43.

⁴⁰⁵ Thierry de Monforial, a.g.m., s.161.

⁴⁰⁶ D.Begg-S.Fischer-R.Dornbusch, a.g.e, s.567; Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., ss.87-94; Osman Z. Orhan, a.g.m., s146.

⁴⁰⁷ Eamonn Butler, a.g.e., s.150.

davranışları baskın olmasından dolayı, gözlenen ekonomik dalgalanmalardan MB'sını sorumlu tutmaktadırlar. MB, para arzının büyüme oranını değiştirdiğinde, Keynezyen açıklamada olduğu gibi, önce toplam talep etkilenecek konjonktür mekanizması işlemeye başlar. Para arzının büyüme oranı önemli ölçüde arttığında genişleme, önemli ölçüde azaldığında ise durgunluk ortaya çıkar⁴⁰⁸. Düzensiz para politikalarının neden olduğu talep şokları olmadıkça, ekonomi oldukça düzenli işleyecektir. Parasalcılara göre, özellikle, tüketim harcamaları ekonomik istikrarı sağlayıcı bir etkidir. Bugünkü tüketim harcamaları, geniş ölçüde kişinin sürekli gelirinin bir fonksiyonu olduğundan, gelirdeki artma ve azalma yönündeki geçici dalgalanmaların etkisi ılımlı olacaktır. Yatırımlar, Keynezyenlerin iddia ettiği gibi, ekonomide bir dengesizlik unsuru olsa bile, bu dengesizlik gelirin daha önemli bir parçasını oluşturan tüketim harcamalarının istikrarı ile ortadan kaldırılabilecektir⁴⁰⁹.

Parasalcılar, para arzı büyüme oranındaki dalgalanmaların, Amerika MB'sının, tarihi boyunca, para miktarı yerine, kısa dönemli faiz oranlarını hedefleyen bir politika izlemesinden kaynaklandığına inanmaktadırlar. MB, kısa dönemli faiz oranları için bir hedef (target) çizgi belirlemekte ve piyasa faiz oranları bu hedefin üzerine çıktığında MB, karşılık (reserve) oluşturarak bu oranı aşağı çekmektedir. Bu durumda para arzı artmış olmaktadır⁴¹⁰. Bu, kısa dönemde sadece faiz oranlarını düşürür. Bir kaç ay sonra gelir ve fiyat beklentilerinin etkileri faiz oranlarının tekrar artmasına yol açar. Hem ödünç verenler hem de ödünç alanlar enflasyonu bekler hale geleceklerdir⁴¹¹. MB, kısa dönem faiz oranı hedefini takip etmeye devam ederse, kısa dönem oranlarını düşürmede başarılı olabilecek daha hızlı bir oranda karşılık (reserve) arz edecektir. Ancak sonunda, gelir ve fiyat beklentilerinin etkileri nedeniyle faiz oranları bu hedefin üzerinde seyredecektir. Böylece MB, daha düşük faiz oranı hedefi elde etme çabasımdayken daha hızlı oranda karşılık (reserve) oluşturacaktır. Sonuç, para arzı büyüme oranının, konjonktürel genişlemenin hızlanması ve enflasyonun artması şeklinde ortaya çıkacaktır⁴¹².

Bu durumda ekonomik birimlerin ellerindeki nominal balanslar artmıştır. Birimler, ellerindeki tutmak istediklerinden fazla olan bu miktarları, alternatif aktiflere (finansal ve reel aktiflere) harcamaya yönelirler. Bir taraftan finansal aktiflerin fiyatı artıp faiz oranı düşerken, diğer taraftan reel mallara da (hizmetler de dahil) harcamalar artmaya başlayacaktır. Bu harcama artışı ise mal ve hizmet üretiminin artmasını teşvik edebilir ve bu durumda nominal milli gelir

⁴⁰⁸ İlker Parasaız, **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, a.g.e., s.249.

⁴⁰⁹ Osman Z. Orhan, a.g.m., s.148.

⁴¹⁰ Thomas E. Hall, a.g.e., s.84.

⁴¹¹ Beyhan Ataç, a.g.m., s.339.

⁴¹² Thomas E. Hall, a.g.e., s.84.

düzeyi yükselecektir. Nominal gelir yükselirken, üretim fiyatlardan önce artar. Ekonomik birimler, eski fiyat ve ücret bekleyişlerine göre davranmaktadırlar. Ancak efektif talepteki artış devam ettiği için fiyatlar da artmaya başlar ve beklenmedik talep artışına yanıt verirler. Fiyatlar yükselirken nominal ücretler aynı oranda yükselmez⁴¹³. İşçiler hala eski fiyat düzeyine göre ücret istemektedirler. Çünkü bir bekleyiş hatası (para yanılgısı) söz konusu olmaktadır*. Reel ücretlerdeki bu düşüş emek talebini artırır. Nominal ücret artışlarını reel ücret artışı olarak yanlış değerlendiren ve reel ücretlerin düştüğünü anlayamayan işçiler de daha fazla emek arz ederler, dolayısıyla istihdam artar⁴¹⁴. Beklenmeyen (öngörülme) enflasyon reel bir etkiye yol açmıştır. Fakat bu ancak kısa dönem için geçerlidir. Karar birimlerinin bekleyiş hataları zamanla düzeltileceğinden uzun dönemde fiyat yükselişleri ücretlere de yansıtılmaya başlanır. Reel ücretler eski düzeyine yükselmeye başlar. Reel ücretlerdeki bu yükselme işsizlik oranındaki azalmayı tersine çevirir, doğal işsizlik oranına dönülür⁴¹⁵. Başka bir deyişle, para ve maliye politikalarının talep, üretim ve istihdam üzerindeki etkileri kısa dönemli olduğu için, işsizlik ile enflasyon arasında yalnızca kısa dönemli bir trade-off söz konusudur⁴¹⁶. Burada trade-off “öngörülmedik enflasyon” ile işsizlik arasındadır. Uzun dönemde öngörülmedik enflasyon sıfır olduğu için işsizlik oranı da denge ya da doğal oranında oluşmaktadır⁴¹⁷. Uzun dönemde üretimin ne olacağı; halkın girişimciliği, akılcılığı ve çalışkanlığı, tutumluluk düzeyi, sanayi ve hükümetin yapısı, rekabetçi kurumların niteliği, uluslararası ilişkiler gibi reel nedenler belirler⁴¹⁸. İşsizliği azaltmak için izlenecek genişletici politikaların sonucu enflasyon giderek hızlanacaktır⁴¹⁹.

Şekil-12, parasalcı kurama göre konjonktürün genişleme aşamasını açıklamaktadır. Ekonomi başlangıçta uzun dönem toplam arz eğrisi (LAS), kısa dönem toplam arz eğrisi (SAS₀), ve toplam talep eğrisi (AD₀)'nın kesişim noktası a 'nın gösterdiği tam istihdam düzeyindedir. Para arzındaki artış toplam talebi arttıracak ve toplam talep eğrisini AD₁'e kaydıracaktır. Kısa dönem toplam arz eğrisi yukarıya doğru eğimlidir. SAS eğrisinin yukarıya doğru eğimli olması nedeniyle, hem fiyat düzeyi hem de reel GSMH yükselecek ve ekonomi SAS₀ ile AD₁'in kesişim noktası olan b ye yönelecektir. Bu durumda reel GSMH potansiyel GSMH'nın üstünde ve eksik

⁴¹³ Eamonn Butler, a.g.e., s.178.

* Eksik bilginin ön plana çıkması nedeniyle Friedman'ın modeline “aptallık modeli” de denilmektedir. Bkz.

İlker Parasız, **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, a.g.e., s.236.

⁴¹⁴ Fatih Özatay, **Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler**, a.g.e., s.10.

⁴¹⁵ Thierry de Monforial, a.g.m., s.160.

⁴¹⁶ D.Begg-S.Fischer-R.Dornbusch, a.g.e., s.566.

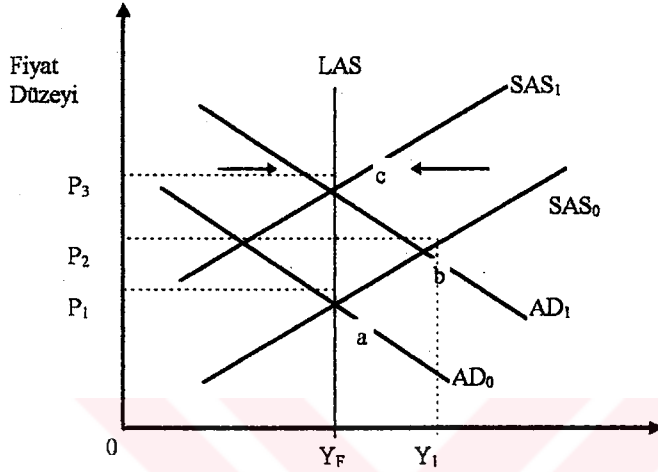
⁴¹⁷ Funda Erdoğan, **Para Politikasının Zaman Tutarsızlığı ve Güvenilirlik Problemi: Türkiye Örneği**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın :No:63, Ankara, 1997, s.10.

⁴¹⁸ Ömer Demir, **Kurumcu İktisat**, a.g.e., s.34.

⁴¹⁹ Hasan Kirmanoğlu, a.g.m., ss.21-22.

istihdam doğal oranının altında olduğundan, nominal ücret yükselmeye başlayacak ve kısa dönem toplam arz eğrisi sola, SAS_1 'e kaymaya başlayacaktır. Nominal ücret yükseldiği için, fiyat düzeyi de yükselecek ve reel GSMH azalacaktır. Böylece ekonomi b noktasından yeni tam istihdam dengesi olan c'ye yönelecektir⁴²⁰.

Şekil 12 : Parasalcı Kuramda Konjonktürel Genişleme

Kaynak : İlker Parasız, **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, a.g.e., s.250.

Enflasyonun yükselmesi durumunda, MB üzerinde, kamuoyu tarafından azaltılmasına yönelik baskı oluşur. Ekonomide dengenin sağlanabilmesi için faiz oranlarının daha yukarı çıkarılmasına ve dolayısıyla MB'sının faiz oranları hedefinin arttırılmasına gereksinim vardır. MB, para arzı büyüme oranını azaltacak ve faiz oranlarını yukarı çekecek şekilde karşılık genişleme oranını (rate of reserve expansion) yavaşlatır. Ancak daha yavaş para arzı büyüme oranı, faiz oranlarını ancak kısa dönemde arttırır. Altı ay ya da daha uzun bir süre sonra, gelir ve fiyat beklentilerinin etkileri faiz oranlarını düşürür ve eğer MB faiz oranlarını yüksek tutmak isterse para arzı büyüme oranını azaltmalıdır. Para arzı büyüme oranındaki bu azalma, toplam talebi azaltır ve sonuçta kısa dönemde daha düşük bir enflasyon ile daha yüksek işsizliğin bulunduğu konjonktürün daralma aşamasını ortaya çıkarır. Kamuoyu, artan işsizlikten şikayet etmeye başladığında MB, ekonomiyi harekete geçirmek için faiz oranı hedefini düşürerek para arzını arttırır ve süreç yeniden başlar. M. Friedman bunu "yoyo ekonomi" olarak adlandırmaktadır⁴²¹.

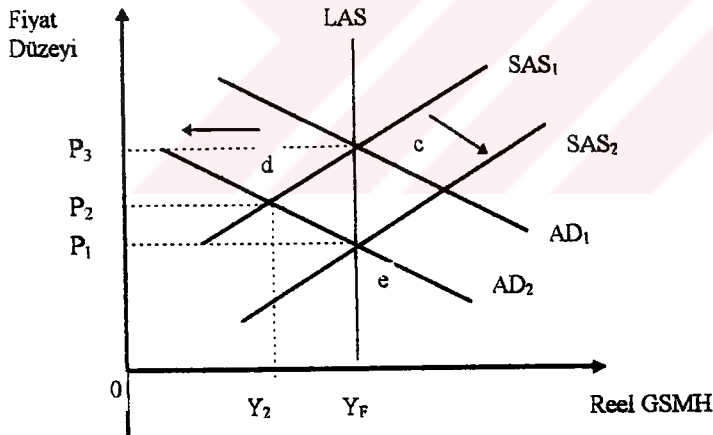
⁴²⁰ İlker Parasız, **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, a.g.e., s.250.

⁴²¹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.84.

Para arzı artışında başlangıçta oluşan hızlanma istihdamda, üretimde dalgalanmalara yol açmaktadır. Friedman, bu dalgalanmaların ne kadar süreceği hakkında kesin bir yargıya varmanın zor olduğunu, ancak bir ilk yaklaşım olarak iki-beş yıl sürebileceğini ifade etmektedir⁴²².

Şekil-13, parasalcı kurama göre konjonktürün daralma aşamasını açıklamaktadır. Ekonomi başlangıçta c noktasındadır. Para arzı büyüme hızındaki bir azalma toplam talebi azaltacak ve toplam talep eğrisini AD_2 'ye kaydıracaktır. Kısa dönem toplam arz eğrisi yukarıya doğru eğimlidir. SAS eğrisinin yukarıya doğru eğimli olması nedeniyle, hem fiyat düzeyi hem de reel GSMH düşecek ve ekonomi SAS_1 ile AD_2 'in kesişim noktası olan d'ye yönelecektir. Bu durumda reel GSMH, Y_2 'e düşer ve ekonomi daralma aşamasına girer. Eksik istihdam artar ve bir emek fazlası oluşur. Nominal ücret düştüğünden, kısa dönem toplam arz eğrisi sağa SAS_2 'e kayar. Fiyat düzeyi düşer ve reel GSMH yeni tam istihdam dengesini gösteren e noktasına yönelir⁴²³.

Şekil 13 : Parasalcı Kuramda Konjonktürel Daralma

Kaynak : İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.250.

Bu şekilde konjonktürel dalgalanmalara neden olmamak için parasalcılar, para otoritelerinin para miktarını ekonomik büyüme oranına yakın ve sabit bir oranda arttırmalarını önermektedirler⁴²⁴. Parasalcılar, para arzı büyüme hızındaki değişimleri, ekonomik dalgalanmaların tek değil fakat en önemli nedeni olarak kabul etmektedirler. Savaşlar, teknolojik

⁴²² Fatih Özatay, *Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler*, a.g.e., s.11.

⁴²³ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.250.

⁴²⁴ Florin Aftalion-Patrice Poncet, a.g.e., s.39; D.Begg-S.Fischer-R.Dornbusch, a.g.e., s.567.

değişiklikler, petrol şokları ve çalışma hayatına ilişkin davranışlar gibi toplam arzı etkileyen faktörler de ayrıca konjonktürün nedeni olabilirler. Sonuç olarak, parasalcılar, bu önerilerinin konjonktür dalgalanmalarını tamamen ortadan kaldırmayacağını ancak azaltılmasına yardımcı olacağını ileri sürmektedirler⁴²⁵.

Friedman konjonktürel dalgalanmaları böyle açıklamaya çalışırken, bireylerin beklentilerini oluşturma mekanizmasını açıkça belirtmemektedir. Ekonomik birimler beklentileri oluştururken geçmişteki tahmin hatalarını bir girdi olarak kullanırlar. Gerçekleşen durumla öngörü arasındaki farkı küçültür ve uzun dönemde bu farkı sıfıra indirirler⁴²⁶. Emek talep edenler ile emek arz edenlerin fiyat beklentileri asimetriktir. Ücretliler, beklentilerini yalnızca geçmişteki fiyatlara bakarak oluşturdıklarından genişletici bir para politikasının genel fiyat düzeyinde artışa yol açacağını yalnızca firmalar öngörüyor ve bu nedenle emek taleplerini arttırıyorlardı. Ancak bireylerin bu şekilde oluşturduğu beklentileri rasyonel değildir. Eğer rasyonel ise, para arzı artış hızındaki bir defalık sıçramaların, ekonominin tabi olduğu modeli bilen ve bunu çözümleyen rasyonel bireylerce hemen anlaşılması ve dolayısıyla da bu durumda konjonktürel dalgalanmaların ortaya çıkmaması gerekir. Çünkü, nominal şokların kısa dönemde reel kesimi etkilemesi, beklentilerle ilgili bu özel varsayım nedeniyledir⁴²⁷. İşte bu noktada, bireylerin rasyonel olduğunu kabul edip konjonktürel dalgalanmaların nasıl ortaya çıktığını açıklayan yeni klasik makro iktisada değinilecektir.

3.1.2. Yeni Klasik Kuram-Rasyonel Beklentiler

Bu kuram, bir bakıma Parasalcı yaklaşımın bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Ancak Yeni Klasik iktisat kuramının parasalcı yaklaşımdan önemli ölçüde ayrıldığı bazı konular bulunmaktadır. Görüş ayrılığına düştükleri en önemli iki konu, talep yönetimi politikalarının kısa dönemde üretim ve istihdamı etkileyip etkilemediği ve enflasyonu düşürmenin üretim, istihdam maliyetidir⁴²⁸. Parasalcılar, ekonomilerin tam istihdam dengesine doğru doğal bir eğilim içinde olduğunu belirtirler. Ancak, onlara göre, fiyatlar ve ücretler oldukça yavaş uyum gösterdikleri için, buna ulaşmak zaman alacaktır. Beklentilerin uyumlu (adaptive) olması, ekonomilerin tam istihdam dengesine dönüşmelerinin yavaş olmasının bir nedenidir⁴²⁹. Yeni klasik makroekonomi

⁴²⁵ Thomas E. Hall, a.g.e., s.85.

⁴²⁶ Ahmet Atılgan, *İktisat Politikalarının Evrimi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1997, s.90.

⁴²⁷ Hasan Kirmanoğlu, a.g.m., s.24.

⁴²⁸ Funda Erdoğan, a.g.e., s.15.

⁴²⁹ Beyhan Ataç, a.g.m., s.347.

yaklaşımında ise, piyasalarda ortaya çıkabilecek dengesizlikler, son derece kısa sürede giderilir. İktisat politikaları kısa vadede dahi, reel büyüklükleri etkileme gücüne sahip olmayan, tümü ile faydasız araçlar, olarak görülmektedir⁴³⁰.

Bu düşünceye katkı sağlayan iktisatçılar olarak John Muth, Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallace; Robert Barro sayılır.

3.1.2.1. Yeni Klasik Kuramın Varsayımları

1970’li yıllarda ortaya çıkan Yeni Klasik kuramın varsayımları şunlardır⁴³¹:

i) Klasik kuramda, Walrasçı anlamda bir genel dengenin kurulması, piyasada herkesin tam bilgiye sahip olduğu, herkesin optimizier olduğu ve tüm ekonomik birimlerin eşanlı dengeye geldiği bir dünyanın olmasıyla olanaklıdır. Böyle bir anlık denge, herhangi bir zaman anında olanaklı olabilir. Fakat farklı planları ve beklentileri olan, eksik bilgiye ve hepsi farklı subjektif değer yargılarına sahip olan bireylerin bir bütün olarak dengeye gelebilmesi olanaklı mıdır? Yeni klasik iktisat için denge, hayali ya da ideal bir başlangıç durumu değil, fakat her periyotta karşılaşılacak bir durumu gösterir. Bu denge durumu Walrasçı analizdeki gibi statik bir durum değildir. Piyasalarda bozukluklara ayarlanma eşanlı olabilir, buna rağmen onlar bir dengelenme durumundadırlar. Bireylerin rasyonel beklentilere sahip oldukları hipotezi yeni klasik analizde, dengenin hem varolmasını, hem de dinamik olmasını sağlayan bir motordur. Rasyonel beklentilere sahip olan bireyler hem geleceğe ait öngörülerde bulunmakta, hem de bunu bugünden gerçekleştirmektedir. Statik (zamansız) olan Walrasçı denge analizini bu şekilde dinamik hale getirerek Yeni Klasikler, yeni bir genel denge analizini gerçekleştirmektedirler. Bu analizde zaman vardır; ama uzun dönem, kısa dönem içinde eritilmekte; bir anlamda zamansızlığa (statikliğe) geri dönülmektedir.

⁴³⁰ M.Merih Paya, a.g.e., s.308.

⁴³¹ Thomas A. Sargent, “Rasyonel Beklentiler Hipotezi”, Çev. Ayça Eker, **Maliye Yazıları Dergisi**, Sayı 53, Ekim-Aralık 1996, ss.81-91.; Ahmet Atılğan, a.g.e., ss..96-97; Rahmi Yamak, **Yeni Klasik Makroekonomik Modelin Politika Etkinsizliği Hipotezi: Literatür ve Türkiye Örneği**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:67, Ankara, 1997,ss.6-7. P. Samuelson ve D.Nordhaus, a.g.e., s.655; Beyhan Ataç, a.g.m., ss.345.; M.Merih Paya, a.g.e., s.306.; Ercan Uygur, **Neoklasik Makroiktisat ve Fiyat Bekleyişleri, Kuram ve Türkiye Ekonomisine Bir Uygulama**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 532, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1983, s.17. ; Yılmaz Akyüz, **Fiyat Mekanizması ve Makroekonomik Dengesizlikler**, a.g.e., s.15; Fatih Özatay, “Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik Üzerine Bir Not”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 17(1-2), Ankara, 1990, ss.214-215.; Nevzat Güran,a.g.e., ss.210-211.; Muhammet Akdiş, “Rasyonel Beklentiler Okulu’nun Enflasyon Yaklaşımı ve Türkiye’deki Faiz Oranları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl:29, sayı: 6-7, Haziran, 1992, s.62.; Gülsün Gürkan Yay, a.g.m., ss.35-36.

ii) Ekonomik birimlerin tam bilgili olmaları, yani piyasalara ilişkin bir belirsizliğin bulunmaması, Walrasçı modeldeki, tellalın varlığı ile ilişkilidir. Walrasçı yaklaşım bu noktada çok eleştirilmiş, gerçek yaşamda tellalın bulunmaması nedeni ile, piyasaların belirsizlik sorunu ile karşı karşıya bulunduğu ifade edilmiştir. Yeni klasik iktisat, tellalı, rasyonel beklentiler kuramı ile ikame etmiştir. Yeni klasikler için gelecek belirsiz değildir; ekonomik birimlerin gelecek hakkındaki bilgisizliklerinden doğan hataları risk olarak tanımlanır. Bu da objektif ihtimal dağılımında özetlenebilecek bir hata türüdür. Belirsizlik iki yolla dışlanılmaktadır. İleri dönem piyasaların varlığı kabul edilmekte ya da beklentiler oluşturulurken ekonomik birimlerin tam bilgiye (perfect information) sahip oldukları varsayılmaktadır. İleri dönem piyasaların varlığı, zamanlararası planların yapılabilmesi için fiyat beklentilerinin oluşturulması gereğini ortadan kaldırmaktadır. İleri dönem dengeleri böylelikle cari dönemde belirlenmektedir. Bu dengenin gerçekleşebilmesi için en önemli koşul zamanlararası planlar yapılırken dikkate alınan dışsal unsurların (bu arada dışsal politika değişkenlerinin) planlama ufku içinde izleyecekleri yolun tam olarak bilinmesidir. Eğer ileri dönem piyasaları yoksa, gelecek ile ilgili planlar cari dönemde elde mevcut tüm bilgi kullanılarak oluşturulan beklentilere dayanacaktır. Gelecek hakkında tam bilgi olması, beklentilerde yanılmayı önleyecek ve dengeyi sağlayacaktır.

iii) Beklentilerini rasyonel biçimde oluşturdukları için, mikro ünitelerin, optimizasyon ilkelerini başarılı bir şekilde uygulamalarını engelleyecek bir belirsizlik sözkonusu değildir. Şu halde, ekonomik birimler, gelirleri ve teknoloji sınırları içinde, karlarını ve faydalarını maksimize ederler. Beklentilerin oluşum şekli ekonomiyi betimleyen modelin yapısına bağlıdır.

iv) Ekonomik birimler, model ve parametreler konusunda aritmetik ortalaması sıfır hatalı, yani tam doğru öngörüler oluşturabilirler. Politika yapıcılarının bütün reaksiyonlarını hesaba katarlar. Bilgi kıttır, ekonomik bireyler elde edilebilir bütün bilgiyi kullanırlar ve bilgiyi israf etmezler.

v) Fiyatlar ve ücretler esnektir. Nominal ücretlerin aşağı ya da yukarı yönde hareketini engelleyen kurumsal neden ya da piyasa aksaklığı bulunmamakla birlikte, bilgi yetersizliği ve bekleyiş hatalarına bağlı olarak özellikle emek arz edenler (geçici olarak) para yanılışına düşebilmekte; buna bağlı olarak nominal ücretler her zaman fiyat değişimleri kadar hızlı değişmediğinden tam istihdam düzeyinin altında ya da üstünde bir istihdam düzeyi

gerçekleşebilmektedir. Firmaların (emek talep edenlerin) ise, bekleyiş hatası ve dolayısıyla para yanılışı içinde bulunmadıkları varsayılmaktadır.

vi) Piyasalardaki üreticiler üretim ayarlamalarını nispi fiyatlardaki değişmelere göre yaparlar. Ekonomide her zaman bir denge vardır. Rekabet koşulları altındaki bir piyasada denge sağlandığı zaman, piyasanın temizlenmiş olduğu ifade edilmektedir. Bu ifade, bir piyasada, cari fiyatlardan her alıcının istediği herşeyi alabilmesi, bir satıcının da aynı fiyattan herşeyi satabilmesi anlamındadır. Piyasayı temizleyen bu fiyatlara piyasa temizleyen fiyatlar (market clearing prices) ya da denge fiyatları denilmektedir. Denge halindeki bir piyasada tüm kaynaklar istihdam edilmektedir. Böyle bir modelde piyasalar fiyat hareketleri ile sürekli temizlenecek ve sistem sürekli dengede olacak, iktisat politikaları ile, reel değişkenler değiştiremeyecektir.

vii) Ekonomik birimlerin hükümetlerin izlediği politikalara karşı ekonomik faaliyette bulunma olanakları tamdır. Yani, ekonomik birimler doğru tahminlerinin gerekli kıldığı rasyonel davranışı gösterebilirler.

viii) Hükümetlerin ekonomiye bilinen müdahalelerinin reel bir etkisi olamaz. Bu nedenle, Phillips eğrisi, ince ayar politikalarına* karşı kısa sürede de yatay eksene diktir.

3.1.2.2. Yeni Klasik Kuramın Temel Önerileri

i) *Rasyonel Beklentiler*: Yeni klasik iktisat kuramının yukarıdaki politika etkinsizliği sonucuna ulaşmasının temelinde ilk olarak Muth tarafından formüle edilen rasyonel beklentiler yaklaşımı bulunmaktadır. Muth'un 1961 yılında yayınlanan *Rasyonel Beklentiler ve Fiyat Hareketleri Kuramı* adlı makalesinden önce herhangi bir değişkene ilişkin beklentilerin, o değişkenin geçmiş değerleri ile belirlendiği varsayımı şu ya da bu şekilde yapılmaktadır. Muth bu varsayıma şöyle karşı çıkmaktadır: İktisatta dinamik modelleri tamamlamak için değişik fakat aynı sonuca götüren beklenti formülleri kullanılmalıdır. Fakat varsayımların ekonomik işleyiş ile ilgili olduğunu gösteren fazla bir kanıt yoktur. Muth'un tanımlamasında beklentiler, ekonomik işleyişe ilişkin bilgilere dayalı öngörüler olduğu için, bunların iktisat kuramındaki ilgili ekonomik

* Hükümet, politikanın amaçlarını ve araçlarını açıklayarak programını kamuoyunun bilgisi dahilinde uygulamaya koyarsa, buna ince ayar politikası denir

modellerden elde edilen öngörülerle aynı olması gerekir⁴³². Beklentilerin rasyonelliği aşağıdaki iki unsuru birlikte içermektedir:

1. Piyasa güçlerinin işlemesi,
2. Varolan bilgilerin kullanılması.

Bu hipotez, aynı bilgi setinin bütün ekonomik bireyler için var olduğu varsayımından hareket ederek⁴³³, daha önce ifade edildiği gibi, ekonomik birimlerin sübjektif beklentileri ile ilgili iktisat kuramından kaynaklanan denklemlerden elde edilen objektif beklentilerin aynı olacağını ifade etmektedir. Ekonomik birimler, ekonomiye ait mevcut bilgiyi kullanarak, değişkenler hakkında birbirleriyle özdeş olması gerekmeyen öngörüler yapmaktadırlar. Ancak bu beklentilerin, modelin aynı bilgiyi kullanarak elde ettiği değişkenin gerçek değeri etrafında dağılması gerekmektedir. Demek ki, değişkenin beklenen değeri, fiili (gerçek) değeriyle, ortalama olarak eşitse, beklentiler rasyonel olmaktadır. Beklenen değerin, fiili değerlerden sapması, ancak öngörülemez bir bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır⁴³⁴. Buradaki ilgili kuram, hakkında beklentilerin oluşturulduğu ekonomik değişkenlerin belirlenmesi ve açıklanması için kullanılan kuramdır. Varolan bilgi, geleceğe ilişkin iyi öngörüler yapmak için gerekli tüm bilgiden oluşmaktadır. Aynı bilgi seti, genel olarak, bütün dışsal değişkenleri, modelin (ilgili sistemin) yapısını, ekonomik içsel değişkenlere ilişkin geçmiş dönemlerdeki gözlemleri ve ekonomik politikanın geleceği hakkında açıklamalar gibi cari olarak gözlenen değişkenleri içermektedir. Kapsamı bu şekilde belirlenen bilgi seti beklentilerin yapısını belirlemektedir.

Rasyonel beklentiler hipotezi

$$x_t^e = x_t + u_t \quad (24)$$

ifadesi ile gösterilebilir. Burada x_t^e , t-1 döneminde herhangi bir ekonomik değişken(x_t) hakkında oluşturulan beklentiyi; x_t bu değişkenin t döneminde gerçekleşen değerini göstermektedir. u_t beklenen değeri sıfır ve sabit varyanslı (white noise) hata terimidir. Hata terimleri birbirleriyle ilişkisiz kabul edildiği için, herhangi bir dönemdeki pozitif/negatif bir hata izleyen dönemde pozitif/negatif bir hataya neden olmayacaktır⁴³⁵. Yani, öngörü hataları beyaz gürültülü (white

⁴³² Ercan Uygur, a.g.e., s.13. Ayrıca bkz. Robert Lucas, a.g.m., ss.223-224.

⁴³³ Rahmi Yamak, a.g.e., s.6.; Thomas A. Sargent, a.g.m., ss.81-82.

⁴³⁴ Gülsün Gürkan Yay, a.g.m., s.33.; Thomas A. Sargent, a.g.m., s.82.

⁴³⁵ Funda Erdoğru, a.g.e., ss.15-16.

noise) olmalıdır⁴³⁶. Ekonomik bireylerce yapılan öngörülerde sistematik hata olmayacaktır. Bu kuram, ekonomik birimlerin hiç hata yapmayacaklarını değil, bilgi eksikliğine bağlı olarak zaman zaman hataya düşebileceklerini, fakat, aynı tür hatayı gerekli bilgilere sahip oldukları takdirde uzun süre yinelenmeyeceklerini ve bu hataların hızla düzeltileceğini ileri sürmektedir⁴³⁷.

ii) Lucas Eleştirisi: Lucas'ın Keynezyen politika modellerine yönelik eleştirisi (Lucas critique) makroekonomik politika kuramının uygulama yöntemlerini tamamen değiştirmiştir. Lucas'a göre, Keynezyen ekonometrik modeller, geçmiş döneme ilişkin ampirik ilişkilerden hareket etmektedirler. Diğer bir ifade ile, bu modellerde kullanılan parametrik değerler, geçmiş dönemlerde ekonominin işleyişine ilişkin istatistiki ortalamalar olup, sadece ekonominin geçmişteki işleyişini açıklamaya yardımcı olabilmektedirler ve ekonominin cari dönemdeki yapısını tanımlamamaktadırlar⁴³⁸. Uygulanan para ve maliye politikalarından kaynaklanan ilişkiler içeren ve yalnızca kısa dönem öngörülerini yapma konusunda başarılı olan bu tip modellere dayanılarak yapılan simülasyonlar, bir başka para ya da maliye politikasının⁴³⁹ sonuçları hakkında yararlı herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu uyumsuzluğun kaynağı, iktisat politikasında bir değişiklik olmadan önceki gerçek yapı ile değişiklikten sonraki gerçek yapı arasındaki farklılıklardır. Bu farklılıkların ortaya çıkmasının nedeni, beklentilerin, modelin ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri yansıtan yapısal parametrelerini değiştirmesidir. Keynezyen politika modellerinde yapısal parametrelerin politika değişikliklerine duyarsız olduğu, yeni klasik yaklaşımda ise, özel sektör davranışının, politika değişikliklerine ilişkin beklentilerden etkilendiği varsayılmaktadır. Bu beklentiler, özel sektörün beklentilerinin rasyonel olarak oluşturulduğu kabul edilirse, modelde içsel hale gelmektedir. Lucas'a göre, politikada bir değişiklik olduğu ve iktisat politikalarını uygulayanların kullandıkları veriler değiştiği zaman, beklentiler değişecek ve bu değişiklik özel sektörün tasarruf, yatırım, işgücü ve mal arz ve talebi hakkındaki kararlarını etkileyecektir. Özel sektör kararlarındaki değişiklik ise yapısal parametreleri değiştirecektir. Dolayısıyla yapısal parametreler politika değişikliklerine duyarlıdır. Yapısal parametrelerin değişiyor olması, büyük ölçekli ekonometrik modeller yoluyla doğru öngörüler yapılmasını olanaksız hale getirmekte ve bu yüzden doğru öngörü yapılabilmesi için politika değişikliklerine karşı, özel sektörün beklentilerini değiştirerek verdikleri tepkilerin dikkate alınması

⁴³⁶ Rahmi Yamak, a.g.e., s.7.

⁴³⁷ Beyhan Ataç, a.g.m., s.343.

⁴³⁸ M. Merih Paya, a.g.e., s.323.

⁴³⁹ Şansel Aldemir, "Rasyonel Beklentiler Teorisinin Makro Ekonomik Analiz Üzerindeki Etkileri", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl: 34, Sayı:9 Eylül 1997, s.53.

gerekmektedir⁴⁴⁰. Şu halde, rasyonel karar alıcıların, politika değiştiğinde davranışlarını değiştireceğini dikkate almayan modeller sağlıklı değildir. Modeller, rasyonel beklentiler içeren denge modelleri olmalıdırlar. Bunun anlamı, bütün önemli değişkenlerin, belli bir ekonomik çevrede çalışan ve rasyonel beklentilere sahip olan rasyonel birimler arasındaki karşılıklı etkileşim temelinde, model içinde belirlenmesi gerekliliğidir. Buna ek olarak, modeller, politikadan bağımsız parametreleri (modellerin ilişkilerini açıklayan parametreleri) içine almalıdırlar. Parametreler, bu amaç için geliştirilen ekonometrik yöntemlerin kullanımıyla öngörülür⁴⁴¹. Lucas eleştirisi, ekonometrik modellerin hiç işe yaramadıklarını değil, yalnızca varolan ekonometrik modellerin iktisat politikası değişikliklerinin etkilerini hesaplamakta yetersiz olduklarını, gelirler ve fiyatlardaki değişikliklere karşı tüketici ve firmaların tepkilerini de modellere katmanın gerekliliğini vurgulamaktadır⁴⁴².

iii) Paranın Yansızlığı ve Lucas Arz Denklemi: Walrasçı gelenek çerçevesinde oluşturulan bu gibi modellerde ekonomide bir dikotomi söz konusudur. Parasal faktörlerin kısa ve uzun dönemde bir etkisi olmayıp, para yansız bir faktördür. Ekonominin istihdam, üretim düzeyleri reel sektörde belirlenmektedir. Gelecek ve cari dönem hakkında tam bilgi olsa, sistem denge değerlerinden sapmayacaktır. İşgücü arz ve talebinin reel ücretlere bağlı olduğu bu modellerde, reel ücretlerdeki oynamalarla işgücü piyasası temizlenecek ve denge istihdam düzeyi (N^*) belirlenecektir. Sermaye stoku veri ise, bu denge istihdam düzeyine karşı gelen denge gelir düzeyi (Y^*) belirlenecektir. Oysa, bilginin tam olmadığı bir ortamda ekonomide herhangi bir anda ulaşılabilecek gelir düzeyi (Y) bu denge gelir düzeyinden sapabilecektir. İktisat yazınında Lucas arz denklemi olarak bilinen denklem bu ilişkiyi göstermektedir⁴⁴³. Bu kuram, ekonominin arz yönüne önem vererek, bunu beklentileri de içeren arz denklemleriyle ifade etmiştir. Lucas arz fonksiyonu mikro seviyeden hareketle oluşturulan bir fonksiyondur. Bunu göstermek için herhangi bir z piyasasının t yılındaki arzının aşağıdaki gibi olduğu varsayalım⁴⁴⁴.

⁴⁴⁰ Funda Erdoğru, a.g.e., ss.16-17.

⁴⁴¹ Şansel Aldemir, a.g.m., s.53.

⁴⁴² M. Merih Paya, a.g.e., s.333.

⁴⁴³ R.E.Hall-J.B.Taylor-J.Rudin, *Macroeconomics, The Canadian Economy*, WW Norton and Company, 1990, ss.419-421. Fatih Özatay, *Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler*, a.g.e., s.16.

⁴⁴⁴ Rahmi Yamak, a.g.e., s.7.; Elnur Demir Abaan, "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 14(3), Ankara, 1987, s.274.

$$y_t(z) = y_{nt} + y_{ct} \quad (25)$$

Bu denklem, her piyasada üretilen miktarın, normal üretim ve konjonktürel üretim olarak ikiye ayrılabilirliğini gösterir. $y_t(z)$; z piyasasının t yılındaki arzını, y_{nt} ; $y_t(z)$ 'nin normal (doğal) kısmını ve y_{ct} ; konjonktürel kısmını temsil etmektedir. Nüfus artışı ve sermaye birikiminden etkilenen normal üretimin aldığı değerler, deterministik bir trend eğrisi üzerindeki değerler olarak düşünülebilir. Piyasalar birbirlerinden kopuk olduklarından ve makro düzeydeki bilgiler bir dönem gecikme ile yayınlanabildiğinden, z piyasasındaki üreticiler, t döneminde bu piyasadaki fiyat düzeyi $p_t(z)$ 'yi bilmekle beraber, genel fiyat düzeyi p_t 'yi bilemezler. Dolayısıyla p_t için bir beklenti oluşturmak durumundadırlar. Böylece, konjonktürel üretim aşağıdaki denklem çerçevesinde hareket ettiği varsayılmaktadır⁴⁴⁵.

$$Y_{ct} = \gamma [p_t(z) - E(p_t)] \Omega_t(z) + s_t + w_t \quad (26)$$

$p_t(z)$; z piyasasının t yılındaki fiyat düzeyini, (p_t) ; t yılındaki genel fiyat düzeyini, $\Omega_t(z)$; t yılında piyasa z 'deki hazır bilgi setinin tümünü, γ ; nispi fiyat parametresini, s_t ; stokastik toplam arz şoklarını, w_t ; z piyasasına özgü stokastik arz şoklarını ifade etmektedir⁴⁴⁶. Üretimdeki konjonktürel hareketlerin hazır bilgi setinde yer alan değişkenlerle -ki bunlar politika değişkenlerini de içermektedir- bir ilişkisi yoktur. Ancak hazır bilgi setindeki değişkenlere ilişkin öngörü hataları yapılması ya da hazır bilgi setinin içinde olması gerektiği halde karar birimlerince bilinmeyen değişkenlerin var olması halinde konjonktürel hareketlere bir etki yapabilmesi söz konusu olabilecektir⁴⁴⁷. Bu denkleme göre, z piyasasının t yılındaki konjonktürel üretimi, nispi fiyatlar, toplam ve piyasaya özgü arz şokları tarafından belirlenmektedir. Piyasaya özgü (nispi) şoklar, talep genişlemesi şeklinde ortaya çıkar ve yalnızca bazı piyasalarda oluşur. Bu şoklar başka piyasalarda talep daralmasına neden oldukları için toplam makro talepte bir değişmeye yol açmazlar. Toplam şoklar ise, para miktarının artırılması gibi nedenlerle tüm piyasalarda talep artışına yol açan şoklardır⁴⁴⁸.

Piyasadaki hazır bilgi setinin, z piyasasındaki gözlenen fiyat düzeyi (p_z) ile t yılındaki genel fiyat düzeyinden ($E(p)$) oluştuğu varsayılmaktadır. Piyasa z 'deki bireyler veri bilgi seti ile t

⁴⁴⁵ Ercan Uygur, a.g.e., s.18.; Rahmi Yamak, a.g.e., s.7.

⁴⁴⁶ Rahmi Yamak, a.g.e., s.7.

⁴⁴⁷ N.K.Ekinci, "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik: Bir Not", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 14(4), Ankara, 1987, s.410.

⁴⁴⁸ M. Merih Paya, a.g.e., s.320.

yılındaki genel fiyat düzeyini öngörmeye çalışmaktadırlar⁴⁴⁹. Gerekli dönüşümler* yapıldıktan sonra yeni klasik makro ekonomi modelinin arz fonksiyonuna aşağıdaki şekilde ulaşılır.

$$y_t = y_m + \beta(p_t - p_t^e) + u_t \quad (27)$$

Denklemden, y_t ; t yılındaki toplam arzın logaritmik değerini, y_m ; doğal işsizlik oranına karşılık gelen reel üretimin logaritmik değerini, p_t ; t yılındaki genel fiyat düzeyinin logaritmik değerini, p_t^e ; t yılı için beklenen fiyat düzeyinin logaritmik değerini, u_t ; t yılının toplam arz düzeyini etkileyen rassal değişkeni temsil etmektedir.

Bu ilişki yeniden düzenlenirse

$$y_t - y_m = \beta(p_t - p_t^e) + u_t \quad (28)$$

olmak üzere herhangi bir t anında reel üretimin y_m 'den sapması⁴⁵⁰, yani, bir ekonomide gerçekleşen arz ile doğal arz düzeyi arasındaki fark iki değişkene bağlıdır. Bunlar; fiyatlar genel düzeyindeki değişimler ile rassal arz değişkenleridir⁴⁵¹.

iv) Politika Etkinsizliği (Ekonominin Şoklara Tepkisi) ve Sonuçları: Lucas'ın bekleme içeren arz denklemi daha sonraki makro model çalışmalarında yer almaya başlamış ve giderek yeni klasik makroiktisadın temel denklemi olmuştur. Bu denklem kullanımıyla bazı önermelerde geliştirilmiştir. Bunlardan en çarpıcı ve tartışılır olanı Lucas tarafından ortaya atılan, Sargent ve Wallace tarafından geliştirilen politika etkinsizliği önermesidir. Lucas-Sargent (ya da Lucas-Sargent-Wallace) önermesi olarak bilinen bu önermeye göre, ekonomik birimler beklentilerini rasyonel olarak oluşturdıklarında, iktisat politikalarının üretimi arttırmaya ya da işsizliği azaltmaya bir katkısı olmayacaktır⁴⁵². Sargent ve Wallace, sistematik para politikasının bu sonuca ulaştırdığını göstermek için, Friedman ve Phelps'in beklentileri içeren Phillips eğrisi analizine rasyonel beklentiler hipotezini dahil etmişler ve yaptıkları analiz çerçevesinde⁴⁵³ üretimdeki değişimin para arzı ve finansal politika değişkenlerinin sistematik ya da beklenen bölümünden bağımsız değiştiğini gözlemlemişler, ekonomik birimlerin sistematik olarak meydana

⁴⁴⁹ Rahmi Yamak, a.g.e., s.8.

* Bu dönüşüm işlemleri için bkz. Rahmi Yamak, a.g.e., s.8.; Ercan Uygur, a.g.e., ss.18-29.;

⁴⁵⁰ N.K.Ekinci, "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik: Bir Not", a.g.m., s.409.; Elnur Demir Abaan, "Etkin Para: Yeni Klasik ve Yeni Keyneçi İlmih Bir Not", ODTÜ Gelişme Dergisi, 14(4), Ankara, 1987, s.418.

⁴⁵¹ Rahmi Yamak, a.g.e., ss.8-9.

⁴⁵² Ercan Uygur, a.g.e., s.22. R.E.Hall-J.B.Taylor-J.Rudin, a.g.e.,ss.421-424.

gelen ya da tekdüze uygulanan politikalar yoluyla şaşırtılamayacağını, Friedman'ca ileri sürülen yüzde x'lik parasal genişleme gibi açık ve düzenli bir ekonomik politika uygulamasının umulan reel hareketlere yol açmayacağını, aksine bu tür açık politikaların enflasyon ve deflasyon yaratan konjonktürel dalgalanmalarla sonuçlanacağını belirtmişlerdir⁴⁵⁴. Kısaca, öngörülen talep yönetimi politikalarının, örneğin, sistematik para politikasının, bir başka deyişle beklenen (anticipated) parasal büyümenin yalnızca öngörülen enflasyon yaratabileceğini; öngörülmedik enflasyon yaratamayacağı için işsizliği de etkilemeyeceği sonucuna ulaşmaktadırlar. Fakat öngörülmeyen sürpriz politikalar, örneğin, beklenmeyen parasal büyüme (unanticipated) ya da diğer bir deyişle parasal şok (monetary shock), reel değişkenleri gecikmeli olarak etkileyecek ve böylelikle para politikasının etkin bir araç olarak kullanılmasına yol açacaktır⁴⁵⁵. Konjonktürel hareketlerin nedeninin politika sürprizlerine bağlanması, paranın uzun dönemde yansızlığını kabul eden ancak kısa dönemde reel etkiler doğurabileceğini belirten parasalcıların görüşlerini uç noktaya götürmektedir⁴⁵⁶. Kısacası, rasyonel beklentiler hipotezi çerçevesinde, düzenli-kararlı-sistematik bir enflasyon-işsizlik değişimini gösteren Phillips eğrisinin kısa dönemde dahi ortadan kalkmış olduğu söylenebilecektir. Bu yaklaşım çerçevesinde, kısa dönemde işsizlik ile enflasyon arasındaki ters yönlü bir ilişki ancak, öngörülmesi mevcut bilgiler çerçevesinde olanaklı olmayan gelişmeler ve rassal (random) şoklar sonucu ortaya çıkabilir*. Yani, yeni klasik Phillips eğrisi analizi eksik bilgiye dayanmaktadır. Sonuçta, Keynesci modellerin önerdiği gibi istihdam ve üretim artışı değil yalnızca fiyat artışları ortaya çıkmaktadır⁴⁵⁷. Bu modelde enflasyon oluşturan mekanizma şu mekanizma ile açıklanmaktadır Yani, birimler, mevcut bilgileri ile uygulanan politika. sonuçlarını değerlendirecekler, beklentilerini de katarak kesin bir şekilde formüle ettikleri davranışlarını ileriye dönük uygulamalarına yansıtacaklardır⁴⁵⁸. Burada belirtilmesi gereken bir durum, bireylerin rasyonel beklentilere sahip olmasının hiç beklenti hatası yapmadıkları anlamına gelmediğidir. Üretimin doğal oranı etrafındaki sapmalar, yalnızca öngörülmedik politika hareketlerinin kısa dönemde yarattığı sonuçlardır. Bu noktada ortaya çıkan soru, para otoritesinin rassal şoklar yaratarak üretimi etkileyip etkileyemeyeceğidir. Yukarıda ifade edildiği gibi, para otoritesi para arzını rassal olarak değiştirdiğinde üretimi etkileyebilecektir. Eğer para otoritesi,

⁴⁵³ Funda Erdoğan, a.g.e., s.18.

⁴⁵⁴ Elnur Demir Abaan, "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik", a.g.m., ss.271-272.

⁴⁵⁵ Elnur Demir Abaan, "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik", a.g.m., s.272.; Elnur Demir Abaan, "Etkin Para: Yeni Klasik ve Yeni Keyneçi İlimli Bir Not", a.g.m., s.417.

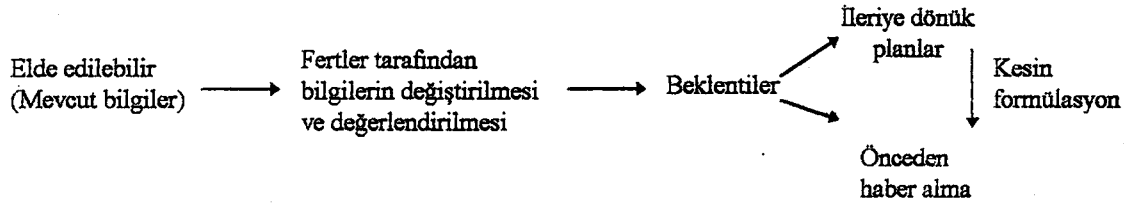
⁴⁵⁶ Fatih Özatay, "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik Üzerine Bir Not", a.g.m., s.-216.

* Phillips eğrisi analizi konusunda geniş bilgi için bkz. Nevzat Güran, a.g.e., ss.256-259.

⁴⁵⁷ Hasan Kirmanoğlu, a.g.m., s.25.; İlker Parasız, **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, a.g.e., s.239.

⁴⁵⁸ Muhammet Akdiş, "Rasyonel Beklentiler Okulu'nun Enflasyon Yaklaşımı ve Türkiye'deki Faiz Oranları", a.g.m., s.62.

Şekil 14 : Rasyonel Beklentiler Kuramında Enflasyonun Açıklanması

Kaynak : Muhammet Akdiş, "Rasyonel Beklentiler Okulu'nun Enflasyon Yaklaşımı ve Türkiye'deki Faiz Oranları", a.g.m., s.62.

üretimde bir değişiklik yaratmak için sürekli olarak rassal şok yaratmaya devam ederse, bu değişiklik bireyler açısından öngörülebilir hale gelecektir. Bu durumda da üretimde bir değişiklik olmayacaktır⁴⁵⁹.

3.1.2.3. Yeni Klasik Konjonktür Kuramı

Bu model, konjonktürel dalgalanmaların, geniş ölçüde, toplam talepteki beklenmeyen değişikliklerden (örneğin para arzındaki değişimler gibi para politikası, maliye politikası, ihracatı etkileyen dünya ekonomisindeki gelişmeler) kaynaklandığını savunmaktadır. Yeni klasik kuramı diğer toplam talep yönlü konjonktür kuramlarından ayıran, bu toplam talepteki beklenmeyen değişimdir⁴⁶⁰.

Lucas'a göre konjonktürel hareketler cari fiyat değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu fiyat değişimlerinin arkasında, para arzındaki değişimlerin yol açtığı toplam talepteki beklenmeyen değişiklikler gibi dışsal değişkenlerdeki oynamalar vardır. Ancak varsayımlar içerisinde belirtilen mikro temel çerçevesinde kaldığında bu oynamalar dalgalanmalar yaratmayacaktır. Çünkü, bu oynamalar ekonomik birimlerce anında öğrenilmekte ve bilgi setine dahil edilmektedir. Lucas, bu nedenle bu mikro temelin konjonktürel hareketleri açıklamak üzere uygun olmadığını belirtmektedir. Eğer birimlerin bilgi seti, genel denge kuramında varsayıldığı gibi tam ise pratikte gözlenen dalgalanmalar, ancak bu bilgilerin gerektiği şekilde kullanılamaması ile açıklanabilir. Oysa, bu, akılcılık kuralına ters düşmek demektir. Bu nedenle

⁴⁵⁹ Funda Erdoğan, a.g.e., s.19.

⁴⁶⁰ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.251.

konjonktürel nedeni başka bir yerde aranmalıdır: eksik bilgi⁴⁶¹. Diğer bir deyişle ekonomik birimler fiyat hareketlerini yaratan dışsal değişkenlerdeki gelişmeleri ellerindeki mevcut tüm bilgileri kullanarak öngöremiyorlarsa, fiyat hareketlerinin geçici mi yoksa kalıcı mı ve genel mi yoksa yerel (sektörel) mi olduğunu da belirlemeyeceklerdir. Bu da Lucas'a göre reel hareketler yaratacaktır⁴⁶¹.

Veri bilgileriyle öngörülmedik bir parasal şokla karşılaşan ekonomik birimler sistematik olmayan rassal hatalar yapacaklardır. Birimler yalnızca rassal (random) hatalar yapıyorlarsa, bir bütün olarak ekonomiyi ele aldığımızda bu hatalar birbirini götürmez mi? Lucas'a göre bu sorunun yanıtı "para miktarındaki dalgalanmalar, ekonomideki tüm bireylere aynı anda etki yaptığı için onların tümünün hatalı karar almasına neden olduğundan, hatalar hepsinin faaliyetlerine yayılır ve sonuçları tüm ekonomi için gözlenebilir hale gelir." şeklindedir. Bireylerin yaptıkları hataları fark edip düzeltmelerini engelleyen ya da düzeltmeler de hatalara süreklilik kazandırarak konjonktür dalgalarının yaratılmasına neden olan bir etken, onların bu hatalar temelinde iktisadi kararlar almış olmalarıdır. Sonradan pişman olmuş olmaları, sözkonusu bu kararların ex ante tamamen isteğe bağlı olarak alındığı gerçeğini değiştirmez. İkinci bir etken ise, yukarıda da ifade edildiği gibi, ekonomik birimlerin yalnızca kendileri ile ilgili bilgilere sahip olup, diğer kişiler hakkında ve para stoku-genel fiyat düzeyi gibi tüm ekonomiye yaygın büyüklükler hakkında eksik ve gecikmeli bilgiye sahip olmalarıdır⁴⁶². Ürettikleri malların fiyatlarını satın aldıkları malların fiyatlarından daha iyi bildikleri varsayıldığı için bu birimler, genel fiyat düzeyindeki hareketler ile nispi fiyatlardaki hareketleri birbirinden ayırt edememektedirler⁴⁶³.

Bir i malının arz edildiğini ve bu maldan arz edilen miktarın bu malın nispi fiyatına göre değiştiğini düşünelim. Üreticiler üretim kararlarını beklenen genel fiyat düzeyine dayandıracaklardır. Bu durumda i malının arz fonksiyonu, $Y_{it}=f(P_{it}/P_t^e)$ olacaktır. Rekabetçi bir piyasada, üreticiler, eksik bilgi nedeniyle kendi piyasasındaki P_{it} 'i bilir. Öteki fiyatları ya da genel fiyat düzeyini bilemez. Kişi, P_{it} ve P_t^e 'i temel alarak, i malının şimdiki nispi fiyatıyla (P_{it}/P_t^e) ilgili olarak en iyi öngörüyü yapmalıdır⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ Bu konudaki geniş açıklamalar için bkz. Robert E. Lucas, a.g.m., ss.222-235.

⁴⁶² Fatih Özatay, "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik Üzerine Bir Not", a.g.m., s.-215.

⁴⁶³ Gülsün Gürkan Yay, a.g.m., s.38.

⁴⁶⁴ Funda Erdoğan, a.g.e., s.19.

⁴⁶⁵ İlker Parasız, **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, a.g.e., s.238.

Ekonomik birimler, ekonomide piyasaya özgü (nispi) ve toplam talep şoku olmak üzere iki tip şokla karşılaştığı daha önce de belirtilmişti. Para stokundaki beklenmeyen bir artış toplam şoklardan biridir. MB para arzını arttırırsa ve bireyler bunu anlayamazlarsa fiyatlar artmaya başlar. i malının piyasasında fiyat yüksekse, bu ya kısmen genel fiyat düzeyinin yüksekliğinin bir sonucudur ya da i malının piyasasında nispi bir şok vardır. Piyasada ekonomik birimlerin istatistiksel olarak yapabileceği en iyi öngörü, fiyat artışının nedeninin bu iki kaynaktan hangisine bağlı olduğunu belirlemesi, bir başka deyişle, bu para artışının yerel (sektörel) mi yoksa genel mi olduğuna karar vermesidir⁴⁶⁵. Ekonomik birimlerin, bu fiyat değişikliğini ikisinin (yerel ve genelin) bir bileşimi olarak yorumlamaları olası görünmektedir. Birimler genel fiyat düzeyi değişmelerinin uzun bir geçmişe sahip olduğu bir ülkede yaşıyorlarsa, cari fiyat artışının genel bir fiyat artışı olarak değerlendirilmesi olasıdır. Eğer birimler, genel fiyat düzeyinin istikrarlı olduğu bir ülkede yaşıyorlarsa, cari fiyat artışının geniş ölçüde yerel olarak değerlendirilmesi olanaklıdır⁴⁶⁶.

Fiyat artışının bir kısmı yerel olarak değerlendirilirse, üreticiler emek taleplerini ve üretimi arttıracaklardır. Nominal ücretin yükselmesini yanlışlıkla reel ücret yükselmesi olarak algılayan işçiler, emek arzlarını arttıracaklardır⁴⁶⁷. Beklenen ve cari fiyat (ücret) düzeyleri arasındaki fark nedeniyle pozitif ilişkili olan kısa dönem toplam arz fonksiyonu, esnek olduğu için, beklenmedik bir yükselme (ya da düşme) ile karşılaşan işçi ya/ya da üreticiler daha fazla (daha az) emek ya/ya da ürün arz edeceklerdir. Demek ki, bu durum herhangi bir hatalı algılama olmadığı zamana göre üretim yapısının farklılaşacağı anlamına gelir. Fakat hem üretimde hem de fiyat düzeyinde yaşanan bu artış, yalnızca geçicidir⁴⁶⁸. Çünkü, üreticiler ve işçiler fiyat artışının artan toplam talepten kaynaklandığına inanırlarsa beklentilerini ayarlayacaklar ve tüm fiyat artışını genel olarak değerlendireceklerdir. Bu noktada, üreticiler, uyumu, üretimi doğal oranına çekerek, işçiler ise, çalışma saatlerini önceki çalışma saatlerine çekerek sağlayacaklardır⁴⁶⁹.

Toplam talebin ve fiyatların düşmesi halinde bu süreç tersine işler. Üreticiler ve işçiler azalan fiyatları gözlemlerler ve bu azalışın bir kısmı yerel olarak değerlendirilirse üreticiler emek taleplerini ve üretimlerini azaltırlar. Çünkü, ürün fiyatlarının, girdi maliyetlerinden çok daha hızlı şekilde düştüğünü düşünürler. Aynı zamanda işçiler de nominal ücret düşüşünü reel ücretlerinin

⁴⁶⁵ George T. McCandless, *Macroeconomic Theory*, Printice Hall International Editions, USA, 1991, s.182.

⁴⁶⁶ Thomas E. Hall, a.g.e., s.99.; George T. McCandless, a.g.e., ss.178-179.

⁴⁶⁷ Nevzat Güran, a.g.e., s.211.

⁴⁶⁸ George T. McCandless, a.g.e, ss.179-180.

⁴⁶⁹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.99.

düştüğü şeklinde algılar ve emek arzlarını azaltırlar. Bu sürecin ilginç yönü şudur: İşçiler çalışma saatlerini gönüllü olarak azaltırlar, çünkü, boş vaktin fırsat maliyetinin düştüğüne inanırlar. Sonuç olarak, durgunluk (resesyon) ile bağlantısını kurduğumuz işsizlik gönüllüdür ve “toplam tatil” olarak tanımlanır. Fakat sonuçta üreticiler ve işçiler fiyat azalışının genel olduğunu anlarlar, üreticiler girdi maliyetlerinin ürün fiyatlarıyla aynı oranda düştüğünü, reel ücretlerin değişmediğini fark edecekler ve işçiler nominal ücretlerle genel fiyat düzeyinin aynı oranda azaldığına ve aslında boş vaktin fırsat maliyetinin değişmediğine inanırlar. Herkes fiyat değişikliğinin genel olduğunu anlarsa, üreticiler üretimi doğal oranına çekerler ve işçiler çalışma saatlerini doğal işsizlik oranı ile bağlantılı olan düzeye çıkarırlar.

Böylece, bu model, konjonktürel dalgalanmaları, üretimin doğal orandan, toplam talepteki öngörülemez değişikliklerden kaynaklanan geçici sapma göstermesi olarak ifade eder. Toplam talep öngörülemez şekilde artarsa, üretim doğal oranın üzerinde artar, fakat yalnızca geçici olarak artar. Çünkü, beklentiler ayarlandığı (adjust) zaman üretim doğal oranına döner. Toplam talep öngörülemez şekilde düşerse, üretim doğal oranın altına düştüğünden durgunluk (resesyon) ortaya çıkar. Ancak beklentiler ayarlandığı zaman, üretim, doğal oranına yükseldiğinden konjonktürel genişleme ortaya çıkar⁴⁷⁰. Rasyonel beklentilere sahip olan birimler, şokun geçici nitelikte olduğunu anlayıp hatalarını düzeltse de, yani hatalar sürekli olmasalar bile, sonuçları sürekli olmakta, konjonktürel dalgalanma yaratmaktadır⁴⁷¹.

Doğal olarak burada bir soru ortaya çıkmaktadır: Eğer para arzı verilerinin elde edilmesi bu kadar kolaysa, toplam talepteki parasal kaynaklı değişiklikler (monetary-induced changes) neden her zaman öngörülemez niteliklidir? Bunun iki açıklaması vardır: Birincisi; kamuoyunun (public) para arzı üzerinde doğru güncel verileri ele geçireceği açık değildir⁴⁷². İkinci neden şudur: kamuoyu paradaki kalıcı ve geçici değişimleri ayırt etmelidir. Parasal büyüme oranındaki bir haftalık artışı gözlemlediğimizde bu, kalıcı bir değişikliği ifade etmez. Trendleri belirlemeden önce, parasal büyüme oranı haftalarca gözlemlenmelidir. Dolayısıyla MB parasal büyüme oranını değiştirirse ve bu politikayı izlemeye niyetlenirse, kamuoyu değişikliğin kalıcı olduğuna inanmak için uzun süre yeni rakamları gözlemlemelidir. Bu süre içinde kamuoyu, fiyat değişikliklerinin

⁴⁷⁰ Thomas E. Hall, a.g.e., ss.99-100.

⁴⁷¹ Gülsün Gürkan Yay, a.g.m., s.39.

⁴⁷² Steven L. Green, a.g.e., s. 422.

toplam talepteki değişikliklerden mi yoksa yerel faktörlerden mi kaynaklandığını ayırt edemeyecek ve para politikası üretimi etkileyecektir⁴⁷³.

Yeni klasik iktisat, Keynezyen ve Parasalcı açıklamaların yanı sıra, konjonktürün kalıplaşmış gerçeklerinin bir kısmının -özellikle para ve fiyatlardaki konjonktür-yönlü hareketlerin- nedenini açıklamaya çalışmaktadır. Para arzının konjonktür-yönlü davranışının nedenini açıklamaya yönelik model için gereksinim duyulan bilgi varsayımları inanılması güç niteliktedir. Sonuç olarak, iktisatçılar yeni klasik modeli reddetmişlerdir. Yeni klasik modelin üç temel varsayımı vardır. Birincisi, tüm piyasaların sürekli temizlendiğini ifade edecek şekilde ücretlerin ve fiyatların tamamen esnek olduğu varsayılmıştır. İkincisi, eksik bilgi varsayımdır ki, bireyler ve firmalar kaynak dağılımı ile ilgili kararlarında hata yaparlar. Üçüncüsü, bireylerin ve firmaların bilgi ile ilgili sorunlarını rasyonel olarak ele aldıkları varsayılmıştır. Yeni Keynezyen İktisat Kuramı ile RKK, Yeni klasik makroekonominin bu varsayımlardan birinin ya da tamamının reddederek açıklamalar getirmişlerdir⁴⁷⁴.

3.1.3. Reel Konjonktür Kuramı

Yeni Klasik Model, tam rekabetçi ekonomilerde rasyonel beklentiler altında ekonomik dalgalanmaların nedenini açıklamaya çalışmış, bu dalgalanmalar nedeni olarak eksik bilgi ve sürpriz şoklar nedeniyle oluşan parasal yanlış algılamalara vurgu yapmıştır⁴⁷⁵. Yeni Klasik modelin ve Lucas'ın konjonktür dalgalanmalarını eksik bilgiye dayandıran açıklamaları büyük ölçüde eleştiriye uğramıştır. Öyle ki, bu açıklamalar, birden çok yılı içeren bir konjonktür modeli için daha da yetersiz görünmektedir. Gerçek hayatta, çok kısa zaman içinde genel fiyat düzeyi ile ilgili bilgiler her ay tüketici endeksleri gibi açıklamalarla kolayca sağlanabilmektedir. Genel fiyat düzeyi ile ilgili bu bilgilendirmelerden sonra firmalar ya da çalışanlar emek piyasası dengesinden uzaklaştırıcı eylemlere neden girişsinler? Bu durum karşısında Yeni Klasik iktisatçılar yine piyasaların sürekli temizlendiğini varsayan alternatif bir konjonktür kuramı geliştirmişlerdir. Bu kurama Reel Konjonktür Kuramı (RKK) denilmektedir. Buradaki reel sözcüğü, konjonktürü açıklarken nominal değişkenlerin dışlanmasını vurgulamaktadır⁴⁷⁶. Long ve Plosser makalelerinde:

⁴⁷³ Thomas E. Hall, a.g.e., s.100.

⁴⁷⁴ Steven L. Green, a.g.e., s. 423.

⁴⁷⁵ George W. Stadler, a.g.m., s.1750.

⁴⁷⁶ R.E.Hall-J.B.Taylor-J.Rudin, a.g.e., s.410.

“...bu konu ile yakından ilgilenen herhangi biri; açıklamamızı, diğer açıklamaların alanını minimize eden bir model çerçevesine yaptığımızı fark edecektir...”⁴⁷⁷:

diyerek, açıklamalarının yeni bir kuram olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu kurama katkı sağlayan iktisatçılar arasında Edward Prescott, Finn Kydland, John Long, Charles Plosser, Robert King, Alan Stockman ve Sergio Rebelo sayılabilir⁴⁷⁸.

3.1.3.1. RKK'nın Varsayımları

RKK yaklaşımının temeli olarak Yeni Klasik İktisadın makroekonomik paradigması gösterilebilir. RKK yaklaşımına göre⁴⁷⁹:

i) RKK modelleri, temsili bir ajan çerçevesi kabul ederler, temsili bir hanehalkı ve firma üzerinde yoğunlaşırlar.

ii) Ekonomik ajanlar, kaynak kısıtı altında faydalarını ya da karlarını maksimize etmeyi amaçlamaktadırlar.

iii) Bu ekonomik ajanlar, nominal büyüklüklerin gelişimi hakkında rasyonel beklentiler oluştururlar ve bilgisel asimetriye uğramaz. Yani beklentileri oluştururken eldeki tüm bilgileri kullanırlar ve toplam ekonomik talep şokları karşısında sistematik olarak hata yapmazlar. Bir başka ifadeyle, ajanların etkin kaynak dağılımı kararlarını verebilmek için gereksinim duydukları tüm bilgiye sahip oldukları varsayılır.

iv) Mal ve faktör piyasalarında fiyatlar tam esnekliğe sahiptir ve piyasaların sürekli temizlenmesini sağlar. Böylece denge her zaman gerçekleşir. Tüm piyasalar tam rekabetçidir (perfectly competitive).

⁴⁷⁷ John B. Long-Charles I. Plosser, a.g.m., ss.40-41.

⁴⁷⁸ B. Snowdon-H. Vane-P. Wynarczyk, a.g.e., s.237.

⁴⁷⁹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.124.; B. Snowdon-H. Vane-P. Wynarczyk, a.g.e., ss.244-245; George W. Stadler, a.g.m., ss.1750-1754.; Steven L. Green, a.g.e., ss.440-441.; Nicholas Apergis, “The Cyclical Behavior of Prices: Evidence From Seven Developing Countries”, *The Developing Economics*, Vol.34., No.2, June 1996, s.204.

v) Toplam üretimdeki ve istihdamdaki dalgalanmalar, hazır üretim teknolojisindeki geniş rassal değişiklikler yoluyla ortaya çıkar ve çeşitli yayılma mekanizmaları*, ilk güdü mekanizmasının etkisini ileri doğru taşır.

vi) İstihdamdaki dalgalanmalar, insanların çalışmak istedikleri saat miktarında gönüllü değişiklikleri yansıtır. Çalışmanın ve boş zamanın zaman içinde yüksek ölçüde ikame edilebildiği varsayılmaktadır.

vii) Reel değişkenler üzerinde hiç bir etkide bulunmayan para politikası konu dışıdır. Bir başka deyişle, para yansızdır.

viii) Ekonomik dalgalanmaların ve trendlerin analizindeki kısa ve uzun dönemler arasındaki ayrım terk edilmiştir. Uzun dönem analizleri için yapılan varsayımlar kısa dönemde de geçerlidir.

ix) Yeni sermaye malları ısmarlandıktan sonra, yapımı uzun zaman alır.

x) Gelirdeki değişimler sonucunda, hanehalkı, tüketim davranışlarını zaman içinde yavaş yavaş uyumlaştırır. Diğer bir ifadeyle, hanehalkı reel ücretlerinde ve gelirden bir değişiklik yaşarlarsa, zaman içinde tüm miktarını değiştirecekleri cari tüketimlerini birden bire değiştirmezler. Bunun yerine hanehalkı, değişmeyi zamana yayarlar.

xi) RKK iktisatçıları, bütün ajanların rasyonel maksimize ediciler olduğu tam rekabetçi bir ortamda dahi, teknoloji ve verimlilikteki rassal değişimler gibi reel düzensizlikler karşısında, optimize edici ajanların bu durum karşısındaki davranışları ile ekonomik faaliyette dalgalanma olabileceğini ifade etmişlerdir.

Burada kısaca belirtilmesi gereken temel değişiklikler: i) parasal şokların yerini teknolojik şokların alması, ii) Eksik bilgiye verilen önemin terk edilmesi iii) büyüme kuramını dalgalanma

* RKK iktisatçıları, güdü (impulse) mekanizması ile yayılma (propagation) mekanizması arasında ayrım yapmışlardır. Bir güdü mekanizması, bir değişkenin denge değerinden (steady state) sapmasına neden olan ilk şoktur. Yayılma mekanizması ise, şokun etkilerini ileriye doğru taşınmasını ve denge değerinden kalıcı olarak sapmasına neden olmasını içerir.

kuramı ile birleştirme yoluyla makroekonomik analizdeki kısa dönem-uzun dönem ayrımının ortadan kalkması hususundadır⁴⁸⁰.

3.1.3.2. RKK'nın Temel Önerileri

Keynes'in Genel Teorisi'nin makroekonomik düşüncüyü değiştirdiği 1930'lu yıllara kadar, Klasik iktisatçılar, ekonominin arz yönü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Keynes ise, konjonktür dalgalanmalarında dikkatleri toplam talep üzerine çekmiştir. Keynes'in devrimi başarılı olmuştur. Çünkü, geçmiş elli küsur yıldır, en önemli konjonktür kuramları, toplam talebin istikrarsızlığı üzerine kurulmuştur⁴⁸¹.

Modern talep yönlü kuramlar (Parasalıcı, rasyonel beklentiler ve Yeni Keynezyenler) iki önemli özelliğe sahiptir: Reel GSMH'nin trend değerine geri dönmesi ve toplam talepteki değişiklikleri izleyecek şekilde reel ücretlerin konjonktür-karşıt olduğu şeklinde öngörüler. GSMH'nin trend değerine geri dönmesi, uzun dönemde üretimin doğal oranına döneceğini savunan doğal oran hipotezinde ele alınmıştır. Üretimin doğal oranından sapma göstermesi halinde uzun dönemde, güçler, üretimi doğal oranına çekmek için çalışacaklardır. Bu modern talep yönlü modeller, ayrıca, emek arz edenlerin yanlış fiyat beklentileri (Parasalıcı ve Rasyonel Beklentiler) ya da yapışkan nominal ücretler nedeniyle reel ücretlerin konjonktür-karşıt olduğunu savunmaktadırlar. Bu konuda yazın tartışmasına girmeden reel ücretlerin, konjonktür-yönlü ve konjonktür-uyumsuz olma eğilimi içinde bulunduğu değinilmesi gerekmektedir. Reel ücret davranışının açıklanmasındaki yetersizlik, toplam talepteki değişikliklerin etkileri üzerinde duran bu modern kuramlar için bir sorun olmuştur⁴⁸².

1970'lerdeki arz şokları nedeniyle bazı iktisatçılar, talep yönlü kuramların bu iki temel sonucunu sorgulamaya ve 1980'lerin başlarında alternatif olarak RKK'nı oluşturmaya başlamışlardır⁴⁸³. Bu yeni kuram, konjonktür hareketlerinin en önemli nedeninin, üretimin trend etrafında dalgalanmasına yol açan kararsız toplam talep değil, bunun yerine, trend doğrusunun aşağı ve yukarı doğru kaymasına yol açan toplam arzdaki değişiklikler olduğunu savunmaktadır. Aslında bu kuram, konjonktür dalgalanmalarında toplam talebin rolünü azaltıp, toplam arzın

⁴⁸⁰ B.Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e., s.245.

⁴⁸¹ George W.Stadler,a.g.m., s.1750.

⁴⁸² Thomas E. Hall, a.g.e., s.121.

⁴⁸³ R.E.Hall-J.B.Taylor-J.Rudin, a.g.e., s.410

önemine vurgu yapması ile klasik kurama bir dönüş olarak da değerlendirilebilir*. Bu kuram, reel ücretleri konjonktür-yönlü olarak öngörülmesi gibi ek bir özelliğe de sahip bulunmaktadır.

RKK iktisatçıları ile talep yönlü iktisatçıları arasındaki ampirik tartışma iki noktayı içermektedir. Birincisi, üretimdeki değişimler kalıcı mıdır yoksa geçici midir? Geleneksel talep yönlü modeller, reel GSMH'daki değişimlerin çoğunun doğal orandan geçici saptamalar olduğunu savunurlar. Diğer yandan RKK modeli taraftarları, üretimdeki değişimlerin kalıcı olduğunu savunmaktadırlar. İkinci ampirik nokta; paradaki değişimlerin reel GSMH'da değişimler meydana getirip getirmediğidir. Talep yönlü modeller, özellikle Parasalcı ve Rasyonel Beklentiler modelleri, paradaki değişimlerin üretim dalgalanmalarının çok önemli bir nedeni olduğunu savunurlar. Bununla birlikte RKK iktisatçıları, reel GSMH belirlenirken paranın bir rolü olmadığını düşünürler. Onlara göre, parasal büyüme ile üretimde büyüme arasındaki pozitif korelasyon, paradan üretime doğru değil, üretimden paraya doğru bir nedenselliği yansıtmaktadır.

i) Reel GSMH'daki Değişimler (Kalıcı mı Geçici mi?): RKK modelinin açıklayabilmek zorunda olduğu toplam ekonomik davranış ile ilgili bir nokta da, üretim değişimlerindeki kalıcılıktır (sürekliliktir). Basit olarak kalıcılık, genişleme aşamasında üretimin, pek çok ardışık dönemler için oluşan trendden daha hızlı büyüme eğiliminde olmasıdır. Daralma aşamasında üretimin, trendden daha hızlı daralma eğiliminde olmasıdır.

Bu konu üzerinde daha önce trend başlığı altında açıklamalar yapılmaya çalışılmıştı. Reel GSMH üzerinde durularak ve zaman serileri kullanılarak, talep yönlü kuramlarla ilişkili trend reversion modeli ve RKK modelinin kullandığı rassal yürüyüş modeli arasındaki fark açıklanmaya çalışılmıştı. Sonuç olarak RKK modeline göre, Şekil 4'de ki gibi t_1 anında üretim düzeyini yükselten bir şok varsayıldığında trend reversion modelinde, üretim, ilk trend çizgisine (belki konjonktürden sonra) geri dönme eğilimi gösterecekken rassal yürüyüş modelinde, gelecek dönemdeki üretimin t_1 dönemindeki üretim tarafından belirlenmesinden dolayı, üretimdeki söz konusu beklenmeyen artış daha kalıcı olma eğilimi gösterecek, yani, üretimdeki artış her bir gelecek dönem için devamlı olacaktır. Bu durumda, üretimin birim kök (unit root) gösterdiği

* RKK modelinde, toplam arz temel itici güçtür. Ancak toplam talep tamamen bir tarafa bırakılmamıştır. Özellikle, reel kamu harcamalarındaki değişiklikler gibi reel faktörler kaynaklanan toplam talepteki değişiklikler üretim dalgalanmalarına yol açabilir. Çünkü bunlar reel faiz oranını değiştirirler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas E. Hall, a.g.e., s.126.; Steven L.Green, a.g.e., s.440, 446-447.

söylenebilir⁴⁸⁴. Bir başka deyişle, (5) no'lu denklemdeki gecikmeli üretim değerinin katsayısı bire eşittir; $b=1$.

ii) *Para Üretim İlişkisi*: RKK modeli, kısa dönemde bile, paranın üretimi etkilemediğini savunmaktadır. Bu görüş paradaki değişmelerin konjonktür hareketlerinin önemli bir nedeni olduğunu savunan modern talep yönlü kuramlar ile çelişkili olduğu için tartışmalıdır.

1970'lerin başından 1980'lerin başına kadar para-gelir konusunda çok az tartışma vardı. Çünkü, iktisatçılar, genel olarak paradaki değişmelerin üretimde değişmeye yol açtığına inanıyorlardı. Bu inanın ortaya çıkmasına iki olay yardımcı olmuştur: Friedman ve Schwartz'ın paranın tarihi ile ilgili kitabı ve zaman serileri nedensellik testlerinin sonuçları*. Friedman ve Schwartz'ın *ABD'de Paranın Tarihi (1963a)* adlı kitabı, 1867-1960 yılları arasında her bir temel ekonomik genişlemenin parasal büyüme oranında sürekli artış ile birlikte ve her daralmanın da belirli bir parasal daralma ile birlikte ortaya çıktığını savunmaktadır. Makroekonomi alanında bu yüzyılın en iyi çalışmalarından biri olarak değerlendirilen bu kitap, pek çok insanı ikna etmiş ve Parasalcılığın makroekonomik düşünceye öncülük etmesine yardımcı olmuştur⁴⁸⁶. İkinci önemli gelişme; para ile gelir arasında nedensellik ilişkisi belirlemeyi amaçlayan Granger nedensellik zaman serileri testleridir. Christopher Sims, para ile gelir arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran 1972 yılındaki *Money, Income, and Causality* adındaki çalışmasında, paranın dışsal değişken olduğu yolunda istatistiksel anlamda bir kanıt olup olmadığını araştırmıştır⁴⁸⁷ ve bu amaçla Granger testini para ile nominal GSMH arasındaki nedensellik ilişkisine uygulamıştır. Bu uygulama iki belirli denklem içermektedir:

$$PY_t = c_1 + \sum_{i=1}^j \beta_{1i} PY_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{2i} M_{t-i} + u_{1t} \quad (29)$$

$$M_t = c_2 + \sum_{i=1}^j \beta_{3i} PY_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{4i} M_{t-i} + u_{2t} \quad (30)$$

⁴⁸⁴ B. Snowdon-H. Vane-P. Wynarczyk, a.g.e., s.242.

* Granger, Sims, Haugh, Hsiao, Zellner olmak üzere nedensellik testleri için geniş açıklamalar için bkz. ⁴⁸⁵ Erkan Işığışok, *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi, Türkiye'de Para Arzı ve Enflasyon Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:94, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:95, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994, ss.91-109.; Yüksel İşyar, *Ekonometrik Modeller*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:92, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:93, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994, ss.559-567.

⁴⁸⁶ Thomas E. Hall, a.g.e., s.131.

⁴⁸⁷ Erkan Işığışok, a.g.e., s.96.

Denklemlerde, PY nominal GSMH'yı, M nominal para miktarını, c'ler sabit terimleri, u'lar hata terimlerini, çıkarma işlemi yapılan değerler zaman dönemlerini temsil etmektedir. Her değişkenin gecikme (lag) sayısı (j'nin değeri) çeşitlilik gösterebilir. Genellikle dört ya da sekiz çeyrek gecikmesi kullanılır. Birinci denklem, nominal GSMH'yı, gecikmeli nominal GSMH'nın ve gecikmeli paranın fonksiyonu olarak değerlendirmekte; ikinci denklem ise, nominal para miktarını, gecikmeli nominal GSMH'nın ve gecikmeli nominal para miktarının bir fonksiyonu olarak değerlendirmektedir. Burada, paranın mı gelire yoksa gelirin mi paraya neden olup olmadığı araştırılmaya çalışılmaktadır. Burada β_{2i} değerlerinin belirli anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olmaları durumunda gecikmeli nominal para miktarının nominal GSMH'ya neden olduğu söylenir ve bu durum M_t , Y_t 'nin Granger nedenidir şeklinde ifade edilir. Bu, M_t 'den Y_t 'e doğru tek yönlü nedensellik olarak da tanımlanır. Aynı mantıkla β_{4i} değerlerinin belirli anlamlılık düzeyleri ile sıfırdan farklı olmaları durumu, Y_t 'in M_t 'e neden olduğu anlamını taşır. Yukarıdaki iki koşulun her ikisinin de geçerli olması, bir başka deyişle, β_{2i} ve β_{4i} değerlerinin belirli anlamlılık düzeylerinde sıfırdan farklı olmaları durumunda M_t 'nin, Y_t 'e ve aynı zamanda Y_t 'nin M_t 'ye neden olduğu söylenir. Bu durum, iki yönlü nedensellik (bileteral causality) olarak da tanımlanır⁴⁸⁸. İki koşulun her ikisinin de geçerli olmaması, bir başka deyişle, β_{2i} ve β_{4i} değerlerinin belirli anlamlılık düzeyleri ile sıfırdan farklı olmamaları (anlamsız olmaları) durumunda her iki değişkenin birbirinin nedeni olmadığı anlamını taşır⁴⁸⁹.

Sims'in para-gelir ilişkisi ile ilgili testleri iki yönlü nedenselliğin var olduğu sonucuna varmıştır. (Örneğin para, nominal gelire, nominal gelir de paraya neden olur.) Sims, paranın reel GSMH'ya neden olduğunu göstermemesine rağmen, sonuçlar bu şekilde yorumlanabilir. Çünkü, Parasalcılar, hem kısa hem de uzun dönemde para ve nominal GSMH arasında ve kısa dönemde para ve reel GSMH arasında güçlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu savunmaktadır.

Friedman ve Schwartz'ın *ABD'de Paranın Tarihi (1963a)* adlı kitabından ve Sims'in nedensellik sonuçlarından yola çıkarak makroekonomistler, paranın üretim üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu inanış, Sims'in daha fazla nedensel değişken ekleme yoluyla genişlettiği Granger nedensellik yöntemini kullandığı dönem olan 1980'lerin başlarında, sorgulanmıştır. Granger testinin genişletilmiş şekli VAR (vektor autoregression model) olarak adlandırılmaktadır. Yapısal eş-anlı denklem modellerinden, değişkenler arasında önceden içsel

⁴⁸⁸ Damodar N.Gujarati, a.g.e., s.542.

⁴⁸⁹ Erkan Işığışok, a.g.e., s.93.

dışsal ayrımı yapmaya gerek olmaması, değişken eliminasyonları yapmaya gerek olmaması ve modelin katı ekonomik kuramlara dayandırılmak zorunda olmaması şeklinde özetlenebilecek farklılıkları olan ve Sims tarafından 1980 yılında yayınlanan *Macroeconomics and Reality* adlı makale ile ortaya atılan bu yöntemde⁴⁹⁰, her bir değişken kendisinin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri ile regresyona tabi tutulur*. Aşağıda üretim (Y), para (M), fiyatlar (P) ve faiz oranı (r) için VAR modeli örneği verilmektedir⁴⁹¹:

$$Y_t = c_1 + \sum_{i=1}^j \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{2i} M_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{3i} P_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{4i} r_{t-i} + u_{1t} \quad (31)$$

$$M_t = c_2 + \sum_{i=1}^j \beta_{5i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{6i} M_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{7i} P_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{8i} r_{t-i} + u_{2t} \quad (32)$$

$$P_t = c_3 + \sum_{i=1}^j \beta_{9i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{10i} M_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{11i} P_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{12i} r_{t-i} + u_{3t} \quad (33)$$

$$r_t = c_4 + \sum_{i=1}^j \beta_{13i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{14i} M_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{15i} P_{t-i} + \sum_{i=1}^j \beta_{16i} r_{t-i} + u_{4t} \quad (34)$$

VAR sistemin arkasında yatan sezgi, Granger nedensellik testine çok benzerlik gösterir. Sistemdeki ilk denklem, reel GSMH'yi reel GSMH'nin, paranın, fiyatların, ve faiz oranlarının gecikmeli değerlerinin fonksiyonu olarak belirlemektedir. Reel GSMH'nin gecikmeli değerleri, değişkenin geçmiş değerlerinin kendi cari değerinin ne kadarını açıklayabildiğini ortaya koymaktadır. Geri kalan değişkenlerde Y_t 'deki geri kalan kısmı açıklamaktadırlar⁴⁹² bir başka deyişle, VAR modeli, bu açıklanamayan kısmın para ya/ya da fiyatlar ya/ya da faiz oranları ile açıklanabildiğini belirlemeye çalışmaktadır. Örneğin, eğer sonuçlar, faiz oranı değişkeninin ilk denklemde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterdiyse, bu durum, faiz oranlarının üretim üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğu şeklinde ortaya çıkacaktır. Anı mantık sistemdeki diğer denklemlere de uygulanır. Ayrıca her denklem, eşitliğin sol tarafındaki değişkeni etkileyen üç nedensel faktörün bulunmasını sağladığından pek çok nedensellik kombinasyonunun ortaya çıkması olanaklıdır.

Hem VAR hem de Granger testleri ile ilgili olarak potansiyel bir sorun vardır. Bu denklem sistemini tahmin ettiğimizi ve faiz oranlarının üretimi etkilediğini bulduğumuzu varsayalım. Bu durum, iki gerçeğin olabilirliğini ortaya koyar. Birincisi, faiz oranının üretimi etkilediği, diğeri ise,

⁴⁹⁰ Nihal Karlı, *Ekonomik Kalkınma, Tasarruf ve Sermaye Piyasası İlişkileri: Türkiye Örneği*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:115, Ankara, 1998, ss.89.

* VAR modelinin geniş açıklaması için bkz. Nihal Karlı, a.g.e., s.88-90.

⁴⁹¹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.133.

⁴⁹² Nihal Karlı, a.g.e., s.90.

faiz oranları yanında diğer bir başka faktörün de üretimi etkilediğidir. Ancak bu diğer faktör faiz oranları ile ilişkilidir (correlated); Dolayısıyla bu sistem tahmini faiz oranlarının üretimi etkilediği sonucunu doğurmaktadır.

Sims, yukarıdaki gibi dört değişkenli bir sistem tahmin etmiş ve daha önceki sonuçlarla (Sims 1972) çelişecek şekilde faiz oranının üretim denklemi içine alınması halinde, paranın değil faiz oranlarının reel GSMH'yi etkilediğini bulmuştur. Sims, ayrıca reel GSMH'nin parayı etkilediğini ortaya koymuştur⁴⁹³. Litterman ve Weiss da VAR modellerini kullanarak *Money, Real Interest Rates, and Output: Reinterpretation of Postwar U.S. Data* isimli makalelerinde benzer sonuçlar elde ettiklerini belirtmişlerdir. İki değişkenli Granger nedensellik testleri ve çok değişkenli VAR testlerinin sonuçları arasındaki açık çelişki, ya paranın üretimi etkilemediğini, ya da paranın üretimi etkilediğini, fakat, paranın denklemlerde anlamlı olmadığını, çünkü, eğer faiz oranları parayla ilişkili ise, faiz oranları değişkeninin bu etkiyi kaldıracağını göstermektedir. Sims ile Litterman ve Weiss'in katkıları, paranın yansızlığını savunan RKK modeli taraftarlarına önemli kanıtlar sağlamıştır⁴⁹⁴.

Sims'in sonuçları oldukça tartışmalıdır. Bu yüzden de bu sonuçlar, sorgulanmıştır. Bu sonuçlara ilk göze çarpan sorgulama Bennett McCallum tarafından 1986 yılında yayınlan *On Real and Sticky-Price Theories of Business Cycle* adındaki makale ile yapılmıştır. Bu makalede McCallum, para ile üretim arasında bir ilişkinin var olduğunu, nedensellik yönünün de paradan üretime doğru olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁵.

Kydland ve Prescott 1982 yılında yayınladıkları *Time to Build and Aggregate Fluctuations* isimli makalelerinde, yalnızca reel değişkenleri içeren, ancak, daha sonra nominal değişkenleri de içine alabilecek şekilde genişletilebilen bir model oluşturmuşlardır. Fakat, reel modellerini kurduktan sonra Kydland ve Prescott, konjonktür hareketlerinin hemen hemen tamamen reel miktarlarla açıklanabilmesi nedeniyle parasal sektörün eklenmesinin gerekli olmayabileceği sonucuna varmışlardır. Bu sonuç, Prescott'un 1986 yılında yayınladığı *Theory Ahead of Business Cycle Measurement* isimli makalede de görülmektedir⁴⁹⁶. Long ve Plosser'in 1983 yılında yayınladıkları makale, parasal sektörü içermemektedir⁴⁹⁷. King ve Plosser'in 1984 yılında yayınladıkları *Money, Credit, and Prices in a Real Business Cycle* isimli makalede para ve banka RKK modeli içine

⁴⁹³ Thomas E. Hall, a.g.e., s.133.

⁴⁹⁴ Bennett T. McCallum, "On Real and Sticky-Price Theories of Business Cycle", *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol.18, No.4, November, 1986, s.402.

⁴⁹⁵ Bennett T. McCallum, a.g.m., s.401.

⁴⁹⁶ Edward Prescott, a.g.m., ss.9-21.

⁴⁹⁷ John B. Long-Charles I. Plosser, a.g.m., ss.43-54.

alınmış ve sonuçta para ile reel faaliyetler arasında reel faaliyetten para ve bankacılığa doğru pozitif nedensellik bulunmuştur. Bu çalışmada nihai ürün endüstrisine işlem hizmetleri sunan bir finansal ya da bankacılık endüstrisi modele sokulmuştur. Bu modelde içsel ya da banka parasıyla, dışsal para arasındaki ayrım önemlidir. Model, içsel paranın üretim ile birlikte değişeceğini ortaya koyar⁴⁹⁸. Kydland ve Prescott'un 1990 yılında yayınladıkları *Business Cycles: Real Facts and Monetary Myth* adındaki makalede,

"Bazı iktisatçılar, hala bu parasal efsaneye (monetary myth) inanıyor olsa da, konjonktürel parasal tabanın mı yoksa M1'in mi öncelediğini gösteren kanıt yoktur."⁴⁹⁹

diyerek para-üretim nedenselliği konusundaki görüşlerini ifade etmişlerdir.

Paranın etkisi konusu iktisatçılar arasında geçmişte tartışılmış ve gelecekte de tartışılacaktır. Tüm modern talep kuramlarda (Parasalcı, Rasyonel Beklentiler ve Yeni Keynezyen kuramlarda) üretim dalgalanmalarının önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilen para, bu modelde konjonktürel dalgalanmanın nedeni olarak ele alınmamaktadır. Para, hem kısa hem de uzun dönemde yansızdır. Parasal büyümedeki değişiklikler yalnızca enflasyon oranını değiştirir. Üretim üzerinde parasal etkilerin reddi, belki de modelin en tartışmalı yönüdür ve bir çok iktisatçının modele şüphe ile bakmasının temel nedenidir⁵⁰⁰. Reel GSMH ve reel para balansları talebi arasındaki ilişki nedeniyle, rassal bir arz şoku para piyasasını etkiler. Artan gelir ve istihdam para talebinin de artmasına neden olmuştur. Çünkü, hanehalkı işlem amacıyla daha fazla para talep etmekte ve firmalar yeni teknolojiyi sağlayan sermaye mallarının alımını finanse etmek için borçlanma faaliyetine girişmektedirler. MB'nın daha yüksek talebi karşılamak için yeni para yaratma isteğinde olması ya da para arzının faiz esnekliğinin sıfırdan büyük olması halinde gelecekte daha fazla para ortaya çıkacaktır. RKK modeline göre, bu durum, para ile üretim arasındaki pozitif yönlü ilişkinin kaynağıdır. Parasal büyüme ile üretimde büyüme arasındaki pozitif korelasyon, paradan üretime doğru değil, üretimden paraya doğru bir nedenselliği yansıtmaktadır. Üretimdeki artış, parasal büyüme oranında bir artışa neden olacak şekilde paraya olan talebi artırır.

⁴⁹⁸ Robert G. King- Charles I. Plosser, "Money, Credit, and Prices in a Real Business Cycle", *American Economic Review*, Vol. 74, No.3, June 1984, ss.363-380.

⁴⁹⁹ Finn E. Kydland-Edward C. Prescott, "Business Cycles: Real Facts and Monetary Myth", *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, Spring 1990, s.14.

⁵⁰⁰ R.Dornbush- S.Fisher, a.g.e.,s.251.

iii) *Emeğin Zamanlararası İkame Hipotezi*: İstihdam ve üretimin niçin dalgalandığını anlamak için RKK emeğin zamanlararası ikamesini kullanmaktadır. Bu iktisatçılara göre, reel ücretteki küçük değişimlere karşı emek arzının geniş tepkisi, bir yayılma mekanizması gibi hareket eden zamanlararası emek ikame etkisinden doğmaktadır ve. İlk olarak Lucas ve Rapping'in 1969 yılında yazdığı *Real Wages, Employment and Inflation* isimli makalede ortaya konan bu hipoteze göre, hanehalkı reel ücretlerin geçici olarak yüksek olması durumunda çalışmaya daha istekli olarak ve reel ücretler geçici olarak düştüğü zaman daha az saat çalışarak zaman içinde emek arzını kaydırır. Bu durum neden böyle olmak zorundadır?

Toplam emek arzı, bireylerin emek arzı kararlarına bağlı olduğundan, bireylerin emek arz kararlarını etkileyen çeşitli faktörler dikkate alınmalıdır. Cari istihdamın yararı, tek bir işçinin önemli ölçüde (ama tamamen değil) mal ve hizmetleri tüketmesine olanak tanıyan kazanılmış gelirine bağlıdır. İşçiler daha fazla gelir elde edebilmek için, zamanlarının daha az kısmını boş zamana (bu terim, gelir yaratmama faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır.) ayırmak durumunda olacaktır. Temsili bir işçinin fayda fonksiyonu, tüketim ve boş zamanın her ikisinin de fayda getirdiğini göstermektedir. Fakat işçiler, emek arzı kararlarını verirken cari tüketimi ve boş zamanı olduğu kadar geleceği de düşüneceklerdir. İşçiler, geleceği dikkate alarak cari dönemde ne kadar emek arz edeceğine karar verirken cari reel ücret tekliflerinin o anki ücretin ne kadar üzerinde ya da altında olduğunu değerlendirme gereksiniminde olacaklardır. Daha yüksek bir reel ücret teklifinin ikame etkisi, arz edilen emek miktarını artırma eğilimindedir. Bununla birlikte yüksek reel ücretler, işçilerin kendilerini daha zengin hissetmelerini sağladığından daha az çalışma eğiliminde olacaklardır. Bu servet ya da gelir etkisi, ikame etkisi ile tersi yönde ortaya çıkmaktadır. Cari reel ücretteki bir artışın arz edilen emek miktarı üzerindeki etkisi, gelir ve ikame etkilerinin büyüklüklerine bağlı olacaktır⁵⁰¹. RKK'nı savunan iktisatçılar, rasyonel maksimizasyona sahip bireylerin, teknolojik şoklarla getirilen ekonomik durumlardaki değişikliklere zaman içinde nasıl tepki gösterdiklerini incelemek için, reel ücretteki sürekli ve geçici değişiklikler arasında ayrım yapmışlardır⁵⁰². Zamanlararası emek ikame hipotezi iki noktayı önermektedir. Birincisi, teknoloji şoku geçici ise, cari normal-üstü ücret teklifleri de geçicidir. İşçiler dinlenme yerine çalışmayı ikame edeceklerdir. Reel ücretin daha düşük olacağı beklentisinin bulunması halinde, gelecekte daha az çalışma önerilecektir. Böylece, şimdi daha fazla emek arz etme kararı, gelecekte daha fazla boş zaman tüketme ve şimdi daha az boş zaman kararını da ifade etmektedir. Bu şekilde RKK, reel ücretlerdeki geçici değişiklikler karşısında arzı

⁵⁰¹ B Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e., ss.247-248.

geniş ölçüde etkileyeceğini öngörmektedir. Kalıcı teknoloji şokları, gelecekteki reel ücretleri arttırma yoluyla cari emek arzını azaltma eğiliminde olan servet etkilerini teşvik eder⁵⁰³.

İkincisi, bazı kuramcılar, esnek fiyat modellerinde emek arzı üzerinde reel faiz oranlarının önemini vurgulamışlardır. Reel faiz oranlarındaki bir artış, bu günkü çalışmadan elde edilen gelirin değerinin yarınkine göre daha yüksek olmasından dolayı, cari dönemde hane halkını daha fazla emek arz etmeye yönlendirir. Bu etki, emek arz eğrisinin sağa doğru hareketi ile gösterilir.

Böylece RKK modelinde, emek arzı fonksiyonu, aşağıdaki denklemle gösterilebilir. Bu denklemde r reel faiz oranını ifade etmektedir.

$$S_L = S_L(W/P, r) \quad (35)$$

Uygun zamanlararası nispi fiyat da aşağıdaki denklemde gösterilmiştir.

$$(1+r)(W/P)_1/(W/P)_2 \quad (36)$$

Bu denkleme göre, cari dönemde elde edilen gelir tasarruf edilirse bir yıl sonra işçi, $(1+r)(W/P)_1$ 'e sahip olacaktır. Reel faiz oranının artmasına ya da reel ücretin $(W/P)_1$, gelecekteki reel ücrete $(W/P)_2$ göre geçici olarak yükselmesine neden olan ekonomide herhangi şoklar, emek arzını dolayısıyla istihdamı arttıracaktır⁵⁰⁴. Çalışma çabasıdaki artış, ekonomide üretimi arttırır.

RKK'na göre tüm işçiler ne zaman çalışacağına ne zaman boş zamanı tercih edeceğine karar verirken bu fayda-maliyet analizini yaparlar. Eğer ücret geçici olarak yüksekse ya da reel faiz oranı yüksekse, o an çalışmak için en iyi zamandır. Eğer ücret geçici olarak düşükse ya da reel faiz oranı düşükse, o an boş zamanın seçimi için en iyi zamandır.

1.3.3. Arz Yönlü Düzensizliklerin Kaynakları-Teknolojik Şoklar

RKK, dışsal toplam arz şoklarının üretim dalgalanmalarının temel kaynağı olduğunu savunmaktadır. Bu şoklar, daha önce ifade edildiği gibi, demografik değişiklikler, teknolojik şoklar ve dolayısıyla faktör verimliliğindeki şoklar, girdilerin nispi fiyatlarındaki değişiklikler

⁵⁰² George W. Stadler, a.g.m., s.1751.

⁵⁰³ A. Abel - B.S. Bernanke, a.g.e., ss.363-381.

⁵⁰⁴ B. Snowdon-H. Vane-P. Wyncarczyk, a.g.e., ss.248-249.

(1970'lerdeki petrol fiyatları şoku gibi) ve tüketici tercihlerindeki değişiklikleri içeren geniş bir faktörler yumağından kaynaklanabilir. RKK, toplam talebi tamamen konu dışı bırakmamakta, fakat, bunun yerine toplam arzın rolünü vurgulamaktadır. RKK bazı versiyonları, tercihlerde ve kamu harcamalarında değişimler gibi reel talepteki değişimleri bir güdü mekanizması olarak kabul etmesine rağmen, genellikle bu modeller, dışsal verimlilik şoklarını* başlıca güdü mekanizması olarak kabul ederler. Faktör verimliliğindeki stokastik dalgalanmalar, teknoloji değişme oranındaki geniş rassal değişimlerin sonucudur. İktisat kuramında dışsal verimlilik şoklarının önemi Solow'un neoklasik büyüme modeli üzerindeki öncü çalışmasına dayanır. RKK için temel çerçeveyi, bu dışsal verimlilik şoklarını esas alan neoklasik sermaye modeli oluşturmuştur. Bu iktisatçılar, uzun dönem büyümeyi açıklayan neoklasik kuramın, konjonktürel dalgalanmayı da açıklayabileceğini ileri sürmektedirler⁵⁰⁵. RKK iktisatçıları, bütün ajanların rasyonel maksimize ediciler olduğu tam rekabetçi bir ortamda dahi, teknoloji ve verimlilikteki rassal değişimler gibi reel düzensizlikler karşısında, optimize edici ajanların bu durum karşısındaki davranışları ile ekonomik faaliyette dalgalanma olabileceğini ifade etmişlerdir.

Arz yönlü etkiler, aşağıdaki üretim fonksiyonu ile temsil edilebilir. Bu toplam üretim fonksiyonu, sermaye, emek ve toplam faktör verimliliğinin bir endeksi olarak hareket eden mevcut teknolojiye bağlıdır.

$$Y_t = f(K_t, L_t, A_t) \quad (37)$$

Bu fonksiyonda Y_t , t periyodunda reel GSMH'dır. L_t , emek girdisini, K_t , sermaye stokunu, A_t teknoloji şokunu, yani teknolojik gelişmeyi ya da toplam faktör verimliliğini gösteren parametredir. Üretim fonksiyonunun kendisini (F) ya da üretim sürecinin girdilerini (K ve L) etkileyen rassal şoklar sonucunda üretim miktarı değişir⁵⁰⁶.

* Neoklasik büyüme modelinde teknolojik ilerleme (sabit (steady) ya da rassal (random)) tamamen dışsal niteliklidir. Modelde, üretimdeki sürekli (kalıcı) değişikliklerin açıklanması, diğer bir ifadeyle, üretimin trend doğrusunda yukarı ve aşağı doğru kaymalar, teknolojiye yönelik sürekli (kalıcı) dışsal şokların varsayılmasını gerektirmektedir. Üretimdeki sürekli değişimlere açıklamaya yönelik olan ve sürekli dışsal teknolojik şokların varsayılmasına gerek duymayan bir diğer yöntem ise teknolojik değişmeyi içsel hale getirmektir. İçsel teknik değişim ile ilgili modellerde çoğunlukla, iktisatçıların bilgi ve yetenek hakkında konuşurken kullandıkları bir terim olan insan sermayesine önem verilmektedir. Burada dışsal teknolojik değişmeyi ele alan açıklamalar yapılacaktır.

⁵⁰⁵ George W. Stadler, a.g.m., s.1753.

⁵⁰⁶ Tuncer Bulutay, a.g.e., ss.9-10.; Steven L. Green, a.g.e., s.447.

Bilgisayar mikroçiplerinin kullanımı gibi teknolojiye yaşanan bir ilerleme*, üretim fonksiyonunun fonksiyonel yapısını etkileyebilecek bir faktör için örnek olarak verilebilir. Daha önce de kısmen değinildiği gibi, mikroçipler tüm sanayilerde üretim fonksiyonunu etkilemeseler bile, bilginin çok daha çabuk ve çok daha düşük maliyetle elde edilmesini sağladığı için yayın hizmetleri ve finansal hizmetleri de içeren pek çok alanda oldukça yararlı olmaktadır. Bu durum, ekonomide pozitif bir şoku temsil edecektir. Üretim fonksiyonu ile ilgili girdilere yönelik şoklar, emek ve sermayenin eldeki mevcut miktarlarındaki değişiklikleri içerir. Emek kaynaklarının miktarlarını etkileyen faktörlere örnek olarak, emeğin geliri üzerinde etkili olan marjinal vergi oranlarındaki değişimleri ve demografik değişimleri verebiliriz. Mevcut sermaye miktarı, nispi enerji fiyatlarındaki değişiklikler ya da sermayenin ne kadarının ekonomide kullanılacağını etkileyen devletin yeni düzenlemeleri (örneğin, gürültü kirliliğine karşı konan önlemler nedeniyle havayollarının gürültülü eski uçaklarını hizmetten kaldırması) gibi faktörler tarafından etkilenmektedir.

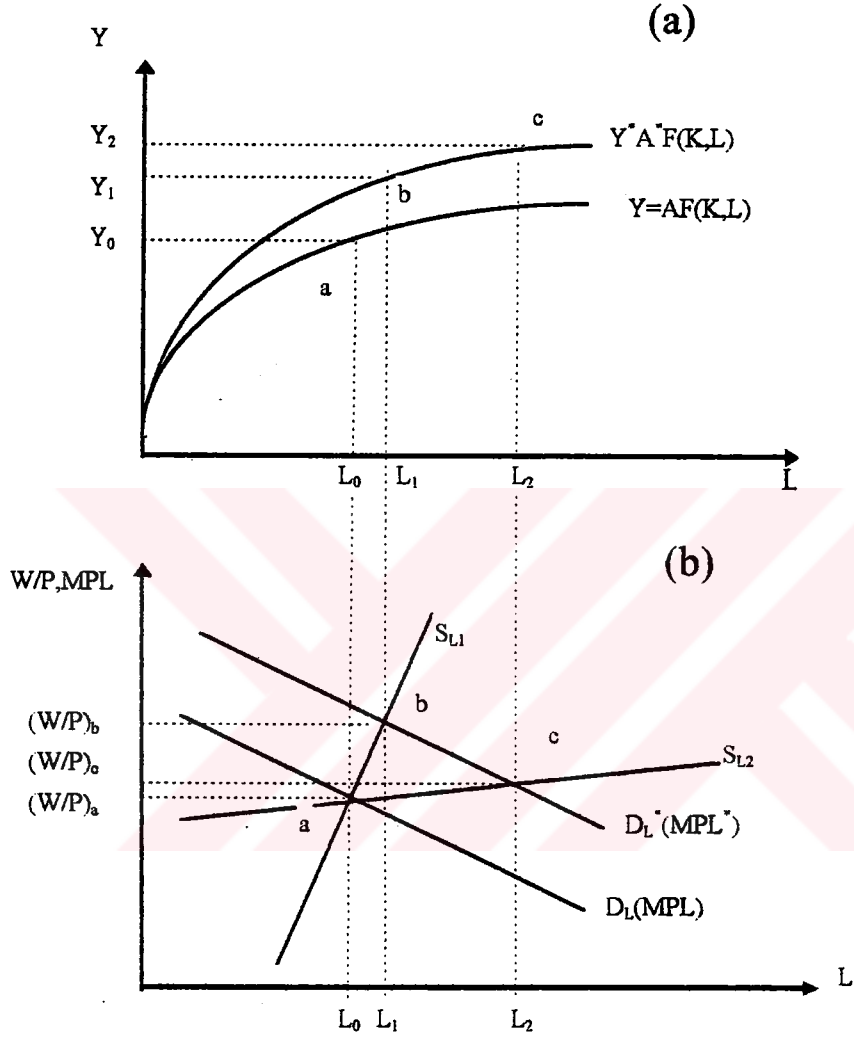
Bir dışsal verimlilik ve teknoloji şoku sonucunda istihdamda ve toplam üretimdeki değişimler, Şekil 15'de görülebilir. Şekilde (a) paneli üretim fonksiyonunu Y 'den Y^* 'a kaydıran yararlı bir teknoloji şokunun etkisi görülmektedir. Bu kaymanın emeğin marjinal ürünü ve dolayısıyla emek talebi üzerindeki etkisi de (b) panelinde görülmektedir. İstihdamın ne kadar artacağı cari reel ücrete göre emek arzının esnekliğine bağlıdır. Konjonktürün kalıplaşmış gerçekleri, reel ücretteki konjonktür yönlü küçük değişimlerin istihdamdaki konjonktür yönlü büyük değişimlere eşlik ettiğini ortaya koymaktadır. RKK'nın kalıplaşmış gerçekleri ile tutarlı olması için şeklin (b) panelinde S_{L2} 'nin işaret ettiği gibi emek arz eğrisinin çok esnek olması gerekmektedir. Bu durumda bir teknolojik şok, reel ücreti $(W/P)_a$ 'dan $(W/P)_c$ 'ye istihdamı L_0 'dan L_2 'ye yükseltirken üretimi Y_0 'dan Y_2 'e artmasına neden olacaktır. Eğer emek arz eğrisi S_{L1} gibi nispeten az esnekse, bir teknolojik şok reel ücrette büyük bir değişmeye neden olurken istihdamdaki değişme daha az olacaktır. Fakat bu durum kalıplaşmış gerçeklere uymamaktadır.

RKK'nın toplam dalgalanmalar sırasında istihdamda ortaya çıkan önemli değişimleri açıklayabilmesi için boş zamanın zamanlararası ikamesinin yüksek olması gerekir. Fiyatlar ve ücretler tam esnek olduğu için bu modelde emek piyasası daima dengededir. Bu çerçevede

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hüsnü Erkan, a.g.e., ss.71-92; Hasan Tekeli, a.g.e., ss.21-51.

çalışanlar önlerindeki fırsatları en iyi şekilde değerlendirerek çalışmayı ya da çalışmamayı seçerler⁵⁰⁷.

Şekil 15 : Teknolojik Şoklara Bağlı Üretim ve İstihdam Dalgalanmaları

Kaynak : B Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e., s.246.

RKK, ekonomik büyümedeki değişmelere ya aynı yönde bir şok serisinin ya da önemli tek bir şokun neden olduğunu tartışmaktadır. Her iki durum da üretimde değişimler sürekli dir. Aynı yönde oluşan şok serileri durumunda, bunun, üretimdeki sürekli değişikliğe nasıl yol açtığını rahatlıkla görebiliriz. Çünkü, şoklar, çeşitli dönemler itibariye üretim üzerinde aynı genişletici yada daraltıcı baskıyı oluşturlar. Tek bir şok durumunda ise, üretimdeki sürekli değişimin kaynağı açık olmayabilir.

⁵⁰⁷ B Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e., ss. 245-247.

Tek bir dışsal şokun, toplam üretimdeki dalgalanmalara nasıl dönüştüğünü açıklamak için denge halindeki (steady state) bir ekonomi başlangıç noktası alınacaktır⁵⁰⁸. Robot teknolojisinin kullanılmaya başlanması gibi pozitif bir şokun ortaya çıktığını varsayalım. İlk olarak, otomobil üreticileri ve gıda üretimi firmaları gibi bu yeni teknolojiye kazanç sağlayabilecek firmalar, bu yeni sermaye mallarını, bunları üreten firmalardan talep edeceklerdir. Bu yeni yatırım mallarına artan talep, endüstri yeni siparişlere yanıt vermeye başladığı için, robot üreticilerin üretiminin artmasına yol açar. Bu dönem içinde daha fazla emek talep edilir ve ücretlerin yapışkan olmadığı varsayıldığından, hem istihdam hem de reel ücretler artar. Başlangıçta yalnızca belli bir kaç sektör için önemli olan şok, tüm ekonomiye yayılmaya başlar, çünkü, robot üreten firmaların işverenleri ve bu firmalara girdi satan firmaların işverenleri, bir kısmını genel tüketim harcamalarına harcayacakları daha yüksek reel gelir kazanacaklardır.

Bu tek-zamanlı şok üretimde kalıcı değişikliğe neden olacaktır. Çünkü yeni sermaye mallarına talep bir defa arttığında, yeni siparişlerin karşılanması uzun zaman alır. Bu süre içinde işçiler daha yüksek gelirler elde etmeye devam ederler. Daha yüksek gelir elde eden hanehalkı, artan tüketimini çeşitli dönemlere yayacaktır. Bu durum, toplam üretim ve istihdamın, birkaç dönemlik trendden daha hızlı büyümesine yol açar.

Zaman içinde, ekonomide şokun etkisi kendini gösterir. Yavaş yavaş yeni teknoloji ile bütünleşen sermaye ortaya çıkar. Bir kere yeni robotlar sanayiye girince ve uyum süreci de tamamlanınca, ekonomi eski büyüme oranına geri döner, ancak, bu durum, daha yüksek bir başlangıç noktasında gerçekleşir. Çünkü, robot teknolojisi mevcut emek ve sermayenin veri fiyat düzeyinde daha fazla üretimde bulunmasını sağlar. Daralma aşaması, negatif şok nedeniyle tüm sürecin tersine dönmesi halinde ortaya çıkar⁵⁰⁹.

Bu süreci yukarıda belirtilen (37 no'lu eşitlik) üretim fonksiyonu ile açıklarsak, fonksiyondaki teknolojik gelişmeyi gösteren A_t 'de dönüştürmeler yapılması uygun olacaktır. Burada A_t 'nin bir önceki dönemdeki değere, beklenen değeri sıfır olan bağımsız rassal büyüklük v_t 'ye bağımlı olduğu varsayılır.

⁵⁰⁸ Steven L.Green, a.g.e., s.440.

⁵⁰⁹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.125.

$$A_t = bA_{t-1} + v_t, \quad 0 < b < 1 \quad (38)$$

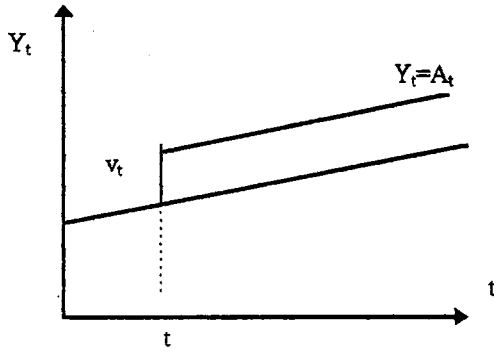
Bu sürecin toplam faktör verimliliği olan A_t üzerinde, b parametresinin değerine göre, rassal değişim sürecinin değişkeni olan v_t 'nin etkisine⁵¹⁰ bağımlı olarak, süresi değişen bir etki gösterdiği gözlemlenmektedir.

$b=1$ ise, v_t 'nin rassal değişimi t zamanında, A_t 'nin o anki değerini ve tüm sonraki değerlerini etkiler ve bu etki, toplam faktör verimliliği A_t 'nin zaman sürecinde sürekli'dir. Bu durumda teknolojik şoklar, reel ücrette sürekli değişmelerin başlamasına neden olur. Fakat, bunlar zamanlararası ikame kararının değişmeyerek aynı kalmasına yol açar ve böylelikle emek arzının genişlemesine yol açmaz⁵¹¹. Cari reel ücretteki bir artışın arz edilen emek miktarı üzerindeki etkisi, gelir ve ikame etkilerinin büyüklüklerine bağlı olacaktır⁵¹². Sürekli ücret artışlarının ikame etkisi, daha fazla emek arz etme, gelecekte daha fazla boş zaman tüketme ve şimdi daha az boş zaman kararını ikame etkisi, boş vakte olan talebi azaltırken, reel ücretteki kalıcı artış nedeniyle ekonomik birimin geliri sürekli artmaktadır. Bunun sonucunda, beklenenin aksine, boş vakte olan talep üzerinde pozitif bir servet ya da gelir etkisi gözükmemektedir. Bu da boş vakte talebi arttırmakta emek arzını azaltmaktadır. Bu iki etki sürekli artan ücret hadlerinde aşağı yukarı birbirini dengeler. Öyleyse, Y_t 'nin zamansal gelişimi yalnızca A_t 'nin dinamik gelişmesi tarafından belirlenmektedir. t zamanında, v_t miktarındaki pozitif bir teknolojik şok A_t 'nin gelişiminde bir sıçrayışa ve Y_t 'nin sürekli artışına neden olacak ve bu daha sonraki bir zamanda meydana gelebilecek bir negatif teknolojik şokla bertaraf edilecektir. $b=1$ olduğu sürekli şoklar için Şekil 16'ya bakılabilir.

⁵¹⁰ Steven L. Green, a.g.e., s.447.; Nadir Eroğlu, a.g.m., s.28.

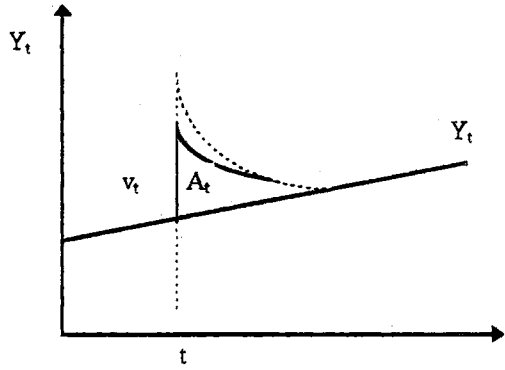
⁵¹¹ Nadir Eroğlu, a.g.m., s.28.

⁵¹² B. Snowdon-H. Vane-P. Wyrarczyk, a.g.e., s.248.

Şekil 16 : Sürekli Şoklar : $b=1$

Kaynak : Nadir Eroğlu, a.g.m., ss.28-29

Şekil 17 : Uzun Süreli Fakat Sürekli

Olmayan Şoklar : $0 < b < 1$

Kaynak : Nadir Eroğlu, a.g.m., ss.28-29

$0 < b < 1$ olduğunda v_t 'nin rassal değişimi A_t 'nin yalnızca şimdiki değerini değil aynı zamanda gelecekteki değerini de etkiler. Fakat A_t üzerindeki etki zaman içinde giderek azalmaktadır. A_t 'nin zaman patikasında uzun süreli (fakat sürekli olmayan) bir etkiye sahiptir. Uzun süreli, fakat sürekli olmayan bu tür şoklar durumunda reel ücret yükselmeleri geçici olarak algılandığından ekonomik birimler boş vaktin zamanlararası ikamesini gerçekleştirir ve emek arzlarını arttırırlar⁵¹³. Zamansal reel ücret değişimi, boş vakte olan talep üzerinde daha küçük bir gelir etkisine neden olduğundan ikame etkisi ağır basar ve istihdam artar. Bu istihdam etkisi, teknolojik şokun Y_t üzerindeki etkisini arttırdığından üretim zamansal olarak A_t 'nin gelişimi nedeniyle şiddetle artar. (Şekil 17'deki kesikli çizgiler) bu durumda uzun süreli teknolojik şoklar başlangıçtaki sürekli teknolojik şoklardan daha büyük bir üretim etkisine sahiptir. Fakat bu zaman süreci içinde kendini bertaraf eder.

$b=0$ geçerli ise, rassal değişimler (v_t), yalnızca A_t 'nin şimdiki değerini etkileyip gelecekteki değerlerini etkilemediğinden toplam faktör verimliliğinin zaman patikası üzerinde geçici bir etki gösterir. Bu durumda istihdam daha önceki durumlara göre daha büyüktür. Çünkü, ekonomik birimler daha kuvvetli bir zamanlararası ikameye teşvik edilmektedirler. Bu durumda ikame etkisi çok yüksektir. Geçici teknolojik şoklar, böylelikle başta, diğer iki durumdan daha büyük bir üretim etkisi gösterirler. Fakat, bu hemen teknolojik şokun yok olmasıyla birlikte bertaraf edilir. Ve eski haline döner⁵¹⁴.

⁵¹³ A. Abel - B.S. Bernanke, a.g.e., ss.363-381.⁵¹⁴ Nadir Eroğlu, a.g.m., ss.28-29.

3.2. KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN NEDENLERİNİ İÇSEL FAKTÖRLERE BAĞLAYAN KURAMLAR

Eğer konjonktürü açıklayan kuram, açıklamasını ekonomik sistemin içerdiği öğelere dayanarak yapıyorsa, bu kuramlara içsel kuramlar denildiği daha önce ifade edilmişti. Bu durumda ekonomide toparlanma, genişleme, gerileme ve daralma yaratan güçler, sistemin içinde bulunmaktadır. Bu çizgideki bir kuram da Yeni Keynezyenlerdir.

3.2.1.Yeni Keynezyen Kuram

Yeni keynezyen akım oldukça yeni bir oluşumdur. Bu kavram, 1980'lerin başında kullanılmaya başlanmıştır. 1970'li yıllarda Lucas ve Sargent'in Keynezyen iktisada yönelttikleri eleştirilere yanıt olarak gelişmiştir. Lucas ve Sargent, Keynezyen modelin, temiz olmayan piyasayı farz eden eksik mikro temellere dayandığını ve maksimizasyon davranışlarıyla tutarlı olmayan beklentilerle ilgili hipotezleri göz önüne aldığını, yani rasyonel beklentilerden çok uyarlayıcı beklentileri göz önüne aldığını vurgulamaktadır. İşte Yeni Keynezyen yaklaşım öncelikle maksimizasyon davranışlarını ve rasyonel beklentileri temel alan ücret ve fiyat yapışkanlıklarını içeren modelleri ortaya koymaya çalışmaktadır⁵¹⁵. Bu yıllarda konjonktür kuramlarındaki temel itici güç, iktisatçıların makroekonomik modelleri neoklasik mikroekonominin varsayımları ve uygulamaları ile uyumlu hale getirme istekleri olmuştur⁵¹⁶. Uzun bir süre, makro iktisadın keynezyen iktisatla, mikro iktisadın da neoklasik iktisatla özdeşleştiği dönemin yaşandığı bilinmektedir. Ancak, ne mikro temeli olmayan, firma kuramına dayanmayan bir makro iktisat olanaklıdır; ne de en azından ulusal düzeyde makro değişkenlerle uyumluluk göstermeyen bir firma kuramının geçerliliğini savunmak olanaklıdır. Bu itici güç, makroekonomiyi ikiye ayırmıştır. Birinci kısım, makroekonomiyi neoklasik mikroekonominin iyi çalışan piyasaları ile uzlaştırma eğilimindedir. İkinci kısım ise, mikroekonomik kuramı Keynezyen makroekonominin iyi çalışmayan piyasaları ile uzlaştırma eğilimindedir. Birinciler, daha önce açıklanan Yeni Klasik iktisatçılar ve Reel Konjonktür kuramcıları, ikinciler de Yeni keynezyenlerdir. Bu yüzden Yeni Keynezyenler mikro temeller arayışında iken, Reel Konjonktür kuramcılarını da içine dahil edebileceğimiz Yeni Klasikler, makro çatı kurma çabasında olagelmışlerdir. Yeni Keynezyen kuramlar, bireyler ve firmaların rasyonel karar verdikleri şeklindeki temel neoklasik varsayımı benimsemekle birlikte, neoklasik

⁵¹⁵ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.253.

mikroekonominin piyasaların nasıl çalıştığı ile ilgili varsayımlarını kabul etmemektedir. Yeni Keynezyen kuramlar, neoklasik kuramların aşağıdaki maddelerden birinde ya da daha fazlasında yetersiz (simplistic) olduklarını savunmaktadırlar:

i) Neoklasik kuramlar, genellikle firmaların değişen fiyatlarda maliyetlere maruz kalmadıklarını varsaymaktadırlar.

ii) Neoklasik kuramlar, aslında tüm tüketicilerin, işçilerin ve firmaların aynı olduğunu varsayarak, yalnızca bir “temsilci” (representative) tüketici, işçi ya da firma ele almaktadırlar.

iii) Neoklasik kuramlar, bilginin maliyetli oluşu (pahalılığı-costliness) üzerinde yeteri kadar durmamışlardır.

iv) Neoklasik kuramlar, davranışın bir belirleyicisi olarak risk faktörüne yeterli önemi vermemişlerdir.

v) Neoklasik kuramlar, bir tüketicinin, işçinin ya da firmanın davranışının diğer tüketicilerin, işçilerin ve firmaların tercihlerine dayanabileceği gerçeğini göz ardı etmişlerdir.

Dolayısıyla, Yeni Keynezyen kuramlar, maliyetli (pahalı-costly) fiyat değişiklikleri, heterojenlik, risk, maliyetli (pahalı) bilgi ve karşılıklı bağımlılık şeklindeki piyasa sonuçlarının uygulamalarını ortaya koymaktadır. Yeni Keynezyenler, bireysel optimizasyonla uyumlu piyasa başarısızlığı için açıklama getirme çabasındadırlar. Bunlara göre piyasalar her zaman temizlenmezler ve ekonominin performansı sıklıkla optimalin altındadır. Aslında toplam arz ve toplam talep modelinde bu durum, toplam talepteki değişikliklerin en azından kısa dönemde neden üretimdeki değişikliklere yol açabileceğini açıklamaktadır⁵¹⁷.

Yeni keynezyen iktisadın kurucuları arasında Joan Robinson, Kahn, Tarshis, Sidney Weintraub, Shackle, Kaldor ve Dobb sayılabilir. Önde gelen yeni keynezyenler arasında George Akerlof, Janet Yellen, Olivier Blanchard, Stanley Fisher, Julio Rotemberg, Mark Gertler, Joseph Stiglitz, Ben Bernanke, John Taylor ve Gregory Mankiw sayılabilir⁵¹⁸.

Yeni keynezyen iktisat, Keynes, Marks, Ricardo'nun yanı sıra kurumcu, neo-Avusturya ve radikal okullardan da etkilenmektedir. Yeni keynezyen iktisat, içerdiği konu ve yöntem açısından klasik iktisattan daha çok radikal ve kurumcu iktisada benzemektedir. Bu yönüyle yeni

⁵¹⁶ Steven L. Green, a.g.e., s. 458.

⁵¹⁷ Steven L. Green, a.g.e., ss. 458-459.

keynezyen iktisat ortodoks iktisat ile ortodoks olmayan iktisat arasında bir entelektüel köprü durumundadır⁵¹⁹.

Ortodoks Keynezyenler ve Yeni Keynezyenler şu üç noktada hemfikirdirler: a) Bazı dönemlerde cari reel ücret düzeyinde emek arzı fazlası vardır. b) Toplam talepteki istikrarsızlık nedeniyle ekonomik faaliyetlerin toplam düzeyi dalgalanmaktadır. Bu dalgalanmalar teknolojiye, zevklerde ve nüfusta meydana gelen kısa süreli değişimlerde daha da artmaktadır. Yeni Keynezyenler, toplam talebin neden değişken olduğunu açıklama konusuna, Ortodoks Keynezyenlerden daha az önem vermişlerdir. Bunun yerine toplam talep eğrisindeki kaymaların neden üretimi etkilediğinin açıklanması üzerinde durmuşlardır. c) Para, bazı dönemlerde para politikaları işe yaramasa da (Büyük Depresyon gibi), önemli bir değişkendir⁵²⁰. Hemfikir oldukları bir nokta da, ne şekilde olacağı konusunda olmamakla birlikte, devlet müdahalesinin gerekliliği konusudur. Fakat, ayrıldıkları noktalar da vardır. Aralarındaki temel fark, yeni keynezyenlerin makro dengesizliklerin mikro uzantılarını sorgulamalarıdır. Buradan hareketle yeni keynezyenleri, yeni mikro yaklaşımlardan hareket ederek dengesizlik sonuçları içeren makro modelleri geliştiren iktisatçılar olarak tanımlayabiliriz⁵²¹. Bu yeni mikro modellerin oluşumunda; gerçek yaşamdaki piyasaların mükemmel olmadığı ve bu mükemmel olmayan piyasalarda önlerini tam olarak göremeyen yani eksik bilgi ortamında bulunan mikro ünitelerin davranışlarının önemi vurgulanmaktadır⁵²².

Ortodoks keynezyen iktisadın özünde liberal nitelikli olduğu söylenebilir. Klasik iktisat, herhangi bir müdahale olmadan kendiliğinden işleyen bir mekanizma ile tam istihdam dengesinin sağlanacağını söylerken ortodoks keynezyenler bunun için devlet müdahalesini gerekli görmektedirler. Yeni keynezyen iktisat, görüşlerini Keynes'in çizdiği çerçevede, fakat onunla sınırlı kalmayarak Malthus, Ricardo ve Marks gibi daha önceki iktisatçılarınkilerle bütünleştirmeye çalışan iktisatçıları da içine alarak klasik iktisadın alanını genişletmektedir. Yeni keynezyen okulun etkilendiği iktisatçılar arasında, M.Kalecki, P.Sraffa da bulunmaktadır. Politik tavır bakımından ise ortodoks keynezyenler gibi liberal yelpazeden daha çok, özellikle de işsizlik ve bölüşüm konularındaki görüşleriyle ortanın solunda yer almaktadır⁵²³.

⁵¹⁸ Cengiz Bahçekapılı, "Yeni Keynezyen Okul", T.C. Marmara Üniversitesi, Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi, İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Yıl: İstanbul, Haziran 1995, s.46.

⁵¹⁹ Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, a.g.e., s.50.

⁵²⁰ Cengiz Bahçekapılı, "Yeni Keynezyen Okul", a.g.m., s.45.; Steven L. Green, a.g.e., s. 459.

⁵²¹ M.Merih Paya, a.g.e., s.334.

⁵²² M. Merih Paya, a.g.e., s.337.

⁵²³ Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, a.g.e., s.40.

Yeni keynezyen iktisat, henüz oluşum halinde olduğu için çok değişik yaklaşımları içermektedir. Bunlar, iki grupta toplanabilir⁵²⁴:

a) İktisat yazınında menü maliyetleri kuramcılarını olarak anılan bir bölümü, nominal fiyat katılıklarını temel sorun olarak kabul ederler. Buna göre, nominal fiyat katılıklarının bulunmaması yani fiyat ve ücretlerin esnek olması halinde, ekonomi, Walrasçı genel denge modeline uygun bir işleyişe girmektedir ve tam istihdamı sağlayabilecektir. Diğer bir ifade ile fiyat ve ücretlerin esnek olması halinde, ekonomide yaşanan bütün şoklar hızlı bir şekilde dengeye yönleneceklerdir.

b) Yeni Keynezyenlerin bir başka grubu ise Walrasçı olmayan ve klasik ikili ayrımın (dikotominin) geçersiz kaldığı makro dengesizliklere uygun mikro temelleri araştırmaktadırlar. Bunlar, fiyat ve ücretlerin esnek olmaları halinde, ekonomide daralmaların hızlanacağını belirtmişlerdir. Keynes'in izinden giderek, fiyat ve ücret katılığını temel sorun olarak görmemektedirler. Ücretler ve fiyatlar tam esnek bile olsa üretim ve istihdam değişebilir ve parasal politikalar reel etki yapabilirler. Küçük görünen etkiler ekonomide önemli reel değişimlere neden olabilir, fiyat katılığının varlığı dalgalanmaların etkilerini azaltabilir.

3.2.1.1. Ücret ve Fiyat Yapışkanlığı

Temel soru, işsizlik varken, ücret ve fiyatların piyasaları temizlemek için neden çok çabuk hareket etmedikleridir.

3.2.1.1.1. Ücretlerin Yapışkan Olmasının Nedenleri

İşsizlik varken ücretler neden piyasayı temizleyen ücretlerden daha yüksektir. Yeni Keynezyenlere göre piyasa başarısızlıklarının nedenlerinin büyük bir kısmını emek piyasasında bulmak olanaklıdır. Ücretler, ekonominin sürekli olarak tam istihdamda dengeye gelmesini sağlayamaması anlamında esneklikten uzaktır. Ücretlerin yapışkan olmasının altı nedeni vardır. Bunlardan ilk üçü reel ücretlerle ilgilidir.

⁵²⁴ Cengiz Bahçekapılı, "Yeni Keynezyen Okul", a.g.m., s.46.; M. Merih Paya, a.g.e., s.337.

i) Etkin Ücretler (Efficiency Wages): Ücretler emek piyasasını temizlemede başarısız kalırlar, çünkü ücretlerin iki fonksiyonu vardır. Birincisi, emek arzını cezbetmek, ikincisi işçilerin verimliliğini belirlemektir. Bu varsayımın bir kaç açıklaması vardır. En basiti az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) görülür. AGÜ’lerde, zaten düşük olan ücretlerin daha da düşmesi halinde bireyler kendilerini besleyemezler ve işçilerin çalışması için gerekli fiziksel gücün azalmasına neden olur. İşsizlik dahi olsa ücretler daha aşağı düşemez, çünkü artık işçiler daha düşük ücrette fiziksel güçleri azalacağından verimli çalışamayacaklardır⁵²⁵.

Gelişmiş ülkelerde, işçilere, verimliliği arttıracığı için, denge ücret düzeyinden yüksek ücret verilir. Verimlilik, bu durumda iki nedenden dolayı artar. Birincisi, yüksek ücret kaliteli emeği cezbeder, ikincisi ise işçilerin performansını arttırır. Böylece kaytarmalar azalacak, kaytaran işçi işten atılacak ve daha az ücretli bir işe girmek zorunda kalacaktır. Ayrıca, iş değiştirmelerden doğan yeni işçi alma ve eğitime gibi yüksek maliyetler düşecektir⁵²⁶.

Bu kuram, nominal ücretlerin neden yavaş ayarlandığını açıklayamasa da işsizliğin varlığını açıklamada yardımcı olmaktadır⁵²⁷. Geleneksel Keynezyen kuramdan farklı olarak bu modelde, işçiler para aldanması ile karşı karşıya kalmamaktadırlar. Dolayısıyla da genişletici politikalar sonucunda, fiyatların artışı karşısında reel ücretlerin düşmesi ve sonuçta istihdam ve üretimin artırması durumu ile karşılaşmaz. Bu tür politikalar sonucunda fiyatların artışı karşısında işçiler ücretlerin arttırılmasını isteyeceklerdir. Burada bir anlamda işçiler rasyonel davranmaktadırlar ve para aldanması durumu ile karşı karşıya kalmamaktadırlar. Bundan dolayı bu kuramda toplam talep ile üretim arasında doğrudan bir ilişki yoktur⁵²⁸.

*ii) Adil Ücretler ve İçerdekiler Dışardakiler :*Ekonominin gerekleri dışında toplumsal güçler ücret değişmelerine karşı toplumsal bir güç birliği yaratabilir. Böylece bir toplumda adil bir ücret standardı olabilir. Bu ücret oranı hem işverenler hem de işçiler tarafından geleneklere uygun olarak karşılanan bir ücret oranıdır⁵²⁹.

⁵²⁵ Cengiz Bahçekapılı, “Yeni Keynezyen Okul”, a.g.m., s.51.

⁵²⁶ A.K.Chrysal-Simon Price, *Controversies in Macroeconomics*, Harvester-Wheatsheaf, Manchester, 1994, s.80.

⁵²⁷ Rudrigger Dornbush-Stanley Fischer, *Macroeconomics*, McGraw-Hill Company, New York, 1990, s.699.

⁵²⁸ A.K.Chrysal-Simon Price, a.g.e., s.80.

⁵²⁹ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.322.

Yapışkan ücretlerle ilgili diğer bir açıklama biçimi de bir işte çalışan ve sendikali olan işçilerin (içerdekilerin), işsiz olan ya da daha düşük ücret alan işçilerin (dışardakilerin) ücret rekabeti oluşturmalarını, sendikal politikalarla engellemeleri ile ilgilidir. Eğitilmiş içerdeki işçi, dışardaki eğitimsiz işçi tarafından ikame edilemez. Sendikaların varlığı, ücretlerin ve istihdamın bir pazarlık sürecinin sonucu olmasını sağlamaktadır. Bu süreçte ne firmalar ne de sendikalar istediklerini alamamaktadırlar. Sendikalar, ücret ve istihdamdan oluşan faydalarını maksimize etmeye çalışırken, firmalar da karlarını maksimize etmeye çalışırlar. Bu pazarlık sonucunda, istihdam ve ücret düzeyleri rekabet dengesinin altında ya da üzerinde olabilir. Herhangi bir ekonomik kriz nedeniyle bazı işçiler işten çıkartılabilir, yani dışardakiler durumuna geçebilir. Bu süreçte içerdekiler, gelecekte istihdam edilmeme olasılıklarını düşünürler. Şu andaki düşük istihdam gelecekte de düşük istihdama neden olacaktır ve bundan dolayı çalışanlar grubu dışında olma olasılığı artacaktır. Bu kötü yıllarda ücretlerin düşürülme olasılığı artacaktır. Fakat aynı zamanda ters yönde işleyen ikinci bir etki olacaktır. Eğer istihdam düşerse, düşüş uzun bir süre devam edecektir. Bu durumda içerdekiler, daha önceki meslektaşlarını tamamen göz ardı ederek, küçük bir grup olarak daha yüksek ücret pazarlığına girişeceklerdir⁵³⁰. Yüksek ücret karşılığında daha fazla çalışacaklarını söyleyerek de dışardakilerin yeniden işe alınmasını istemeyebilirler.

iii) Zımni Sözleşmeler (Implicit Contracts) : Zımni emek sözleşmeleri, ücretlerin kısa dönemde inelastik olmasına yol açar. Emek maliyetleri, ortalama olarak toplam üretim maliyetlerinin yaklaşık olarak % 75'ini oluşturur⁵³¹. 1970'lerin başından itibaren gelişmeye başlayan zımni sözleşme kuramı ile ilgili ilk fikirler Azariadis, Bailly ve Gordon tarafından ileri sürülmüştür⁵³². Bu kuramda, çalışanların riski sevmedikleri, işverenlerin ise riske duyarlı oldukları varsayımı vardır. Bu şartlar altında ücret oranı emek için yalnızca standart bir düzenlemeyi içermekle kalmayabilir. Bunun yanında özellikle çalışanların risklerini diğer şekillerde azaltabildikleri mali piyasalara girmemeleri halinde gelir değişikliği riskine karşı bir sigorta şekli olarak da ortaya çıkabilir. Firmalar, şoklar karşısında bile, riski sevmeyen çalışanları gelirdeki dalgalanmalardan koruyabilmek için reel ücretleri sabit tutmayı kabul edebilirler. Bu kabul, resmi olarak ücret sözleşmelerine konabilir ya da resmi olarak görüşülmüş ücret ayarlamalarının yokluğu halinde bile firmanın ücret düzenleme davranışına tamamen yansıtılabilir⁵³³.

⁵³⁰ Cengiz Bahçekapılı, "Yeni Keynezyen Okul", a.g.m., ss.53-54.

⁵³¹ Thomas E. Hall, a.g.e., s.115.

⁵³² J.D Sachs.-F.Larrain, a.g.e., ss.538-539.

⁵³³ J.D Sachs.-F.Larrain, a.g.e., s.538.

Kuramın temelleri iki unsur içermektedir: açıkça belirlenen ücret ve olası gizlice (zımni) belirlenen istihdam ile ilgili anlaşma. İstihdam ile ilgili zımni anlaşmaya göre, kötü ekonomik koşulların olduğu ve bunların firmayı etkilediği dönemlerde işveren anlaşılan oranlarda işçi çıkartabilecektir. Eğer işçiler riski sevmiyorlarsa ve işten çıkartıldıklarında çok düşük düzeyde işsizlik sigortası maaşı alacaklarsa, ekonominin ya/ya da firmanın iyi ve kötü dönemlerde işten çıkarılmamak için en iyi hizmeti vereceklerdir⁵³⁴. Örneğin negatif arz şoku (ithal edilen petrolün fiyatındaki artış) yaşayan bir ekonomiyi düşünülürse, normal olarak denge reel ücretler petrol fiyatları ile birlikte dalgalanacaktır. Petrol fiyatlarının yükselmesi halinde reel ücretler genellikle düşer. Ancak firmalar bir işveren olduğu kadar bir sigortacı gibi de hareket etmesi halinde, firma, petroldeki fiyat dalgalanmaları karşısında çalışanlarının ücretlerini sabit tutabilmek için tamamen ve kesin olarak çalışanlar ile anlaşmaya varabilir⁵³⁵. Böylece çalışanlar, çalıştıkları süre için temiz piyasa oranının üzerinde reel ücret elde ederler. Bu yaklaşımda ücretin işlevi, arz ve talebi denkleştirmekten daha çok ücretliler için adeta bir sigorta olmasıdır. Sonuçta bu kurama göre, firmalar toplam talep değişirken ücret tarifelerini değiştirmezler, üretim ve istihdam değişirken ücretler sabit kalır.

iv) *Nispi Ücretler*: Çalışanlar nominal ücret değişmelerine, farklı çalışan grupları arasındaki nispi konumlarını bozduğu için direnç gösterirler. Böylece bir süre nispi ücretlerde değişme olmaz⁵³⁶.

v) *İşlem Maliyetleri ve Aynı Güçle Karşı Koyma*: Ücretlerin bir süre yapışkan olmasının nedenlerinden birisi de ücretlerin değiştirilmesinin maliyetli oluşudur. Bu olguya işlem maliyeti kuramı denir.

Hem işverenler hem çalışanlar açısından ücretlerin ekonomik koşullardaki gelişmelere göre bugün gözden geçirilmesi bir korkulu rüya olabilir. Çünkü mevcut ekonomik koşullar çerçevesinde imzalanan bir sözleşmeden geri dönülmesi çok zordur. Bu nedenle bir yandan işverenler öte yandan çalışanlar kendileri açısından en uygun zamanı kollarlar. Böylece her iki taraf hiçbir şey yapmama eğilimi içinde olabilir⁵³⁷.

⁵³⁴ Cengiz Bahçekapılı, "Yeni Keynezyen Okul", a.g.m., s.49.

⁵³⁵ J.D Sachs.-F.Larrain, a.g.e., ss.538-539.

⁵³⁶ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., ss.321-322.

⁵³⁷ İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri*, a.g.e., s.322.

vi) *Uzun Vadeli Emek Sözleşmeleri ve Eksik Endeksleme:* Çalışanlarla işverenler arasında yapılan sözleşmeler, kurumsal olarak belli bir süre ücretlerin değişmemesine neden olmaktadır. Böylece nominal ücretler hızla değişen çıktı fiyatlarına ayarlanamamaktadırlar.

Bir ekonomide çalışanların bir kısmı sendikalı bir kısmı sendikasızdır. Sendikalı olmayanların ücretleri sendikalılarkine göre daha esnektir. Sendikasız firmalar çalışanlarının firmalarını terk edip sendikalı bir firmaya geçmesini arzulamazlar. Bu nedenle sendikasız firmalar da sendikalı firmalara benzer bir ücret ödemek isterler. Dolayısıyla sendikasız ücretler de belli bir ölçüde yapışkandır.

Toplu ücret sözleşmeleri olmazsa her gün değişebilecek nominal ücret oranları, bu sözleşmelerle belirlendiği durumda da tam olarak yapışkan ya da sabit değildir. Ücretler sık sık olmamakla birlikte⁵³⁸ yeni sözleşmelerle değişir. Ücretlerin öngörüşmelerle değişimleri iki tiptir. Birincisi, uzun süreli sözleşmelerde ücretlerin her yıl değişmesi programlanabilir. İkincisi, gelecekteki enflasyon oranına göre önceden bir yaşam maliyeti düzeyi belirlenebilir. Bu belirlemede çalışanlara enflasyona karşı ya tam koruma ya da yarım koruma getirilebilir. Burada amaç işçilerin reel ücretlerini enflasyon karşısında korumaktır.

Sözleşmeler 1-3 yıllığına imzalanmaktadır. Ülkemizde ise genellikle 2 yıl için yapılırlar. Bir yıllık sözleşmenin süresi aynı anda dolmaktadır. Böylece A ülkesi, nominal ücret oranını değişen makroekonomik koşullara anında uyarlamaktadır. Bu sistem toplam arz eğrisinin toplam talep eğrisindeki kaymalardan hemen sonra ve aynı oranda kaymasına izin vermekte ve toplam talep eğrisindeki kaymaların neden olduğu konjonktür dalgalanmalarının süresinin ve boyutunun küçültülmesine olanak vermektedir. Oysa sözleşmelerin ayrı ayrı zamanlarda düzenlendiği B ülkesinde hızlı ayarlanma durumu olanaklı değildir. Ücretler yavaşça ve uzun aralıklarla ayarlanır⁵³⁹. Bu ülkede, tüm anlaşmalar aynı anda sona ermez. Aynı dönemde toplam talepte değişiklik yaşandıkça, yalnızca o dönemde anlaşmaları sona ermiş olan işçilerin ücretleri etkilenebilir. Bunu izleyen yıl, daha sonraki üç yıllık anlaşmaların yeniden düzenlenmesi halinde o yıl anlaşmaları sona eren işçilerin ücretleri etkilenecektir ve aynı süreç, bir başka üç yıllık anlaşmanın düzenlendiği takip eden yıl ortaya çıkacaktır. Bu şekilde ücretlerin ve dolayısıyla

⁵³⁸ Rudrigger Dornbush-Stanley Fischer, a.g.e., s.699.

⁵³⁹ İlker Parasız, *Makro Ekonomi: Teori ve Politika*, a.g.e., s.256.

fiyatların toplam talepteki değişikliklere tamamen uyum sağlaması en azından üç yıl atacaktır⁵⁴⁰. Böyle bir durum bir çok firmanın marjinal maliyet eğrisini yapışkan yapmaktadır.

3.2.1.1.2. Fiyatların Yapışkan Olmasının Nedenleri

Keynezyen görüşe sempati duyan bazı iktisatçıların konjonktürel dalgalanmaların nedeninin toplam talepteki dalgalanmaların olabileceğini söylemeleri dikkatlerin mal piyasasındaki nominal yapışkanlıklar üzerinde yoğunlaşmasına neden oldu. 1980'lerin ortalarında geliştirilen yeni kuramlar nominal fiyat yapışkanlığını sağlam mikro temellere oturtmaya çalışmaktadır. Özellikle eksik rekabet koşullarında çalışan bir firmanın karı fiyatını değiştirdiği zaman önemli bir miktarda değişecektir. Fiyat ayarlamalarında gözlenen çok küçük maliyetlerin bile varlığı önemli nominal fiyat yapışkanlıklarına neden olabilir. Bu duruma, Akerlof, Yellen, Mankiw ve Rotemberg tarafından ayrı ayrı saptandığından PYAM bakışı ya da yaklaşımı da denilmektedir⁵⁴¹.

i) Menü Maliyetleri Kuramı: Mal piyasalarının klasik ve neoklasiklerin öngördüğü gibi, fiyat değişimleri karşısında hemen temizlenmediğini belirten Yeni Keynezyenler, bunun nedeni olarak da fiyat yapışkanlığının açıklanmasında klasiklerin göz önüne almadıkları, fiyat ayarlama maliyetleri adı altında yeni bir maliyet kalemine dikkatleri toplamıştır. Buna menü maliyetleri denmesinin nedeni, fiyat ayarlama maliyetlerinin lokantalarda menü fiyatlarının değişiminin tüketiciye yansıtılıp yansıtılmamasının, hazırlanacak yeni fiyat listesinin maliyetine (örneğin, fiyat kataloglarının yeniden basımı, tüketicilerle yapılan satış sözleşmeleri, tüketicilerin, müşterilerin, çalışanların yapılan değişiklikler konusunda bilgilendirilmesi için yapılacak harcamalar gibi) bağlı olarak belirlenmesinde çok güzel ortaya konmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun yalnızca lokantalarda değil, bütün piyasalarda geçerli olması fiyatların esnekliğini azaltmakta, fiyat değişimlerine piyasaların anında ayak uydurmasını önlemektedir. Menü maliyetlerinin küçük olması bunların iktisadi dalgalanmaların anlaşılmasına katkıda bulunmayacakları biçiminde yorumlanamaz⁵⁴². PYAM yaklaşımı da denen bu kuram, küçük olmakla beraber, bu tip maliyetlerin eksik rekabet ortamında çok büyük olumsuzluklar doğurabileceği noktasından hareket etmektedir. Küçük menü maliyetlerinin nasıl büyük

⁵⁴⁰ Thomas E. Hall, a.g.e., s.116.

⁵⁴¹ B. Snowdon-H. Vane-P. Wynarczyk, a.g.e., s.248.; İlker Parasız, *Makro Ekonomi: Teori ve Politika*, a.g.e., s.440.

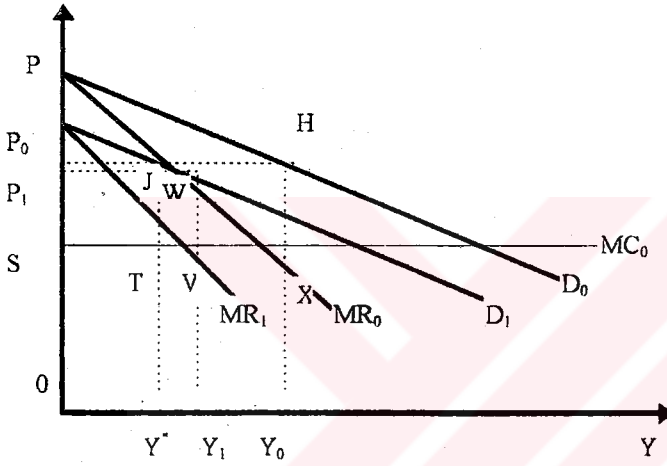
⁵⁴² Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, a.g.e., s.49.

makroekonomik dalgalanmalar yarattığını ortaya koymak için eksik rekabet şartlarında çalışan bir firma örnek alınacaktır.

Şekil 18'te bu tür bir firma ile konu açıklanmaya çalışılacaktır. Yatay eksen üretim (Y), dikey (P) yer almaktadır. D eğrisi monopolcü firmanın talebini, (MC) marjinal maliyet, (MR) marjinal gelir eğrisini göstermektedir.

Şekil 18 : Monopolcü Rekabette

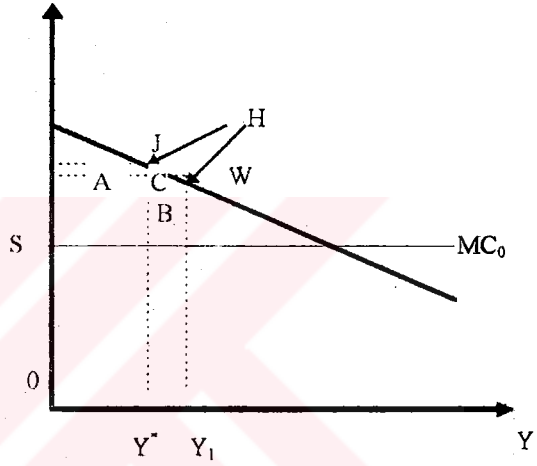
Fiyat Ayarlaması

Kaynak : B Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e, s.298.

Şekil 19 : Menü Maliyetleri

Fiyat Ayarlaması

Kaynak : B Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk, a.g.e, s.299.

Toplam talepte bir azalma durumu dikkate alınır, bu durumda firmanın talep eğrisi sola kayacaktır. Talep eğrisinin sola kayması (D_0 'dan D_1 'e) firmanın karlarını önemli ölçüde azaltacaktır. Bununla birlikte yeni talep eğrisi karşısında firma fiyatını değiştirerek az da olsa kazançlı çıkabilir. Ancak firma talep eğrisinin kaymamasın tercih edecektir. Yeni durumda firma yeni talep eğrisi üzerinde belli bir noktayı seçecektir. Talepte düşüş olmadan önce karı maksimize eden fiyat ve üretim miktarı MC_0 , MR_0 'a X noktasında eşit olduğundan P_0 ve Y_0 'dır. Öte yandan basitlik amacıyla marjinal maliyetin belli bir aralıkta değişmediği varsayılacaktır. Talepteki düşüş karşısında firmanın karlarında önemli bir düşme olacaktır. Talepteki düşüşten önceki kar, Şekil 18 de SP_0HX alanıyla gösterilmiştir. Eğer talepteki düşüşün karşısında firma başlangıçta fiyatını düşürmezse kar SP_0JT de gösterilen alana gerileyecektir. Firma fiyat koyucu olduğu için, D_1 yeni talep eğrisi üzerinde W noktası tarafından gösterilen karı maksimize eden yeni noktaya fiyatı düşürüp düşürmeyeceğine karar verecektir. Karı maksimize eden yeni üretim

miktarı düzeyini $MR_1=MC_0$ olduğu yer belirlemektedir. Y_1 üretim düzeyinde firma SP_1WV kadar kar elde edecektir. Eğer fiyatın değiştirilmesi sırasında bir ayarlanma maliyeti yoksa, karını maksimize eden firma fiyatını P_0 'dan P_1 'e düşürecek. Bununla birlikte bir firma önemli bir Z menü maliyetiyle karşılaşrsa fiyatını P_0 'da bırakmaya karar verebilir. Yani firma H noktasından J noktasına hareket edebilir. Şekil 19, firmanın kararlarının sonuçlarını göstermektedir. Firma fiyatını P_0 'dan P_1 'e düşürerek karını $B-A$ kadar arttıracaktır. Eğer $Z > B-A$ ise, karını maksimize etmek isteyen firma fiyatını düşürmek istemeyecektir. Toplumun Y_1 yerine Y^* üretmesinden dolayı toplumun kaybı toplam artık kaybını temsil eden $B+C$ 'dir. Eğer talepteki bir düşüş sonucu $B+C > Z > B-A$ ise firma fiyatını düşürmeyecektir⁵⁴³.

ii) Eşgüdüm ve Çoklu Denge Modelleri : Eksik rekabet ortamında firmanın karı, bu piyasada faaliyet gösteren diğer firmaların politikalarından etkilenmektedir. Bu nedenle bir firma diğer firmaların olası davranışlarını kestirmek zorundadırlar. Bu aşamada diğer firmaların davranışlarına ilişkin öngörüler, firma dengesinin niteliğini belirleyecektir⁵⁴⁴. Örneğin bir firma, fiyatında bir indirim yaparsa, piyasa payında ve karlarında büyük bir artış sağlayabilir. Bu durumda diğer firmalar da fiyat indirimine gidebilirler. Böylece ortaya çıkabilecek bir fiyat savaşının firmanın karların arttırması bir yana azaltması söz konusu olabilir. Aynı mantıkla, firmalar maliyetlerinde küçük bir artış bile olsa fiyatlarını arttırma girişiminde bulunmayabilirler. Eğer bir firma fiyatını arttırırsa ancak, diğer firmalar fiyatlarını arttırmazsa, önemli ölçüde piyasa payı kaybıyla karşılaşır. Tüm firmalar bu durumu bildikleri için, hiçbir firma fiyatını arttırma girişiminde bulunmayabilir⁵⁴⁵.

iii) Girdi Çıktı Tablosu: Girdi çıktı tablosu yaklaşımı hem nominal hem de nispi fiyatların yapışkan olabileceğini ortaya koymaktadır. Girdi çıktı tablosu ekonomideki tüm çalışanların ve firmaların üretim ve fiyat kararlarını hesaba katmaktadır. Arthur Okun'a göre bir firmanın alıcısı (hanehalkı ya da firma) başka bir firmadan alış veriş yapmak isterse belli bir maliyetle karşılaşacaktır. İşte bu maliyet söz konusu firmanın fiyatı oransal olarak daha yüksek bile olsa, alıcıların yine de o firmadan alış veriş yapmaya devam etmelerine neden olmaktadır. Bu şekilde alıcıları olan firmalar oldukça uzun bir süre ürünlerinin fiyatlarını diğer firmalara göre

⁵⁴³ B. Snowdon-H. Vane-P. Wyrarczyk, a.g.e., ss.297-301.; İlker Parasız, **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, a.g.e., ss.440-441.

⁵⁴⁴ A. Koutsoyiannis, a.g.e., ss.253-278.

⁵⁴⁵ İlker Parasız, **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, a.g.e., s.323.

sabit tutabilmektedir⁵⁴⁶. Eğer tüm firmalar bu şekilde davranırsa, hem nominal hem de nispi fiyatlar yapışkan olarak kalacaktır.

3.2.1.2. Yeni Keynezyen Konjonktür Kuramı

Yeni Keynezyen modelin en önemli katkılarından biri, değişken toplam talep ve arzın konjonktürün önemli belirleyicisi olduğuna ilişkin öngörüdür. Toplam talepteki istikrarsızlık, konjonktür hareketine yol açar, çünkü, kısa dönemde ücretlerin ve fiyatların yapışkan olduğu varsayılır. Toplam arzın etkileri ise, klasik modelin de önerdiği nedenlerle konjonktürel harekete yol açar. Emek piyasasında ya/ya da üretim fonksiyonundaki reel değişiklikler, firmaların veri fiyat düzeyinde gerçekleştirilmeye istekli oldukları üretim miktarını değiştirir⁵⁴⁷.

i) Toplam Talep: Yeni Keynezyen yaklaşım içinde konjonktürel dalgalanmalarla ilgili olarak iki görüş vardır. İlki, nominal yapışkanlıkların önemi üzerinde durmaktadır. İkinci yaklaşım Keynes ve Tobin'i izleyerek ücret ve fiyat esnekliğinin potansiyel istikrar bozucu etkisini analiz etmektedir⁵⁴⁸. Burada açıklamalar, daha çok kabul gördüğü için ilk yaklaşım çerçevesinde yapılacaktır.

Toplam talep istikrarsızlığı açısından, Yeni Keynezyen model, eski keynezyen model ile oldukça benzer özellikler taşımaktadır. Her ikisi de düzensiz özel tüketim ve yatırım harcaması beklentilerinin, toplam talep istikrarsızlığının temel kaynakları olduğunu savunmaktadırlar. Yeni keynezyen model ayrıca değişken para talebi üzerinde durmakta ve eski modelden önemli bir farklılık oluşturacak şekilde, parasal istikrarsızlığın da ekonomik istikrarsızlığın kaynaklarından biri olduğunu savunmaktadırlar.

Talep koşullarına bağlı olarak ve bu arada talep yönetimi politikaları ile, Yeni Keynezyen arz koşulları geçerli olduğunda, ekonominin istihdam ve hasılasının tam istihdam düzeyinin üstüne çıkması/çıkarılması olanaklıdır. Bu istihdam düzeyinde, daha önce incelenen Yeni Klasik yaklaşımının öngördüğünün aksine, yalnızca beklenmeyen talep artışlarında ve geçici sürelerle değil, beklenen talep artışlarında ve daha uzun sürelerle de kalmabilecektir. Bunun nedeni, yukarıdaki bölümlerde de açıklanmaya çalışıldığı gibi, emek sözleşmelerinin uzunluğuna ve

⁵⁴⁶ İlker Parasız, *İktisadi Analiz 2*, a.g.e., s.540.

⁵⁴⁷ Thomas E. Hall, a.g.e., s.114.

⁵⁴⁸ İlker Parasız, *Makro Ekonomi: Teori ve Politika*, a.g.e., s.253.

değişik tarihlerde yapılmasına da bağlı olarak, nominal ücretlerin değişik koşullara hızla uyum sağlayamaması oluşturmaktadır. Yeni Keynezyen yaklaşım çerçevesinde emek piyasasının işleyişi, nominal ücretin belirlenen düzeyde yapışkan olduğu ve bu ücret düzeyi sözleşmelerle bir kez belirlendikten sonra, ne kadar talep ediliyorsa o miktarda emek arz edildiği (yani istihdam düzeyinin emek talebi tarafından belirlendiği) varsayımı yapılmaktadır⁵⁴⁹. Yeni koşullara nominal ücret ayarlaması ile değil, istihdam düzeyinin değişmesiyle uyum sağlanacaktır.

Eğer ekonomide toplam talepte bir artış yaşanıyorsa, örneğin bir maliye politikası izlenmişse (bekleniyor bile olsa), ilk tepki, hem fiyatlarda hem de üretimde artış şeklinde ortaya çıkacaktır⁵⁵⁰. Fakat fiyatların yükselmesi nominal para arzı sabit iken reel para arzını azaltacağından faiz oranları yükselecektir. Böyle bir durumda, faiz oranı yüksekliği nedeniyle yatırım harcamaları azaldığı için üretim artışı kısmen sınırlanacaktır. Fakat istihdam ve hasıla üzerinde, yine de, önemli bir etki ortaya çıkacaktır. Çünkü, Yeni Keynezyenlerin öngördüğü AS eğrisi oldukça esnek bir görünüm taşımaktadır. Bu da P yükselmesinin ve bu durumun reel para arzı üzerindeki etkisinin sınırlı kalmasına yol açmaktadır⁵⁵¹. Fiyat düzeyindeki artış, emek sözleşmeleriyle belirlenen nominal ücret düzeyi geçerli iken, firmaların daha fazla emek istihdam etmelerini ve daha fazla üretimde bulunmalarını sağlayacak şekilde reel ücretleri düşürür. Bu yüzden ekonomi, kısa dönemli toplam arz eğrisinin yukarı doğru eğimli boyunca hareket ettikçe hem fiyatlar hem de üretim artar. Zaman içinde, yapılacak yeni sözleşmelerde fiyat yükselişi nominal ücret düzeyinin de daha yüksek düzeylerde belirlenmesine yol açabilecek ve böylece AS eğrisi de sola kayabilecektir. Ama bu yaklaşım çerçevesinde bu durum hızla gerçekleşmeyecek ve dalgalanma uzun sürebilecektir. Yeni Keynezyen model; uzun dönemde tüm anlaşmaların yeniden düzenlenebildiğini ve böylece fiyatların ve ücretlerin tamamen esnek olduğunu varsayar⁵⁵². Zaman içinde anlaşmalar yeniden düzenlenir ve tüm anlaşmalar arz ve talep şartlarını tamamen yansıtır. Uzun dönemde tamamen esnek olan ücretler ve fiyatlar, fiyatların ve ücretlerin toplam talepteki değişiklikleri tamamen yansıttığını ve böylece üretimin doğal oranına döndüğünü ifade etmektedir.

ii) Arz Şokları: 1930'lerden 1970'lerin ortalarına kadar makroekonomistler, toplam talep istikrarsızlığı üzerinde önemle durmuşlardır. Kısmen gıda ve petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan 1973-1975 durgunluğu önemli bir olaydır. Çünkü, makroekonomistlerin toplam

⁵⁴⁹ Nevzat Güran, a.g.e., s.212,229.

⁵⁵⁰ Thomas E. Hall, a.g.e., s.115.

⁵⁵¹ Nevzat Güran, a.g.e., s.230.

arzdaki değişiklikleri konjonktür hareketlerinin önemli bir nedeni saymalarına yol açmıştır. Yeni Keynezyen model, makroekonomik modelde arz yönlü etkileri birleştirmede başı çeken bir görüş olmuştur. Burada modelin bu yönü ile ilgili tartışmamız oldukça kısa olarak ele alınmıştır. Çünkü bu konu RKK kuramı başlığı altında bir önceki bölümde incelenmiştir.

Arz şoklarının negatif ya da pozitif olabileceği daha önce ifade edilmişti. Petrol ve gıda fiyatlarındaki artış gibi bir negatif arz şoku, hemen hemen tüm firmalar için marjinal üretim maliyetlerini arttırır. Çünkü tarım ve petrol ürünleri, pek çok üretim süreci için önemli girdilerdir. Bu girdileri kullanan firmaları, girdi fiyatlarının artması, marjinal maliyet eğrilerinin sola kayması yoluyla etkiler. Kısa ve uzun dönem toplam arz eğrileri, mevcut fiyatlarda daha az üretime yol açacak şekilde sola kayar. Toplam talep artışı sabit varsayıldığında, negatif arz şoku, yüksek enflasyon ile birlikte üretimde bir azalmaya yol açar.

Nominal ücretler yapışkan varsayıldığında, fiyatlardaki artış reel ücretleri düşürür. Emek sahipleri kararsızlık içindedirler. Reel ücretleri düşmüştür, hatta, daha yüksek nominal ücret talep ettikleri takdirde üretimde daha fazla azalış ve fiyatlarda artış ortaya çıkacaktır⁵⁵³. Ücretlerin geçinme endeksindeki değişmelere bağlanması, ekonominin, arz şokunun etkilerinden korunmasına engel olamamaktadır. Ücretlerin endekslediği ekonomide, üretimdeki ve fiyatlardaki değişme, endekslenmemiş bir ekonomiden daha fazla olacaktır. Endekslenmiş bir ekonomi talep şoklarından tecrit edilmekle birlikte arz şoklarına daha duyarlı hale gelmektedir. Çünkü, talep şoku bir nominal şoktur. Dolayısıyla da reel ücret düzeyini etkilememektedir. Buna karşılık arz şoku reel bir şoktur. Arz şoku tam istihdam dengesine ulaşılması için reel ücrette bir değişmeyi gerektirir. Endeksleme, reel ücreti saptadığı için, şokun üretim ve istihdam üzerindeki etkisinin küçültülmesi yönündeki ayarlamayı engellemektedir⁵⁵⁴.

Pozitif bir arz şoku, kısa dönem ve uzun dönem toplam arz eğrilerini sağa kaydırır. Ücretler artar ve söz konusu toplam talep artış düzeyinde daha hızlı ekonomik büyüme ve daha düşük enflasyon ortaya çıkar.

⁵⁵² Thomas E. Hall, a.g.e., ss. 115-116.

⁵⁵³ Thomas E. Hall, a.g.e., s.116.

⁵⁵⁴ İlker Parasız, **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, a.g.e., ss.373-379.

3.3 KONJONKTÜR KURAMLARINA İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Konjonktür kuramlarının aşağıda belirtilen sorulara verdikleri yanıtlara göre değerlendirme yapılabilir.

Piyasalar sürekli olarak temizlenir mi? Diğer bir ifadeyle ücretler ve fiyatlar tamamen esnek midir?

Eksik bilgi önemli midir?

İnsanlar bilgi problemleri ile rasyonel olarak ilgilenirler mi?

Aşağıdaki tablo, her yanıt bileşiminin farklı konjonktür kuramı ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Tablo: 1

Alternatif Konjonktür Kuramları Şeması

<i>Piyasalar Sürekli Olarak Temizlenir mi?</i>	<i>Eksik Bilgi Önemli midir?</i>	<i>Bireyler ve Firmalar Eksik Bilgi İle Rasyonel Olarak İlgilenirler mi?</i>	<i>Kuramın Adı</i>
Hayır	Hayır	(Belirli değil)	<i>Eski Keynezyenler</i>
Hayır	Evet	Hayır	<i>Keynes</i>
Hayır	Evet	Evet	<i>Yeni Keynezyenler</i>
Evet	Hayır	(Belirli değil)	<i>Reel Konjonktür Kuramı</i>
Evet	Evet	Hayır	<i>Parasalcılar</i>
Evet	Evet	Evet	<i>Yeni Klasikler</i>

Kaynak. Steven L. Green, a.g.e., s.471.

Tablo'da Eski Keynezyen kuram ile Keynes'in kendi kuramı arasında ayırım yapılmıştır. Keynes, belirsizliği ve sonuçta yatırımcıların gelecek hakkında iyimser ya da kötümser olmaları, Keynes'in ifadeleriyle hayvani güdüler (animal spirits) de konjonktür hareketinin temel kaynağı olarak vurgulamaktadır. Bununla birlikte Keynezyen iktisatçılar, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda modelde belirsizliğin rolünü vurgulamamışlar, bunun yerine toplam talebin istikrara kavuşturulmasında kamu politikasının rolü üzerinde odaklanmışlardır. Yeni Keynezyen kuram, temizlenmeyen piyasa (non-market clearing assumption) varsayımlarıyla modelde açıkça

modellerde belirsizliği vurgulamışlardır. Fakat, tüketicilerin, çalışanların ve firmaların bilgi zorlukları ile rasyonel olarak ilgilendikleri varsayılmaktadır.

1960'ların sonlarında Friedman ve Phelps tarafından geliştirilen Parasalcı model, sürekli piyasa temizlenmesini ve eksik bilgiyi varsaymış, ancak çalışanların (toplam fiyat düzeyi hakkında eksik bilgiye sahip olan) beklentilerini uyumlaştırarak belirledikleri önerisini ortaya atmıştır. Yeni Klasik model, uyarlamalı beklentiler varsayımını rasyonel beklentiler ile değiştirmiştir⁵⁵⁵. Eksik bilgi varsayımları; sürekli piyasaların temizlendiği bir modelde, toplam talepteki dalgalanmalara dayanan konjonktür hareketlerine yönelik uygun bir açıklamayı beraberinde getirmediğinden RKK modeli eksik bilgi varsayımını göz ardı etmiş, yine piyasaların sürekli temizlendiğini varsayan alternatif bir konjonktür kuramı geliştirmişlerdir⁵⁵⁶. Konjonktürel dalgalanmaların nedeni olarak da toplam arza yönelik şoklar üzerinde durmuşlardır.

1990'ların başlarında makroekonomik düşüncenin en etkili iki okulu Yeni Keynezyen ile RKK okullarıdır. Her iki okula bağlı iktisatçılar da, iyi bir konjonktür kuramının konjonktürün kalıplaşmış gerçeklerinin nedenini, tüketicilerin, işçilerin ve firmaların rasyonel tercihleri ile uygun olarak açıklaması gerektiği görüşünde birleşmektedir. İki okul, bu uygunluğa ulaşmayı sağlayan yöntem açısından farklılaşmaktadır. RKK, göreceli olarak basit mikroekonomik model ile başlamakta ve konjonktür hareketini, tüketicilerin, firmaların ve çalışanların arz şoklarına karşı gösterdikleri rasyonel tepkilerin sonucu şeklinde açıklamaktadırlar. Yeni Keynezyen kuramlar ise konjonktür hareketini, toplam talepteki istikrarsızlığın sonucu şeklinde açıklamakta ve neoklasik mikroekonomiden daha geniş bir piyasa süreci görüşü ortaya koyma yoluyla üretim üzerinde toplam talebin etkisi kanıtlanmaktadır.

Hem RKK hem de Yeni Keynezyen modeller, konjonktürün başlıca kalıplaşmış gerçeklerini akla yatkın bir şekilde açıklamaktadırlar. Yeni Keynezyen eleştirmenler, Reel Konjonktür kuramcılarının makroekonomik istikrarsızlığa yol açan arz şoklarına neden olan gerçek dünya olaylarını açıklayamadıklarını iddia ederler. Reel Konjonktür eleştirmenleri ise Yeni Keynezyenlerin piyasa süreci ile ilgili varsayımlarının keyfi olduğunu iddia ederler. Bununla birlikte konjonktür hareketinin bu iki rakip kuramının esasen birbirine zıt oldukları sonucuna varmak yanlış olur. Çünkü, kuramların her ikisinin de amaçları benzerdir: makroekonomi ile mikroekonomiyi birleştirecek şekilde konjonktürün kalıplaşmış gerçeklerinin nedenlerini açıklamak⁵⁵⁷.

⁵⁵⁵ Steven L.Green, a.g.e., ss.471-472.

⁵⁵⁶ R.E.Hall-J.B.Taylor-J.Rudin, a.g.e., s.410

⁵⁵⁷ Steven L.Green, a.g.e., s.472

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KONJONKTÜREL DURUM ANALİZİ

VE

FİYATLARIN KONJONKTÜREL DAVRANIŞINA İLİŞKİN BİR UYGULAMA

4.1. KONJONKTÜREL DURUM ANALİZİ VE BURNS-MITCHELL YÖNTEMİ

Konjonktürel dalgalanmaların kesin tarihlerini saptamak güçlükler gösterse bile, konjonktürel dalga uzunluğunun 2 ile 10-12 yıl arasında değişeceği ve konjonktürel dalgalanmaların yinelenen olduğu, fakat periyodik olmadığı daha önce ifade edilmişti. Aynı zamanda süre ve şiddet bakımından farklı özellikler göstermektedir. İktisatçılar, konjonktürün genişleme ya da daralma aşamalarının şiddetini ve uzunluğunu saptamak yerine, yaşanmış konjonktür aşamalarında, iki ya da daha çok ekonomik değişkenin öngörülebilecek bir şekilde birlikte hareket etme eğilimini aramaktadırlar. Bir başka deyişle, belirli makroekonomik değişkenlerin birlikte hareket (co-movement) modelini aramaktadırlar. Kısaca, değişkenlerin tipik (alışılmış olan) birlikte hareketini açıklayabilmek, konjonktörü açıklayabilmenin ön koşuludur*.

4.1.1. Burns-Mitchell Yöntemi

ABD ekonomisinde konjonktürle ilgili ilk ampirik çalışma Wesley Clair Mitchell tarafından yapıldı. Arthur Burns'un de yardımıyla konjonktürü ölçmek için bir yöntem geliştirdi. Kendisinin kurduğu NBER (National Bureau of Economic Research)'in** bir çok çalışmasında da kullandığı için bu yöntem Burns ve Mitchell yöntemi olarak değil de NBER yöntemi olarak da bilinmekte ve kullanılmaktadır⁵⁵⁸. *Measuring Business Cycles* adlı çalışmalarıyla açıkladıkları bu yöntem, değişkenlerin görülebilen basit ilişkileri ortaya çıkarıp tipik konjonktürel davranışını gösterdikten sonra, analizin diğer aşamalarında bu değişkenin diğer değişkenlerle ilişkisini test etmede ekonometrik regresyon ve korelasyon tekniklerine başvurmaktadır.

* Birlikte hareket ile ilgili daha geniş bilgi için bkz Haluk Cillov, *Tatbiki İstatistikler*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968, s.140 vd.

** 1920'de, kar amacı olmayan bir kuruluş olarak W.C.Mitchell tarafından kurulan NBER'in amacı

"araştırmak ve önemli ekonomik olayları ve bilimsel, tarafsız bir şekilde yorumlarını kamuoyuna sunmak"tır

⁵⁵⁸ Howard J. Sherman, *The Business Cycle, Growth and Crisis Under Capitalism*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1991, s.7.

Bu çalışmalarda ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın tarihi kayıtlarından alınabilecek tüm veriler toplanmış, konjonktürün dip ve doruk noktaları gösterilmiştir. Konjonktürün dip ve doruk tarihlerini ifade etmek için de "referans tarihleri" (referans dates) terimi kullanılmıştır⁵⁵⁹. Daha sonra da çok sayıda ekonomik değişken üzerinde çalışma yapılmış ve bu değişkenlerin konjonktür devresi boyunca ne tür davranış gösterecekleri araştırılmıştır. Burns ve Mitchell, herhangi bir ekonomik değişken serisinin dip ve doruk noktasını (kendi özel devrelerini) ifade etmek için o serinin "spesifik devre" (specific cycle) si terimini kullanmışlardır. Onlara göre, her bir ekonomik değişkenin spesifik devresinin, ülke (Burns ve Mitchell genelde ABD ekonomisi üzerinde çalışma yaptılar) ekonomisinin tüm sektörleri için ortalama bir konjonktür devresi⁵⁶⁰ olan "referans devre"si (reference cycle) ile karşılaştırmasının yapılması gerekmektedir. Çünkü bir ülkedeki ekonomik durumu herhangi bir ekonomik değişkenin serisinin spesifik devresi yardımıyla değerlendirmek sağlıklı sonuçlar vermeyebilir⁵⁶¹. Bu nedenle bütün zaman serilerindeki dalgalanmaları yansıtacak şekilde tek bir referans devresi düzenleyerek* bu serideki dalgalanmalarla diğerleri arasındaki ilişki incelenmelidir⁵⁶².

⁵⁵⁹ Steven L. Green, a.g.e., s.345.

⁵⁶⁰ Howard J. Sherman, a.g.e., s.10.

⁵⁶¹ Zafer Yükseler, *Ekonomik Konjonktürün Değerlendirilmesi ve Karşılaşılan Sorunlar*, DPT Yayınları, Ankara, 1994, s.6.

*Referans serisi oluşturmada birçok yöntem vardır:

- Tek Gösterge Yöntemi:** Referans serisi oluşturmada birçok göstergiyi birleştirmek yerine, tek bir gösterge kullanmak yönünde eğilimler vardır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve ABD'de bazı kuruluşlar, referans seri olarak sanayi üretim endeksini kullanmaktadırlar. Bir ülke ekonomisinin genel durumunu en geniş anlamda yansıtan göstergelerin başında GSYİH gelmektedir. Fakat günümüzde, gelişmiş ekonomilerde içinde, birçok ülkede aylık GSYİH rakamları elde etmek olanaksızdır. Bu durumda GSYİH 'da gözlenen değişimleri en anlamlı ve doğru biçimde yansıtacak ve aylık bazda izlenmesi olanaklı göstergelerin kullanılması zorunludur. Bu göstergelerin başında sanayi üretim endeksi gelmektedir. Sanayi üretimi ekonominin dalgalanmaya en açık olan kısmını oluşturmaktadır. Ek olarak, birçok ülkede GSYİH ile sanayi üretimi arasında çok yakın bir ilişki gözlenmektedir. Sanayi üretim endeksinden elde edilen dönme noktaları ile çok sayıda göstergiyi içeren bileşik endeks ya da yayılım endeksi kullanılarak elde edilen konjonktür devreleri arasında yakın bir ilişki gözlenmektedir. Bu nedenle, sanayi üretim endeksinin referans tarihlerini belirlemede kullanılmasında ciddi sakıncalar olmadığı söylenmektedir. Bununla birlikte, ekonomik yapıda tarım ve hizmetler azımsanmayacak bir ağırlığa sahipse (Türkiye gibi) sanayi üretim endeksi tek başına ekonomik konjonktürdeki değişimi yansıtamayacaktır.
- Bileşik Endeks Yöntemi:** İncelenen zaman serilerindeki konjonktür devrelerinin tek bir endeks altında birleştirildiği bu yöntemde endekse giren zaman serilerinin ölçü birimleri farklı olduğundan, her zaman serisinin standartlaştırılarak seriler karşılaştırılabilir hale getirilmektedir. Bu seriler tek bir endeks halinde toplanması işlemi yapılırken serilere eşit ağırlık mı yoksa farklı ağırlık mı verileceği karara bağlanmalıdır.
- Yayılım Endeksi Yöntemi:** İncelenen zaman serisinde t döneminden t+1 dönemine bir genişleme gözleniyorsa t+1 dönemi için pozitif, daralma gözleniyorsa negatif işaret konulmakta ve incelenen serilerin tümü için aynı işlem yapılmaktadır. Daha sonra, herhangi bir t döneminde genişleyen serilerin toplam sayısı incelenen serilerin toplam sayısına bölünerek genişleyen serilerin yüzdesi elde edilir. Aynı işlem incelenen tüm dönemler için yinelenirse elde edilecek genişleme endeksine "yayılım endeksi" denir. Endeks 50 değerini aldığı anda genişleyen serilerle daralan serilerin sayısı birbirine eşittir, bir dönüm noktası söz konusudur. Yayılım endeksi oluşturma da diğer bir yöntem, birikimli net genişleyen gösterge yüzdesini kullanmaktır. Bu yöntemde, genişleyen serilerin yüzdesinden daralan serilerin yüzdesi çıkarılır ve incelenen serilerin toplam sayısına bölünerek net genişleyen gösterge yüzdesi elde edilir. Kümülatif almak suretiyle

Burns ve Mitchell, bir değişkenin spesifik serisinin, konjonktür ya da referans devresiyle öngörülebilir ve tutarlı bir şekilde değişme eğiliminde olması durumunu belirtmek için “uygunluk” (conformity) terimini kullanmışlardır. Buna göre bir değişken, konjonktür devresiyle iki şekilde uygun olabilir: (1) Konjonktürle aynı yönde hareket eder; genişleme döneminde artar, daralma döneminde düşer. (2) Konjonktürle karşıt biçimde hareket eder; genişleme döneminde düşer, daralma döneminde artar. Konjonktürle aynı yönde hareket eden değişkene “konjonktür-yönlü değişken” (procyclical variable), konjonktürle karşıt biçimde hareket eden değişkene de “konjonktür-karşıt değişken” (countercyclical variable) denilmektedir⁵⁶³. Eğer değişken konjonktür-yönlü ya da konjonktür-karşıt bir ilişki göstermiyorsa⁵⁶⁴ yani konjonktürle birlikte hareket etmiyorsa bu değişkene de “konjonktür-uyumsuz değişken” (acyclical variable) denilmektedir⁵⁶⁵.

Konjonktürün ölçümünde ekonomik göstergeler diye adlandırabilen ve çok önemli olduğu düşünülen pek çok istatistik serileri vardır⁵⁶⁶. Bütün bu ekonomik göstergelerin aynı konjonktürel hareket kalıbına göre hareket ettiği söylenemez. Bir başka deyişle, her seri dalga uzunluğu, şiddeti, dönme noktaları aynı özellikleri göstermeyebilirler. Burns ve Mitchell’e göre, ekonomik değişkenlerin serileri, toplam ekonomik faaliyeti yansıtan serilerle (örneğin referans serisiyle) çakışık olması, öncülük etmesi ve geriden izlemesi durumlarına göre de sınıflandırılabilir. Eğer bir ekonomik değişkenin serisinin dip ve doruk noktası, toplam ekonomik faaliyeti yansıtan serinin dip ve doruk noktasıyla eş anlı olarak ortaya çıkıyorsa, bu serilere “çakışık” (coincident) göstergeler adı verilir. GSYİH, GSMH, sanayi üretiminin de aralarında yer aldığı çakışık göstergeler, ekonomik performansın temel ölçütüdür. Ekonominin daralma ve genişleme

birikimli net genişleyen göstergeler yayılım endeksi oluşturulur. Bu şekilde oluşturulan endeks daha düzgün olacaktır. Oluşturulan birikim eğrisindeki değişimler ekonomik konjonktür hakkında belirli bir fikir verecektir. Bu yöntemde, serilerdeki genişleme ya da daralmanın büyüklüğü dikkate alınmamaktadır. Yöntem sadece eğilimlere önem verilmektedir. Ayrıca bu yöntem herhangi bir serideki iç dalgalanma farklılıklarını yansıtmamaktadır. Bu konuda diğer bir sorun, aylar itibariyle düzensiz dalgalanmaların yüksek olduğu serilerde, bir önceki aya göre genişleme ya da daralmaları kullanmanın yanıltıcı olmasıdır. Bu durumda, karşılaştırmanın bir önceki ay ile değil, belirlenecek “n” dönem önceki değerle yapılması önerilmektedir.

⁵⁶² Fatih Özatay, *Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler*, a.g.e. s.58.

* Procyclical variable için ekonomi yazınında devrevi değişken, countercyclical variable için, karşı devrevi değişken Türkçe karşılıkları da kullanılmaktadır.

⁵⁶³ J.D Sachs-F.Larrain, a.g.e., s.515.; Steven L. Green, a.g.e., s.346.

⁵⁶⁴ Steven L. Green, a.g.e., s.346.

⁵⁶⁵ Thomas E. Hall, a.g.e., s.14.

⁵⁶⁶ John Beardshaw, a.g.e., s.403.

aşamalarından hangisinde bulunduğunu göstermekte ve tüm ekonominin doruk ve dip noktalarına ilişkin referans tarihlerinin hesaplanmasına yardımcı olmaktadır⁵⁶⁷.

Eğer bir serinin dip ve doruk noktaları, ekonominin dip ve doruk noktalarından önce ise “öncü” (leading) göstergeler denir. Bu göstergelerle ekonomik durumun geleceğine ilişkin öngörülerde bulunulabilir. Bir başka deyişle, öncü gösterge olarak belirlenen göstergeler dip ya da doruk noktaya ulaştığında, genel ekonominin de dip ya da doruk noktasına ulaşacağı öngörülebilir.

Eğer bir serinin dip ya da doruk noktası, ekonominin dip ya da doruk noktalarından sonra ise, “geciken” (lagging) göstergelerden söz edilir. Bu göstergelerdeki dalgalanmalar, çakışık göstergeleri izlerler.

Burada yapılan sınıflandırmanın ortalama davranışlar esas alınarak yapıldığı unutulmamalıdır. Öncü olarak sınıflandırılan bir göstergenin dip ya da doruk noktası, ekonominin dip ya da doruk noktasından sonra olabileceği gibi aynı anda da olabilir. Fakat, ortalama olarak, öncü gösterge genel konjonktür devresine öncülük edecektir⁵⁶⁸.

Yaşanan her bir konjonktürel dalgalanma önemli ortak özellikler göstermiyorsa, ferdi bir olaymış gibi görülebilir ve bu durumda ortak özellikleri bulma anlamında genelleştirme yapılmasına gerek yoktur. Fakat Burns ve Mitchell’in makroekonomik değişkenlerin konjonktürel birlikte hareketlerinin, farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda ortak özelliklere sahip olduğu sonucunu Lucas da benimsemektedir. Lucas’ın kendi ifadeleriyle söylersek:

“ Bu gözlemleri belli ülkeler ve belli zamanlar için sınırlandırarak tanımlamaya gerek yoktur. Bunlar, merkezi olmayan tüm piyasa ekonomileri için ortak kurallar olarak kabul edilebilir. Bu şekildeki bir kabulün hiç bir kuramsal nedeni olmamasına rağmen seriler arasındaki birlikte hareketlerin (co-movements) niteliksel özelliklerine bağlı olarak konjonktür hareketlerinin tümünün birbirine benzediği sonucuna varılabilir. Belirli ülkelere ve zamanlara özel kurumsal ve politik özellikleri değil genel kurallarla yürütülen piyasa ekonomilerinde ortaya çıkan konjonktürel hareketleri açıklama girişimlerinin birleştirilebileceğini göstermesi açısından bu sonuç, kuramsal olarak bu konuya eğilen iktisatçılar için, ilgi çekici ve aynı zamanda cesaretlendirici bir niteliktedir⁵⁶⁹.

⁵⁶⁷ Zafer Yükseler, a.g.e., s.29.

⁵⁶⁸ Thomas E. Hall, a.g.e., s.19.

⁵⁶⁹ Robert E. Lucas, a.g.m., s.218.

Backus ve Kehoe de, makalelerinde, on tane farklı ülke ile çalıştıklarını belirtmişler ve çalışma dönemlerinin ve ülkelerin bir çok yönden farklı olmalarına rağmen, şu ifadelerinden sorunu ele alış biçimleri anlaşılmaktadır:

“ Bu on ülkenin kurumsal yapıları, para ve maliye politikaları... farklıdır. Sorun, bu farklara rağmen konjonktürün benzer özellikler gösterip göstermeyeceğidir”⁵⁷⁰.

Abel ve Bernanke de;

“başarılı olabilmek için, bir konjonktür kuramının yalnızca üretim ve istihdam gibi önemli bir kısım değişkenleri açıklaması yetmez, aynı zamanda diğer önemli ekonomik değişkenlerin konjonktürel davranış şekillerini de belirtmesi gerekir”⁵⁷¹ demişlerdir.

“Kalıplaşmış gerçekler” (stylized facts) terimi, birçok iktisatçı tarafından doğru olduğuna inanılan gerçek dünya olaylarının özet tanımlamasını anlatır. Konjonktürün kalıplaşmış gerçekleri ise, fiyat seviyesi, nominal faiz oranı ve reel ücret oranı gibi geniş bir yelpazedeki makroekonomik değişkenlerin konjonktürün genişleme ve daralma aşamalarındaki tipik davranışlarının açıklanmasıdır⁵⁷².

4.1.2. Burns ve Mitchell'den Sonra Konjonktürün Kalıplaşmış Gerçekleri İle İlgili Araştırmalar ve Lucas Listesi:

Son yıllarda konjonktür hareketinin kalıplaşmış gerçeklerinin belirlenmesini hedef alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Aşağıda bu araştırmaların temel bulguları özetlenmekte ve şu anda konjonktür modellerini değerlendirmek için kullanılan kalıplaşmış gerçekler topluluğuna ulaşılmaktadır.

Lucas, konjonktürel hareketin özellikleriyle ilgili yorumlarını yaparken Burns ve Mitchell'in öncü çalışmasının büyük bir bölümüne dayanmıştır. Bununla birlikte, Burns ve Mitchell'in sonuçları, büyük ölçüde iki savaş arası (Birinci Dünya Savaşı (BDS) ile İDS) veriler

⁵⁷⁰ David K. Backus-Patrick J. Kehoe, International Evidence on the Historical Properties of Business Cycles, *The American Economic Review*, September, Vol.82, No.4, 1992, s.864.

⁵⁷¹ A.Abel-B.S.Bernanke, *Macroeconomics*, Addison Wesley, New York, 1992, s.331.

⁵⁷² Steven L.Green, a.g.e., s.338.

ile ilgili çalışmalara dayandırılmıştır. Lucas ve diğer iktisatçılar, uzun yıllar bu kalıplaşmış gerçeklerin İDS sonrası yılları da doğru olarak tanımladığını varsaymışlardır.

Lucas'ın naklettiğine göre, Burns ve Mitchell tarafından da belgelenen, konjonktürel hareketin kalıplaşmış gerçekleri şunlardır⁵⁷³:

- a) Üretim hareketleri, geniş olarak tanımlanan karşısındaki sektörlerle birlikte hareket ederler. (Mitchell'in terminolojisiyle yüksek uygunluk (high conformity) gösterirler.
- b) Üretici ve tüketicilerin dayanıklı mal üretimi, dayanıksız mal üretiminden daha çok dalgalanma gösterirler.
- c) Tarımsal malların ve doğal kaynakların üretimi ve fiyatları, sınai üretim gibi diğer sektörlerdeki üretim ve fiyatlar kadar konjonktürle sıkı bir şekilde hareket etmezler. Yani düşük uygunluk (low conformity) gösterirler.
- d) Ticari (iş) karlar yüksek uygunluk gösterirler ve diğer serilerden daha çok dalgalanırlar.
- e) Fiyatlar genellikle konjonktür-yönlüdür.
- f) Kısa dönem faiz oranı konjonktür-yönlüdür; uzun dönem faiz oranı da konjonktür-yönlüdür, fakat daha düşük uygunluk ve daha küçük dalgalanmalar gösterir.
- g) Parasal büyüklükler ve dolanım hızı konjonktür-yönlüdür.

Burns ve Mitchell'in *Measuring Business Cycle* ve R.Lucas'ın *Understanding Business Cycles* çalışmalarından Sachs ve Larrain'in derleyerek oluşturduğu aşağıdaki tablo, konjonktür dönemlerinde makro ekonomik değişkenlerin davranışlarını özet olarak vermektedir.

⁵⁷³ Robert,E. Lucas, a.g.m., s.217.

Tablo: 2

Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Konjonktürel Özellikleri

Konjonktür-Yönlü (Konjonktüre Yüksek Uygunluk)	Konjonktür-Yönlü (Konjonktüre Düşük Uygunluk)	Konjonktür-Karşıt	Konjonktür-Uyumsuz
Toplam üretim	Dayanaksız mal üretimi	Nihai mal stokları	İhracat (ABD)
Sektörel üretim (genel olarak)	Tarımsal malların ve doğal kaynakların üretimi	Üretim girdileri stokları	
Kârlar	Tarımsal malların ve doğal kaynakların fiyatı	İşsizlik oranı	
Parasal büyüklükler		İflaslar	
PDH			
Kısa Dönem Faiz Oranı	Uzun Dönem Faiz Oranı		
Fiyat Düzeyi			

Kaynak: J.D Sachs-F.Larrain, a.g.e.,s.516.

Makroekonomik düşünce tarihi incelendiğinde, büyük ölçüde Burns ve Mitchell'in çalışmasına dayanarak Lucas tarafından sağlanan kalıplaşmış gerçekler listesinin konjonktür modellerini değerlendirmede kullanılan kriterler listesi haline geldiğine işaret edilmektedir. 1970'lerde iktisatçılar, iyi bir konjonktür modelinin (1) fiyat düzeyi ile üretim arasında pozitif birlikte hareketi, (2) para arzı ile üretim arasındaki pozitif birlikte hareketi açıklayabilecek nitelikte olması gerektiği görüşünü vurgulamışlardır.

İktisatçılar, zaman içinde makroekonomik değişkenlerin birlikte hareketini yeniden incelemek için son yıllarda ciddi bir araştırma girişimi içine girmişlerdir. Bu araştırma girişimlerinin bulguları dört kategoride özetlenebilir: (1) Lucas listesini doğrulayan bulgular (2) Lucas'la çelişen bulgular, (3) Sonraki araştırmalarda vurgulanmamış olan Lucas'ın bulguları, (4) Lucas tarafından belirlenmeyen olaylara bağlı olan bulgular.

4.1.2.1. Lucas Listesini Doğrulayan Bulgular

Lucas tarafından hazırlanan kalıplaşmış gerçekler listesiyle uygunluk içinde olan bulgular şunlardır:

1. Geniş olarak tanımlanmış sektörler karşısında üretim hareketlerinin yüksek uygunluğu.

2. Dayanıklı malların yüksek değişebilirliği (istikrarsızlığı), dayanıksız malların orta derecede değişebilirliği ve hizmetlerin düşük değişebilirliği.

3. Kısa dönem faiz oranının konjoktüre yüksek uygunluğu, uzun dönem faiz oranının konjoktüre düşük uygunluğu⁵⁷⁴. Sonuç olarak gelirim arttığı bu genişleme aşamasında kredi talebi arzından daha çok arttığından faiz oranları yükselir⁵⁷⁵.

4. Parasal büyüklüklerin (aggregates) konjoktür yönlü davranışı.

Bu kalıplaşmış gerçeklerin belki de en iyi oluşturulanı ve en önemli olanı, konjoktür boyunca dayanıklı malların üretiminin göreceli yüksek değişebilirliğini ifade eden (2)'dir. Alternatif kuramlar, dayanıklı mal üretiminin bu değişebilirliğinin konjoktür hareketlerinin bir nedeni mi yoksa bir sonucu mu olduğuna göre farklılık gösterecektir.

4.1.2.2. Lucas Listesiyle Çelişenler

Konjoktörün kalıplaşmış gerçekleri ile ilgili son çalışmaların belki de en önemli tek bulgusu, fiyatların konjoktür yönlü davranışını sorgulamaya açmasıdır. 1970'ler ve 1980'lerde uzun yıllar, fiyatların konjoktür yönlü davranışı, konjoktür kuramının açıklamak zorunda olduğu en önemli iki ya da üç kalıplaşmış gerçeklerden bir olarak ele alınmıştır. Aslında İDS sonrası verilerde fiyatların konjoktür karşıt olduğunu ifade eden bazı kanıtlar vardır. Kydland ve Prescott (1990) makalelerinde Kore savaşından beri fiyatların konjoktür-karşıt şekilde hareket ettiklerini belirtmiştir⁵⁷⁶.

4.1.2.3. Lucas Listesinin Daha Sonraki Araştırmacılar Tarafından Vurgulanmayan Kısımları:

Lucas, araştırmacılar tarafından vurgulanmayan üç kalıplaşmış gerçek üzerinde durmuştur. Birincisi, devre boyunca, tarımsal malların ve doğal kaynakların üretimi ve fiyatları, sınai üretim gibi diğer sektörlerdeki üretim ve fiyatlar kadar konjoktürle sıkı bir şekilde hareket etmemesidir. Yani düşük uygunluk (low conformity) göstermesidir. Bu kalıplaşmış gerçek daha sonraki araştırmacılar tarafından vurgulanmamıştır. Çünkü, bir çok konjoktür kuramı, toplamı yansıtır ve belirli endüstrileri düşünmez.

⁵⁷⁴ Victor Zarnowitz, a.g.e., ss.25-26.

⁵⁷⁵ Thomas E.Hall, a.g.e.,s.25.

⁵⁷⁶ Finn E. Kydland- Edward C.Prescott, a.g.m., s.17.

Lucas'tan itibaren, araştırma tarafından vurgulanmayan ikinci kalıplaşmış gerçek şudur: Ticari (iş) karlar yüksek uygunluk gösterirler ve diğer serilerden daha çok dalgalanırlar. Bu konudaki vurgu eksikliği, işletmelerin kar verilerinin aslında güvenilir olmadığını savunan bir çok iktisatçının görüşlerini de yansıtabilmektedir.

Lucas tarafından ele alınan ve sonraki araştırmacılarca vurgulanmayan üçüncü kalıplaşmış gerçek, PDH'nın konjonktür-yönlü⁵⁷⁷ olmasıdır. PDH tüm genişleme aşaması boyunca artar, çünkü, iş adamları kar beklentisi hakkında iyimser iken, tüketiciler de işleri ve ücretleri hakkında iyimserdirler. PDH tüm daralma aşaması boyunca düşer, çünkü, tüketiciler daha düşük ücret beklemektedirler ve işlerini kaybetme korkusu içindedirler. İş adamları da kar beklentisi konusunda kötümserdirler⁵⁷⁸. Dolanım hızı, nominal üretimin nominal para arzına oranı olduğundan, fiyatların, üretimin ve paranın konjonktürel davranışının açıklaması dolanım hızının konjonktürel davranışı hakkında bilgi sağlayacaktır.

4.1.2.4. Lucas Listesinde Ele Alınmayan Olaylar

Lucas tarafından düşünülen değişkenlere ek olarak, diğer belirli değişkenlerin konjonktürel davranışları da dikkatli bir incelemeye tabi tutulmuştur. Pek çok durumda bu incelemeler, bir çok iktisatçının iyi bir konjonktür modelinin açıklayabileceğine inandıkları diğer kalıplaşmış gerçekler olarak değerlendirilmiştir.

i) *Emeğin Verimliliği*: Emeğin verimliliği (işçi başına üretim ya da saat başına üretim olarak tanımlanan) ile ilgili bir çok çalışma, bunun konjonktür yönlü olduğu sonucuna varmıştır. Bu, marjinal verimlilikle değil ortalama verimlilikle ilgilidir. Bu kalıplaşmış gerçeğin, RKK modelinin gelişiminde önemli rolü vardır⁵⁷⁹.

ii) *Stoklar*: Konjonktürün önemli bir kalıplaşmış gerçeği de, devre boyunca üretimin ve satışların birlikte hareket etmesidir. Stok düzeyi ile stoklardaki değişmeyi ayırt etmek önemlidir. Stok düzeyi, satışlara karşı tampon olarak firmaların tuttukları mal miktarıdır⁵⁸⁰. Genellikle

⁵⁷⁷ Victor Zarnowitz, a.g.e., s.25.

⁵⁷⁸ Howard J. Sherman, Real and Financial Factors in the Business Cycle", *Review of Radical Political Economics*, Vol.21 No.3, 1989, s.45.

⁵⁷⁹ Steven L.Green, a.g.e., s.356.

⁵⁸⁰ Thomas E.Hall, a.g.e., s.22.

stoklar ile satış miktarı arasında sabit bir oranın korunmasına çalışılır⁵⁸¹. Stokların toplamı yatırım* değildir. Stok yatırımları** firmalarca tutulan ham madde, yarı mamul ve mamul miktarındaki planlanan değişimleri ifade eder. Çünkü var olan stoklar önceki yılların yatırım harcamaları içinde sayılmıştır. Stoklar bir sermaye unsuru olduğuna göre, ancak stoklardaki net artışlar yatırım sayılacaktır. Stoklardaki azalışlar ise menfi yatırım olarak kabul edilmektedir⁵⁸².

Bu durum, stokların açıkça konjonktür-karşıt bir yönü olmadığını aslında konjonktür yönlü bile davranabileceklerini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, genişleme aşamasında beklenen satışlar artar ve firmalar, olası daha büyük satış değişiklikleri karşısında daha büyük bir tampon görevi görebilsin diye stoklarını artırırlar. Daralma aşamasında ise firmalar stoklarını aşağı çekerler. Çünkü beklenen daha küçük satış değişimlerine karşı daha küçük bir tampon isterler⁵⁸³.

Stok yatırımları ya da stoklardaki değişim konjonktür-yönlüdür. Stoklardaki değişim, satışlardaki değişmeye bağlıdır. Satışlardaki artışlar hızlanırsa firmalar stoklarına daha çabuk ek yaparlar, satışların artışı yavaşladığında, firmalar da stoklara daha yavaş ek yapacaklardır.

Bu konjonktür yönlü açıklama, firmaların stokları, satışlar yüksek olduğunda stokları azaltıp, satışlar düşük olduğunda ise stokları arttırarak üretimi düzeltmek için kullandıklarını söyleyen üretim düzeltme (production smoothing) modeli ile tutarlı değildir. Bu model, stokların konjonktür karşıt davranması gerektiğini savunmaktadır. Fakat kanıtlar bu sonucu doğrulamamaktadır⁵⁸⁴.

iii) *Reel Ücret Oranı*: Reel ücretlerin konjonktürel yönünü inceleyen çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların çoğu, reel ücretlerin belirgin konjonktürel kalıbı bulunmadığını ya da bazı konjonktür yönlü davranış gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Keynes, reel ücretlerin konjonktür-karşıt olduğuna inanmıştır. Dunlop (1938) ve Tarshis (1939) çalışma-

⁵⁸¹ Zeyyat Hatipoğlu, *Temel Makroiktisat*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1993, s.158.

* Yatırım terimi dört unsuru kapsamaktadır. (1) Mevcut makine, teçhizata ilaveler için harcamalar, (2) Mevcut bina, yol, baraj vs.ve ilaveler (inşaat) için yapılan harcamalar, (3) Konut alımları (konut inşaatı) için yapılan harcamalar, (4) Ham madde, yarı mamul ya da maddelerden elde bulundurulan stok miktarında meydana gelen artış.

** Stok yatırımı çeşitleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Özhan Uluatam, a.g.e., ss.212-214

⁵⁸² Sadık Acar, a.g.e., s.247.

⁵⁸³ Thomas E.Hall, a.g.e., s.23.

⁵⁸⁴ Alessandra Guariglia-Fabio Schiantarelli, "Production Smoothing, Firm's Heterogeneity, and Financial Constraint: Evidence From a Panel of UK Firms, *Oxford Economic Papers*, Vol.50 No.1, January 1998, s.63.

saatleri ile ücretler arasındaki korelasyonun sıfıra yakın olduğunu bulmuşlardır. Bodkin (1969), Geary ve Kennan (1982), Bils (1985), Keane, Moffit, ve Runkle (1988), ve Tatom (1980), konjonktür yönünlük ile ilgili bazı kanıtlar bulmuşlardır. Canzoneri (1985), Chirinko (1980), ve Modigliani (1977) negatif ilişki bulmuştur. Ayrıca Cushing (1990), konjonktür hareketleri boyunca iki-beş olarak varsaydığı zaman aralıklarında, reel ücretlerde konjonktür-karşıt davranışlar ile ilgili hatırı sayılır kanıtlar bulmuştur⁵⁸⁵.

iv) *İşsizlik Oranı*: Cari ücret ve ayrıca yasa ya da gelenek ve göreneklerle belirlenmiş saatler zarfında⁵⁸⁶ çalışabilecek durumda olan ve çalışmak isteyen kişilerin bir bölümünün işinin olmamasına işsizlik, bu durumda olan kimselere de işsiz denir. İşsizlik oranı ise yukarıdaki biçimde tanımlanan işsizlerin, bir ülkedeki toplam nüfusun çalışabilecek durumda olan ve çalışmak isteyen kısmı olan işgücüne bölümü ile bulunur⁵⁸⁷.

Bu şekilde tanımlanan işsizlik oranı konjonktür-karşıt bir değişkendir. İşgücü piyasasında sürekli bir giriş-çıkış söz konusudur. Her gün bazı çalışanlar işlerini kaybetmekte ya da bırakmakta, bazı çalışmayanlar da işe alınmaktadır⁵⁸⁸. Daralma aşamasında, işten çıkarmalar arttığı ve işgücüne yeni katılanların iş bulmaları daha fazla zaman aldığı için işsizlik oranı artar. Genişleme aşamasında işsizlik oranı düşmektedir. Çünkü bu aşamada işten çıkarmalar azalır ve işgücüne yeni katılanlar daha çabuk iş bulabilirler⁵⁸⁹.

v) *Toplam İstihdam*: Çalışmak isteyen insan sayısı, nüfus artışı ve işgücüne artan katılımlar nedeniyle toplam istihdam zaman içinde artar. Toplam istihdam artan işgücünü yakalayacak şekilde hızla artmıyorsa işsizlik oranı artar. Bir başka ifadeyle, işsizlik oranında bir artış, toplam istihdam oranında bir azalış anlamına gelmeyebilir. Toplam istihdamın çok yavaş arttığı anlamına da gelebilir. Ayrıca, ister çalışan toplam insan sayısı itibariyle isterse de çalışılan toplam saat sayısı itibariyle ölçülsün, toplam istihdamın konjonktür yönlü bir özelliği vardır, genişleme aşamasında artma, daralma aşamasında azalma eğilimindedir.

⁵⁸⁵ Steven L.Green, a.g.e., s.357.

⁵⁸⁶ Sabri F. Ülgener, *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınları, İstanbul 1991,s.113.

⁵⁸⁷ D.Begg-S.Fischer-R.Dornbusch, a.g.e.,s. 481.

⁵⁸⁸ Gregory N.Mankiw, *Macroeconomics*, a.g.e., s.119.

⁵⁸⁹ Thomas E.Hall, a.g.e., s.20.

4.1.3. Makroekonomik Kuramlara Göre Kalıplaşmış Gerçekler

Konjonktür hareketleri ile ilgili iyi bir açıklama, gerçek dünyadaki bir çok ekonomik gelişmeyi ve daralmayı karakterize eden toplam değişkenlerdeki birlikte hareketlerin nedenini açıklamak zorundadır. Konjonktür kuramları, bunları nasıl akla yakın bir biçimde yapabildikleri ile kıyaslanabilirler ve eleştirilebilirler. Araştırmacılar, herhangi iyi bir konjonktür kuramının akla yakın bir şekilde açıklamasının zorunlu olduğu pek çok kalıplaşmış gerçek bulmuşlardır. Bu kalıplaşmış gerçekler aşağıda maddeleri içermektedir:

- Geniş olarak tanımlanmış sektörlerin üretim düzeyi (örneğin, tüketim ve yatırım) devre boyunca birlikte hareket ederler.
- Dayanıklı malların (hem tüketici dayanıklı malları, hem de yatırım malları) üretimi, dayanıksız mal üretiminden daha çabuk değişebilir (dalgalanır-volatile). Dayanıksız mal üretimi hizmet üretiminden de daha çabuk değişebilir.
- Parasal toplamlar konjonktür yönlüdür.
- Emegın verimliliği konjonktür yönlüdür.
- Toplam istihdam konjonktür yönlüdür.
- Kısa dönem faiz oranı biraz konjonktür yönlüdür.
- Üretim ve satışlar, stok davranışının göze çarpan devresel bir yönünün bulunmadığını ifade edecek şekilde yüksek derecede birbiriyle ilişkilidir.
- Pek çok çalışma reel ücretlerde konjonktür-karşıt davranıştan daha çok, konjonktür-yönlü ve konjonktür-uyumsuz davranışı bulmakta ise de, reel ücretlerin konjonktürel davranışı iyi belirlenmiş değildir.
- Üretim fiyatları (ya da enflasyon oranı), belirgin bir konjonktür yönlü yada konjonktür karşıt bir kalıp göstermemektedir.

Şu ana kadar, konjonktürün kalıplaşmış gerçeklerinin ayrıntıları ve konjonktür kuramlarının değerlendirileceği kriterler incelenmiştir. Farklı konjonktür kuramları, toplam arz ve toplam talep modelleri cinsinden farklı eğri eğimleri ve farklı eğri kaymalarını vurgulayarak bu kalıplaşmış gerçekleri açıklamaya girişmektedirler⁵⁹⁰. Aşağıda, alternatif konjonktür kuramlarının, araştırmalar sonucunda bulunan kalıplaşmış gerçekleri özet bir tablo halinde tarafımızdan düzenlenmiştir.

⁵⁹⁰ Steven L.Green, a.g.e., s.362.

Tablo: 3
Makroekonomik Kuramlara Göre Kalıplaşmış Gerçekler

Kuramlar Değişkenler	Keynes	Parasalıcılar	Rasyonel Beklentiler -Lucas	RKK	Yeni Keynezyenler
Fiyat Düzeyi	KY	KY	KY	KK	KY
Toplam İstihdam	KY	---	---	KY	KY
Verimlilik	KK ^a	KK	---	KY ^e	KY
Parasal Büyüklükler	KY	KY ^c	KY	KY ^f	KY
Reel Ücret	KK	KK	---	KY ^g	KK yada KU
Stoklar	KY	---	---	---	---
Yatırım Harc.	KY ^b	---	---	KY	KY
Tüketim Harc.	KY	---	---	KY	KY
Kamu Harc.	KY	---	---	---	KY
Nominal Faiz Or.	KY	KK ^d	KY	---	---
Dayanıklı Malların Üret	---	KY	KY	KY	---
Sektörlerarası Üretim Değişmeleri	---	KY	KY	KY	---

Kaynak : Tablo tarafımızdan düzenlenmiştir..

KY=Konjonktür-yönlü

KK=Konjonktür-karşıt

KU=Konjonktür -uyumsuz

a Verimlilik güçlü bir şekilde konjonktür yönlüdür. Bu durum, Keynezyen modelin açıklamalarına ters düşmektedir.

b Keynes, konjonktürel dalgalanmaların bir nedeni olarak da yatırım harcamasının değişebilirliğini öngörmektedir. RKK da nedensellik ters yöndedir ve konjonktür hareketi yatırım harcamalarının değişebilirliğine yol açmaktadır.

c Parasalıcılara göre, dalgalanmaların nedeni para arzındaki istikrarsızlıktır.

d Toplam talepteki değişiklikler LM eğrisinden kaynaklanıyorsa ve IS sabitse, nominal faiz oranı konjonktür karşıt olmalıdır.

e Teknolojik ilerleme çalışan başına üretimi arttırdığı için verimlilik konjonktür yönlüdür.

f Nedenselliğin yönü, üretimden paraya doğrudur.

g RKK ile diğer kuramlar arasındaki bir tartışma da reel ücretin konjonktürel davranışı ile ilgilidir. Yine bu kuramın açıklamaları üretim fonksiyonunda kaymalara ilişkindir. Teknoloji şoku hem emeğin hem de sermayenin marjinal ürününü artırırken emek talebindeki artış, hem istihdamı, hem de reel ücreti artırır. Fakat, çoğu kez vurgulanmayan bir noktaya dikkat etmek gerekir. RKK, yurt içine göç gibi emek arzını etkileyen şok durumunda reel ücretlerin konjonktür-karşıt olabileceğini ifade etmektedir.

Yazın taraması yaparken de görüleceği gibi zaman içinde üretim ile fiyatlarla ilgili iyi oluşturulmuş bir kalıplaşmış gerçek bulunmamaktadır. Özellikle İDS sonrası verilerle yapılan çalışmalarda fiyatların konjonktür-karşıt olduğunu ifade eden bazı kanıtlar gözlenmiştir. Bu konu kuramlar arası tartışmanın odak noktası haline gelmiştir. Çünkü, fiyatların yönü hakkındaki bir bulgu, aynı zamanda talep yönlü ve arz yönlü açıklamalar için kuramların geçerliliği hakkında bir işaret olduğu anlamına gelmektedir. King ve Plosser (1984);

“... Bazı iktisatçılar için, genel fiyat düzeyinin konjonktür yönlü karakteri, öyle iyi oluşturulmuş ampirik bir düzendir ki, tek başına bile bu özellik, RKK’nı reddetmek için yeterlidir.”⁵⁹¹

diyerek bu konunun makroekonomik kuramların tartışmalarının odak noktasında yer aldığını ifade etmişlerdir. Aşağıdaki bölümde bu konuda özellikle son zamanlarda yapılan çalışmaların bulguları özetlenmiştir.

4.1.4. Fiyatların Konjonktürel Davranışı ve Yazın Taraması:

Makroekonomik kuramların kalıplaşmış gerçekleri ile ilgili düzenlediğimiz tablodan da anlaşılacağı gibi konjonktür süresince bir ekonomiyi karakterize eden kalıplaşmış gerçeklerden biri de reel üretim ile birlikte fiyatların hareketidir. Konjonktürün talep ve arz kuramları ile ilgili yazında, bu iki kuram, üretimdeki hareketler talep şoklarından kaynaklanıyorsa fiyatların konjonktür yönlü olduğunun beklendiğini, arz şoklarından kaynaklanıyorsa fiyatların konjonktür karşıt olduğunun beklendiğini ifade etmektedir⁵⁹². Bir başka deyişle, arz şokunun fiyatlar ve üretimi ters yönde etkilemesi sonucu negatif korelasyon ortaya çıkarken, talep şoku fiyatları ve üretimi aynı yönde değiştirdiği için pozitif korelasyon görülür⁵⁹³.

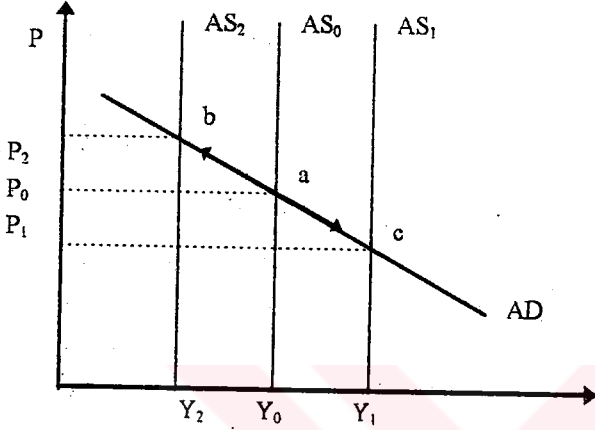
Konjonktür-karşıt fiyat düzeyi kanıtının neden RKK modelinin destekleyicisi olduğu aşağıdaki şekil 20 ile açıklanabilir. Fiyatlar ve ücretler tamamen esnek olduğundan AS eğrisinin fiyat düzeyine göre inelastiktir. Ekonomi ilk olarak AD ve AS_0 ’ın kesişim noktasında faaliyet göstermektedir. Ekonomi, toplam arz eğrisini AS_0 ’dan AS_2 ’ye kaydıran negatif bir arz şoku ile karşılaşır, veri para arzında üretim Y_0 ’dan Y_2 ’ye düşer. Fiyatların P_0 ’dan P_2 ’e yükselmesi ile toplam arz ile toplam talep dengeye gelir. AS eğrisini AS_0 ’dan AS_1 ’e kaydıran pozitif bir arz

⁵⁹¹ Robert G.King- Charles I.Plosser, a.g.m., s.372.

⁵⁹² Nicholas Apergis, a.g.m., s.204.

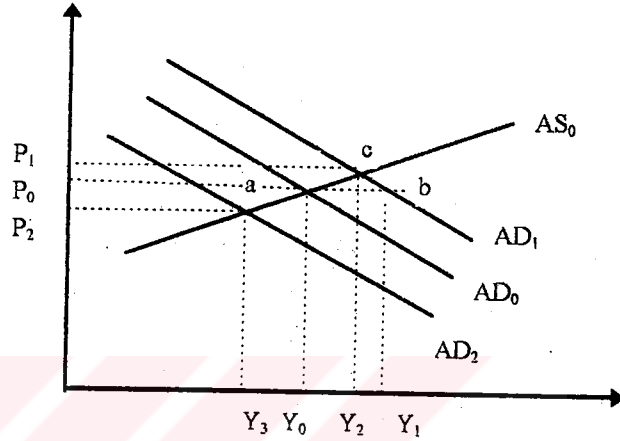
şoku da veri para arzında fiyatlarda bir azalışa yol açacaktır. Eğer reel düzensizlikler, toplam arz eğrisinin veri toplam talep eğrisi boyunca kaymasına neden oluyorsa denge durumları olan a, b ve c, fiyat düzeyinin konjonktür-karşıt olduğunu göstermektedir⁵⁹⁴.

Şekil 20 : Arz Şoku ve Fiyat Düzeyi

Kaynak : B.Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk:a.g.e., s.260.

Şekil 21 : Talep Şoku ve Fiyat Düzeyi

Kaynak : B.Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk:a.g.e., s.70.

Toplam talebi arttıran herhangi bir şok (AD_0 'dan AD_1 'e), üretimin uzun dönemli trend düzeyi boyunca arttıracak şekilde etki gösterecektir. Zaman içinde, aşırı talep fiyat düzeyinin yükselmesine neden olur. Bu durum fiyatlardaki değişmeler ile üretimdeki değişmeler arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi ve fiyatların konjonktür yönlü olduğunu ifade eder⁵⁹⁵.

Fiyatların konjonktür yönlü hareketinin, İDS sonundan 1980'lerin sonlarına kadar konjonktürün bir kalıplaşmış gerçeği olduğuna inanılmıştır. Fiyatların konjonktür yönlü olduğu, çeşitli görüşlerdeki iktisatçılarca kabul edilmiştir. Fiyatların konjonktür yönü, Keynezyen, Parasalcı, Yeni Klasik ve Yeni Keynezyen modellerin temel bir özellikleridir. Fakat okullarda, fiyatların bu hareketinin nedenleri farklıdır.

⁵⁹³ John. P.Judd- Bharat Trehan, "The Cyclical Behavior of Prices: Interpreting the Evidence, *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol.27, No. 3, August 1995, ss.789-790.

⁵⁹⁴ B.Snowdon-H.Vane-P.Wynarczyk:a.g.e., ss.259-260.; B.Chadha-E.Prasad, "Interpreting the Cyclical Behavior of Prices", *IMF Staff Papers*, Vol.40. No.2, June 1993, s.268.

⁵⁹⁵ B.Chadha-E.Prasad, "Interpreting the Cyclical Behavior of Prices", a.g.e., s.268.

Mankiw'in 1989 yılında yayınladığı *Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective* adındaki makalede,

"1970'lerdeki OPEC petrol fiyatlarının yükselmesi gibi bir arz şokunun yokluğu halinde, enflasyon oranı daralma aşamasında düşme, genişleme aşamasında yükselme eğilimindedir"⁵⁹⁶

diyerek enflasyonun konjonktür yönlü davranışının iyi belgelenmiş gerçek olduğunu belirtmiştir. Lucas da 1981 yılında yayınladığı *Studies in Business Cycle Theory* adındaki kitapta,

"ABD zaman serilerinde enflasyon oranı ile işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğu gözlenen bir gerçektir."⁵⁹⁷

diyerek fiyatların konjonktür yönlü doğasını temel bir kalıplaşmış gerçek olarak listelemiştir.

Kydland ve Prescott'in ABD'nin 1954-1989 yılları arası verileri kullanarak⁵⁹⁸ 1990 yılında yaptığı çalışma da,

"...savaş sonrası konjonktürel dalgalanmaların nedenlerini açıklamada konjonktür yönlü fiyatlar özelliğini (vurgulayan) herhangi bir kuram, başarısızlığa uğrayacaktır."⁵⁹⁹

dedikten sonra konjonktür yönlü fiyatlar gibi nominal gerçeklerin konjonktürün miti (myth) olarak görüldüğünü belirtmiştir. Özellikle de fiyat düzeyinin (GSMH zımni deflatörü ve TÜFE endeksi ile ölçülen) konjonktür yönlü olduğunu belirten kalıplaşmış gerçeğinin tersine bu dönemde fiyatların konjonktür-karşıt bir kalıp gösterdiğini ifade etmiştir.

Cooley ve Ohanian (1991), ABD'nin hem savaş sonrası hem de tarihi verilerini kullanarak üretim ve fiyatlar için üç alternatif ölçüm hesaplamışlardır: Zaman serilerinde birinci dereceden farklar, Hodrick-Prescott filtresini kullanarak serilerin filtrelenmiş değerleri ve zaman serisinin trendden arındırılmış (detrended) değerleri. Sonuç seriler arasındaki cross korelasyonun incelemesi, konjonktür yönlü fiyat hareketlerinin ABD'de konjonktürün değişmez bir özelliği

⁵⁹⁶ N.Gregory Mankiw, "Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 3, Number 3, Summer 1989 s.88.

⁵⁹⁷ Robert E. Lucas, *Studies in Business Cycle Theory*, MIT Press, Cambridge, 1981.ss.90-91.

⁵⁹⁸ Finn E. Kydland- Edward C.Prescott, a.g.m., s.8.

⁵⁹⁹ Finn E. Kydland- Edward C.Prescott, a.g.m., s.17.

olmadığını ifade etmektedir. Özellikle, savaş sonrası dönem için bu serilerin cross korelasyonları bu üç ölçümün herhangi biri için negatiftir. Bu sonuçlar konjonktür-karşı fiyat davranışı için önemli bulgular olarak değerlendirilmiştir⁶⁰⁰. ABD için bulunan bu kanıtlar, bir grup endüstrileşmiş ülkeler için Backus ve Kehoe (1992) ile Smith (1992) tarafından da ortaya konulmuştur. Gelişmekte olan ülkeler için Nicholas Apergis'in (1996) yaptığı çalışmada da benzer kanıtlar vardır.

Backus ve Kehoe (1992) çalışmalarında on tane farklı OECD ülkesi üzerinde çalışmışlar ve bu ülkelerin bir çoğunda fiyatların IDS öncesi dönemde konjonktür yönlü, savaş sonrası dönemde konjonktür karşı bulgular elde etmişlerdir⁶⁰¹.

Todd Smith (1992) on ülke üzerinde yaptığı çalışmada, genel fiyat düzeyinin, ondokuzuncu yüzyılın sonlarından IDS'na kadar (BDS sıralarında bir dönem dışında) genellikle konjonktür yönlü olduğunu ve Depresyon sonrasında 1950 lerde ya da 1960 lardaki bir dönem dışında konjonktür karşı olduğunu bulduklarını belirtmektedir⁶⁰².

Blackburn ve Ravn'ın 1992 yılında İngiltere üzerine yaptığı çalışmalarında, fiyatların konjonktür yönlü olduğuna ilişkin geleneksel öngörüye, kanıtlar tarafından çok kuvvetli şekilde karşı konulmuştur ve bu iktisatçılar bulgularını konjonktürün parasal açıklamaları için ciddi bir karşı koyma şeklinde yorumlamışlardır⁶⁰³.

Chadha ve Prasad (1994) çalışmalarının amacının, temel sanayileşmiş ülkeler için enflasyon ile fiyat düzeyi arasındaki farkı belirleyen kalıplaşmış gerçekleri oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmanın katkısı, ABD'de ve diğer sanayileşmiş ülkelerdeki fiyat düzeyinin konjonktür-karşı değişmesinin enflasyonda da konjonktür-karşı değişmeye yol açıp açmadığının araştırılmasıdır. Bu çalışmada, Chadha ve Prasad savaş sonrası dönem için ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerde fiyat ve üretim arasında negatif korelasyon, bir başka deyişle konjonktür-karşı fiyat davranışını destekler sonuçlar elde etmişlerdir. Konjonktür hareketi modellerinin odak noktasının fiyat düzeyinden daha çok enflasyon oranı olmasından dolayı bu ayırımın çok önemli

⁶⁰⁰ Thomas F.Coooley- Lee E.Ohanian, "The Cyclical Behavior of Prices", *Journal of Monetary Economics*, Vol.28.,1991, ss.41-58.

⁶⁰¹ David K.Backus-Patrick J.Kehoe, a.g.m., s.883.

⁶⁰² R.Todd Smith, "The Cyclical Behavior of Prices", *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol.24, No.4, November 1992, s.427.

⁶⁰³ K.Blackburn-Morten.O.Ravn, "Business Cycles in the UK.Facts and Fictions", *Economica*, November, 1992, ss.

olduğunu savunmuşlardır. Fiyat düzeyinin konjonktür-karşıt davranışını tespit etmelerine rağmen, enflasyon oranının konjonktür yönlü olduğuna ilişkin kanıt ortaya koymuşlardır⁶⁰⁴. Ayrıca işsizlik oranını konjonktür hareketinin alternatif bir göstergesi olarak kullanılması yoluyla enflasyonun konjonktür yönlü davranışını destekleyici kanıtlar ortaya koymuşlardır. Fakat konjonktür karşıt fiyat değişimi ile ilgili güçlü kanıtlar elde edilememiştir. Sonuçlarının konjonktürün arz yönlü modellerinin öngörülleri ile fiyat düzeyinin konjonktürel davranışının uyumlu olduğunu belirten Chadha ve Prasad, enflasyon oranının devresel hareketinin ise talep yönlü modeller için anahtar bir bulgu olduğunu ifade etmişlerdir ve;

“...bulgularımız, fiyat düzeyinin ve enflasyonun konjonktürel davranışının, konjonktürün ya talep yönlü ya da arz yönlü modellerini reddetmeye yönelik sonuca ulaştırıcı temeller oluşturmamaktadır.”⁶⁰⁵

diyerek alternatif konjonktür modellerinin bulgularının incelenmesi sürecinde enflasyon ile fiyat düzeyi arasında ayırım yapılarak çalışmaların yapılmasının gerekliliğine dikkatleri çekmişlerdir.

Ravn ve Sola (1995) tarihi verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında, özellikle iki büyük savaş arası yıllarda enflasyonun konjonktür yönlü, sonrası dönemde konjonktür karşıt bulgular elde etmişlerdir⁶⁰⁶.

Serletis (1996), Backus ve Kehoe'nin verilerini ve Kydland ve Prescott'un yöntemini kullanarak on ülke için yaptığı araştırmada fiyatların hiç de konjonktür yönlü olmadığını bulmuştur.

“Bu sonuç, konjonktür hareketlerinin nominal yorumlarının konjonktür yönlü fiyatlar öngörmelerinden dolayı gerçeklerin yetersiz bir açıklamasını yaptıklarını göstermektedir.”⁶⁰⁷

diyerek konjonktür yönlü fiyatların bir mit olduğunu ifade etmiştir.

Nicholas Apergis, (1996) yedi tane gelişmekte olan ülke için fiyatların konjonktürel çalışmasını incelemiştir. Elde ettiği ampirik kanıtlar karışıktır. Uyguladığı farklı yöntemler farklı

⁶⁰⁴ B.Chadha-E.Prasad, “Are Prices Countercyclical: Evidence From the G-7”, a.g.m., ss.241-254.

⁶⁰⁵ B.Chadha-E.Prasad, “Are Prices Countercyclical: Evidence From the G-7”, a.g.m., s.254.

⁶⁰⁶ Morten O.Ravn-Marin Sola, “Stylized Facts and Regime Changes: Are Prices Procyclical?”, *Journal of Monetary Economics*, Vol.36, 1995, s.497-526.

sonuçlar vermiştir. Enflasyon ile üretimin büyüme oranı arasında her ülke için konjonktür-karşıtlık sonuçlarını bulmuşken, fiyatlar için yalnızca dört ülke için konjonktür-karşıtlık bulmuştur. Bu sonuçların reel düzensizliklerin ekonomiyi yönlendirdiği RKK'nın öngörülerini ile uygunluk içinde olduğunu belirtmiştir⁶⁰⁸.

Judd ve Trehan (1995) fiyat-üretim korelasyon katsayılarının işaretlerini, alternatif konjonktür kuramlarını ayırmanın bir yolu olarak kullanmanın sorgulanabilir bir durum olduğunu göstermişlerdir. Fiyat-miktar korelasyonun işaretinin kuramların öngördüklerinden farklı olabileceğini ve bu nedenle de bu işaretlere bakarak alternatif kuramlar arasında ayırım yapmanın yararlı olmayacağını belirtmişlerdir⁶⁰⁹.

4.2. TÜRKİYE'DE FİYATLARIN KONJONKTÜREL DAVRANIŞINA İLİŞKİN BİR UYGULAMA

4.2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

1970'ler ve 1980'lerde uzun yıllar, fiyatların konjonktür yönlü davranışı, konjonktür kuramının açıklamak zorunda olduğu en önemli iki ya da üç kalıplaşmış gerçeklerden biri olarak ele alınmıştır. Özellikle 1980'lerde hızla genişleyen konjonktür yazını, farklı makroekonomik modellerin kalıplaşmış gerçekleri açıklama yeteneği ile ilgili olarak karşıt görüşleri ve tartışmaları harekete geçirmiştir. Bu durum, kuramcılarının, konjonktür hakkındaki bilgilerinin ve bu konuda almış oldukları yolun sorgulanmasına yol açmıştır. Tartışmalar, konjonktür kuramlarının hangisinin kalıplaşmış gerçekleri en iyi şekilde açıkladıkları noktasında yoğunlaşmıştır. Bu çalışmanın kuramsal kısmında, makroekonomik kuramların kalıplaşmış gerçekler konusundaki görüşleri belirtilmekle yetinilmiştir. Ancak uygulamamız, en çok tartışılan konulardan biri olan fiyatların konjonktürel davranışı ile sınırlandırılmıştır.

Uygulama sonuçlarına göre, talep yönlü kuramlar, fiyatların konjonktür yönlü hareket ettiklerini saptarken, özellikle arz yönlü kuramlardan RKK fiyatların konjonktür-karşıtlık hareket ettiklerini belirtmektedir.

⁶⁰⁷ Apostolos Serletis, "International Evidence on the Cyclical Behavior of Inflation", *Economics Letters*, Vol.51, 1996, s.211.

⁶⁰⁸ Nicholas Apergis, a.g.m., ss.209-210.

⁶⁰⁹ John. P.Judd- Bharat Trehan, a.g.m., s.796.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de fiyatların konjonktürel davranışını analiz etmek ve analiz bulgularından hareketle de bu dalgalanmaların yönünü ortaya koymaktır.

Ayrıca, her bilimsel araştırmanın amaçlarından biri olan ilerde yapılabilecek çalışmalara katkı sağlamak yönünde; Türkçe iktisat yazınında çok az yer alan kuramsal tartışmaları ele almak ve uygulama yazın sonuçlarına yer vermektir. Yine, ülke ekonomilerine göre, yapılan analizler bağlamında; Türkiye ekonomisine ilişkin elde edilen bulguların, yukarıdaki söz konusu kuramların öngördüğü uygulama sonuçları ile uyumlu olup olmadığını test etmek ve ortaya çıkan sonuçlardan ekonomimiz adına karar alıcıların yararlanmasını sağlamaktır.

4.2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından düzenlenmiş 1968 baz yıllı fiyat göstergeleri ve 1987 fiyatlarıyla GSMH ikincil verileri kullanılmış ve araştırma dönemi olarak 1963-1995 zaman aralığı seçilmiştir.

Zaman serilerinde gözlenen sahte regresyon sonuçları dikkate alınarak, makroekonomik zaman serilerinde gözlenen stokastik ya da deterministik trend ilişkisinden dolayı durağan olmayan seriler ekonometrik tekniklerle durağan hale getirilmiştir.

Zaman serisi verilerinin $X = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ gözlem değerleri, sonsuz hacimli bir anakütleden belirli olasılık kurallarına göre çekilmiş örnek olduğu kabul edildiği için stokastik ya da rassal bir süreç olarak değerlendirilmektedir⁶¹⁰. Belirli bir dönem için gözlenen seriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olması şartları şunlardır:

$$E(X_t) = \text{sabit} = \mu \quad (39)$$

$$\text{Var}(X_t) = \text{sabit} = \sigma^2 \quad (40)$$

$$\text{Kov}(X_t, X_{t+j}) = \sigma_j \quad (41)$$

Stokastik bir sürecin ortalamasının (μ) ve varyansının (σ^2) sabit olması durumunda, sürecin durağan olduğu ve ayrıca kovaryansın $\text{Kov}(X_t, X_{t+j}) = \sigma_j$ olması durumunda ise sürecin

kovaryans durağan olduğu söylenir. Kovaryans durağanlık, kovaryans fonksiyonunun σ_j zamana değil, yalnızca zaman genişliğine (j) bağlı olması nedeniyle sağlanır ve serilerin eşit zaman genişliklerinde farklı olmaması anlamına gelir⁶¹¹. Yukarıdaki şartlardan biri ya da daha fazlasının gerçekleşmemesi halinde seriler (X_t) durağan değildir. Makroekonomideki bir çok zaman serisi, serilerin ortalama ve varyansının zamana dayalı olmalarına bağlı olarak açıkça durağan olmadıkları bilinmektedir.

Her iki zaman serisinde de trend bulunuyorsa bu regresyonlar “sahte” olabilir ve bu durum bizi “sahte regresyon” kavramına götürmektedir⁶¹². Durağan olmayan iki zaman serisini regres ettiğimizde çok anlamlı istatistiki sonuçlar elde edilebilir, fakat bu sonuçlar serilerin durağan olmaması nedeniyle sahtedir. Böyle bir durumda student-t değerleri ve diğer istatistiklerin yorumlanması geçersiz olmaktadır⁶¹³. O halde zaman serileri kullanılarak yapılan regresyon analizinin anlamlı olması için trende bağlı olmayan seriler kullanılmalıdır. Hemen hemen tüm zaman serileri trende sahip oldukları için analiz yapılmadan önce serilerin trendden arındırılması gerekmektedir. Bu çalışmada, determinist trend içeren zaman serileri için kullanılan doğrusal (linear) trendden arındırma yöntemi ile stokastik trend içeren zaman serilerinde kullanılan fark alma yöntemi kullanılmıştır.

Serinin trend durağan süreç gösterdiği varsayımından hareketle zamana göre trendi arındırılmış ve serinin fark durağan süreç gösterdiği varsayımından hareketle de farkını alma yöntemine başvurulmuştur. İlk yöntemle göre, filtrelenmiş seri (x_t) elde etmek için aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$x_t = X_t - \beta t \quad (42)$$

β , deterministik trendin sabit yıllık artış oranını göstermektedir. Bu denklemde, sahte durumdan kaçınmak için regresyona trend değeri sokulmaktadır.

⁶¹⁰ M.Vedat Pazarhoğlu, a.g.e., s.7.; Tümay Ertek, **Ekonometriye Giriş**, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.380.

⁶¹¹ Wojciech W. Charemza-Derek F. Deadman, **New Directions in Econometric Practice**, Edward Elgar,England, 1992, s.118.

⁶¹² Utku Utkulu, “Cointegration Analysis: An Introductory Survey With Applications to Turkey”, **1. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri**, Eds. M.Güneş, Ş.Üçdoğruk, M.V.Pazarhoğlu, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1993, s.305.

⁶¹³ Utku Utkulu, “How to Estimate Long-run Relationships in Economics: An Overview of Recent Developments”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.2, 1997, s.39.

İkinci filtreleme yönteminde ⁶¹⁴:

$$x_t = X_t - X_{t-1} \quad (43)$$

formülü kullanılmıştır.

d kez farkı alınarak durağan hale getirilen durağan olmayan bir seriye d dereceden bütünleştirilmiş seri denilmekte ve I(d) şeklinde gösterilmektedir. Bütünleştirme düzeyi ile ilgili testler üç kategoride görülebilir: Serilerin ve serilerin örnek otokorelasyonlarının (korelogram) görsel incelenmesi, Bütünleştirilmiş Durbin-Watson (IDW) istatistik testleri ve Dickey-Fuller (DF), Dickey-Pentula (DP) ve Phillips-Perron (PP) gibi regresyon tabanlı t testleri⁶¹⁵. Çalışmada durağanlık için görsel inceleme yapılmış ve DF testleri* kullanılmıştır. Başvurulan DF birim kök testini kısaca açıklamakta yarar görülebilir.

$$X_t = jX_{t-1} + e_t \quad (44)$$

formülünü dikkate aldığımızda: e_t bilinen varsayımlara sahip stokastik hata terimidir. Bu aynı zamanda beyaz gürültülü hata terimi (white noise) olarak da adlandırılmaktadır. Burada, X_t 'nin t zamanındaki değeri, t-1 zamanındaki değeri üzerine regres edilmektedir. X_{t-1} 'in katsayısı mutlak değer içinde bire eşitse, birim kök sorunuyla karşı karşıya kalınmış demektir. Ekonometride birim köke sahip zaman serileri, rassal yürüyüş zaman serileri (random walk) olarak da bilinmektedir⁶¹⁶. Bir rassal yürüyüş ya da birim köke sahip zaman serisi durağan değildir. $H_0: j=1$ hipotezi test edilmektedir. Eğer $|j| < 1$ ise X_t serisi durağandır. 44 no'lu denklem $j=1$ durumunda Fark Durağan Süreç göstermektedir. DF testine göre $j=1$ 'e karşılık alternatif olarak $j<1$ test edilirken 44 no'lu denklem yerine aşağıdaki denklem öngörülmektedir.

$$\Delta X_t = \lambda X_{t-1} + e_t \quad (45)$$

44 no'lu denklemi, 45 no'lu denklemden hareketle dönüştürdüğümüzde:

$$X_t = (1 + \lambda)X_{t-1} + e_t \quad (46)$$

elde edilir.

⁶¹⁴ Todd Smith, a.g.m., s.415.

⁶¹⁵ Utku Utuklu, "Cointegration Analysis: An Introductory Survey With Applications to Turkey", a.g.m., s.308.

* Geniş açıklama için bkz. D.A.Dickey-W.A.Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Journal of American Statistical Association*, Vol.74, 1979, ss.427-431.; D.A.Dickey-W.A.Fuller, "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With a Unit Root", *Econometrica*, Vol.2, No.4, ss.1057-1072.

⁶¹⁶ Utku Utuklu, "Cointegration Analysis: An Introductory Survey With Applications to Turkey", a.g.m., s.309; John B. Taylor, a.g.m., ss.187-188.

Denklemden $j=(1+\lambda)$ olduğundan 44 ile 46 no'lu denklemler aynıdır. 46 no'lu denklemden λ negatif ise 44 no'lu denklemden j birden küçük olur. Böylece DF testi 46 no'lu denklemden λ 'nin negatifliğini ölçen bir testtir. Alternatif $\lambda < 0$ 'nın lehine $\lambda = 0$ sıfır hipotezinin reddi, $j < 1$ ve X_t 'nin sıfır dereceden entegre olduğunu, bir başka deyişle serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. 46 no'lu denklem için t ve F dağılımları $\lambda = 0$ sıfır hipotezini test etmek için uygun değildir. DF testinin %1, %5 ve %10 önemlilik düzeylerine göre kabul-red sınırları (kritik değerleri) MacKinnon tarafından yapılmış olan Monte Carlo simülasyonlarına göre hesaplanmıştır ve bu değerler bilgisayar paket programlarında verilmektedir. Alışlagelmiş t istatistikleri bu hipotez testinde τ (tau) istatistiği diye adlandırılır. Yazında τ istatistiği DF test istatistiği ile aynı anlamdadır. τ istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse H_0 hipotezi reddedilerek serinin durağan olduğuna karar verilir⁶¹⁷. Eğer sıfır hipotezi reddedilemezse ikinci aşama, entegre derecesinin bir olup olmadığını test etmektir. Bu durumda DF denklemi şu şekilde yazılır:

$$\Delta X_t = \lambda X_{t-1} + e_t \quad (47)$$

Bu denklemden de λ 'nin negatifliği test edilmekte ve durağanlık sağlanıncaya kadar fark alma işlemi devam etmektedir. DF testinde, hata süreci e_t 'deki olası bir otokorelasyon durumunda sonuçlar geçersizdir. Bu durumu çözmek için iki yolu vardır: Birincisi, test yöntemini değiştirmek, ikincisi, test istatistiğini değiştirmek. İlk yaklaşım, 45 no'lu DF denklemine bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin dahil edildiği Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi olarak bilinir. ADF testi, entegre derecesini bulmada en etkili yöntemlerden biri olarak değerlendirilmektedir^{*}.

$$\Delta X_t = \lambda X_{t-1} + \sum_{i=1}^k q_i \Delta X_{t-i} + e_t \quad (48)$$

ΔX_{t-i} 'nin gecikmelerinin sayısı (k değeri), serbestlik derecesini korumak için nispeten küçük, fakat hata teriminde otokorelasyonun olmaması için de yeterli ölçüde geniş olmalıdır⁶¹⁸.

⁶¹⁷ Tümay Ertek, a.g.e., s.387.

^{*} Dickey ve Fuller durağanlığı test etmek için bu denkleme sabit bir terim ve zamanı da ekleyerek alternatif modeller de geliştirmiştir. Fakat ADF testini zaman ve sabit kullanarak ya da kullanmadan yapma konusunda açıklık yoktur. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Wojciech W. Charemza-Derek F. Deadman, a.g.e., ss.134-135.

⁶¹⁸ Utku Utkulu, "Cointegration Analysis: An Introductory Survey With Applications to Turkey", a.g.m., s.309; John B. Taylor, a.g.m., ss.309-310.

Durağanlığa ulaşınca kadar farkını almayı öneren bu testler sonunda verilerde uzun dönemli bilgilerin kaybolacağı öngörülmektedir. Trend içeren bu seriler arasında hala uzun dönemli bir ilişkinin bulunabileceğini ve bu uzun dönemli yoldan sapmaların durağan olabileceğini öneren eş-bütünleşme (cointegration) yaklaşımlarına da başvurulmaktadır*. Ancak, çalışmamızın amaç fonksiyonunda belirtilen yaklaşım dikkate alınarak bu tür testler kullanılmamıştır.

Bu çalışmada MFIT286 ve ET3 paket programlarından yararlanıldı ve analize ilişkin aşağıdaki süreç izlendi. Logaritmik değerlerden hareketle TEFE, TÜFE, GSMH Deflatörü ve reel GSMH serilerinde durağanlık sağlandı. Fiyat düzeyini gösteren serilerle, toplam ekonomik faaliyeti yansıtan serinin dip ve doruk noktasıyla eş anlı olarak ortaya çıktığı bilinen ve “çakışık” (coincident) gösterge dediğimiz serilerden reel GSMH arasında, cross korelasyonuna bakıldı ve analiz sonuçları ET3 paket programında karar kriteri olarak belirtilen (serilerin beyaz gürültülü ve asimtotik ki-kare dağılımlı olduğu varsayımı altında) $\xrightarrow{a} | \text{katsayı} | > 2 / \sqrt{N}$ formülünden hareketle yorumlandı. Ayrıca, analize konu olan serilerin birlikte hareket derecesi cross korelasyon katsayıları ($R(m)$, $m \in (0, \pm 1, \pm 2, \dots, \pm 6)$) ile ölçüldü. İlk önce, seçilmiş serilerin konjonktürle uygunluğuna, daha sonra da, $R(m)$ mutlak değerlerinin maksimum negatif, pozitif ya da sıfır durumları incelenerek spesifik serinin öncü, geciken ya da çakışık olup olmadığına karar verildi. Seriler arasındaki eş anlı (contemporaneus) korelasyon katsayısı $R(0)$, negatif, pozitif yada sıfır olması durumuna göre, serilerin konjonktür-karşıt, konjonktür yönlü ya da konjonktür uyumsuz oldukları belirlendi**. GSMH ile fiyat serileri arasındaki eş anlı korelasyon katsayısı $R(0)$ ele alınarak serilerin konjonktürle birlikte hareket edip etmedikleri saptandı. Eğer $| R(0) | \leq 0,20$ ise seriler, konjonktür-uyumsuzdur. $| R(0) | > 0,20$ ise seriler konjonktür uyumludur. ($H_0: \rho=0, \alpha=0,05$)⁶¹⁹

* Konunun geniş açıklaması için bkz. Wojciech W. Charemza-Derek F. Deadman, a.g.e., ss.116-171.; Utku Utkulu, “Cointegration Analysis: An Introductory Survey With Applications to Turkey”, a.g.m., ss.303-324.; Utku Utkulu, “How to Estimate Long-run Relationships in Economics: An Overview of Recent Developments”, a.g.m., ss.39-48.

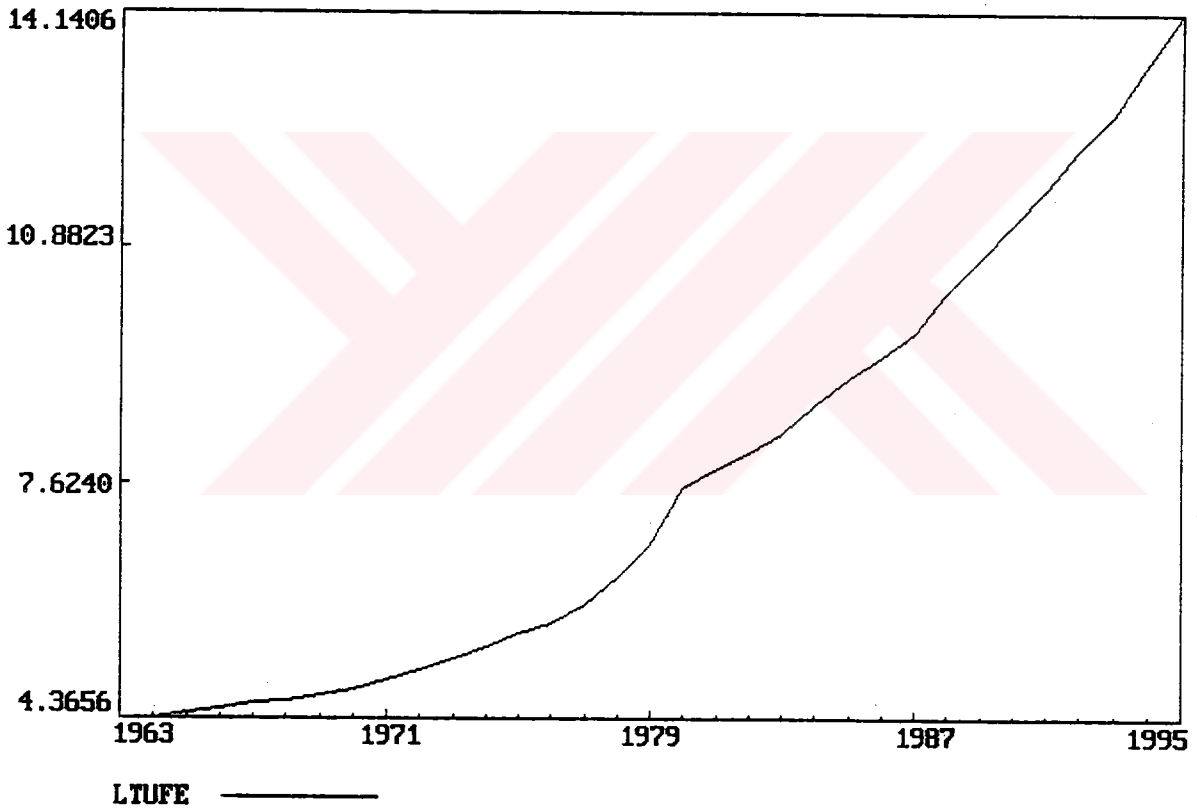
** Eğer R istatistiği iki değişenli normal dağılımdan bir random örnek katsayısını gösteriyorsa, o zaman random değişken $W=1/2\ln((1+R)/(1-R))$, $1/2\ln((1+\rho)/(1-\rho))$ ortalama ve $\sqrt{1/(n-3)}$ standard sapma ile normal dağılım yaklaşımlarına sahiptir.

⁶¹⁹ C.Emre Alper, *Nominal Stylized Facts of Turkish Business Cycles*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Kasım 1997, ss.4-5.

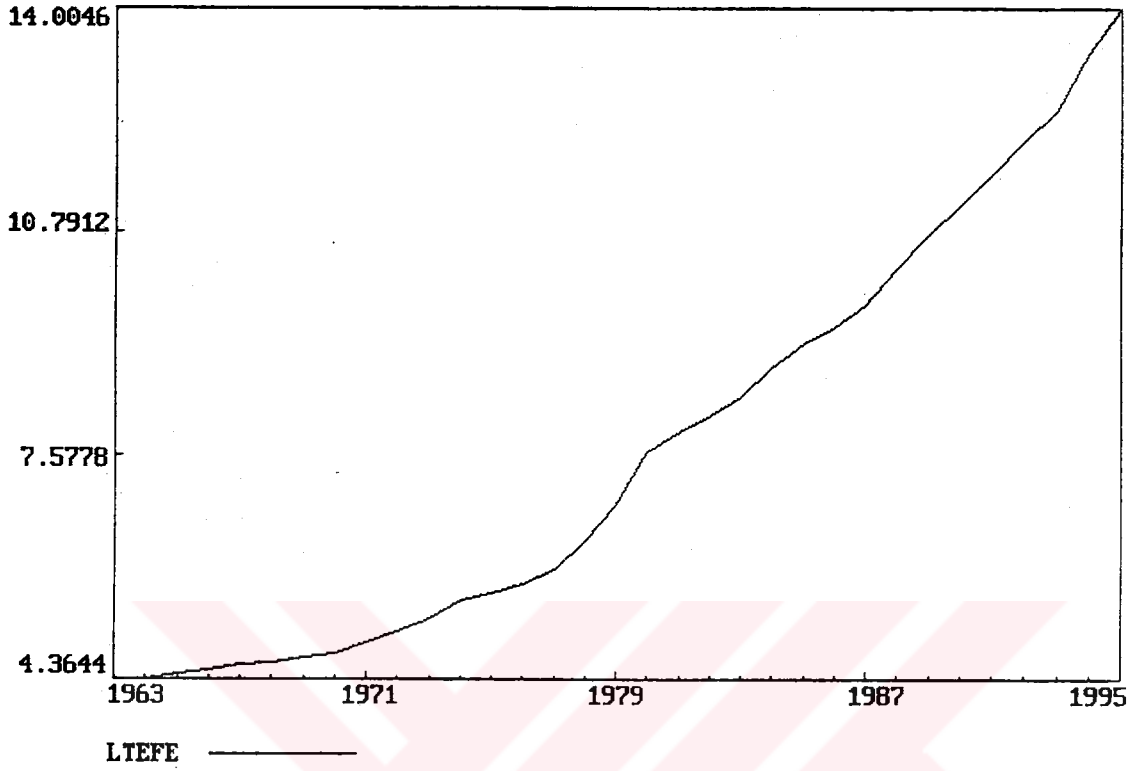
4.2.3. Fiyatların Konjonktürel Davranışına İlişkin Analiz Sonuçları

Seçilmiş serilerin önce doğal logaritmaları alındı. Daha sonra logaritmik değerlerin görsel olarak durağan olup olmadıkları araştırıldı. Bu noktada ham veri setlerinden (levels) yararlanarak grafik 1, 2, 3, 4, elde edildi. Söz konusu grafikler incelendiğinde görüleceği üzere ilgili zaman serilerinin durağan olmadıkları saptandı.

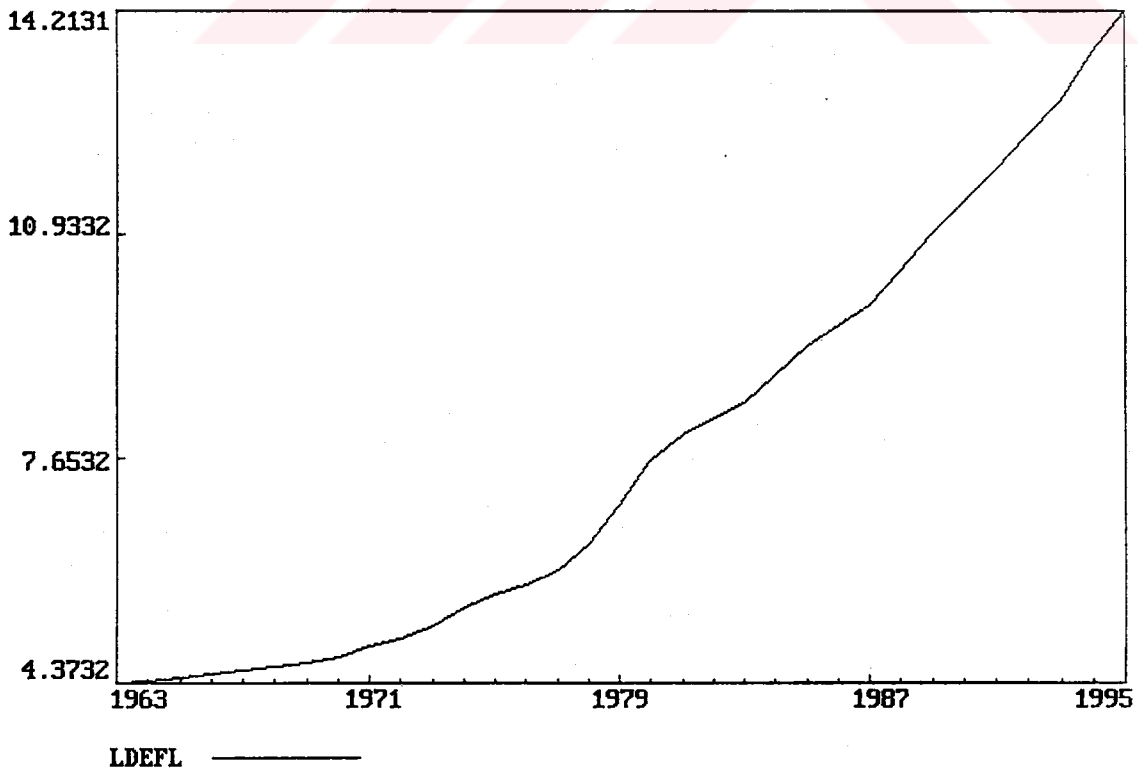
GRAFİK 1. TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ (LOGARİTMİK)

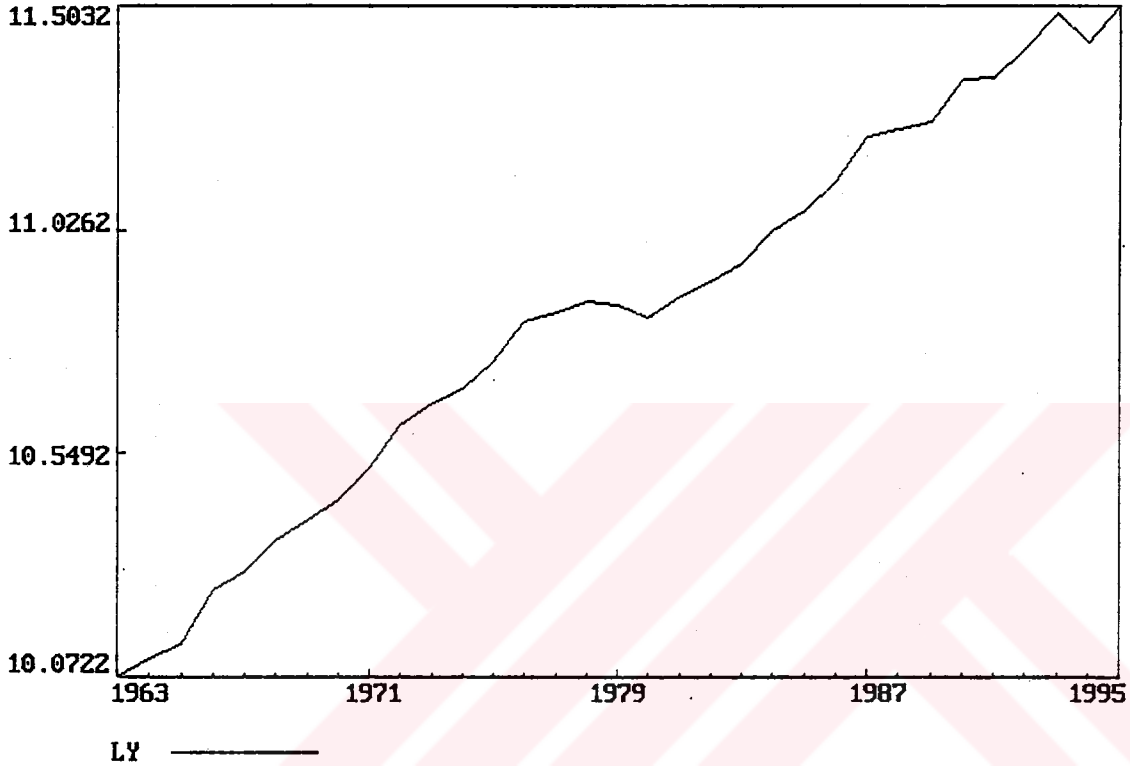
GRAFİK 2. TOPTAN EŞYA FİYATLARI ENDEKSİ (LOGARİTMİK)

GRAFİK 3. GSMH DEFLATÖRÜ (LOGARİTMİK)

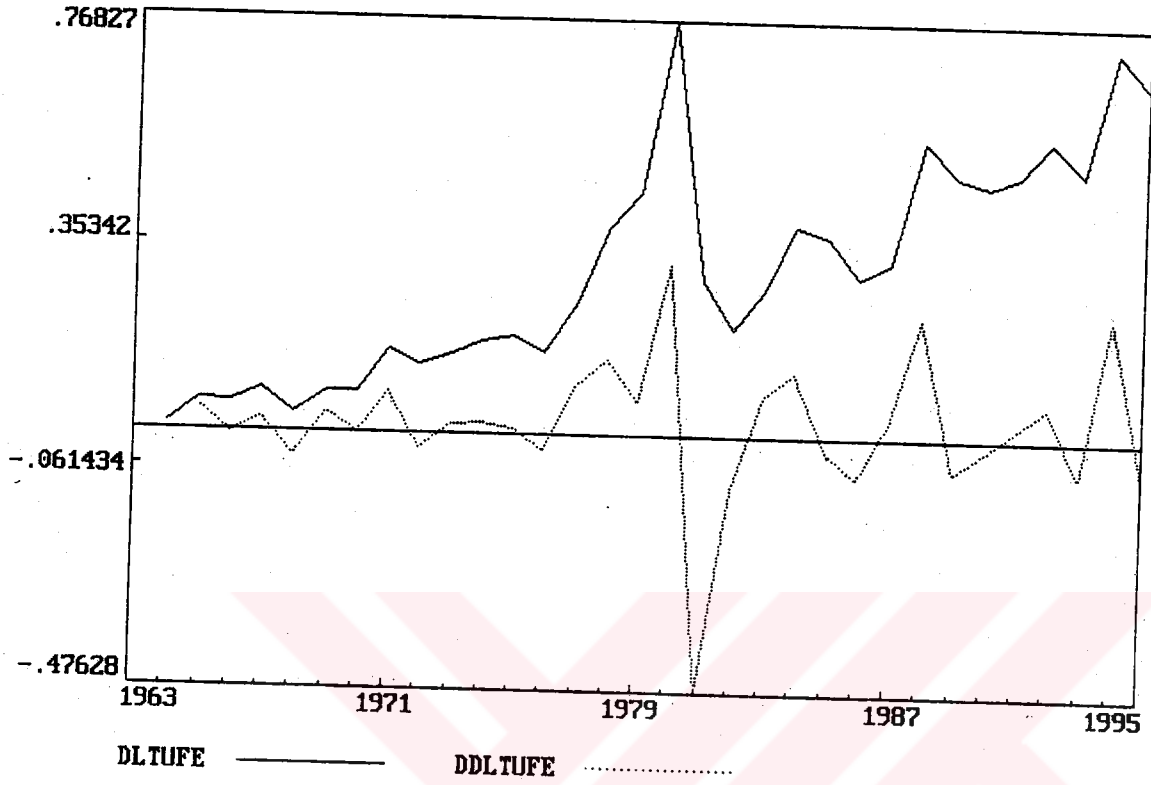

GRAFİK 4. REEL GSMH (LOGARİTMİK)

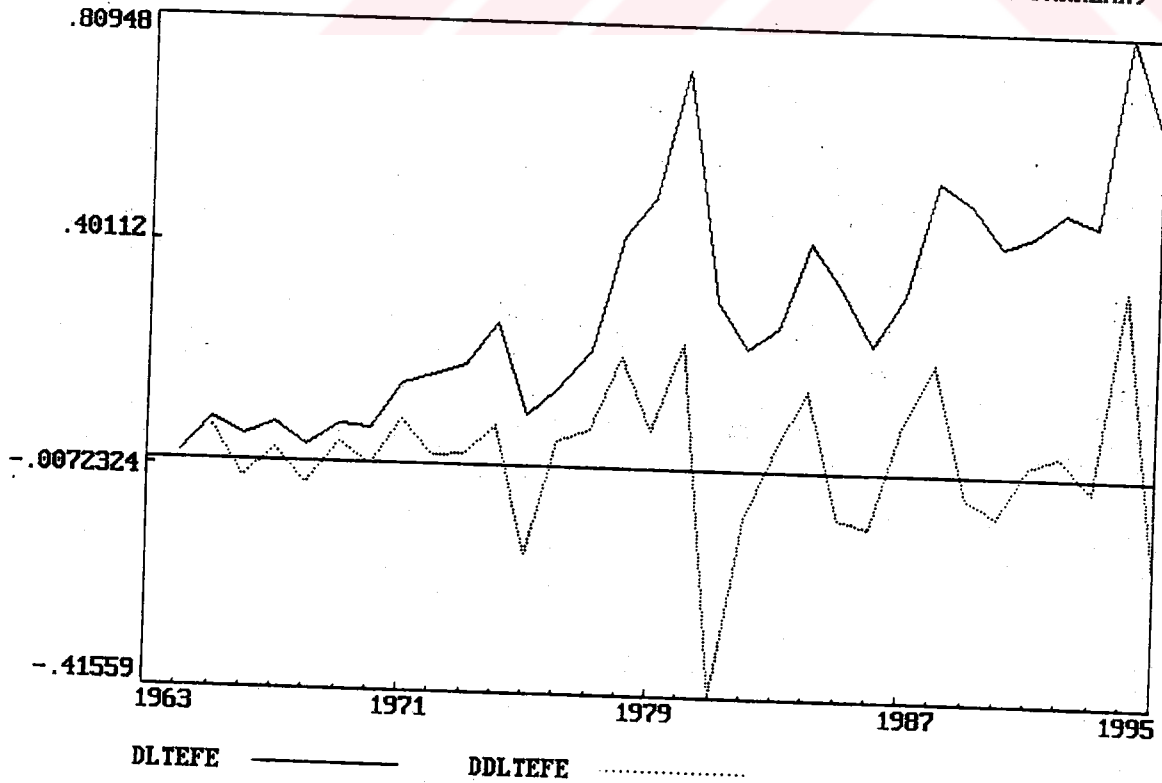

Araştırma yönteminde belirtildiği gibi, durağanlığın sağlanabilmesi için serilerin farkları alınarak, kaçınıcı farklarda durağanlığın sağlandığı grafik 5, 6, 7, 8 de görsel olarak izlendi.

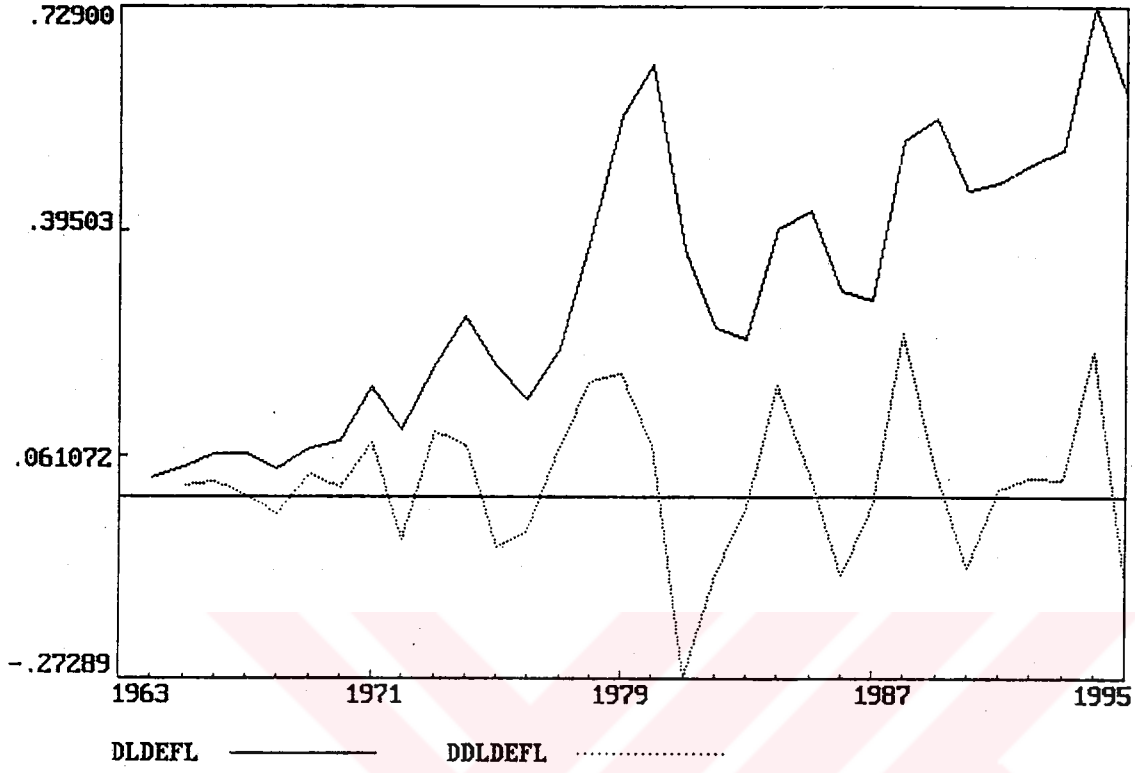
GRAFİK 5. TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ (BİRİNCİ VE İKİNCİ FARKLAR)

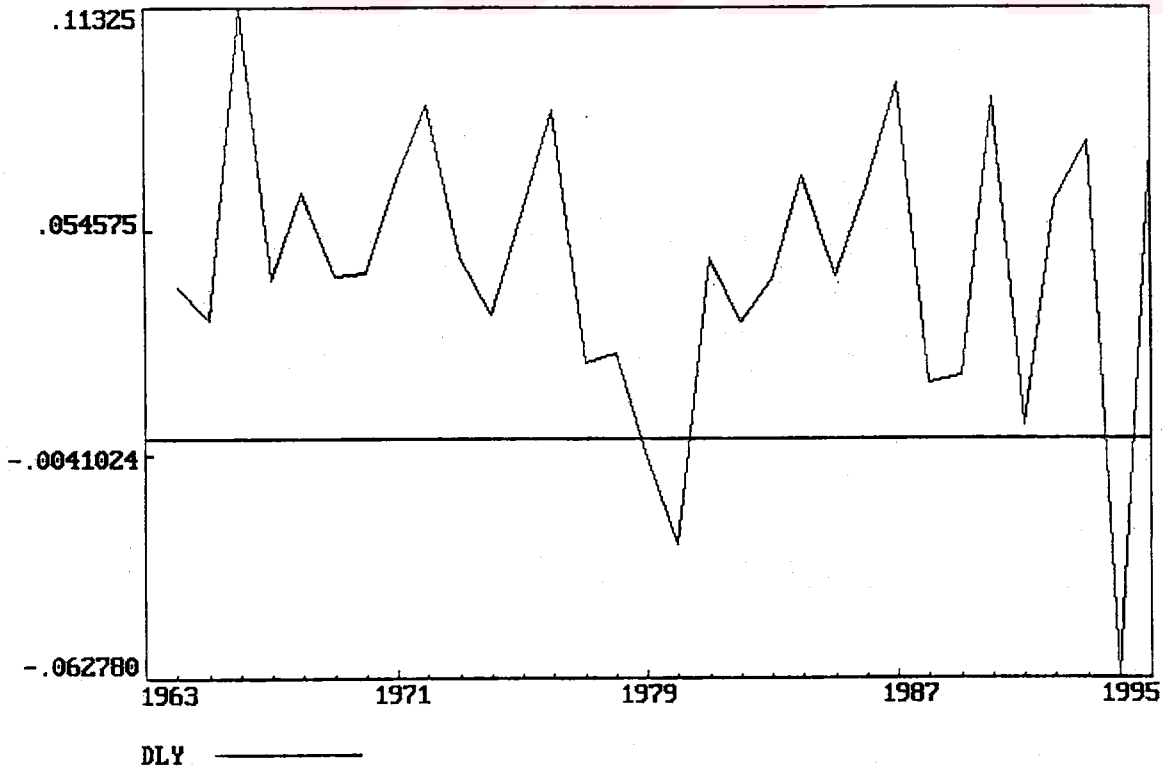
GRAFİK 6. TOPTAN EŞYA FİYATLARI ENDEKSİ (BİRİNCİ VE İKİNCİ FARKLAR)

GRAFİK 7. GSMH DEFLATÖRÜ (BİRİNCİ VE İKİNCİ FARKLAR)

GRAFİK 8. REEL GSMH (BİRİNCİ FARKLAR)

Bu noktada durağan olmayan serilerin trend durağan ya da fark durağanlık durumu ele alınarak doğrusal (zamana göre) trendden arındırma ve durağan hale gelene kadar fark alma yöntemlerine başvurulmuştur.

Seriler trend durağan süreç gösterdiği varsayımı altında, $x_t = X_t - \beta t$ denklemi kullanılarak TUFE, TEFE, Deflatör ve Reel GSMH serileri için filtrelenmiş (x_t) değerler elde edilmiştir. Bu yöntemde sahte durumdan kaçınmak için regresyona trend değeri sokulmuştur.

Yine, serilerin fark durağan süreç göstermesi varsayımı altında, yöntem kısmında açıklanan DF (ADF) testi uygulanarak seriler durağan hale getirilmiştir. Tablo 4'de DF (ADF) birim kök testiyle elde edilen sonuçlar verilmiştir.

TABLO: 4
AUGMENTED DICKKEY-FULLER BİRİM KÖK TEST SONUÇLARI

DEĞİŞKEN	TEST İSTATİSTİKLERİ	KRİTİK DEĞER
Log TEFE [2]	-4.6677 (1)	-2.9665
Log TUFE [2]	-5.0701 (1)	-2.9665
Log DEFL [2]	-5.7476 (1)	-2.9665
Log GSMH [1]	-3.8694 (1)	-2.9665

Kaynak. Tablo, ADF test sonuçlarına göre tarafımızdan düzenlenmiştir.

Not: Tablodaki %5 önemlilik düzeylerine göre kabul-red sınırları (kritik değerleri) MacKinnon kritik değerleridir ve bu değerler MFTT286 bilgisayar paket programından alınmıştır. ADF denklemi sabit terim içermektedir. Test istatistiğinin yanındaki parantez içindeki rakamlar, değişkenlerin tümünde, hata terimindeki otokorelasyonu ortadan kaldırmak için bir uyarılamanın yeterli olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin yanındaki köşeli parantez içindeki rakamlar ise, birim kökün olduğunu iddia eden H_0 hipotezinin reddedilmesini sağlayan test istatistiğini, değişkenlerin kaç farkını alarak elde edebildiğimizi göstermektedir.

Seçilmiş serilerin düzey değerleri için yapılan test sonuçlarına göre, τ istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçük olduğu için H_0 hipotezi kabul edildi ve serilerin durağan olmadığı, yani bütünleşmiş (integrated) oldukları sonucuna varıldı. Bir başka deyişle, görsel sonuçlar birim kök testiyle de doğrulandı.

H_0 hipotezinin kabulü bağlamında ikinci aşamaya geçildi ve bütünleşme derecesinin bir olup olmadığı test edildi. Birinci farklarda, GSMH için H_0 hipotezi reddedildi, fakat, TUFE,

TEFE ve Deflatör değişkenlerinin birinci farklarının da birim kök içerdiği görüldü. Bu üç değişkenin ikinci farklarında ise durağanlığın sağlandığı anlaşıldı.

Durağan serilere ulaşıldıktan sonra, cross korelasyon yöntemi kullanıldı ve analiz sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da verildi.

TABLO: 5
DOĞRUSAL (ZAMANA GÖRE) TRENDEN ARINDIRILMIŞ
REEL GSMH İLE FİYATLAR ARASINDAKİ CROSS KORELASYON SONUÇLARI

(1) (2) (3)	TUFE	TEFE	DEFLATÖR
X_{t-6}	-.2722	-.2305	-.2516
X_{t-5}	-.2808	-.2579	-.2746
X_{t-4}	-.3779	-.3718	-.3739
X_{t-3}	-.4344 ^a	-.4557 ^a	-.4333 ^a
X_{t-2}	-.3587	-.3970 ^a	-.3766
X_{t-1}	-.5125 ^a	-.5618 ^a	-.5286 ^a
X_t	-.4824 ^a	-.5344 ^a	-.5062 ^a
X_{t+1}	-.6306 ^a	-.6730 ^a	-.6510 ^a
X_{t+2}	-.4750	-.5130 ^a	-.4980 ^a
X_{t+3}	-.1412	-.1736	-.1768
X_{t+4}	.1124	.0863	.0735
X_{t+5}	.2839	.2636	.2492
X_{t+6}	.3804	.3618	.3586

Kaynak. Tablo cross korelasyon sonuçlarına göre tarafımızdan düzenlenmiştir.

(1) Gözlem Sayısı: 27

(2) GSMH ortalaması: 10.111441; TUFE ort.: 2.257637; TEFE ort.: 2.331011; Deflatör ort.: 2.252937

(3) GSMH Standart Sapma: 0.051438; TUFE Std Sap: 0.686307; TEFE Std.Sap.: 0.631833;

Deflatör Std.Sap.: 0.655679

^a $\alpha=0.05$ düzeyinde anlamlı

Tablo 5 incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

- TUFİ'e göre: X_t , X_{t-1} , X_{t+1} , X_{t-3} cross korelasyon katsayı değerleri anlamlı bulunmuştur. Burada X_t eş anlı (contemporaneus) korelasyon katsayısı olan -0.4824 (mutlak değer) karar kriteri olan 0.20'den büyük olduğu için, konjonktürle birlikte hareket eden konjonktür-karşıt bir değişkendir. Ayrıca anlamlı göstergelerden X_{t+1} 'in katsayısı -0.6306 maksimum değer olduğundan, değişkenin bir öncü gösterge olduğu saptanmıştır.

- TEFE'ye göre: X_t , X_{t-1} , X_{t+1} , X_{t-2} , X_{t+2} , X_{t-3} katsayı değerleri anlamlı görülmüş ve bu değerler irdelendiğinde X_t eşanlı korelasyon katsayı değeri $|-0.5344| > 0.20$ olduğundan konjonktür uyumlu ve konjonktür-karşıt bir değişkendir. Yine anlamlı göstergelerden X_{t+1} 'in katsayısı -0.6730 maksimum değer olduğu için öncü bir değişken olarak yorumlanabilir.

- Deflatöre göre: X_t , X_{t-1} , X_{t+1} , X_{t-2} , X_{t+2} , X_{t-3} katsayı değerleri anlamlı, konjonktür uyumlu ($|-0.5062| > 0.20$) ve konjonktür-karşıt bulunmuştur. Yine X_{t+1} 'in değeri maksimum olduğundan, deflatör değişkeni GSMH değişkenini incelemektedir.

Sonuç olarak, fiyat göstergelerinden TEFE'nin katsayılarının en uygun (fit) katsayılar olduğu söylenebilir.

TABLO: 6
FARKI ALINARAK FİLTRELENMİŞ REEL GSMH İLE FİYATLAR ARASINDAKİ
CROSS KORELASYON SONUÇLARI

(1) (2) (3)	TUFE	TEFE	DEFLATÖR
X_{t-6}	-.2076	-.2039	-.2217
X_{t-5}	.0073	-.0303	-.0511
X_{t-4}	.0275	.0106	.0550
X_{t-3}	-.0469	-.0476	.0080
X_{t-2}	-.0495	-.0237	-.0696
X_{t-1}	-.4986 ^a	-.5427 ^a	-.5065 ^a
X_t	-.3497 ^a	-.4204 ^a	-.3978 ^a
X_{t+1}	-.2607	-.2820	-.2197
X_{t+2}	-.1762	-.1176	-.1398
X_{t+3}	-.0754	-.0413	-.1152
X_{t+4}	.0836	.0893	.0668
X_{t+5}	-.1023	-.1211	-.1467
X_{t+6}	.0624	.0133	.0228

Kaynak. Tablo cross korelasyon sonuçlarına göre tarafımızdan düzenlenmiştir.

(1) Gözlem Sayısı: 25

(2) GSMH ortalaması: 0.042214; TUFE ort.: 0.727300; TEFE ort.: 0.718399; Deflatör ort.: 0.735851

(3) GSMH Standart Sapma: 0.038970; TUFE Std Sap: 0.344825; TEFE Std.Sap.: 0.338308;

Deflatör Std.Sap.: 0.328054

^a $\alpha=0.05$ düzeyinde anlamlı

Tablo 6 incelendiğinde, her üç fiyat göstergelerine ilişkin X_t ve X_{t-1} cross korelasyon katsayıları anlamlı görülmüştür. Burada X_t katsayıları $|-0.3497|$, $|-0.4204|$, $|-0.3978| > 0.20$ olduğundan fiyat serileri ile GSMH serileri birlikte hareket etmektedir ve işaretleri negatif olduğu için fiyat göstergeleri konjonktür-karşıttır. Ayrıca, GSMH'nın öncü ve geciken göstergeleri irdelendiğinde, X_{t-1} için elde edilen anlamlı göstergelere bakıldığında bu değişkenlerin öncü değişkenler olduğu söylenebilir. Burada da TEFE değişkeninde en uygun (fit) katsayı değerleri görülmektedir.

Tablo 5 ve Tablo 6 karşılaştırıldığında, birlikte hareket (co-movement), konjonktür-karşıtlık (countercyclical) ve fiyatların öncü (leading) değişken olduğu doğrulanmaktadır. Fiyat

göstergelerine ilişkin elde edilen bu analiz sonuçları, aynı zamanda 1978.1-1997.7 dönemine ilişkin aylık veri kullanımı ile yapılan Türkiye ekonomisinin kalıplaşmış gerçekleri ile ilgili uygulamadaki fiyat parametreleri ile de tutarlı bulunmuştur^{*}. Türkiye için elde edilen bu bulgular RKK'nın yaklaşımlarıyla örtüşmektedir.

^{*} Analiz sonuçları için bkz. C.Emre Alper, a.g.e., ss.5-10.

SONUÇ

İktisadi yaşam üzerinde yapılan çalışmalarla, iktisadi faaliyet hacminin devamlı dalgalanmalar gösterdiği, ortaya konulmuştur. Konjonktürel dalgalanmaları incelediğimiz bu çalışmada, ayrıca trend konusunda da amacımız ölçüsünde açıklamalar yapılmıştır. 1970'lerdeki stagfasyonist dönemde, konjonktür araştırmalarına ilginin yeniden doğmasıyla zamanın doğrusal ve deterministik (yani, zaman süresince değişmez ve belirli değerler alır) bir fonksiyonu olarak ifade edilebilen deterministik trend yaklaşımının modasının geçtiği ve zamanın deterministik bir fonksiyonu olarak ifade edilmeyen stokastik trend yaklaşımının savaş sonrası konjonktür davranışı üzerinde daha iyi açıklama gücü gösterdiği görülmektedir. Yapılan bu çalışmalar, trend ile konjonktür arasındaki ayrımın belirginliğini azaltmıştır. Geleneksel olarak, iktisatçılar, büyüme analizi ile dalgalanma analizini ayırmalarına rağmen, bu çalışmalar sonunda, trendi belirleyen ekonomik güçlerin dalgalanmaya neden olanlardan farklı olmadıklarını söylenmektedir.

Bu ayrım makroekonomik kuramlar açısından önemlidir. Geleneksel görüşte, zamanın herhangi bir anında meydana gelen genişletici bir parasal şokun, üretimin trendi üzerindeki etkisi geçici olacaktır ve doğal olarak üretim (belki konjonktürden sonra) trend yoluna dönecektir. Bu durum, parasal şoklar nedeniyle üretimin, GSMH doğal düzeyinden sapmalarının geçici olacağını ifade eden doğal oran hipoteziyle tutarlıdır. Yeni görüşte ise, GSMH'da gözlemlenen değişmelerin pek çoğunun kalıcı olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, bir şokun ardından üretimi ilk trend yoluna döndürecek eğilim yoktur. Teknolojik değişiklikten dolayı verimlilik (productivity) artışı şokları sık sık ortaya çıkıyorsa ve bunlar rassal ise, o zaman rassal bir yürüyüş izleyen üretim yolu konjonktüre benzeyen bir özellik gösterir. Bu durumda, GSMH'da gözlenen dalgalanmalar, üretimin düzgün bir deterministik trendden sapmaları değil, üretimin doğal (trend) oranındaki dalgalanmalardır. (yani, trendin kendisinin artışıdır.) Her bir kalıcı verimlilik şoku, yeni bir büyüme yolu belirlemektedir. Bu görüşü, RKK savunmaktadır. Paranın yansızlığına olan inançlarından dolayı, GSMH'daki kalıcı değişmelerin nedeni parasal şoklar olamayacağından istikrarsızlığa neden olan temel güçlerin reel şoklar olduğunu ifade etmişlerdir.

Kuramlar içsel (endojen) ve dışsal (eksojen) olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Eğer konjonktürü açıklayan kuram, açıklamasını ekonomik sistemin içerdiği öğelere dayanarak yapıyorsa, bu kuramlara içsel kuramlar denilmektedir. Dışsal kuramlar ise, ekonominin iç işleyiş mekanizmasının konjonktürel dalgalanmalara neden olmayacağını, konjonktürün nedenlerinin dışsal faktörlerde aranması gerektiğini iddia etmektedir.

Klasik döneme ilişkin içsel kuramlar bağlamında parasal konjonktür kuramları açıklanmaya çalışıldı. Bu kuramlar, iktisadi faaliyet düzeyindeki değişmelerin para akımındaki değişmelerin yansıması olduğunu açıklamışlardır. İçsel kuramlar içinde eksik tüketim ve aşırı tasarruf kuramları, üretim ile tüketim arasında bulunması gereken dengenin önemine dayanırlar ve gelir dağılımındaki bir dengesizlik nedeniyle tüketim mallarının satın alınmasına ayrılan gelirlerin yetersiz olmasının üretim ile tüketim arasındaki bu uyumu bozduğunu düşünürler. 1900'lü yılların başlarında, iktisatçıların, sermaye malları üretiminin, tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam çıktısından yüzde olarak daha çok değişmeler gösterdiği dikkatlerini çekmesiyle bu konu üzerinde yapılan araştırmalar, yatırımlarla ilgili kuramların gelişmesine neden olmuştur. İçsel kuramlardan Keynezyen kuram, konjonktürel dalgalanmaları açıklarken, özellikle tüketim eğilimindeki dalgalanmaların ve MEC'indeki dalgalanmaların önemli rolleri olduğunu belirtmiştir. Fakat kısa dönemde tüketim eğiliminin değişmeyebileceği varsayılabilir. Bu nedenle Keynes'in konjonktür açıklamasında, MEC'nin ileride alacağı değerler üzerine ekonomik birimlerin (yatırımları, girişimcilerin iyimser ve kötümser ruhi durumları) bekleşlerinin önemli bir rol oynadığını belirtilerek yatırımların istikrarsız rolüne dikkatler toplanmıştır. Günümüz konjonktür kuramlarından Yeni Keynezyen kurama göre, toplam talepteki istikrarsızlık, konjonktür hareketine yol açar, çünkü, kısa dönemde ücretlerin ve fiyatların yapışkan olduğu varsayılır. Ayrıca, Yeni Keynezyenler, toplam arzdaki kaymaların da, klasik modelin önerdiği nedenlerle konjonktürel harekete yol açtığını belirtmişlerdir.

Klasik dönemdeki dışsal kuramlar, psikolojik faktörler, tarımsal ve fiziksel koşullardaki değişmeler gibi ekonomi dışı faktörlere değinmişlerdir. Yeni dışsal kuramlardan Parasalcı kuram, konjonktürel dalgalanmaların nedenlerinin parasal nedenler olduğu bir başka deyişle, para arzındaki dalgalanmalardan kaynaklanan düzensiz parasal toplam talep değişimleri ve bu değişmelerin uyardığı fiyat hareketlerinin çeşitli kesimlerde farklı algılanması olduğu düşüncesindedirler. Yeni Klasik kuram, konjonktürel dalgalanmaların, geniş ölçüde, toplam talepteki beklenmeyen değişikliklerden kaynaklandığını savunmaktadır. Fakat, Yeni klasik kuramı diğer toplam talep yönlü konjonktür kuramlarından ayıran, toplam talepteki beklenmeyen değişmedir. Yeni Klasik kuramın makroekonomik paradigmaları üzerine kurulan RKK ise, dışsal toplam arz şoklarının üretim dalgalanmalarının temel kaynağı olduğunu savunmaktadır. RKK iktisatçıları, bütün ajanların rasyonel maksimize ediciler olduğu tam rekabetçi bir ortamda dahi, teknoloji ve verimlilikteki rassal değişmeler gibi reel düzensizlikler karşısında, optimize edici

ajanların bu durum karşısındaki davranışları ile ekonomik faaliyette dalgalanma olabileceğini ifade etmektedirler.

Artık iktisatçılar, konjonktürün genişleme ya da daralma aşamalarının şiddeti ve uzunluğunu saptamak yerine, yaşanmış konjonktür aşamalarında, iki ya da daha çok ekonomik değişkenin öngörülebilecek bir şekilde birlikte hareket etme eğilimini aramaktadırlar. Burns ve Mitchell, herhangi bir ekonomik değişken serisinin dip ve doruk noktasını ifade etmek için, o serinin spesifik devresi terimini kullanmışlardır. Onlara göre, her bir ekonomik değişkenin spesifik devresinin, ülke ekonomisinin tüm sektörleri için ortalama bir konjonktür devresi olan referans devresi ile karşılaştırmasının yapılması gerekmektedir. Bu karşılaştırma sonunda konjonktürle aynı yönde hareket eden değişkene konjonktür-yönlü değişken, konjonktürle karşıt biçimde hareket eden değişkene de konjonktür-karşıt değişken denilmektedir. Eğer değişken konjonktür-yönlü ya da konjonktür-karşıt bir ilişki göstermiyorsa yani konjonktürle birlikte hareket etmiyorsa bu değişkene de konjonktür-uyumsuz değişken denilmektedir. Kalıplaşmış gerçekler terimi, fiyat seviyesi, nominal faiz oranı ve reel ücret oranı gibi geniş bir yelpazedeki makroekonomik değişkenlerin konjonktürün genişleme ve daralma aşamalarındaki tipik davranışlarının açıklanmasıdır.

Bu çalışmanın amaç kısmında belirtildiği gibi, konjonktür süresince bir ekonomiyi karakterize eden kalıplaşmış gerçeklerden biri olan reel üretim ile birlikte fiyatların hareketi analiz edilmiştir. Üretimdeki hareketler talep şoklarından kaynaklanıyorsa fiyatların konjonktür yönlü olduğu beklenirken, arz şoklarından kaynaklanıyorsa fiyatların konjonktür karşıt olduğu bilinmektedir. Arz şokunun fiyatlar ve üretimi ters yönde etkilemesi sonucu negatif korelasyon ortaya çıkarken, talep şoku fiyatları ve üretimi aynı yönde değiştirdiği için pozitif korelasyon görülür. Sonuç olarak, analizlerde yer alan, gerek görsel grafikler gerekse cross korelasyon katsayılarını içeren tablo 5 ve 6 sonuçları karşılaştırıldığında, fiyatların konjonktürel davranışma ilişkin birlikte hareket, konjonktür-karşıtlık ve fiyatların öncü değişken olduğu doğrulanmaktadır. Aynı zamanda bu fiyat göstergelerine ilişkin elde edilen analiz sonuçları, 1978.1-1997.7 dönemine ilişkin aylık veri kullanımı ile yapılan Türkiye ekonomisinin kalıplaşmış gerçekleri ile ilgili uygulamadaki fiyat parametreleri ile de tutarlı bulunmuştur. Türkiye için elde ettiğimiz bu bulgular RKK'nın yaklaşımı ile örtüşürken, fiyatların konjonktür-karşıt bir değişken olmasında analizlerimizde yer vermediğimiz bir çok neden sıralanabilir. Ancak kuramsal tartışmalarda yer alan arz şoklarının nedenleri dikkate alındığında, teknolojik değişme ve verimlilik gibi göstergelerin nedensellik yönüyle açıklanması gerekir. Bu tür nedensellik yaklaşımları daha ileri

tekniklere dayalı araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye ekonomisinin 1963-1995 döneminde fiyat artışlarının genel karakteristiği göz önünde bulundurulursa, maliyet enflasyonundan doğan üretim daralmalarının ortaya çıktığı bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- ABAAN, Elnur Demir** "Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 14(3), Ankara, 1987.
- ABAAN, Elnur Demir** "Etkin Para: Yeni Klasik ve Yeni Keyneçi İlimli Bir Not", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 14(4), Ankara, 1987.
- ABEL, A.** **BERNANKE, B.S.** **Macroeconomics**, Addison Wesley, New York, 1992.
- ACAR, M. Sadık** **İktisada Giriş**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
- ACKLEY, Gardner** **Macroeconomic Theory**, The Macmillian Company, New York, 1961.
- AFTALION, Albert** "Dolambaçlı İstihsal Tekniğine Dayanan İktisadi Devreler Teorisi", **İktisat Çevirileri**, Çev.M.Selik, B.Kuruç, K.Boratav, Ö.Uluatam, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:180-162,Sevinç Mat., Ankara, 1964.
- AFTALION, Florin** **PONCET, Patrice** **Monetarizm**, İletişim yayınları, İstanbul, 1992.
- AKDIŞ, Muhammet** "Rasyonel Beklentiler Okulu'nun Enflasyon Yaklaşımı ve Türkiye'deki Faiz Oranları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl:29, sayı: 6-7, Haziran, 1992.

- AKDIŞ, Muhammet** **Faiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye, Yimder yayınları, Ankara, 1995.**
- AKGÜÇ, Öztin** **“Konjonktür-Para ve Maliye”, Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri, Ayyıldız Mat. A.Ş.,Ankara, 1972.**
- AKINCI, Ersoy** **“Toptan Eşya Fiyatları Endeksi ve Kullanım Açısından Bir Değerlendirme”, Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt. 3, Sayı.1-2, 1985.**
- AKINCI, Ersoy** **“Enflasyondan Ekarflasyona”,Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1-2, 1988.**
- AKTAN, Coşkun Can** **Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat, TAKAV Matbaası, Ankara, 1994.**
- AKTAN, Coşkun Can** **“İlk çağdan Günümüze İktisadi Düşünce Okulları”, Prof.Dr.Nezihe Sönmez’e Armağan, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1997.**
- EKER, Ayça**
- AKYÜZ, Yılmaz** **Emek Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu,AÜ SBF Yayınları No:441, AÜ Basımevi, Ankara, 1980.**
- AKYÜZ, Yılmaz** **Fiyat Mekanizması ve Makroekonomik Dengesizlikler, Yurt Yayınları 11,Yurt Yayınevi, Ankara, 1984.**
- ALDEMİR, Şansel** **“Rasyonel Beklentiler Teorisinin Makro Ekonomik Analiz Üzerindeki Etkileri”, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl: 34, Sayı:9 Eylül 1997.**

- ALKİN, Erdoğan,** **İktisat, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.**
- ALPER, C.Emre** **Nominal Stylized Facts of Turkish Business Cycles,** Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Kasım 1997.
- ALTAY, Selmin** **“Türkiye’de Dış Ticaret Fiyatları ve İthalatın Gelir Esnekliği; Bir Tahmin Denemesi”, Ekonomiye İzleme ve İstatistik Çalışmaları (1988-1992), TCMB, Ankara.**
- ANDERSON, D.R.** **Quantitative Methods For Business, Third Edition, West**
SWEENEY, D.J. **Publishing Company, St. Paul. 1986.**
WILLIAMS, T.A.
- APERGIS, Nicholas** **“The Cyclical Behavior of Prices: Evidence From Seven Developing Countries”, The Developing Economics, Vol.34., No.2, June 1996.**
- AREN, Sadun** **İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.**
- ATAÇ, Beyhan** **“İstikrarın Sağlanmasında Çağdaş Makroekonomik Tartışmalar”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt VI, Sayı:2, Eskişehir, Kasım 1988.**
- ATILGAN, Ahmet** **İktisat Politikalarının Evrimi, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1997.**
- BACKUS, David K.** **International Evidence on the Historical Properties of**
KEHOE, Patrick J. **Business Cycles, The American Economic Review, September, Vol.82, No.4, 1992.**

- BAĞIRKAN, Şemsettin** İstatistiksel Analiz, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1993.
- BAHÇEKAPILI, Cengiz** “Yeni Klasik Okul’a Göre İş Çevrimleri”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:10 Sayı:1-2, İstanbul, 1994.
- BAHÇEKAPILI, Cengiz** “Yeni Keynezyen Okul”, T.C. Marmara Üniversitesi, Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi, İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Yıl: İstanbul, Haziran 1995.
- BARRO, Robert J.** Macroeconomics, John Wiley, New York, 1993.
- BAŞ, İ. Melih** İşletmelerde Verimlilik Denetimi Ölçme ve
ARTAR, Ayhan Değerlendirme Modelleri, MPM, Yayın No:435, Ankara, 1991.
- BAŞOL, Koray** Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994.
- BEARDSHAW, John** Economics, Pitman Publishing, London, 1989.
- BEGG, David** Economics, McGraw-Hill Book Company, Mid Country
FISCHER, Stanley Press, London, 1991.
DORNBUSCH, Rüdiger
- BLACKBURN, K.** “Business Cycles in the UK. Facts and Fictions”,
RAVN, Morten O. Economica, November, 1992.
- BLANCHARD, Oliver** Lectures on Macroeconomics, MIT Press, Cambridge,
FISCHER, Stanley 1989.

- BRANSON, William H.** Makro İktisat Teorisi ve Politikası, Çev. İbrahim Kanyılmaz, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1995.
- BRONFENBRENNER, Martin** "Enflasyon Teorileri Üzerine", Çev. Asım Yücel, Bursa
HOLZMAN, Franklyn İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt 2, No. 3, Kasım, 1973.
- BULUTAY, Tuncer** İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştiriler, AÜ siyasal Bilgiler fakültesi Yayınları No.341, Sevinç Mat. Ankara, 1972.
- BUTLER, Eamonn** Milton Friedman, A Guide to His Economic Thought, Universe Books, New York, 1985.
- CAMPBELL, John** "Are Output Transitory" Quarterly Journal of
MANKIW, Gregory Economics, November, 1987.
- CHADHA, Bankim** "Interpreting the Cyclical Behavior of Prices", IMF Staff
PRASAD, Eswar Papers, Vol.40. No.2, June 1993.
- CHADHA, Bankim** "Are Prices Countercyclical? Evidence From the G-7",
PRASAD, Eswar Journal of Monetary Economics, Vol.34, 1994.
- CHAREMZA Wojciech W.** New Directions in Econometric Practice, Edward
DEADMAN, Derek F. Elgar, England, 1992.
- CHRYSTAL, A.K.** Controversies in Macroeconomics, Harvester-
PRICE, Simon Wheatsheaf, Manchester, 1994.
- CİLLOV, Haluk** Tatbiki İstatistikler, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968.
- COCHRANE, John H.** Shocks, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy 41, North Holland, 1994.

- COOLEY, Thomas F.** "The Cyclical Behavior of Prices", **Journal of Monetary Economics**, Vol.28.,1991.
- OHANIAN, Lee E.**
- ÇAKIR, Necip** "İktisatta Ortodoksinin Kökenleri Üzerine", **İktisat Dergisi**, Yıl:30 Sayı:348, 1994.
- DEGARMO, E.P.** **Engineering Economy**, Maxwell Macmillan Publishing Company, New York, 1990.
- SULLIVAN, W.G.**
- BONTADELLI, J.A.**
- DEMİR, Ömer** **Bilim Felsefesi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- DEMİR, Ömer** **Kurumcu İktisat**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.
- DEMİRCİ, Muzaffer** **Büyüme Teorileri**, DEÜ İİBF Resmi teksir Yayınları No:152, Eski Teksir Yayın No: 118, İzmir, 1985.
- DİCKEY, D.A.** "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Journal of American Statistical Association**, Vol.74, 1979, ss.427-431.
- FULLER, W.A.**
- DİCKEY, D.A.** "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With a Unit Root", **Econometrica**, Vol.2, No.4
- FULLER, W.A.**
- DİE** **İstatistik Göstergeler (1923-1995)**, Devlet İstatistik Enstitüsü Mat., Ankara, Temmuz 1996.
- DİRİMTEKİN, Halil** **Makro İktisat**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No.163, Eskişehir, 1976.
- DOĞAN, Üzeyme** **Verimlilik Analizleri ve Verimlilik-Ergonomi İlişkileri**, İzmir Ticaret Borsası Yayınları No:31, İzmir, 1987.

- DORNBUSH, Rudriger** **Macroeconomics, McGraw-Hill Company, New York,**
FISCHER, Stanley 1990.
- DPT** **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), Ankara,**
 Aralık 1997.
- DRUCKER, Peter F.** **Kapitalist Ötesi Toplum, Çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap**
 Kitabevi, İstanbul, 1993.
- DÜĞER, İ.Hakkı** **“Bugünkü Enflasyon Karşısında Teorik Yaklaşımlar”,**
Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Ocak 1984.
- EKER, Aytaç** **Maliye Politikası, Takav Mat. Ankara, 1994.**
- ALTAY, Asuman**
- SAKAL, Mustafa**
- EKİNCİ, N.K.** **“Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik: Bir Not”, ODTÜ**
Gelişme Dergisi, 14(4), Ankara, 1987.
- ERDOĞAN, Funda** **Para Politikasının Zaman Tutarsızlığı ve Güvenilirlik**
Problemi: Türkiye Örneği, Sermaye Piyasası Kurulu,
 Yayın :No:63, Ankara, 1997.
- ERDOĞAN, Mustafa** **Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi,**
 Ankara, 1993.
- ERGİN, Feridun** **Para ve Faiz Teorileri, Beta Basım Yayın Dağıtım,**
 İstanbul, 1983.
- ERGUN, Temel** **İthal Edilen Enflasyon ve Türkiye Örneği, Dokuz Eylül**
 Üniversitesi yayınları, İzmir, 1987.

- ERKAN, Hüsnü** **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, Türkiye İş Bankası Yayınları, Genel Yayın No:326, Bilim Dizisi:8, Ankara, 1994.**
- EROĞLU, Nadir** **Reel Konjonktür Kuramı”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:11, Sayı:1-2, İstanbul, 1995.**
- ERTEK, Tümay** **Ekonometriye Giriş, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996.**
- FRISCH, H.** **Enflasyon Teorileri,(çev.E.Oktay-A.Yiğidim, Elif Matbaacılık, Ankara, 1989.**
- FROYEN, Richard T.** **Macroeconomics:Theories and Policies,MacMillian Publishing Company, New York, 1990.**
- GEHRKE, Christian** **“Neo-Austrian Traverse Analysis and Austrian Business Cycle Theory”, Macroeconomic Theory: Diversity and Converge, Ed. Gary Mongiovi- Christof Rühl, Edward Elgar Publishing Company, Cambridge, 1993.**
- GREEN, Steven L.** **Macroeconomics Analysis and Application,The Dryden Press,USA, 1993.**
- GUARIGLIA, Alessandra** **“Production Smoothing, Firm’s Heterogeneity, and Financial Constraint: Evidence From a Panel of UK Firms, Oxford Economic Papers, Vol.50 No.1, January 1998.**
- SCHIANTARELLI, Fabio**
- GUJARATI, Damodar N.** **Basic Econometrics, McGraw-Hill Book Company, International Edition, 1988.**
- GÜRAN, Nevzat** **Makro Ekonomik Analiz,Karınca Mat., İzmir, 1996.**

GÜRTAN, Kenan

İstatistik ve Araştırma Metodları, İktisat ve İş İdaresine Tatbiki, Fatih Yayınevi Mat., İstanbul, 1979.

GÜVEN, Özcan

Ekonomide Konjonktür Olayları ve Etkileri, İstiklal Mat., İzmir, 1973.

HALL, Robert E.

Macroeconomics, The Canadian Economy, WW Norton and Company, 1990.

TAYLOR, John B.

RUDIN, Jeremy

HALL, Thomas E.

Business Cycles: The Nature and Causes of Economic Fluctuations, Preager Publishers, New York, 1990.

HAMILTON, J.D.

"Oil and the Macroeconomy Since World War II" Journal of Political Economy, April 1983.

HATİPOĞLU, Zeyyat

Temel Makroiiktisat, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1993.

HICKS, J.R.

A Contribution to the Theory of Trade Cycle, Claerendon Press, Oxford, 1950.

HİÇ, Mükerrerem

Büyüme ve Gelişme Ekonomisi, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1988.

İŞGÜDEN, Tamer

Makro İktisat, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1988.

İŞİĞİÇOK, Erkan

Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi, Türkiye'de Para Arzı ve Enflasyon Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:94, U.Ü.İ.B.F. İşletme İktisadı ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:95, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994.

İŞYAR, Yüksel

Ekonometrik Modeller, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:92, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadî ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:93, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994.

JOHNSON, Harry G.

“Para Teorisi ve Keynesgil İktisat”, Çev. Sacit Ertaş, İktisat ve Sosyal Bilimler, Bursa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Bursa, 1980.

JUDD, John. P.

“The Cyclical Behavior of Prices: Interpreting the Evidence, *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol.27, No. 3, August 1995.

TREHAN, Bharat

KALECKI, M.

Theory of Economic Dynamics, Allen and Unwin Ltd., 1954.

KALIN, Ahmet S.

Enflasyon, Analitik Bir Yaklaşım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s.5.

KARLI, Nihal

Ekonomik Kalkınma, Tasarruf ve Sermaye Piyasası İlişkileri: Türkiye Örneği, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:115, Ankara, 1998.

KAZGAN, Gülten

İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

KEPKEP, Naci

Enflasyon, Kuramlar-Politikalar ve Avusturya Keynesçiliği, Cem yayınevi, İstanbul, 1991.

KEYDER, Nur

Para Teori, Politika, Uygulama,, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1995.

- KEYNES, John M.** İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, Çev. Asım Baltacıgil, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969.
- KING, Robert G.** "Money, Credit, and Prices in a Real Business Cycle",
PLOSSER, Charles I. American Economic Review, Vol. 74, No.3, June 1984.
- KİRMANOĞLU, Hasan** "Keynesçi Yenilginin Nedenleri", İktisat Dergisi, Sayı 293-294, İstanbul, Nisan -Mayıs 1989.
- KOUTSOYIANNIS, A.** Modern Mikro İktisat, Çev. Muzaffer Sarımeşeli, Teori Yayınları, Ankara, 1987.
- KÖK, Recep** Endüstriyel Verimlilik ve Etkinlik, Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:680, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 90, Araştırma Serisi No: 81, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1991.
- KÖKSAL, Bilge A.** İstatistik Analiz Metodları, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1995.
- KÖSE, Ahmet Haşım** Büyüme ve Verimlilik, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları No.:471, Ankara, 1992.
- KYDLAND, Finn E.** "Business Cycles:Real Facts and Monetary Myth", Federal
PRESCOTT, Edward C. Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, Spring 1990.
- LAIDLER, David E.** Para Talebi, Kuramlar ve Kanıtları, Çev.Haluk Gürsel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 242, Ekonomi Dizisi:17, Yonca Matbaası, Ankara, 1983.
- LEE, Maurice W.** Macroeconomics: Fluctuations, Growth and Stability, Richard D.Irwin, Inc.,The Irwin Series in Economics, 1971.

LEWIS, John P.
TURNER, Robert C.

Business Condition Analysis, McGraw-Hill Book
 Company, USA, 1967.

LIPSEY, R.G.
STEINER, P.O.
PURVIS, D.D.

İktisat, Çev. Ömer Faruk Batırel vd., Bilim Teknik Yayınevi,
 İstanbul, 1984.

LONG, John B.
PLOSSER, Charles I.

"Real Business Cycles", **Journal of Political
 Economy**, Vol.:91, Number:1, February, 1983.

LUCAS, Robert E.

"Understanding Business Cycles", In K. Brunner and
 A. Metzler (Eds.). **Stabilization of the Domestic and
 International Economy**, North Holland, Amsterdam.
 1977.

LUCAS, Robert E.

Studies in Business Cycle Theory, MIT Press, Cambridge,
 1981.

MANKIW, Gregory N.

"Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective",
Journal of Economic Perspectives, Volume 3, Number 3,
 Summer 1989.

MANKIW, Gregory N.

Macroeconomics, Worth Publishers, New York, 1992.

MARX, Karl

Capital, A Critique of Political Economy, Volume:1,
 Progress Publisher, Moscow, 1977.

MARX, Karl

Capital, A Critique of Political Economy, Volume:2,
 Progress Publisher, Moscow, 1977.

MARX, Karl

Capital, A Critique of Political Economy, Volume:3,
 Progress Publisher, Moscow, 1977.

- MCCALLUM, Bennett T.** "On Real and Sticky-Price Theories of Business Cycle", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol.18, No.4, November, 1986.
- MCCANDLESS, George T.** **Macroeconomic Theory**, Printice Hall International Editions, USA, 1991.
- MCKENNA, Joseph P.** **Makro Ekonomik Analiz**, Çev.K.Y. Zoral-T.Hatunoğlu, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:559, Ziraat Fakültesi Yayınları No.: 251, Tercüme Serisi No.: 19, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979.
- MIROWSKI, Philip** **The Birth of Business Cycle**, Garland Publishig Co., New York, 1985.
- MONFORIAL, Thierry de** "Enflasyon, İşsizlik ve Paranın Rolü Üzerine Düşünceler", Çev. Necati Engez, Dr. Birol Dünder'a Armağan, **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1-2, 1976.
- MUŞLU, Ayşe** **İktisadi Gelişme ve Fiyat İstikrarı**, Eskişehir Sanayi Odası Yayınları No:10, Ankara, 1973.
- NELSON, Charles**
PLOSSER, Charles "Trend and Random Walks in Macroeconomic Time Series" **Journal of Monetary Economics**, September, 1982.
- NEUMARK, F.** **Genel Ekonomi Teorisi**, İstanbul, 1948.
- NEWBOLD, Paul** **Statistics For Business and Economics**, Prentice-Hall International Editions, New Jersey, 1988.

- OĞUZ, Orhan** İktisada Giriş: Temel Kavramlar ve Prensipler,
Marmara Üniversitesi Yayın No:513, İ.İ.B.F. Yayın
No:390, İstanbul, 1992.
- ORHAN, Osman Z.** “Monetarist İktisat Politikasının Teorik Temelleri”,
Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi, Cilt: IV, Sayı:1-2, İstanbul, 1987.
- ÖNEM, Enver** Ekonomik Bunalımlar, Orgun Kardeşler Mat., Ankara.
1981.
- ÖZATAY, Fatih** Türkiye Ekonomisinde Devresel Hareketler, A.Ü. Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,
1986.
- ÖZATAY, Fatih** “Parasal Şok ve Reel Ekonomik Etkinlik Üzerine Bir Not”,
ODTÜ Gelişme Dergisi, 17(1-2), Ankara, 1990.
- ÖZGÜVEN, Ali** İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, Filiz
Kitabevi, Fakülteler Mat., İstanbul, 1992.
- ÖZMEN, Ahmet** Zaman Serisi Analizlerinde Box-Jenkins Yöntemi ve
Banka Mevduat Tahmininde Uygulama
Denemesi, T.C. Anadolu Ün. Yayınları No:207, Fen
Edebiyat Fak. Yayınları No:9, Eskişehir, 1986.
- ÖZÖTÜN, Erdoğan** “Fiyat İndeksleri ve Ülkemizdeki Uygulamaları”, İstanbul
Sanayi Odası Dergisi, Yıl 22, Sayı 264, Şubat 1988.
- PARASIZ, İlker** İktisadi Analiz 2, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları
No:959, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No:528,
Eskişehir, 1997a.

- PARASIZ, İlker** **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997b.
- PARASIZ, İlker** **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- PAYA, M. Merih** **Makro İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997.
- PAZARLIOĞLU, M. Vedat** **Eşanlı Denklem Sistemlerinde Spektral Analiz ve Bir Uygulama**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1993.
- PEKİN, Tefvik** **Ekonomiye Giriş**, Bilgehan Matbaası, İzmir, 1991.
- PEKİN, Tefvik** **Makro Ekonomi**, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1993.
- PETERSON, Wallace C.** **Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:763 İ.İ.B.F. Yayınları No:98, Ders Kitapları Serisi No:28, Erzurum, 1994.
- PHELPS, Edmund S.** **Seven Schools of Macroeconomic Thought**, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- PREISER, Erich** “Tam İstihdam Problemi”, Çev. Oğuz Çataloğlu, İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, İzmir, 1966.
- PREISER, Erich** “Tam İstihdam Problemi”, Çev. Oğuz Çataloğlu, İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, İzmir, 1966.
- PRESCOTT, Edward** “Theory Ahead of Business Cycle Measurement” **Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review**, Cilt:10, Fall 1986.

- RAVN, Morten O.**
SOLA, Marin
 "Stylized Facts and Regime Changes: Are Prices Procyclical?", *Journal of Monetary Economics*, Vol.36, 1995.
- RICARDO, David**
Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri, Çev. Tayfun Ertan, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- ROBINSON, Joan**
İktisadi Felsefe, Çev. Mehmet Tomanbay, V.Yayınları, Ankara, 1986.
- ROLL, Eric**
 "Klasik İktisat ve Adam Smith", *İktisat Risaleleri*, Çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul. 1994.
- ROSIER, Bernard**
İktisadi Kriz Kuramları, Çev. Nurhan Yentürk, İletişim Yayınları, İstanbul. 1991.
- SACHS, Jeffrey D.**
LARRAIN, Felipe
Macroeconomics in the Global Economy, Printice Hall Inc., 1993.
- SAĞLAM, Dündar**
 "Keynes ve Schumpeter'in Ekonomi Bilimine Katkıları", *Bankalar ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl:28, Sayı:9, 1991.
- SALTOĞLU, Burak**
 "Unit Roots:Importance and Validity", *Marmara Ün. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XIII. Sayı. 1-2, İstanbul, 1996.
- SAMUELSON, Paul A.**
 "Interaction Between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration" *The Rewiew of Economic Statistics*, May, 1939.

- SAMUELSON, Paul A.** *Economics*, McGraw-Hill, Inc., USA, 1992.
- NORDHAWN, W.D.**
- SARGENT, Thomas A.** "Rasyonel Beklentiler Hipotezi", Çev. Ayça Eker, *Maliye Yazıları Dergisi*, Sayı 53, Ekim-Aralık 1996.
- SAVAŞ, Vural F.** "Konjonktür Hareketleri", *Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri*, Ayyıldız Mat., Ankara, 1972.
- SAVAŞ, Vural F.** *İktisat Politikasına Giriş Ar Yayın Dağıtım*, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1982.
- SAVAŞ, Vural F.** *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986.
- SAVAŞ, Vural F.** *İktisatın Tarihi*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, İstanbul, 1997.
- SELİK, Mehmet** *Marksist Değer Teorisi*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 484, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi:26, SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982.
- SERLETIS, Apostolos** "International Evidence on the Cyclical Behavior of Inflation", *Economics Letters*, Vol.51, 1996.
- SEYİDOĞLU, Halil** *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları No:7, İstanbul, 1993.
- SHERMAN, Howard.J.** "Real and Financial Factors in the Business Cycle", *Review of Radical Political Economics*, Vol.21(3), 1989.

- SHERMAN, Howard J.** **The Business Cycle, Growth and Crisis Under Capitalism**, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1991.
- SMITH, R.Todd** "The Cyclical Behavior of Prices", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol.24, No.4, November 1992.
- SMITH, Warren L.** "Genel Keynesgil Sistemin Grafiklerle Anlatımı", Çev. Sacit Ertaş, **İktisat ve Sosyal Bilimler, Bursa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı:1, Bursa, Temmuz 1981.
- SNOWDON, Brian** **A Modern Guide to Macroeconomics**, Edward Elgar Publishing Company, Cambridge, 1994.
- VANE, Howard**
- WYNARCZYK, Peter**
- SOLOW, Robert M.** "Technical Change and Aggregate Production Function, **Review of Economics and Statistics**, Vol.XXXIX No.3, August 1957.
- SOMEL, Cem** **Miktar Kısıtlamaları Altında Üretim Kararları ve Türkiye İçin Bir Model Denemesi**, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1986.
- STADLER, George W.** "Real Business Cycles", **Journal of Economic Literature**, Cilt:32, Aralık 1994.
- STEWART, Michael** **Keynes Devrimi**, çev. A.Baltacıgil, Sucuoğlu Mat., İstanbul, 1980.
- SWEEZY, Paul M.** "John Maynard Keynes", **İktisat Çevirileri**, A.Ü S.B.F. Yayınları, No:180-162, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.

- TANYERI, İbrahim** Fiyat Teorisi, Ölçek Ekonomileri ve Teknolojik Gelişme, Hacettepe Üniversitesi İİBF Yayınları No:8, Ankara, 1984.
- TAYLOR, John B.** "The Evolution of Ideas in Macroeconomics", The Economic Record, Vol.65, No.189, August 1988.
- TEKELİ, Hasan** Bilgi Çağı:Bilgi Çağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri, Simavi Yayınları, İstanbul, 1994.
- TEKEOĞLU, Muammer** İktisadi Düşünceler Tarihi, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 1993.
- TREVITHICK, James A.** Enflasyon:Ekonomi ile İlgili Bir Çalışma, Çev. Ercüment Şeber, İstanbul Yelken Mat.İstanbul, 1976.
- T.C. BAŞBAKANLIK HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI,** Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler, Reel Ekonomi 1, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997.
- ULUATAM, Özhan** Makro İktisat, Savaş Yayınları, Ankara, 1993.
- ULUTAN, Burhan** İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978.
- UNAY, Cafer** Ekonomik Konjonktür, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996a.
- UNAY, Cafer** Makro Ekonomi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996b.
- UTKULU, Utku** "Cointegration Analysis: An Introductory Survey With Applications to Turkey", 1. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri, Eds. M.Güneş, Ş.Üçdoğruk, M.V.Pazarhoğlu, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1993..

- UTKULU, Utku** "How to Estimate Long-run Relationships in Economics: An Overview of Recent Developments", **Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.2, 1997.
- UYGUR, Ercan** **Neoklasik Makroiktisat ve Fiyat Bekleyişleri, Kuram ve Türkiye Ekonomisine Bir Uygulama**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 532, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1983.
- ÜLGENER, Sabri F.** **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, DerYayınları, İstanbul 1991.
- ÜLKEN, Yüksel** **Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi:Günümüz İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri**,Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- ÜSTÜNEL, Besim E.** **Makro Ekonomi**, Mısırlı Matbaacılık,İstanbul, 1990.
- VALENTINE. Lloyd M.** **Business Cycles and Forecasting**, South Western
DENNIS, F.E. Publishing Co., Ohio. 1991.
- VANE, H.R.** **Current Controversies in Macroeconomics: An**
THOMPSON, J.L. **Intermediate Text**, , Edward Elgar Publishing Company, Cambridge. 1994.
- WOLF, Harold A.** **Monetary and Fiscal Policy**, Charles E. Merrill Books, Inc., Ohio, 1966.
- YALÇIN, Aydın** **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Aydoğdu Ofset, Ankara, 1991.

YAMAK, Rahmi

Yeni Klasik Makroekonomik Modelin Politika Etkinsizliği Hipotezi: Literatür ve Türkiye Örneği,
Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:67, Ankara, 1997.

YAY, Gülsün Gürkan

“Yeni Klasik Makro-İktisat Okulu”, **İktisat Dergisi**, Sayı 292, İstanbul, Mart 1989.

YILDIRIM, Nuri

Neoklasik İktisadın Teknolojik Gelişme Yaklaşımı, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.:367, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974.

YÜKSELER, Zafer

Ekonomik Konjonktürün Değerlendirilmesi ve Karşılaşılan Sorunlar, DPT Yayınları, Ankara, 1994.

ZARAKOĞLU, Avni

Bankacılar İçin Para ve Kredi Bilgisi, T.İş Bankası A.Ş. Vakfı, Yayın No:232, Bankacılar Serisi No:5, Ankara, 1989.

ZARNOWITZ, Victor

Business Cycles, Theory, History, Indicators and Forecasting, The University of Chicago Press, Chicago, 1992.

EK I: ANALİZDE KULLANILAN ZAMAN SERİLERİ

YILLAR	TUFE	TEFE	GSMH FİYAT DEFLATÖRÜ	GSMH 1987 fiyatlarıyla (Milyar TL)
1963	78.7	78.6	79.3	97.3
1964	79.6	79.5	81.4	103.9
1965	84.3	85.9	84.9	111.8
1966	89.0	90.1	90.3	133.2
1967	96.4	96.9	96.2	147.8
1968	100.0	100.0	100.0	163.9
1969	107.8	107.2	107.2	183.4
1970	116.5	114.5	116.4	207.8
1971	135.8	132.7	136.6	261.1
1972	154.4	156.6	150.5	314.1
1973	179.0	188.6	182.3	399.1
1974	212.3	244.9	237.9	537.7
1975	254.3	269.6	288.2	690.9
1976	296.0	311.5	332.2	868.1
1977	378.7	386.6	411.8	1108.3
1978	557.5	589.8	604.2	1646.0
1979	874.2	966.8	1061.1	2876.5
1980	1894.8	2003.6	2012.2	5303.0
1981	2523.9	2740.3	2904.5	8022.7
1982	3076.9	3432.2	3726.8	10661.9
1983	4042.7	4483.9	4695.3	13933.0
1984	5999.4	6816.6	6974.6	22167.7
1985	8696.2	9540.2	10663.5	35350.3
1986	11706.8	12087.7	14462.3	51184.8
1987	16254.9	16800.2	19302.4	75019.4
1988	28234.7	28644.4	32761.1	129175.1
1989	46098.8	46956.7	57489.9	230369.9
1990	73894.6	71518.6	90629.1	397177.5
1991	121036.5	111116.8	144253.9	634392.8
1992	211382.2	180098.5	235845.3	1103604.9
1993	346576.4	285268.0	394691.0	1997322.6
1994	714987.1	640921.3	818194.4	3887902.6
1995	1384215.0	1208136.7	1488295.6	7854887.2

Kaynak: Kaynakçada belirtilen DİE ve DPT verileri kullanılarak düzenlenmiştir.